

№ 7 (85)

ЛИПЕНЬ

1965

РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПРОЗА, ДРАМАТУРГІЯ

- ПОЛЬ ЕЛЮАР. Герніка. Сценарій. 3
МОРІС ДРЮОН. Падіння стовпів. Роман. Закінчення. 20

ІЗ СКАРБНИЦІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- МАРИН ДРЖИЧ. Дундо Марое. Комедія. 118

Марин Држич (1508—1567) — відомий комедіограф, представник так званого Дубровницького періоду сербської літератури.

Дубровник — в старовину місто-республіка на Адриатичному узбережжі. Література Дубровника, що виникла у XV сторіччі, була видатним явищем культури південних слов'ян в епоху Відродження. Перші поети цього періоду писали латинською мовою, але під впливом народної творчості виникає література сербсько-хорватською мовою.

Дубровницька література дала слов'янському світові таких визначних представників, як Ш. Менчетич, П. Гекторович, Н. Ветранич та інших. Ці автори у своїх творах закликали слов'янські народи до згуртування і боротьби проти турецького поневолення. Але водночас їхні твори знайомлять нас з життям Далмації XVI сторіччя, в них гостро висміюється бундючна дубровницька знать, її нрави та звичаї.

Марин Држич — засновник дубровницького театру. Його комедія «Дундо Марое» перекладена майже на всі європейські мови. Вперше поставлена у 1550 році, вона й досі не сходить зі сцени.

СТАТТІ, НАРИСИ

- НАДІЯ АНДРІАНОВА. Заповіт живим. 102
Б. ІОВАНОВИЧ. «Круглий стіл» редакторів європейських літературно-художніх журналів. 107
В. АРТИСЕВИЧ, І. КАГАНОВ. Скарби Італії. 115

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ, «ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

- А. АНТОНОВ-ТОНИЧ, С. ВЛАДИМИРОВ. **Щоденник «Сампа».** 82
- ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. САМУЕЛЬ ФЕЙХОО. **Хуан Кінкін з Пуебло-Мочо; Антологія сучасної арабської літератури; Три шахтарі — три брати.** 151

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

- Варвари з німбом милосердя. 9
- Це почалося в Пагуоші. 13
- Петро КРАВЧУК. **Золото й силікоз.** 15
- Чари Будапешта. 18
- 77 днів курсом Колумба. 80
- Містифікатор № 1. 145
- ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 110
- ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 147
- СПОРТ 156
- ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 158
- У ВИДАВНИЦТВАХ РЕСПУБЛІКИ 160
- КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 12, 17, 106, 109

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, В. Ф. Скофенко, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник,
Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович

Художній редактор М. Я. Коваленко

Технічна редакція Є. Б. Борського

Фото руйн іспанського міста Герніки, зроблене 1937 року.

ГЕРНІКА

СЦЕНАРІЙ

Текст ПОЛЯ ЕЛЮАРА

Режисери АЛЕН РЕНЕ,
РОБЕР ЕССЕН

На екрані ряд кадрів зруйнованого містечка Герніки.

ДИКТОР: Герніка!... Маленьке містечко в Біскаїї, старовинний центр країни басків. Тут були зосереджені священні символи їхніх традицій, їхньої свободи. Герніка уособлювала саму історію народу.

26 квітня 1937 року в базарний день німецькі літаки (найманці Франко)¹ обрушили на місто смертоносний вантаж. Бомбардування тривало три з половиною години, ескадрильї йшли хвиля за хвилею.

Місто було цілком зруйноване і спалене. В руїнах лежало дві тисячі трупів. На цивільному населенні випробувалась руйнівна сила фугасних і запалювальних бомб.

Музика, трагічна музика... На екрані малюнки, ескізи, картини Пікассо голубого періоду або ж їх фрагмен-

Сценарій документально-го фільму «Герніка» створено за мотивами однойменної картини Пікассо, присвяченої громадянській війні в Іспанії. Тут використано також його інші картини, малюнки, скульптури, створені з 1902 по 1949 рік.

«Голова юнака». 1906.

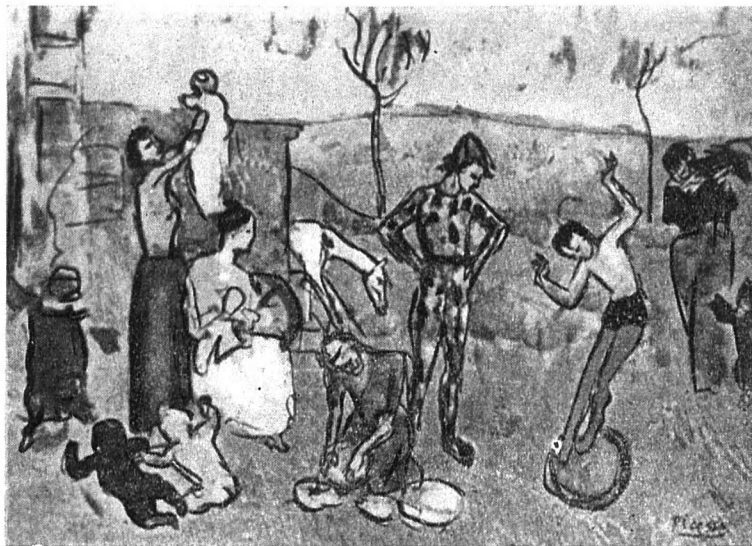
¹ Текст в дужках скорочено французькою цензурою. (Прим. авт.)

«Жінка на базарі». 1906.

«Жінка з віялом». 1905.

«Вуличні гімнасти». 1905.

ти: «Клоун» [1901—1902], «Вуличні гімнасти» [спочатку на екрані фрагмент, потім вся група (1905)], «Комедіанти» (1905), «Арлекін» та інші сюжети того періоду. Обличчя жінок, дітей... Чути серйозний голос Марії Казарес¹, вона декламує вірші:

Добрі обличчя в огні добрі обличчя застигли
Відчуженість в них ніч в них образа і вдар

Добрі обличчя в огні
Од них одірватись несила
Жертв побілілі обличчя
Вашу смерть не забути ніколи

Серця перекинула смерть
Вам заплатили за хліб ваш життя ж одібрали
Життя одібрали

Сном вічним водою землею і небом вам заплатили
І злиднями й злиднями

Прекрасні ви такі смутні ви та прекрасні
Актори вічноїдучих драм

І гадки не було про смерть

Був страх і була мужність для життя й для смерті
Така тяжка ця смерть така вона легка².

(Пауза)

В ясних очах дружин в ясних очах дітей
Мир відбивається
Оберігайте його мужчини.

З цими словами на екрані з'являється обличчя «Жінки з віялом» (1905). Крупним планом — її рука. Далі йде серія настінних сграфіто³.

¹ З цієї хвили і надалі текст читає Марія Казарес. (Прим. авт.)

² У віршах Елюара — пунктуація оригіналу. (Прим. ред.)

³ Спосіб настінного розпису шляхом зіскрібання верхнього шару фарби.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: Люди Герніки — звичайні люди. Вони живуть у своєму містечку з давніх-давен. Їхнє життя складається з краплі багатства і зливи злиднів. Вони люблять своїх дітей. Їхнє життя складається з безлічі малесеньких радостей та однієї великої турботи, турботи про завтрашній день. Завтра потрібно їсти і завтра потрібно жити. Сьогодні вони надіються. Сьогодні вони працюють.

Про все це люди дізналися з газет за чашкою ранкової кави. Ген-ген далеко, в якомсь закуті Європи легіон вбивць знищив маленький людський мурашник.

Фотографії: хлопчик з розпоротим животом, жінка з відтятою головою, скривавлений мужчина.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: Це далеко, в Іспанії, в якомусь кутку Європи, на самісінькому нашому кордоні.

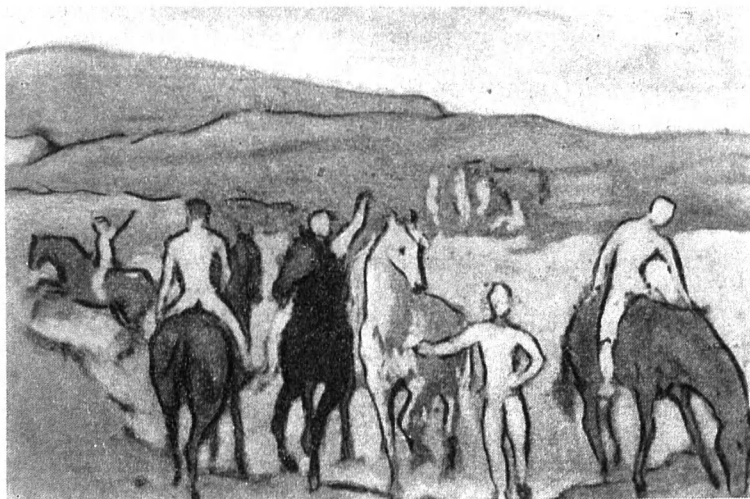
Ми бачимо на тлі сграфіто першу сторінку журналу «Соціалізм» іспанською мовою. Стаття «Війна в Сьєррі». Об'єктив затримується на слові «Війна». Знову сграфіто. Знову журнал «Соціалізм» крупним планом, але зі статтю «Фашизм». Настінні сграфіто і обличчя дітей, тобто картини Пікассо 1904 року, пошкоджені бомбою. Стіна, пошкоджена бомбою.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: Каву допито. Пора рушати на роботу. Люди не мають часу, щоб ясно і виразно уявити все це собі. А докори совісті можна і приглушити.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС (продовжує). Завтра їм знову прийдесться пережити цей біль, цей страх, цю смерть. Та завтра вже буде надто пізно, вже неможливо буде відвернути злочин.

Кулеметна черга добиває поранених
Кулеметна черга грається з дітьми як легкий вітерець

Залізом і вогнем

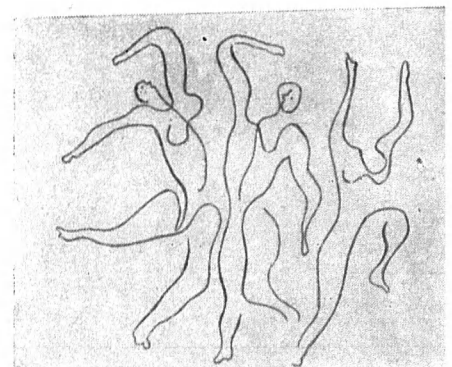
«Вершники напувають коней».

«Дитина з голубкою». 1901.

«Голова жінки». 1905—1906.

«Ескіз до балету «Ртуть». 1924.

«Материнство»

«Обійми».

Людина спустошена як шахта
Спустошена як посудина без рідини
Спустошена як домашнє вогнище без вогню.

В наших дружинах і дітях скарби цілого світу
Зелені листки весни
Відбиваються
В ясних очах.

В ясних очах наших дружин і дітей
Відбивається Мир
Мужчини оберігайте його.

З ритмом віршів зливається ритм музики. На екрані настінні сграфіто, картини Пікассо (1905, 1908, 1909 рр.), пошкоджені кулями, що залишили сліди і на стіні. Далі — крупним планом перша сторінка іспанського журналу «Ліберал», а потім окреме слово «Тріумфальний». Нові сграфіто на стіні і картина Пікассо «Материнство» (1901 р.). Крупним планом іспанський журнал «Ліберал» і ще крупнішим планом єдине слово «Фашизм» по-іспанськи. Об'єктив повертається до настінних сграфіто. Далі — картини, сліди куль. Крупним планом — «Ліберал» і іспанський титр «Знищення фашизму». І ще крупнішим планом напис на стіні: «Фашизм». Стіна сграфіто, знову журнал «Ліберал», і напис іспанською мовою: «Тріумфальне гасло. Народ непереможний». Окремо слово «непереможний». Настінні сграфіто і картина Пікассо (1917 р.), продірявлені кулями. Музика звучить фортіссімо. Дуже крупним планом газетні вирізки, де виділяються іспанські слова: «Герніка», «Фашизм», «Опір». Нові сграфіто, нові картини Пікассо і сліди куль на стіні. Пошматований, забруднений обривок газети (на ньому, однаке, можна розібрати слово «соціалістичний»), і знову стіна із сграфіто, на якій, наближаючись до глядача, виникає пронизана кулями картина Пікассо «Обійми» (1903 р.).

Затемнення.

В центрі темного екрана виникає слід кулі на стіні. Далі ми бачимо всю стіну, на якій стрічкою, одне за одним, з'являються обличчя (фрагменти різноманітних картин Пікассо 1912—1922 рр.). Все це обличчя втомлені, змучені, як і голос, що супроводжує їхню появу.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС:

В очах у жінок і дітей відбивається червоний колір
В цих очах
Червоний колір крові

Гул пікіруючих літаків.

Подейкують, що багато з нас бурі боялись. Та сьогодні ж ми знаємо, що буря — це життя. Подейкують, що багато з нас боялись блискавки і грому. Які ж ми були смішні! Грім — це ж бо ангел, блискавки — його крила. Щоб не бачити грози в природі, ми колись в льоху ховались. Нині ж — кінець нашого світу, наші очі кров застилає.

Безповоротно
У дітей відняли повітря

І ми тоді відкинувши всі нюанси
Стаємо простими до краю.

Ось говорять що раніше сльози радості бували
Чоловічі руки жінок обіймали
І діти плакали сміючись.

А мертві очі як провалля страждання
Присипані попелом і землею.

А сльози жертв
Мають смак отрути.

Знову на екрані печальні обличчя (портрети роботи Пікассо, написані впритул до 1911 року в період зародження кубізму). Посилюється гул авіаційних моторів. Далі чергами виникають спалахи електричного світла. Світло мигтить: спалах — затемнення, спалах — затемнення...

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: Красиві ввічливі молоді люди в шоломах і чоботах — льотчики — скидають бомби. Вони працюють старанно. Бомба біля землі — вибух! В них одна філософія: двічі перевірити чи справна бомба, перше ніж скинути її. А оскільки теперішнє — це і минуле, і майбутнє, то у воронці від бомби щезає початок життя, розпорошується його продовження. І саму пам'ять про життя вони гасять, як свічку.

Фрагменти фрески Пікассо «Герніка» освітлюються мигливою «лампою». Потім знову виникають ескізи: малюнки тварин, поранені коні, бики...

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС:

На людях кров
На звірах кров
А хто збирає смертний врожай
Той паскудніший той смердючіший ката.

Лопнули всі очі
Спинилися всі серця
І земля холодна мов смерть.

Крупним планом — голова бика (1937 р.). Далі ціла серія різноманітних етюдів до фрески «Герніка»: голови коней. Більшість з них датовано 1937 роком. Дуже крупним планом фрагмент з «Герніки»: рука стискає зброю.

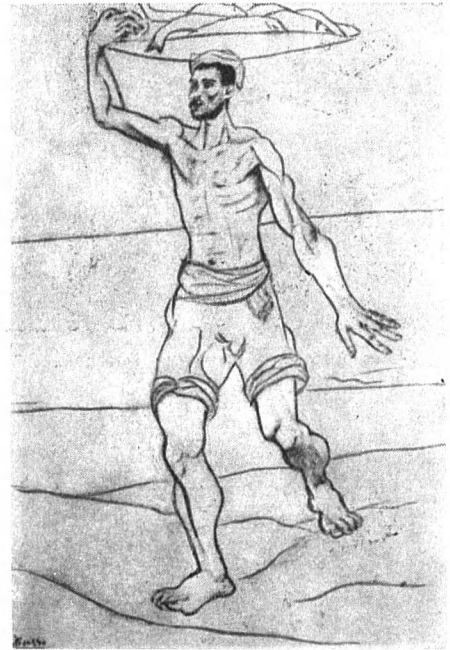
ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: Спробуйте втримати тварину, коли вона чує близьку смерть. Спробуйте пояснити матері смерть її дитини. Спробуйте бути спокійним у вогні. Війна — це ніч, це старша сестра злиднів і доня смерті, сповнена жаху.

На екрані обличчя нещасних, скоцюрблених від страху та скорботи (картини Пікассо періоду 1935—1938 рр.).

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС:

Люди живуть щоб прославляти прекрасне
І люди живуть щоб знищити красу.

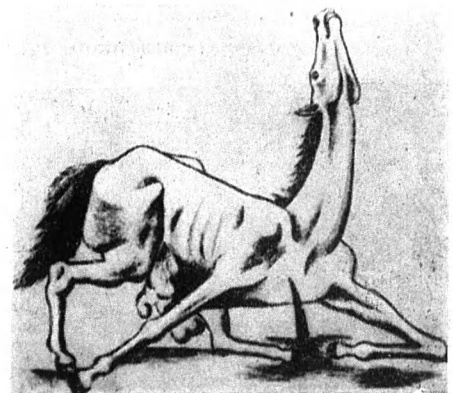
Мрійте в агонії про ваших матерів, про ваших братів, про ваших дітей, про вашу боротьбу життєвську, що вам життя ціле коштує, мрійте в агонії про любов.

«Рибалка». 1918.

«Селяни». 1917.

«Випотрошений кінь». 1917.

«Натюрморт з бичачою головою». Фрагмент. 1938.

«Людина з ягнятком». 1944.

І старий і дитя відчувають себе поглинутими жахом і скорботою. Вони відчувають, що пора відмовитись од старої нісенітності: бажання жити. Все минає. Сонце згасає.

Голови мертвих (скульптури Пікассо 1934—1944 рр.). Схематичні малюнки людських тіл.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС:

Пам'ятники скорботи
Чудесний світ халуп
Халупи та поля
Мої братове ви перетворились в падло
В скелети зламані
Земля йде по ваших орбітах
Ви простори що розкладаються
Настирливість часу смерть поламала.

Ви всього-на-всього страва черві й воронню
Ви трепетливий розум природи.

Крупним планом ноги скульптури Пікассо «Людина з ягнятком» (1944 рік). Об'єktiv підіймається вгору: людина тримає тварину на руках.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС: До останків священного духу Герніки повернулась людина, тримаючи на своїх руках ніжне ягня, а в серці — голубку. Людина співає пісню повстання, в якій прославляє любов і проклинає поневолення. В наївних словах захована велич. Вона говорить, що Герніка, також як і Орадур, також як і Хіросіма, стала однією з столиць живого світу. Їх небуття збудило протест, сильніший від страху (крупним планом — голова статуї). Людина живе. Людина надіється. І оси скорботи відлітають в тверду блакить, а бджоли нових пісень несуть свій мед в людські серця.

На екрані виникають слова: ГЕРНІКА! БАЙДУЖІСТЬ МОЖЕ СТАТИ ЗЛОЧИНОМ... ГЕРНІКА!

*З французької переклали
Ірина РІВІНА та Іван ДРАЧ*

«Герніка». Травень, 1937.

Кати хизуються біля своїх жертв. Так колись фотографувалися й гітлерівські вбивці.

Варвари з німбом милосердя

Варвари завжди, за яких би часів вони не діяли, на диво подібні. Раз скуштувавши смак крові, вони не можуть зупинитися. Кров невинних здається їм ознакою власної сили і власної величі. Вони навіть не забувають фотографуватися біля замордованих жертв, вважаючи, що саме в такий спосіб можна вселити страх і покору, паралізувати волю чесних і мужніх людей, які борються за свободу свого народу.

Гляньте на це фото. Хіба воно не нагадує нам про злочини гітлерівських катів під час другої сві-

Живий міношукач! Це садистське катування вигадали американські «радники».

тової війни! У полонених фашистів ми знаходили такі самі документи нелюдської жорстокості. Але цей знімок зроблено вже в наші дні. Американські вояки прагнуть в усьому наслідувати гітлерівських недолудків. Ось вони, «рятівники цивілізації», представники того самого «вільного світу» біля своїх жертв — замордованих в'єтнамських патріотів. Як бачимо, час і історія нічого не навчили американських імперіалістів. А їм варто нагадати: свідомість власної мерзоти не надає сили. Лад, що душить свободу, викликає лише презирство і ненависть чесних людей.

З сердечним болем ми подовгу вдивляємося в мужнє обличчя полоненого пораненого бійця Народно-визвольної армії Південного В'єтнаму, якого кати, що зуть себе миролюбцями, примушують ступати по дну замінованої річки.

Повітряний пірат дістав по заслугі!

На американській військово-повітряній базі в Б'єн-Хоа. Звідси робляться злочинні нальоти на територію Демократичної Республіки В'єтам.

Вони задоволені. Живий міношукач! Останній винахід цивілізованих американців!

Невимушено і безтурботно розважаються ці гангстери на мальовничому березі, нагадуючи есесівців третього райху. Мабуть, вони забули про неспростовну істину — історія нікого не амністує, жоден злочин не залишається безкарний.

Недавно Центральний комітет Національного фронту визволення Південного В'єтнаму навів цифри про масштаби масового знищення людей, організованого американськими імперіалістами та їхніми сайгонськими маріонетками. За 11 років вони здійснили понад 160 тисяч великих і малих каральних нальотів, убили 170 тисяч чоловік, замордували майже 800 тисяч, кинули до в'язниць понад 400 тисяч патріотів, понад 5 мільйонів чоловік загнали у концентраційні табори, перейменовані для благоспристойності в «центри переселення», «стратегічні села» тощо.

Агресивні дії в Індокитаї — це зухвала демонстрація варварства і жорстокості сучасного імперіалізму. Систематичні терористичні нальоти американської авіації на в'єтнамські міста і села обабіч 17-ої паралелі, застосування отруйних речовин, напалмових і фосфорних бомб та інших диявольських вигадок фабрикантів смерті яскраво показали людству справжнє обличчя людоджерів XX сторіччя.

Американський імперіалізм вже

На визволеній території Південного В'єтнаму. Біліці Народно-визвольної армії воюють, і допомагають селянам.

Шпиталь у джунглях.

затаврований людством, як міжнародний жандарм, але час від часу він ще намагається оточити себе німбом милосердя. Так він робить і тепер. Його агресивні дії проти

волелюбного в'єтнамського народу викликали загальне обурення і протести у всьому світі. Тоді, намагаючись якось виправдати себе в очах світової громадськості, Ва-

шінгтон почав по-святенницькому запевняти, що тридцять тисяч американських солдатів подалися за 10 тисяч кілометрів від США, щоб «допомогти» народу Південного В'єтнаму відстояти свободу і прибули туди на «люб'язне запрошення сайгонського уряду...»

Отже, Вашингтон — «рятівник» бо, мовляв, веде збройну боротьбу не проти національно-визвольного руху, а проти якоїсь «агресії з Півночі». Важко сказати, чого більше у подібних заявах: фарисейського нахабства чи пропаганди для дурнів. Старше покоління ще добре пам'ятає, як свого часу гітлерівці, захиляючись, запевняли, що Париж перебуває в зоні впливу німецької культури...

З кожним днем росте список злочинів заокеанських завойовників. Адже брудна мета здійснюється такими ж брудними засобами. Між іншим, про справжні цілі цієї брудної війни кажуть правду іноді й самі лідери американських мілітаристів. Так, міністр оборони США Макнамара фактично визнав, що справа тут «не у свободі й незалежності Південного В'єтнаму», а в прагненні Сполучених Штатів за будь-яку ціну зберегти за собою цей стратегічний плацдарм, націлений, як пістолет, проти багатьох молодих незалежних держав.

Тим часом президент США Джонсон у своїй великодній заяві в Техасі закликав висловити співчуття «тим чоловікам, жінкам і дітям у Південному В'єтнамі, яких щоденно вбиває або калічить В'єтконг [В'єтконг — це в їх розумінні «в'єтнамські комуністи»].

Яке безмежне ханжество!

Фальшивий німб «милосердя» сяє над головами тих, хто здійснює бомбардування території Демократичної Республіки В'єнам, хто випалює напалмовими і фосфорними бомбами міста і села, хто катує і влаштовує прилюдні страсти мужніх патріотів, вбиває мирне населення. Побрехеньки про «жорстокість» Народно-визвольної армії Південного В'єтнаму потрібні американським агресорам, щоб приховати перед світовою громадськістю незаперечний факт всенародного повстання, внаслідок якого в'єтнамські патріоти звільнили

три чверті території Південного В'єтнаму і повели за собою мільйони своїх співвітчизників.

Силу і розмах цього повстання добре відчували на собі американські агресори. Адже навіть за їхніми власними підрахунками, збройні сили Національного фронту визволення складаються з 35 тисяч регулярних бійців і 100 тисяч партизанів. Це в багато разів менше об'єднаних сил Сполучених Штатів та їх сайгонських маріонеток, і однак американська зброя

знає поразки за поразкою. Поширення інтервенції на Північ викриває перед всім світом плани загарбників, закликає до боротьби нові сили в'єтнамського народу.

У американських мілітаристів, як ми бачимо, склалося своє уявлення про мир на землі, уявлення, що нерозривно пов'язане з їх планами диктату і сили, з жандармською політикою Пентагону. Та багнети не допоможуть душителям свободи, не врятують їх від неминучої поразки.

Цей міномет бійці Народно-визвольної армії відбили у ворога. З нього вони влучили в американський літак

Селяни і навіть діти допомагають бійцям створювати перешкоди і пастки для американських карателів.

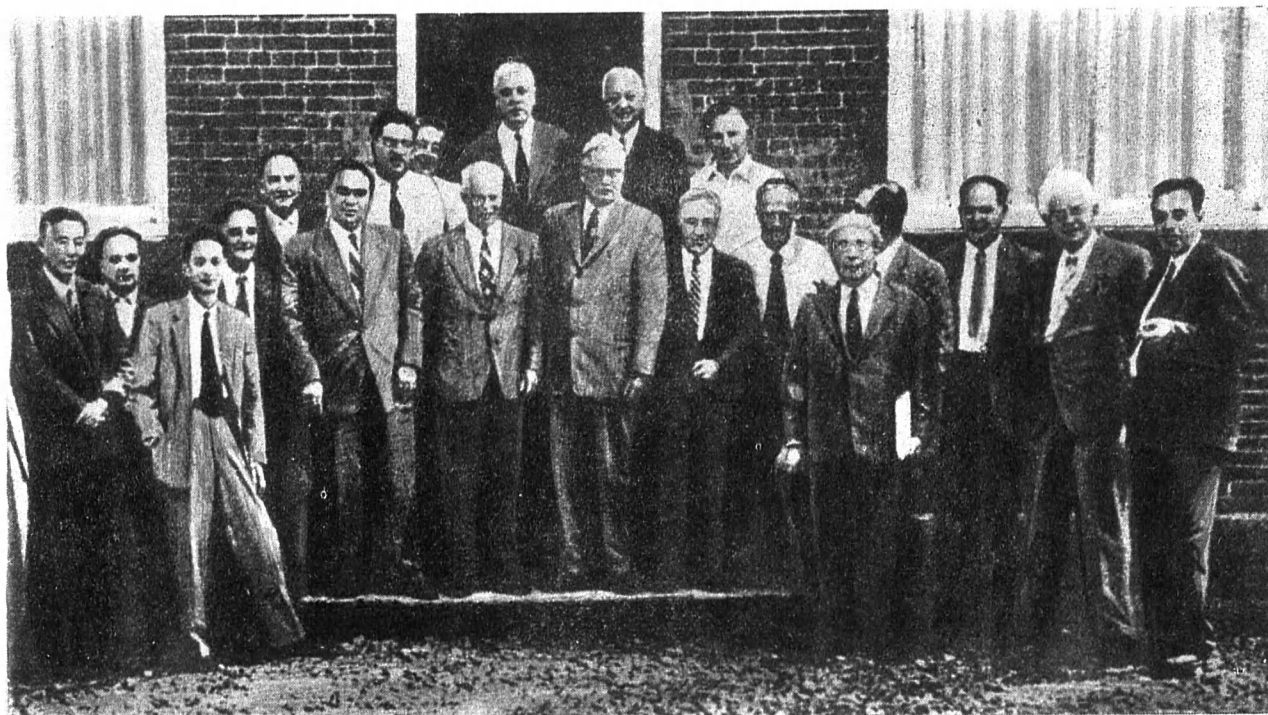
КАЛЕНДАР КОП ВСЕСВІТУ

«УВ'ЯЗНЕНІ ДИЯВОЛИ». Під час антракту в концерті у Літл-Бурні (Англія) якийсь жартівник замкнув в артистичній убиральні квартет молодих джазових співаків, які іменують себе «Дияволами». І незважаючи на те, що співаки щосили стукали в двері й голосно кликали на допомогу, випустили їх лише за пів години. «А ми гадали, що ви репетируєте свої пісенки», — сказав їм адміністратор театру.

ГАВКАТИ ЗАБОРОНЕНО! Власті міста Ліона (Франція) схвалили нові штрафні тарифи за порушення тиші собаками. Якщо собака гавкає вночі протягом 15 хвилин, це коштує його власнику 20 франків. За ці самі гроші собака може гавкати вдень цілих тридцять хвилин.

ЗДІЙСНИЛАСЯ МРІЯ. Наглядач маяка на маленькому острові біля Корнуеллу в Англії Д. Пікок купив собі автомобіль, вигравивши на це всі свої заощадження. Автомобіль перевезли катером на острів. Так здійснилася давня мрія містера Пікокка. Тепер він може у вільний час заводити мотор, слухати його шум і навіть роз'їжджати на своєму автомобілі по острову... розміром тридцять на тридцять метрів.

БОРЕЦЬ ЗА РІВНОПРАВНІСТЬ. В одній копенгагенській газеті з'явилося недавно таке оголошення: «Фанатичний прихильник жіночої рівноправності пропонує свою руку та серце жінці, яка має добру посаду, право на одержання згодом пенсії і може забезпечити своєму чоловікові спокійне життя».

Учасники першої Пагуошської конференції 7—10 липня 1957 року.

Це почалося в Пагуоші

У новорічну ніч 31 грудня 1953 року по англійському радіо пролунав голос відомого вченого-філософа і громадського діяча Бертрана Рассела. «Людство в небезпеці» — так називався його виступ. Рассел вказував на гостру небезпеку, яка виникла внаслідок випробувань перших водневих бомб, і знову закликав до мирного співіснування країн і народів.

Виступ Бертрана Рассела знайшов живий відгук у світовій прогресивній громадськості, зокрема серед учених різних країн. А невдовзі по тому з ініціативи групи вчених був виданий маніфест, де говорилося:

«У цій складній ситуації, в якій опинилося людство, варто було б вченим зустрітися і спільно подумати про небезпеку, яка виникла внаслідок створення зброї величезної руйнівної сили».

Маніфест було оголошено на великій прес-конференції в Лондоні влітку 1955 року. Він став відомим цілому світові. Бертран Рассел одержав сотні телеграм і листів від окремих людей і груп, які обіцяли йому підтримку і допомогу. Одним з перших, хто підписав маніфест, був Альберт Ейнштейн. Підпис на цьому документі — останній громадський акт великого вченого. Через два дні Ейнштейн помер. Відтоді цей документ відомий під назвою «Маніфест Рассела-Ейнштейна».

Одним з основних пунктів маніфесту була вимога скликати Міжнародну конференцію вчених, щоб дати оцінку міжнародному становищу і розробити шляхи для його розрядки.

Незабаром після опублікування маніфесту до Рассела звернувся відомий американський фінансист і промисловець Сайрус Ітон. Він запропонував прийняти на себе всі витрати, пов'язані із скликанням конференції вчених, при умові, що вчені зустрінуться в його рідному містечку Пагуоші в Канаді.

І ось 7 липня 1957 року 22 найвищих вчених з різних країн прибули в маленьке канадське селище. Серед них були фізики, хіміки, біологи і один вчений-юрист. Вчені прибули з Радянського Союзу, США, Японії, Англії, Франції і Польщі.

Бертран Рассел через поганий стан здоров'я не міг наважитися на таку подорож і на конференції головував С. Пауел, лауреат Нобелівської премії, голова Міжнародної федерації вчених.

На конференції панувала дружня, невимушена атмосфера. Засідання проходили в старенькому соборі, а гостинний господар Сайрус Ітон забезпечив делегатів усім необхідним — харчувалися вони у нього вдома, а ночували у двох залізничних вагонах, які виділив для них також Ітон, адже, як відомо, він є президентом залізничної компанії.

Зустріч у Пагуоші була тільки скромним початком, але вона закликала до життя і дала назву важливому рухові вчених. На другій конференції, яка відбулась 1958 року, Бертран Рассел у вступному слові сказав: «Я сподіваюсь, що ми створимо умови для щирого обміну думками. Тут зібралися люди, добре обізнані з пекучими проблемами сучасності. Вони хоч і не несуть відповідальності перед політичними організаціями, проте завдяки своєму становищу можуть давати поради урядам і сприяти формуванню громадської думки».

І не випадково, що саме пагуошський рух народив проекти заборони ядерних випробувань, встановлення безатомної смуги в Центральній Європі і багато інших важливих заходів, спрямованих на зміцнення миру. Різні пропозиції Па-

гуошських конференцій стали темою дипломатичних переговорів на найвищому рівні.

Пагуошські конференції відбувалися в різних країнах — у Радянському Союзі, Сполучених Штатах, Югославії, Чехословаччині. Остання, 14-а конференція, відбулася в квітні цього року на острові Сан-Джорджа, розташованому у венеціанській лагуні. Після всебічної дискусії конференція схвалила документ, який стосується важливих наукових проблем та проблем роззброєння і миру.

Конференція прийняла резолюцію по В'єтнаму, в якій підкреслюється, що загострення становища в Південно-Східній Азії загрожує миру в усьому світі. Учасники конференції звернулися до Організації Об'єднаних Націй з вимогою докласти всіх зусиль до встановлення миру у В'єтнамі. Вчені схвалили пропозицію голови радянської делегації віце-президента Академії наук СРСР Мілліонщикова проголосити «Міжнародний рік підготовки до роззброєння» і зробити все, щоб довести значення цієї найважливішої проблеми сучасності до свідомості найширших мас.

Пагуошський рух учених увесь час набуває нових прихильників. Він став важливою складовою частиною могутнього руху народів за мир у цілому світі.

Станція Пагуош, розташована на канадському боці кордону між Канадою і США.

Вулиця Пайн-норд, яка заселена переважно українськими шахтарями.

ЗОЛОТО І СИЛІКОЗ

Зима... Холодно. Температура знизилася до 7 градусів нижче нуля. Дме дощульний вітер, пробирається крізь одяг аж до самих кісток.

Вулицею Пайн-норд, що починається від Алонквін-авеню, йде похила людина. Вона спирається на милицю і час від часу зупиняється, щоб перепочити хвилиночку. Адже їй ще треба тюпати більше кілометра до своєї халупи. Лівою рукою людина притримує комір свого потертого пальта, щоб хоч трохи захистити од вітру груди.

Дмитро Логозар о такій порі року майже не виходить з дому. Але сьогодні йому конче треба піти до міста, щоб довідатися у лікаря, чи визнає його комісія хворим, чи одержуватиме він на старості ліки, пенсію по інвалідності.

І оце він повертається з канцелярії лікаря. Краще вже було б зовсім туди не ходити... Комісія знову відхилила його прохання призначити пенсію. Хоч лікар і свідчить, що у Дмитра силікоз у третій, невиліковній стадії, комісія вперто відмовляється визнати його хворим, звалюючи його неміч на похилий вік.

Це правда, що Дмитро Логозар уже старий, йому вже пішов 76-й рік, але коли він приїхав сюди, до Тіммінса, в 1919 році й почав працювати на Голлінджер-шахті, то був молодий і дужий, йому тоді було лише 30 років. Він працював під землею 30 років, подаючи нагору брила за брилою добуту ним руду. Її перемелювали, відділяючи дорогоцінний екстракт — чисте золото, яким наповнювали свої сейфи мільярдери, що воло-

діли і цією шахтою, і життям двох тисяч нових рабів...

Дмитро чвалає поволі тротуаром, що вкрився товстим шаром снігу, і згадує прожиті у Канаді роки — особливо роботу на шахті Голлінджера.

У своїх думках Логозар відтворює картини минулого. Село Старі Мамаївці на Буковині. Звідси 22-річний Дмитро подається за океан — у невідому Канаду, бо ж агенти пароплавних компаній твердили, що це країна «великих можливостей», що там можна швидко розбагатіти. І чого ж йому, зрештою, було триматися на селі біля отого клапця землі, який з року в рік дробився, ставав все вужчим і куцішим?

І ось 1911 року він вирушив до Канади. Зупинився у Монреалі, спочатку працював у «Кенада Кар Компані», але там багато не платили іммігрантам, і Дмитро почав шукати іншої роботи. Він довідався, що у Тіммінсі на повну ходу працюють золоті шахти, що там потребують здорових і сильних робітників. А Дмитро ж був молодий, здоровий, сильний і не боявся найтяжчої фізичної роботи, щоб тільки за неї по-людськи платили. Він негайно подався до Тім-

Дмитро Логозар — 76-річний шахтар, що вже довгі роки хворіє на силікоз.

мінса, тим більше, що там уже було багато його земляків-буковинців.

У важких умовах видобували тут золото! Лупали руду під землею примітивними знаряддями і робили вибухи в простий спосіб. І за важку, виснажливу працю платили лише 3 долари і 75 центів. Не швидко розбагатієш на таких грошах!

А скільки траплялося тут різних аварій: одних робітників калічило, і вони не були вже здатні до роботи в шахті, інших вбивало на місці, або вони вмирили в лікарнях.

Були тут і інші трагедії! Ось 10 лютого 1928 року о 10-й годині ранку у штреках, де скидали баласт, спалахнула пожежа. Штольні швидко наповнювалися їдким димом. Тут на той час було близько тисячі робітників. Хто був ближче до ліфту — встиг врятуватися. Інші були поховані на глибині 425 футів під землею. Дмитру Логозару пощастило: з великими труднощами доповз він до місця, де був отвір, крізь який проникло свіже повітря. Це були страшні години віч-на-віч зі смертю. Він і досі з жахом згадує ті дні.

39 шахтарів загинуло. Лише через три дні видобули їхні страшні тіла. Частина загиблих поховали у братській могилі, де споруджено невеличкий обеліск-пам'ятник з іменами жертв цієї трагедії. Є тут чимало й українських імен.

Але чи не найбільше у Тіммінсі було жертв від страшної шахтарської хвороби — силікозу. Виникає ця легенева хвороба внаслідок тривалого вдихання кварцового пилу. Вона дуже поширена на золотих копальнях Тіммінса, Кіркленд-Лейка, Руана. За 50 років існування копалень у цьому районі силікоз загнав у могилу тисячі робітників.

Колись ніхто не дбав про хворих на силікоз. Лише згодом, коли шахтарі об'єдналися у свою профспілку, почалася боротьба за відшкодування шахтарям, які захворіли на силікоз.

Ще до того, як Дмитро Логозар приїхав у Тіммінс, робітники об'єдналися, влаштували тут великий страйк. Його земляки розповідали Дмитрові, що власники шахт спро-

бували силою зламати опір страйкарів і навезли в місто штрейкбрехерів. Між робітниками і штрейкбрехерами виникла кривава сутичка. На допомогу штрейкбрехерам прийшла поліція. Залучили постріли, кілька робітників були поранені.

Власникам шахт вдалося тоді задушити цей перший страйк. Але то була велика школа для робітників: вона багатьом з них відкрила очі, піднесла їхню класову сві-

домість. У цьому страйку велику роль відіграли українські шахтарі, яких на той час уже було чимало у Тіммінсі.

* * *

На розі Алонквін-авеню і вулиці Пайн-норд стоїть невеличкий сірий будинок. Це — Тіммінська публічна бібліотека. Я попросив, щоб мені дали довідку про те, як виникло місто, про розвиток шахт, про життя трудящих.

Поховання жертв аварії в шахті «Голлінджер-10», під час якої загинуло 39 робітників.

Велике пожвавлення панує на вулицях Будапешта.

У головного архітектора угорської столиці Шіладі чимало клопоту. Але справи йдуть добре і щодня можна робити радісні позначки на плані Будапешта.

Ч А Р И

Угорська столиця має чепурний вигляд у всі пори року. Але тут тепер робиться багато для того, щоб

Будуються нові лінії метрополітену. Через кілька років будапештці зможуть проїхати в метро під водами Дунаю на глибині 40 метрів.

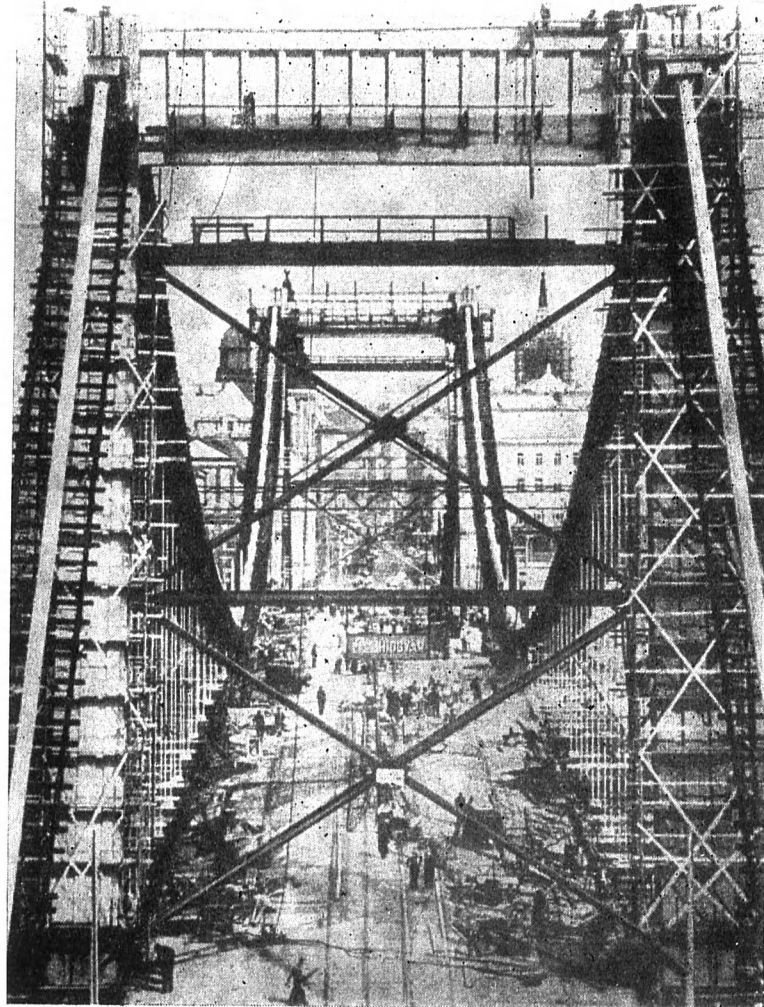

Сім мостів сполучали досі береги Дунаю в Будапешті. Тепер з'явився і восьмий міст.

Будапешт не тільки зберігав чарівність старовинного міста, а й щоб жити в ньому було зручно і приємно.

В місті налічується зараз понад два мільйони жителів, і великого значення набуває транспортна проблема. Архітектори і транспортні фахівці прагнуть зробити так, щоб і люди, і автомобілі, і трамваї могли б швидше рухатися численними будапештськими вулицями, іноді, на жаль, занадто вузькими для наших часів.

Діють будапештці досить енергійно і рішуче. Вулиці тут розширюють у цікавий спосіб: розбирають перші поверхи будинків, під другі підводять міцні стовпи, і ось вже під бетонними аркадами рухаються пішоходи, а колишні тротуари стають продовженням мостових. Чимало вулиць мають другі поверхи для транспорту і пішоходів. На перехрестях будують підземні переходи, де

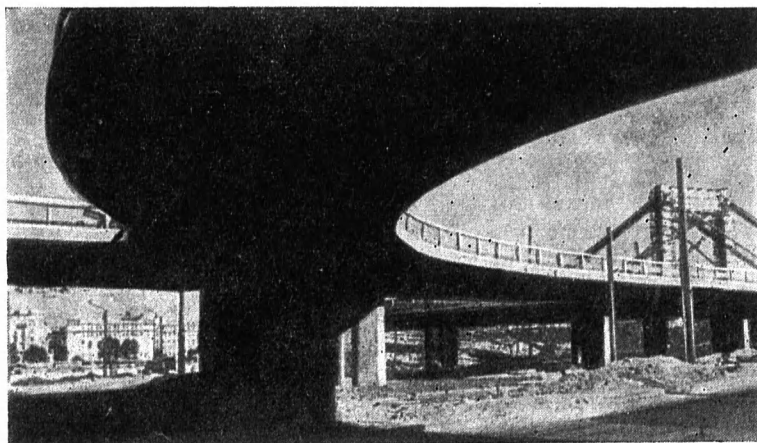
Б У Д А П Е Ш Т А

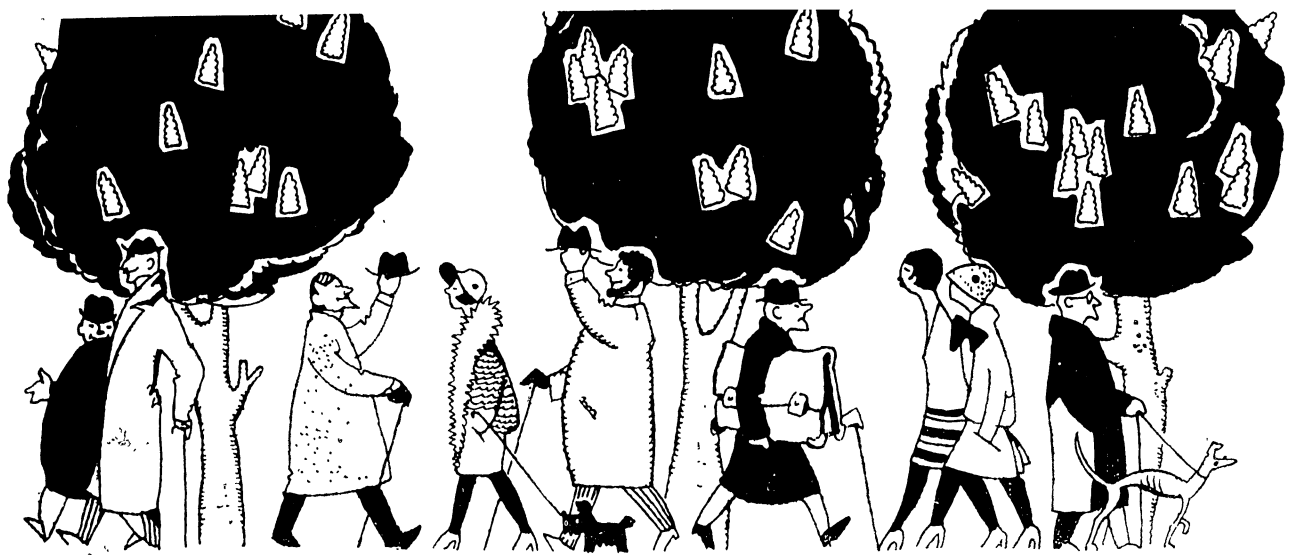
можна, між іншим, відпочити в спеку, випити склянку кави або зробити деякі покупки. Старий будапештський метрополітен оновлюється, прокладаються нові лінії; одна з них перетне Дунай глибоко під його водами.

Зрозуміло, що населення міста буде й далі зростати. Тому широко забудовують пригорода, створюючи в нових кварталах все потрібне для людей. Це в певній мірі допоможе розвантажити центр, «старе місто», де також передбачено реконструкцію фасадів будинків, магазинів, торговельних вулиць... Будапешт збагатиться ще одним культурним центром з картинними галереями, театрами, концертними залами.

Столиця соціалістичної Угорщини стає ще привабливішою і красивішою.

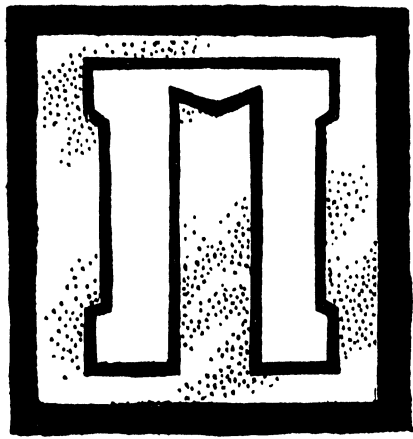
Чимало вулиць перетворюються на двоповерхові. Під'їзди до мостів змінюють обличчя старих кварталів.

МОРИС ДРЮОН

Малюнки О. Овчинникової

РОМАН

ПАДІННЯ СЛОВПІВ

VI

Вже кілька хвилин, як вистава почалася. Запізнілі глядачі пошепки бурмотіли пробачення і шукали свої місця.

Раптом завіса опустилась, і в залі спалахнуло світло, осяявши голі плечі й лисі голови, кольє з перлів у три разки і крохмальні комірки.

— Що сталося? — зашепотіли навколо.

На сцені ніхто не знепритомнів. Може, за лаштунками пожежа? Дехто вже нервово поглядав на вихід. Інші, з лицарською вдачею, згадували пожежі в Опері та на благодійних базарах і вже намірялися крикнути: «Спершу жінок!» Присутні в залі політичні діячі подумали, що то замах.

Але в цей час оксамитна завіса піднялась, і на авансцену вийшов Едуард Вільнер у

двобортному смокінгу. У великому залі театру «Де-Віль» запала могильна тиша.

— Дами й панове! — почав Вільнер, і голос його затремтів од стримуваної люті. — Актори зіграли початок цього акту зовсім не в тому темпі, що я їм указав, і тому вони матимуть честь зіграти його вам заново.

Атмосфера зразу розрядилася: дехто з полегкістю зітхнув, інші дивувались, хтось засміявся, почувися захоплені вигуки. Знову погасло світло.

За лаштунками Сільвена, підтримувана своїми товаришами, обливаючись сльозами, майже істерично вигукувала:

— Так не можна! Так не поводяться з актрисою на генеральній репетиції!

— Генеральна репетиція — це робочий етап! — кричав Вільнер.

Він постукав пальцем по годиннику-браслету.

— Ви були на сцені десять хвилин і вже на три хвилини відстали од тексту, поганці! При

Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 6 за 1965 р.

такому темпі вистава триватиме чотири години.

— Але мені було страшно! — простогнала Сільвена.

— Начхати мені на твої «страхи».

— Ні, ні, ні! Я нізащо не повернусь на сцену!

Вона тупотіла ногами і трясла головою.

— Гаразд, хай буде по-твоєму. Покличте сюди дублерку!

Сільвена зразу ж отямилась і з ненавистю глянула на Вільнера:

— Повір, я роблю це не ради тебе, — сказала вона, — а просто тому, що розумію свій професійний обов'язок.

Завіса піднялась, і Сільвена знову вийшла на сцену. Вона була страшенно збуджена, і репліки вилітали з її уст, мов снаряди.

— У цієї крихітки голос, як у Сари Бернар, — шепнув барон Глюк, трохи підводячись, щоб досягти вуха своєї сусідки.

Тепер п'єса зазвучала куди сильніше, і глядачі забули, що вони сидять у театрі: Сільвена несподівано відчула приплив натхнення, а без нього актор — лише картонна лялька.

Голосом, жестами, рухами своєї коханки, таємничою манливою силою, що йшла від неї, Вільнер захопив своїх глядачів і повів їх у світ, створений ним.

А сам тим часом міряв кроками кімнату, поглядаючи на свій хронометр, потім підходив до дверей в зал, перевіряв реакцію глядачів, обурювався, що хтось не прийшов і двоє крісел незайняті, поглядав на ложу № 6, де сиділи Марта Бонфуа і пані Стен, а за ними голова фракції і Сімон Лашом.

Хтось закашляв — Вільнер здригнувся: він відчув шалене бажання накинутися на порушника тиші й придушити його.

У нього теж були свої «страхи».

Сільвена закінчила дію в тому ж темпі, в якому почала, і зал, щиро захоплений її грою, влаштував їй щедрі овації.

Юрба розпливалась по коридорах.

Чоловіки походжали неквапливо, трохи зігнувшись; у своїх чорних костюмах і туго накрохмалених сорочках, вони скидалися на пінгвінів, спарованих із самицями найрізноманітніших видів пернатих.

Однак ці пінгвіни й різноколірні пташки були уособленням найрафінованішого смаку і гострого розуму; тут зібралось вісімсот чоловік, на яких у своїх думках, оцінках і моді рівнялася вся біла раса, — вісімсот чоловік, чії туалети, коштовності, естетичні погляди і думки копіювались у Лондоні, Римі, Нью-Йорку, Стокгольмі, Белграді та Буенос-Айресі. Не всі вони були однаково блискучі, але в цілому являли собою зразок високого класу.

Правда, це товариство любило ласощі з душком. Але, певно, воно все-таки не дійшло до повного розкладу, бо, незважаючи на все те, що говорили про нього кожному наступному поколінню, воно змогло пережити за останні два століття чимало революцій, банкрутств та воєн і зберегти свою марку і свою вищість.

Серед того товариства можна було побачити чимало іноземців, або, вірніше, — космополітів, людей, які побували у всіх столицях світу, але яких Площа Згоди вабить з такою ж силою, як дзеркало, як глина, як сопілка; і вони, не змінюючи громадянства та паспортів, стають парижанами за своїм зовнішнім виглядом і способом мислення.

Єдиний, хто поведився не так, як усі, був Стрінберг. Він походжав поруч з Шудлером, у манишці, застебненій на дві перлини, кожна завбільшки з яйце дрозда, злегка похитуючись у своїх високих штиблетах. Важко було сказати, чи подобається йому вистава, чи він просто присутній тут. Він курив свої незмінні довгі сигарети з золотим мундштуком — затягнеться разів чотири й кине. А чергові жандарми, замість того, щоб чемно попросити його вийти покурити у вестибюль, прибирали з килимів золотий слід, що його залишав за собою мільярдер.

— Ви бачили Шудлерову руку? Аж страшно дивитись! — гомоніли в юрбі.

Два фінансисти стиха розмовляли. Люди весь час ходили за ними, оточували, випереджали з байдужим виглядом, хоч насправді робили це все сподіваючись, що їм кивнуть, усміхнуться, потиснуть руку. Було відзначено, що Лашом — один з тих небагатьох, хто мав честь бути відрекомендованим великому Стрінбергові, — поведився надзвичайно холодно і майже зразу відійшов. Зате Анатоль Руссо виробляв справжні антраша, наче вимуштруваний голуб у повітрі.

Марта Бонфуа стояла трохи осторонь, пишавшись своїми сивими локонами, своїми розкішними плечима, дзюркотливим сміхом і величною статуєю.

— Оце і є Стрінберг? — шепнула вона, звертаючись до Сімона й Робера Стена. — Друзі мої, це людина пропадає. Я почуваю... з усього видно, — з його шкіри, погляду...

Говорили про п'єсу і, звичайно, найбільше про інцидент з опущеною завісою.

— Він зробив абсолютно правильно, абсолютно! — твердили Вільнерові товариші по мистецтву, які ніколи б не наважилися на таке.

Критики готували матеріал для статей, перевіряючи правильність своїх міркувань на знайомих, — так різник гострить ніж перед тим, як різати м'ясо.

Жоден з них не наважився щиро сказати, що спектакль йому подобається: вони прийшли сюди, щоб бути суддями, а головне —

відзначитися коштом чужої праці. А естетична втіха від спектаклю — нехай собі втішаються світські люди та буржуа.

Якийсь тип у смокінгу з підтягненими рукавами, щоб видно було манжети, пищав тоненьким голоском:

— Справжня гидота, а точніше, гидота в розрідженому вигляді, як буває гусяча печінка, але ж розріджена гусяча печінка куди дешевша.

В цей час пролунав дзвінок, заглушив кудакання типа в смокінгу і пінгвіни з пташками пішли на свої місця.

Коли піднялася завіса, по залу прокотився шепіт, і багато хто з присутніх мимоволі глянув на літерну ложу, де сиділи два фінансиста. Річ у тім, що декорації другого акту точно відтворювали — це скидалося на шарж — обстановку Шудлерового дому.

Париж уміє оцінити насмішку, і декораціям аплодували. Але в міру того, як розгорталася дія, схожість ставала дедалі разючіша, бо на сцені батько, ревниво оберігаючи свою владу, готував загибель і смерть свого сина.

Створювалося враження, наче Вільнер посадив Шудлера в літерну ложу тільки для того, щоб усі зрозуміли, кого він узяв за прообраз.

Походжаючи коридорами і час од часу підходячи до дверей, Вільнер помітив у шостому ряду партеру самотню молоду жінку, дуже вродливу, дружину службовця з Ке д'Орсей.

Він покликав адміністраторку.

— Люба Летан, зробіть мені послугу, — сказав він. — В антракті підійдіть до отієї чарівної дами, яку ви там бачите... її звуть пані Буатель. Вона така невесела, бідолашна, що в мене аж серце болить, коли я дивлюсь на неї... І одведіть її в мою літерну ложу. Ви скажете їй, що я на цьому наполягаю. А потім піднесіть від мого імені квіти.

— Але де ж я візьму в таку пору квіти, пане Вільнер?

— Оцього вже я не знаю... поклопочіться самі. Стривайте: візьміть у кімнаті Сільвени... Її сьогодні понесли силу-силенну квітів!

У третій дії Вільнер, упевнений в тому, що вистава матиме успіх, зайшов, як звичайно, у свою літерну ложу ліворуч сцени, щоб потім усі могли сказати, що бачили його на генеральній репетиції в залі, і він був такий спокійний, наче дивився чужий спектакль.

В ложі, сховавшись у темний куток, сиділа страшенно збентежена пані Буатель, висока, струнка молода жінка; біля її ніг лежали гладіолуси.

— А де ж ваш чоловік? — пошепки спитав її Вільнер.

— Він дуже шкодував... Він змушений був піти з вистави... його викликав міністр.

— Он як... чудово. Я вважаю, що республіка в надійних руках.

Він підняв з підлоги квіти і поклав їй на коліна. Потім, легенько погладжуючи ногу молодій жінки, зашепотів їй на вухо:

— Ви просто красуня... Ви сьогодні найкрасивіша... Без вас мій успіх нічого не вартий. Зараз я розумію, що то ради вас я створив свій спектакль. Я дарую його вам.

Він ладен був засипати її подарунками, які йому нічого не коштували.

Чарівна пані Буатель, зовсім недосвідчена в таких справах, страшенно ніяковіла і не знала, що їй робити. Раптом вона придумала:

— Прошу вас, — сказала вона, — дайте мені послухати: це так гарно!

Тим часом на сцені Сільвена гинула, отруєна купоросом. Останню сцену вона провела з таким піднесенням, що захоплені її грою глядачі забули навіть про те, що пора вже шукати по кишенях номерки од вішалки або ключі від машини. То був справжній успіх.

За кілька секунд до кінця Вільнер повернувся за лаштунки.

Завіса опустилась; у залі загриміли оплески; актори старанно лічили, скільки разів їх викликали, виходили кланятись.

Сільвена виступила вперед, голос її тремтів од збудження.

— Ми мали честь репетирувати перед вами востаннє п'єсу пана Едуарда Вільнера, — промовила вона.

І, наче це було для всіх новиною і несподіванкою, зал знову вибухнув оплесками. Ті, хто згодом усно або в пресі найбільше лаятиме п'єсу, особливо голосно вигукували: «Автора! Автора!» Тоді вийшов Вільнер, величний і тріумфуючий в апофеозі своєї слави, щоб прийняти ці вибухи оплесків, — так, мабуть, Зевс на схилах Олімпу прислухався до шелесту дощу, якому раз на рік змушений був підставляти своє тіло, щоб жити й творити.

Він узяв Сільвену за руку і вивів наперед, показуючи юрбі нового кумира, нову смертну, яку він зробив богинею.

Парижу піднесли чудову актрису, і Париж влаштував їй овацію.

Потім юрба ринула у святилище — за лаштунки. На вузьких гвинтових почорнілих сходах, серед брудних стін, вдихаючи своєрідний запах — суміш пудри, пилу, супу й сечі, юрмились, штовхаючи одне одного, чоловіки у вечірніх костюмах і дами в оксамиті й атласі; вони тримали довгі спідниці пальцями в дорогоцінних персях.

Крихтний барон Глюк — «краплина води в моноклі», як прозвав його Вільнер, підстрибував, звивався, продирався крізь цю силу-силенну колін та ліктів, щоб першим досягти мети. То був запальний, маніакаль-

ний любитель театру, він знав усіх акторів, усіх актрис. Він якось умудрявся бути одночасно в усіх акторських кімнатах, гугняво розсипаючи надмірні похвали.

— Ти чудо, крихітко, справжнє чудо! — казав він. — Це була Сара Бернар, це була Режан, це була Барте... а втім, ні: це було далеко краще, це була ти!

— Правда? Ви це серйозно, чи просто, щоб порадувати мене? — питала Сільвена, тішачись компліментами.

Барон Глюк здивувався, не побачивши в кімнаті Сільвени гладіолусів, які він їй послав, але він був дуже короткозорий, а з монокля, звичайно, користі небагато, та й, крім того, юрба понесла його далі, до кімнати Ромена Дальма, що грав роль сина.

— Геніально, мій хлопчику, ти був справді геніальний...

Едуарда Вільнера, притиснутого до стіни, мабуть, задушили б шанувальники, якби він не був таким велетнем.

— Справді?... Вам сподобалось? Я дуже радий, — казав він.

З потиску руки, з погляду своїх колег він угадував, які завтра з'являться статті.

Якийсь старезний дідок з плямистою шкірою, що кольором нагадувала пряник, з металевим кільцем апарату для глухих на лисому черепі, спитав:

— Як звуть ту молоду особу, що грала головну роль?

— Сільвена Дюаль, дорогий герцог.

— Що ви кажете? Як?

І він підніс Вільнерові до рота крихітний мікрофончик, щоб той повторив.

Підійшов тип у смокінгу, жестом показуючи, що він не може вимовити й слова, такий вразений.

— Просто не можу... це надзвичайно... усе це, — видувив він.

Надбігли дами.

— Едуарде, дай я тебе розцілую!

Вільнерові щоки могли правити за рекламному зразків усіх паризьких помад.

— Зостанься, — шепотів він деяким. — Вип'ємо трошки. Але нікому більше не кажи: будуть тільки свої.

Час від часу він поверх голів кидав оком на юрбу, немов шукав когось. Але, на жаль, чарівна, скромна, тендітна молода дружина службовця з Ке д'Орсей зникла безслідно.

Коли повідь, нарешті, відринула і залишилася тільки піна відданих друзів, Вільнер вигукнув:

— Ох, друзі мої, як я зголоднів!

Він не міг чути того, що казали люди, виїшовши з залу на вулицю. А вони казали:

— А знаєте, ми таки непогано провели вечір.

І ті, кому ще не хотілося спати, пішли на останній сеанс в один з кінотеатрів на бульварах; там показували незвичайний, диво-

вижний фільм, один з перших звукових фільмів, точніше — другий, він називався «Живцем поховані». Подумати тільки — там можна було почути, як моряки в затонулому підводному човні перестуковуються з водолазами!

VII

У двох кабінетах, спеціально пристосованих для такого випадку, обранці разом з акторами наминали бутерброди з гусячою печінкою, холодних курчат, піраміди птифурів, і пані Летан ще раз могла переконатись, що трьох келихів шампанського на душу — замало.

Вільнер любив ці прийоми після генеральної репетиції, коли навколо ще панує атмосфера успіху, коли йому цитують його ж власний текст, хвалять за ту чи іншу сценічну знахідку, за ту чи іншу репліку, за той чи інший несподіваний хід; а головне — це все віддаляло хвилину, коли він залишиться сам. Але того вечора більше компліментів сипалося на адресу Сільвени, ніж на адресу п'єси, і хоч Сільвена була теж його творінням, це дратувало Вільнера.

— Дорогий Едуарде... (Відносини їх обох з Мартою Бонфуа були такі, що молодий депутат міг дозволити собі таке звертання)... дорогий Едуарде, як вам пощастило! — сказав Сімон Лашом. — Вона чарівна, вона чудова, вона зробить блискучу кар'єру.

— Вона подобається вам, мій хлопчику? — спитав Вільнер. — То в чому ж річ? Спробуйте добитись її прихильності, чи, вірніше, проявіть її самі. Мені здається, вона дуже цікавиться вами. Авжеж, запевняю вас.

Лашом здивувався.

— Ви жартуєте! — мовив він. — Усі ж знають...

— Що? Це ви про мене?... Ну, що ви, мій дорогий! — заперечив Вільнер. — Що ви, адже я старий! Вона мені потрібна тільки як актриса!.. Правда, іноді, між іншим...

Розмова перейшла на любовні пригоди взагалі... Вільнер заявив, що з якогось часу йому вже неприємно, прокидаючись, бачити коло себе жінку.

— А ви? — спитав він.

— О, я завжди ходжу до жінок сам і ніколи не приймаю їх у себе, — відповів Сімон. — Таким способом уникаєш постійних зв'язків, ну і, звичайно, менше марнуєш часу. Я завжди йду від них о четвертій годині ранку...

— Так, я це розумію, — сказав Вільнер, похитуючи великою головою. — Але ви — молода людина. З часом все може змінити-

ся. Вставати й одягатись серед ночі не дуже приємно.

Хтось перервав їхню розмову, звернувшись до Вільнера:

— А як поставився до п'єси Шудлер? Він, либонь, сатаніє. Ви все-таки перебрали міри!

— Ця п'єса з підтекстом, це кожному ясно, — додав інший. — Про неї вже гомонить увесь Париж!

Уже сто разів після закінчення другої дії Вільнер чув: «Це п'єса з підтекстом... п'єса з підтекстом... Автор мав на оці, звичайно, Шудлера!.. Ну, признайтесь, що Шудлера!»

І раптом він розізлився, неначе хтось хотів принизити його творіння, звести його до рівня світського жарту; стискаючи в руці напівобгризену ніжку курчати, він роззявив свою пащу і, заглушуючи всіх, заgrimів могутній орган люті.

— Що, що ви хочете сказати, твердячи, що це п'єса з підтекстом? — заревів Вільнер. — Усі п'єси мають підтекст. У Расіна також п'єси з підтекстом. Візьміть його п'єсу про Олександра — до речі, погану, крім хіба двох сцен, — чи ж не вивів у ній Расін Людовіка Чотирнадцятого? А романи? Всі романи з підтекстом. У Бальзака. У Толстого... Толстой навіть не завдавав собі клопоту приховувати імена. Змінював одну літеру в прізвищі — та й усе. Якби я взяв за прообраз мою воротарку чи почав писати хроніку, як Стендаль або десятки інших людей, ви не сказали б, кого я обрав моделлю. Та й взагалі, як можна говорити про моделі!.. Отак скульптор ставить перед собою жінку з обвислими грудьми і померезаними червоними жилками стегнами, і робить з неї Венеру. І нічого дивного: адже у вас усіх, медам, — додав він, потрясаючи ніжкою курчати, — ручуся, груди не бездоганні. Вам досить скинути бюстгальтери, щоб переконатися в цьому.

Всі замовкли, з подивом і цікавістю слухаючи Вільнера і питаючи себе, до чого він веде свою імпровізовану промову.

— Але ж ми, — вів драматург далі, — на відміну від скульпторів, потребуємо десять моделей для створення одного образу. Що вас звеселяє? Що зворушує? Що вам потрібно? Правда! Ми працюємо з тим матеріалом, який нам дає життя, і ми маємо цілковите право користуватися ним, як схочемо. Адже існують лише два способи творчості: можна творити, дивлячись на власний пуп або на пупи інших. А щоб дати хороший твір, треба вміти дивитися на всі пупи одночасно. П'єса з підтекстом — це історична п'єса, ти її створюєш спільно з твоїми сучасниками. Запам'ятайте, що ви житимете рівно стільки, скільки ми схочемо, бо в наших п'єсах, у наших книгах, а не десь-інде і навіть не на надгробках майбутні покоління знаходять ваші імена, обстановку, се-

ред якої ви жили, — все аж до способів кохання. Отже благословляйте нас за те, що ми виносимо ваше життя за межі того жалюгідного існування, на яке приречені ваші органи й тіло. І, якщо у вас є вади, звинувачуйте в цьому ваших предків, але не нас!

Задоволений власним хамством, він глибоко вдихнув повітря. У нього раптом виникло бажання стусаном під зад викинути за двері усіх цих людей, яким він дозволив безплатно втішатись його п'єсою і які тепер жерли його птифури.

Присутні намагалися заспокоїти його, запевняючи, що він має рацію.

— То ви хочете знати, що сказав мені Шудлер? — трохи згодом спитав він. — Він сказав: «Ви надумали показати Леруа-Мобланів? Це чудово!..» Бачите, як воно буває!..

Сільвена була п'яна. І не тому, що багато випила, а просто шампанське довершило дію тривалого нервового напруження, хвилювань, успіху та втоми, і вона втратила владу над собою. Вона ще говорила, як на сцені, надто голосно, карбуючи слова і раз у раз повертаючись до інциденту з опущеною завісою; втративши почуття міри, вона почала тупати ногами, трясати своєю шевелюрою.

— Але тепер ти розумієш, що я мав рацію, — роздратовано промовив Вільнер.

Обранці розходилися, говорячи на прощання:

— Едуарде, це був незабутній вечір...

Спускаючись з останньою групою запрошених, Вільнер спитав Лашома:

— Скажіть, мій друже, ви їдете додому не через той квартал, де живе ця чарівна дівчинка? Вулиця Напл' вам не по дорозі?

— Звичайно, по дорозі, — відповів Лашом, хоч жив він у діаметрально-протилежному напрямі — біля Трокадеро.

А втім, все виходило добре: Марта Бонфуа давно вже поїхала з подружжям Стенів.

— Як же це, Едуарде?.. — прошепотіла Сільвена.

Вдячна, трошки п'яна і, мабуть, уперше закохана у Вільнера, вона пригорталася до нього на гвинтових сходах, мажучи рум'янами розкішний білий шарф свого старого коханця. Їй хотілося закінчити вечір, як належить, зазнати повного щастя.

— Ні, ні, крихітко. Шофер зовсім стомився. Хай іде спати. Наш друг проведе тебе.

Іншим разом така турбота про людей видалася б Сільвені дивною.

На вулиці вона спробувала ще раз:

— А може, ми поїдемо куди-небудь, посидимо, вип'ємо.... — запропонувала вона.

— Я, діти мої, — сказав він, — просто падаю, так хочу спати й відпочити: адже усніх — нелегка річ. Я зразу в ліжко.

Потім, потиснувши дуже недвозначно ру-

ку Сімонові, він розкрив свою пащу і тихо мовив:

— Спасибі, мій дорогий, ви робите мені велику послугу.

VIII

Насолода витверезила Сільвену, нерви її заспокоїлись, і тіло огорнула солодка знемога. Сімон, звичайно, не дуже гарний, але після багатьох місяців вірності Вільнерові він був приємний Сільвені своєю молодістю, а крім того, це вже було щось нове.

Сімон і Сільвена згадували ніч, яку вони провели разом сім років тому в цій самій квартирі після обрання Еміля Лартуа членом Французької академії.

Але того вечора п'яний був Сімон.

— Як усе-таки це сталося тоді? — спитав Сімон.

— А хіба ти не пам'ятаєш?

Вони почали говорити одне одному «ти» з такою ж легкістю, як і перестануть після цієї ночі.

Так... Сімон Лашом пам'ятав. Вірніше, в пам'яті залишились уривки спогадів, які пам'ять п'яної людини фіксує чіткіше, ніж тверезої. Він пам'ятав цю кімнату, але ж тоді на стінах сяяли великі й малі золоті зірки, а зараз ніяких зірок не було.

— Шпалери тут відтоді міняли?

— Ні. А, певно, вже пора змінити. Треба буде це зробити, — погодилася вона, просуваючи руку під голову і піднімаючи своє мідне волосся.

Він пригадав також два тіла, що лежали в обіймах на цьому ж таки ліжку — Сільвену й Моблана, а сам він лежав на дивані і, здається, їв круте яйце.

— А потім я пам'ятаю твої оголені перса біля моїх очей. Було це?

— І це все, що ти пам'ятаєш? — глузливо прошепотіла вона.

Сімон відкинув простирало і замилювався гарними плечима Сільвени, перевіряючи, невже і в неї груди не бездоганні.

— Це було тієї ночі, коли я запевнила бідолашного Люлю, що матиму від нього дитину.

Тепер, коли той уже багато років був холодним трупом, коли значною мірою він саме через неї розорився, збожеволів і, нарешті, вмер, Сільвена називала Моблана: «Бідолашний Люлю»!

— Але взагалі, він усе-таки був мерзотник, — додала вона. — Та не будемо про це згадувати, гаразд? Все, пов'язане з ним, було таке жахливе, брудне, — то найстрашніший період мого життя. Я хотіла б назавж-

ди забути той час... Вважаймо, що ми зустрілися вперше... ось так... — ніжно мовила Сільвена.

— А ми й справді зустрілися вперше, — в тон їй так само ніжно сказав він, тим більше, що це його ні до чого не зобов'язувало.

Вона подумала, що така вже, видно, її доля — зустрічатися з чоловіками, з якими вона колись була близька і які не пам'ятали або майже не пам'ятали про це. «Мабуть, я дуже змінилась, а тоді була дуже негарна...» Він також думав про те, що доля зводить їх разом в ось такі знаменні вечори і лише після того, як ця жінка побувала в руках старих людей. А втім, яка там доля — просто всі в аналогічних випадках поведуться однаково.

Міркуючи над цим, він сидів край ліжка і тихенько погладжував перса Сільвени. У цю мить хтось відімкнув входні двері, клацнувши ключем. Сільвена злякано скрикнула й випросталась.

— Це Едуард, — прошепотіла вона. Обличчя її було бліде, вона судорожно натягла на себе простирало.

Лашом підвівся й інстинктивно ступив до крісла. Він встиг надіти штани, черевики і крохмальний комірець, — то було б украй прикро, коли б його застали отут голим або в самій сорочці.

А Вільнер уже стояв у кімнаті. В темному світлі нічної лампочки він здавався ще більшим і страшнішим. Щелепа у нього тремтіла. Великі ніздрі втягували повітря, як ковальські міхи.

Сімон, ще не зовсім розуміючи загадкову, диявольськи підступну поведінку цієї людини, зразу уявив собі, яка зараз вибухне сцена — зойки, безглузда бійка із старим велетнем, а може, і щось гірше: куля. Про скандал дізнається Марта — тоді загине його кар'єра, репутація, можливо, навіть життя.

— Я був певен! Абсолютно певен. Знав, що це буде так! — вигукнув Вільнер. — Значить, тебе не можна довірити навіть друзі, от що ти виробляєш!

— Але ж я нічого не виробляю! — простогнала Сільвена, мало не плачучи. — Я прилягла, ми розмовляли...

— А, ти ще й брешеш! — гримнув він.

І замахнувся, наче заміряючись ударити її. Сільвена затулила обличчя рукою. Сімон подумав, чи не пора йому втрутитись. Але в цей час Вільнер схопив простирало й зірвав його. Сільвена скрикнула.

— Ти, мабуть, гадала, що в такому вигляді зручніше розмовляти, правда ж? — загорлав Вільнер.

Потім, обернувшись до Сімона, зробив великодушний жест.

— На вас, мій хлопчику, я не гніваюсь, ви поводитись, як належить мужчині, брудній тварюці мужчині.

Сімон аж тепер збагнув, що все це — старанно підготовлена комедія, і відчув величезну полегкість, хоч таке становище було для нього якоюсь мірою принизливе.

— Але вона, ця повія, після всього, що я для неї зробив... і в такий день, коли вона мусила б мене благословляти, мусила б лежати біля моїх ніг!.. Ну, нічого, ти ще маєш спокутувати свій гріх, бо на світі є справедливість.

Він природно й дуже переконливо розіграв сцену, запозичену з власного репертуару.

— Вчинити таке зі мною, старою людиною! — простогнав він, падаючи в крісло. У кімнаті запала тиша, порушувана тільки схлипуваннями Сільвени.

І раптом, дивлячись на цю заплакану голу жінку, на цього мужчину, який щойно був з нею в ліжку, він відчув, що його охоплює дивне почуття, солодке й болісне, — йому стало сумно і нестерпно боляче, боляче умоглядно й тілесно. Гнів його був удаваний, але сум — щирий. Він став жертвою власної підступності.

На мить він пошкодував, що не приїхав раніше, коли Сімон був ще роздягнений. В такому становищі він міг би вимагати від них чого завгодно. Тоді, принаймні, він хоч би помстився і не було б цієї болісної операції без наркозу, не було б відчуття, наче тебе ріжуть ножом по живому.

— Яке дурне становище, — трохи згодом сказав Сімон.

— Звичайнісіньке, мій хлопчику, — запечив Вільнер.

І він підвівся з крісла.

— Едуарде!.. Едуарде!.. Я зовсім не хотіла завдати тобі суму! — простогнала Сільвена.

— Ти знаєш, що я не прощаю, — відрізав Вільнер. Цього разу різкість його не була удавана. — Я далеко не молодий і не маю часу прощати.

Тепер він мав підстави, щоб порвати з Сільвеною. Потім, обернувшись до Сімона, Вільнер сказав:

— Сподіваюсь, ви не відмовитесь одвезти мене додому... одвезти додому старого чоловіка, що втратив свої останні ілюзії. Думаю, що хоч це ви для мене зробите.

І вони вийшли, навіть не попрощавшись з Сільвеною.

По дорозі від Монсо до Сени Вільнер сказав:

— Мені не хотілося затримувати таксі. Вночі вони правлять стільки — просто розоритися можна... А ви не стомлюєтесь за кермом?

— Ні, — машинально відповів Лашом, пильно дивлячись на дорогу перед собою.

Обоє замовкли.

Вільнер вдихав аромат парфумів, які завжди вживала Сільвена і який ішов тепер від Сімона, а також аромат її тіла, терпкий і водночас манливий.

Сімон почував, як у ньому поступово наростає злість до старого. Разів десять він ладен був сказати: «Якщо ви хотіли скористатися мною для виконання вашого задуму, ви могли б хоч попередити мене...»

— Тільки, будь ласка, не турбуйтеся, — промовив Вільнер. — Я, звичайно, не скажу нашій любій Марті ні слова.

Старий шахрай вирішив показати, що й тут Сімон у нього в руках.

— І вона, звичайно, скреготіла зубами від насолоди, правда ж? — повертаючись до цікавої для нього теми, спитав він. — А Марта в таких випадках хрипко скрикує...

Знову запала мовчанка, порушувана тільки шурхотом шин. В передсвітанковій імлі вирізнялися дахи будинків, і життя здавалось обом чоловікам безглуздим і без краю розтягнутим, — таке почуття часто буває у людей після безсонної ночі.

— Цікаве явище, — знову заговорив Вільнер. — Чомусь намагаєшся зберегти владу над тими, до кого тебе більше не вабить. Ми цим так псуємо собі життя.

Він узявся за підборіддя, відчув, як під пальцями перекочується жирна маса, і подумав, що його обличчя почне розкладатися саме з підборіддя.

IX

Назавтра, в день офіційної прем'єри «Купоросу», Сільвена прийшла в кабінет до Вільнера. Він наказав нікого не пускати і навіть пані Летан заборонив заходити до нього.

Розмова була бурхлива і тривала, Сільвена плакала, благала.

— Але ж я була п'яна, — виправдувалась вона. — Зрозумій-бо: я так раділа! І мені хотілося бути тільки з тобою. Я ні на мить не переставала думати про тебе. Мені так соромно за те, що сталося!..

Вільнер був непохитний і твердо стояв на своєму. Він навіть відповів їй дотепом:

— Я прожив близько сімдесяти двох років, не знаючи тебе, — сказав він, — то вже якось проживу без тебе те, що мені лишилось.

Він шліфував каламбури для майбутньої п'єси. Сільвена вже давно почувала, що, тягнучись до неї, він водночас зневажає її, глу-

зує з неї: вона немовби править за пробну мішень для його стріл. А сьогодні вона усвідомила це особливо гостро, бо для неї у нього лишилась тільки зневага.

— І не думай, що твоя вчорашня витівка, — сказав він, — дає тобі надо мною якусь перевагу. З нас двох я перший зрадив тебе. На другий день після того, як ти прийшла до мене, я переспав тут, у кабінеті, з однією актрисочкою, а через кілька днів зішшовся з Інессою Сандоваль, — про інших вже й не згадую. Я знаю з досвіду, що, зблизившись з однією жінкою, треба протягом восьми годин знайти собі іншу. Щоб застрахуватись на майбутнє.

Вона побачила справжній страшний образ Едуарда Вільнера і все-таки мучилась і благала не кидати її, бо в ньому була якась надлюдська сила, і Сільвені здавалося, що, втративши цю силу, вона впаде у прірву.

— Але ж мені сьогодні грати! Поглянь на мене, на моє обличчя! — заплакала вона і піднесла до лица дзеркальце пудрениці, наче хотіла довести сама собі, що в неї справді жакхливий вигляд і що тільки прощення зарадить справі. — Даремно ти таке робиш, Едуарде, ти зараз не хочеш поступитися тільки з гордоців, але справді-бо даремно. Ти ще жалкуватимеш за мною.

— Всі жінки так кажуть, однак, жалкують завжди вони за нами, а не ми за ними — от що смішно.

— Ти ніколи не знайдеш такої, як я.

— То й слава богу!..

— Адже я подарувала тобі свою молодість...

— Ну, ти дарувала її ще стільком іншим...

Він присунув до себе якісь папери.

— Послухай-но, — сказав він. — Ти зараз переконаєшся, що я навіть зараз можу бути до певної міри великодушним і щедрим. Я й сам не думав, що здатен на таку щедрість. Я міг би помститися тобі, вигнати з театру — ти цілком на це заслуговуєш. Але я не хочу, щоб все це було на шкоду мистецтву. Не на те я вивів тебе в люди, щоб потім зіпсувати тобі кар'єру. Так от: ти підпишеш оцей контракт, щоб віднині все було ясно. Тепер ми — директор і актриса, і інших взаємин між нами не існує.

Сільвена ладна була підписати що завгодно; сльози туманили їй очі, і вона, не читаючи, підписала контракт з театром «Девіль» на п'ять років; він забезпечував їй дуже скромний гонорар та ще й передбачав виплату Вільнерові двадцяти процентів з усіх контрактів, які вона може укласти з кіно або з іншими фірмами; крім того, вона мала право укладати такі контракти тільки за його згодою, а в разі порушення — правового чи фактичного — хоч однієї з умов

цієї угоди, мала сплатити штраф — мільйон франків.

— Повір, тобі дуже пощастило, — мовив він, беручи з її рук перо.

Коли Сільвена пішла, Вільнер відчинив двері до кімнати, де сиділа пані Летан.

— Наша розмова закінчена, — заявив він. — Ви послали квіти цій красуні, мадам Буатель?... Гарзд... Чудово... Тепер покажіть мені документацію про рекламу і попередні відомості касових зборів.

Х

Незабаром Анатоль Руссо своєю владою дозволив банкові Шудлера проводити операції, пов'язані з кредитуванням потерпілих під час війни. Але він не поспішав брати позику у Стрінберга. Він тримав у кишені цю виграшну карту, яка нарешті випала йому. Навіщо прославляти себе як міністра фінансів, коли від успіху цього демаршу виграє насамперед глава уряду? Він лише натякав і поширював у політичних колах чутки про обіцянки Стрінберга, і той не спростовував їх. А сам Руссо чекав слухної нагоди. Однак, чекати довелося недовго. Сенат з якогось дріб'язкового приводу розпустив кабінет, бо, власне, парламент шукав нагоди позбутись його, та й Руссо нишком прислужився до його падіння.

У ті часи кабінети міністрів змінювалися раз у раз, — приблизно кожні два тижні. Бувало й так, що кабінет, не протягнувши й доби, переставав існувати після подачі кандидатур парламентові. Кризи тривали майже стільки ж, скільки існували кабінети. Газети щодня сповіщали про нове перегрупування, а вже наступного дня спростовували його. Наради у президента республіки починались на світанку і закінчувались інколи пізньої ночі. І потрібно було куди більше часу на те, щоб старанням дозуванням та виторговуванням добитися дуже хиткої більшості, ніж на те, щоб розвалити цей кабінет.

Отже, кабінет було скинуто; рента знизилася на кілька пунктів і почались операції. Понад тиждень глави партій і найвизначніші політичні діячі шукали — по телефону, за столом, у машинах, пішки і навіть у короткі хвилини альковної тиші — розгадку незбагненного ребусу. Три комбінації було запропоновано і зразу ж відкинуто. Тоді президент республіки звернувся по допомогу до одного товстуна, людини хитрої і неуважної, на ім'я Каміль Портера, якому за аналогічних обставин двічі щастило сформувати кабінет.

Пан Портера, з міркувань глибоко прин-

ципових, ні до кого не почував недовіри. «То тільки марнування часу», — казав він. Не почував він недовіри і до своєї секретарки, — до речі, ставлениці Анатолія Руссо, і, тільки-но Портера викликав кого-небудь, щоб запропонувати міністерський портфель, вона зразу ж дзвонила на вулицю Ріволі або на квартиру Руссо:

— Він викликав Барту... Він викликав Клевенталю... він має намір запропонувати П'єрові Лавалю пост міністра юстиції...

Руссо й собі знімав телефонну трубку і дзвонив відповідній зацікавленій особі:

— Треба побачитися, мій дорогий, — казав Руссо. — Ти знаєш, Портера не має жодних шансів. Головне: не слухай співу цієї старої сирени — ти ризикуєш залишитися з ним удвох... Для нашого кредиту за кордоном це була б катастрофа. Саме так. Тож зайди спершу до мене.

«Звичайно, всі його кандидатури підбрано дуже тонко, дуже мудро...» — казав собі Анатоль Руссо, мимоволі захоплюючись розумом та хитрістю Портера.

Гра тривала цілий день, і наприкінці його Каміль Портера з подивом дізнався про непередбачену кількість відмовлень у списку кандидатур, що здавався йому ідеальним, і сповістив президента республіки про те, що зараз приїде до нього вручити свою відставку. Коли, стомлений і похмурий, він під'їхав до Єлісейського палацу, з брами назустріч йому вийшов Анатоль Руссо, оточений журналістами, фотографами, немов видатна актриса, коли вона сходить з пароплава, або Едуард Вільнер за день до прем'єри.

— Пан президент республіки, — сухим металевим голосом заявив Анатоль Руссо, — щойно поклав на мене важке завдання сформувати уряд. Я вважаю, що мій обов'язок взяти на себе цю місію. Становище серйозне, коли не сказати — трагічне. (Кожний новий голова кабінету міністрів завжди заявляв, що він стає до керма країни, коли вона перебуває в трагічному становищі). І треба, по-перше, врятувати від краху спорожнілу скарбницю, а по-друге, відновити престиж Франції, що дуже занепав за кордоном через несталість уряду. Треба діяти швидко й безпомилково. Я сподіваюсь, що зумію незабаром сформувати кабінет, який репрезентуватиме найширші верстви нації, і, головне, — сталий.

Людина немов переродилась. Обличчя дихало енергією, впевненістю, почуттям власної гідності, яких раніше за Руссо ніхто не помічав. Він сам почував себе так, неначе виріс на кілька сантиметрів, і, через те, що сорок років чекав цього дня, йому здавалося, ніби він помолодшав на сорок років.

Люди, які оточували його, теж стали інши-

ми — запобігливими, уважними, шанобливими, вони догідливо гнулися перед ним.

Каміль Портера знизав плечима і пройшов мимо...

Вечірні газети дали спеціальний випуск. Статті твердили, що Руссо — єдина людина, здатна здобути довіру. Політичні коментатори писали про те, як поважають колишнього міністра фінансів у міжнародних фінансових колах.

Руссо обіцяв діяти швидко; він додержав слова, і зробити це йому було легко, бо список кандидатур, цілком запозичений у Портера, був готовий.

З чемності Руссо подзвонив Сімонові Лашому:

— Мені б дуже хотілося, дорогий Сімо-не, — сказав він, — залишити для вас щонебудь. На жаль, відмова вашого друга Стена звужує рамки національної єдності, які я намагався розширити будь-якою ціною, і не дає мені це зробити. Ви мене, звичайно, розумієте...

Потім, наче не можна було гаяти ані хвилини, хоч країна існувала без уряду вже десять днів, він опівночі повів своїх нових колег представлятися президентові республіки.

Наступного дня усі газети вийшли з великими заголовками:

КАБІНЕТ РУССО СФОРМОВАНО.

Велика фотографія кабінету, знята при світлі магнію на східцях Єлісейського палацу, сповіщала Францію, що в гідри знову виросли голови, сточені честолюбством та безсонням, такі ж лісі, з тими самими люб'язними усмішками, з тими самими обвислими щоками, з лорнетами, борідками.

Руссо десь за чверть години перечитав таку купу газет, якої ще недавно йому б вистачило тижнів на два: «Ділова кар'єра нового голови кабінету. Анатоль Руссо — людина, що здобула загальну довіру...»

— Ну, що тут скажеш! Оце справді кабінет! — вигукнув Руссо, ударивши тильним боком руки по купі газет. — Ану, Дюпеті, відкладіть-но це: я почитаю згодом, коли матиму трохи часу.

Після полудня гідра з'явилась у Бурбонському палаці і посідала своїми численними задами на лави, відведені для уряду. На біржі піднялася рента — це була добра ознака. Згідно з тонкими розрахунками, Руссо мав здобути перемогу більшістю в дев'ятнадцять голосів. Він здобув її більшістю в тридцять один голос і після того вирішив, що ніхто вже не може його скинути.

Він, природно, залишив за собою портфель міністра фінансів. Без усяких підстав Руссо зробив висновок, що знову настав час стабільних кабінетів, як в перші роки рес-

публіки. Він сподівався, що йому пощастить там, де стільки років зазнавали невдачі його колеги. Виголошуючи промову, у якій він викладав принципи своєї майбутньої політики, — треба сказати, промову, дуже схожу на виголошені його попередниками, — він був упевнений у силі, глибині та справедливості своїх слів; однак, ці самі слова, почуті від інших, здавались йому нічого не вартими.

От візьме він позику в Стрінберга, і тоді почнуться чудеса: блискучі успіхи в парламенті, висока громадська оцінка його діяльності, становище покращає за кілька тижнів, бюджет буде затверджено ще до кінця року, настане загальний розквіт, він з великою помпою відвідає райони, відбудовані в рекордно короткі строки. Він простоїть біля керма влади два, чотири роки, може, навіть більше... Він охоче уявляв собі, як умре на своєму посту, йому влаштують урочистий похорон, по всій країні буде оголошено траур, і він залишиться в історії як ушлюблений голова кабінету міністрів.

А тим часом він замовив своє погруддя тому самому скульпторові, який свого часу надав образу Маріанні рис Марти Бонфуа.

Він умудрявся знаходити час і щодня по десять хвилин позував скульпторові; однак, поза цим коротким часом відпочинку, коли митець знімав плани його обличчя, він працював мов той віл, майже завжди даремно, не почувавши, як вичерпується його нервова енергія.

XI

Коли Анатоль Руссо надумав, нарешті, взяти позику у Стрінберга, виявилось, що той несподівано виїхав до Цюриха. Він жив у «Дольвері» — розкішному будинку, що височів над містом і затокою. Руссо звелів подзвонити у «Дольвер». Стрінберга там вже не було — він переїхав у Брюссель, в «Метрополь». Руссо підняв на ноги Шудлера. Той послав до Стрінберга гінця, який їздив сорок вісім годин — рівно стільки, скільки було потрібно, щоб дізнатися, що Стрінберг живе в «Ріці».

— Не може цього бути: якби він жив у «Ріці», я знав би про те, — сказав Шудлер, вислухавши свого посланця.

— Запевняю вас, що він живе в «Ріці», тільки в лондонській. Але він повертається в Брюссель післязавтра.

По всій Європі ганялися за Стрінбергом, подібно до того, як посли найсвятішої Венеціанської республіки скакали від замка до

замка, слідом за Людовіком XI у ті часи, коли королі переїздили з місця на місце.

Сам Шудлер, із своєю тремтячою рукою і незмінним м'яким капелюхом, сів у поїзд і поїхав до Бельгії, зустрівся там із Стрінбергом і привіз Анатолеві Руссо офіційні запевнення, що всі документи, пов'язані з позикою, будуть підписані протягом восьми днів.

Стрінберг додержав слова. Через вісім днів великий концертний рояль «Плейель» вже стояв в апартаментах другого поверху в готелі на Вандомській площі, а за кілька годин прибув і сам фінансист. Увечері він мав тривалу розмову з Руссо. Коли ця нарада закінчилась, голова кабінету міністрів, здавалося, був не менш задоволений, ніж у день свого приходу до влади. Стрінберг підписав найдокладніші зобов'язання і забрав із собою зустрічні зобов'язання французького уряду, скріплені підписом Руссо.

Руссо повіз Стрінберга вечеряти в ресторан на вулиці Руайяль, відомий у всьому світі; там їх міг побачити весь Париж. Голова кабінету був дуже задоволений ходом подій, він навіть запросив Дюпеті, начальника своєї канцелярії, супроводити їх. Фінансист, як завжди, пив лише мінеральну воду.

Наступного дня Стрінберга знайшли мертвим удома, у ванній — він перерізав собі вени.

Стрінберг був людина акуратна: він ліг у шезлонг і звисив руку в умивальник.

Однак поліцейське розслідування й розтин трупа виявили дивні речі. По-перше, перед тим, як розрізати собі вени бритвою, Стрінберг прийняв велику дозу наркотику, розчиненого у вині. Крім того, виявилось, що в покійного колись давно ампутовано ліву ногу на рівні кісточки і він носив механічну стопу. Ця ампутована нога, через що він шкутильгав і завжди носив високі черевики, спричинилася ще до одного відкриття.

Коли порівняли дані розвідки і служби нагляду за іноземцями, виявилася незаперечна і дуже прикра схожість — оскільки це можна було встановити за описами зовнішності тридцятип'ятирічної давності — між покійним мільярдером і войовничим соціалістом-революціонером латиського походження, незаконним сином барона фон Струдберга; він їздив по різних країнах, зокрема й по Франції, під прізвиськом свого батька; син барона був відомий терорист, що підклав 1895 року бомбу під урядовий будинок у Варшаві.

Самотнє життя Стрінберга, який уникав жінок, мабуть, пояснювалося його небажанням роздягатися в їхній присутності.

Соціаліст-революціонер Струдберг назавжди зник після диверсії. Помер у лікарні?

Чи в тюрмі? Може, його викрали товариші? Ніхто нічого не знав.

Стрінберг з'явився в Осло аж 1913 року в тому образі, в якому й перебував до своєї смерті на Вандомській площі. Він прибув тоді з Північної Норвегії і вже мав певний капітал або, принаймні, певну силу, набуту операціями, пов'язаними з сільським господарством та морським промислом. Між іншим, він організував своєрідне кооперативне товариство рибалок і взявся за будівництво і спорядження суден, які постачав тому товариству. Подейкували, ніби кредит він одержав на підставі фальшивого документа, за яким мав право взяти гроші без забезпечення; документ він начебто сам сфабрикував, підrobивши підпис одного банкіра; про смерть цього банкіра він дізнався випадково за кілька годин до того, як про неї стало відомо банкові.

Дивлячись на карту Півночі, можна уявити собі маршрут нашого авантюриста і зрозуміти, як він, переживши розчарування після невдалої диверсії, назавжди поховав того, ким був досі у глушині Лапландії. Які професії він перепробував? Через які фізичні знегоди пройшов, яке нестримне прагнення жити й панувати підтримувало його ці всі вісімнадцять років?

Офіційно Стрінберг вважався норвежцем.

Але дивна річ: генеральний консул Норвегії, якого зразу повідомили про самогубство, так і не побачив трупа.

Коли цей дипломат спішно прибув у готель на Вандомській площі, небіжчика, тихенько опущеного вантажним ліфтом, вже вивезла поліція. Треба сказати, що взагалі ніхто із слуг готелю не бачив його. Секретар Стрінберга, який перший дізнався про смерть, ще до прибуття поліції поставив коло його дверей шофера і одного з вірних людей. Тоді консул подався в інститут судової медицини — там саме відбувався розтин трупа. А коли консул приїхав туди вдруge, тіло вже відправили на кремацію, нібито згідно з волею покійного, хоч цього не підтверджував жоден документ. Консулові вручили тільки маленький ящик, який він мав відіслати до балтійської фортеці.

Поліція одержала з канцелярії голови кабінету міністрів категоричне розпорядження мовчати. Було вигадано офіційну версію, згідно з якою фінансист заподіяв собі смерть в нападі неврастенії. Вечірні газети, які хотіли піднести своїм читачам романтичну історію, зовсім розгубились. Їм довелося дати в підзаголовках лише другорядні відомості: «Пожильці номера нагорі чули гру на роялі до четвертої години ранку...» Або: «Про що сповістив таємничий телефонний дзвінок з Брюсселя?»

Однак, приховати, особливо від опози-

ційних газет, що глава уряду того вечора зустрівся із Стрінбергом у ресторані і вони разом вечеряли, було просто неможливо.

Руссо був наляканий і обурений. Хоч його й запевняли, що Стрінберг спалив усі свої папери, він жахався навіть самої думки про те, що хтось міг заволодіти документом, який він видав Стрінбергові напередодні, і використати як зброю проти нього, Руссо.

— Мерзотник, який мерзотник — пошив мене в дурні! — твердив Руссо. — Моє перше враження було правильне. Я знав, що так вийде. З тієї хвилини, як побачив цю людину...

А проте Стрінберг зовсім не хотів «пошити в дурні» Руссо: він був щирий весь час, коли вони вели переговори, щирий з тієї простої причини, що більшість фондів, які він обіцяв французькому урядові, мала перейти в руки об'єднань жертв війни. Для тих об'єднань Стрінберг створив закупівельні товариства; за їхньою допомогою він мав намір дати великі замовлення на матеріали своїм лісопильним заводам у Фінляндії, своїм сталеливарним заводам у Швеції, своїм скляним заводам у Чехословаччині, вони використали б товари, які катастрофічно нагромаджувалися на складах, і дали б змогу знову запустити на повну потужність цехи, що перестали працювати через надлишок продукції. А хіба він не передбачав широкий імпорт мальків із своїх сажалок у Норвегії, якими мав заповнити «спустошені» ріки?

Прості душі могли б запитати, навіщо знадобилося Стрінбергові докладати стільки зусиль, створюючи складне плетиво операцій, споруджуючи це велетенське кільце, коли він міг би жити в селі, десь на березі річки, — адже він так любив усе це, — і, дивлячись на ту річку, думати, що ось вона несе свої води до моря, а тим часом вода випаровується, перетворюється на хмари і знову повертається на землю дощем.

Але, певно, продуктивність людської праці, як і родючість ґрунту, залежить від нескінченного коловороту аналогічних явищ, кінець яких розчиняється в початку.

І от якогось дня вибухає гроза, перетворює дощ на град, він знищує посіви або руйнує ґрунт, той ґрунт загачує ріку, і вода затоплює долину.

Фонди, які Стрінберг мав позичити Франції, він мусив десь узяти. Він попросив їх у бельгійського уряду, а той зажадав гарантії. Стрінберг запропонував векселі, одержані від Італії. Операція була секретна, така секретна, що папери було показано тільки бельгійському міністрові фінансів і главі бельгійського банку. І раптом, зовсім випадково, якийсь рядовий службовець виявив, що Стрінберг не мав італійських век-

селів. Бельгійський уряд стривожився, але не повірив, однак проведена перевірка встановила, що векселі фальшиві.

Про це і сповістив Стрінберга «таємничий дзвінок з Брюсселя».

От що виявив Робер Стен ще до того, як про це довідався сам Руссо, а тим часом на всіх біржах Європи й навіть Америки катастрофічно падали акції.

— І все-таки це не пояснює його смерті, — сказав Стен Сімонові. — Адже Стрінберг добре знав, що стокгольмські, лондонські, паризькі банки, навіть його найгірші вороги воліли б допомогти йому вилізти із скрути й приховати обман, аніж терпіти наслідки його краху. Ні, тут щось інше. Очевидно, Стрінберг несподівано опинився у становищі вченого, що побудував усю свою наукову працю на застосуванні формули, в якій раптом знайшов помилку. Бомба вдруге вибухнула у нього під ногами... Тепер ти бачиш, Лашом, що я мав рацію, коли не радив тобі вирушати у плавання цією галерою!.. От тільки тепер треба знайти правильний курс.

Але Сімон уже вжив заходів.

XII

Коли Сімон, який тоді був у своєму кабінеті в «Еко дю матен», почув про смерть Стрінберга, він повідомив про це Шудлера, але не телефоном, а запискою, копію якої заховав і в якій питав, чи не позначиться смерть Стрінберга на долі газети. Записку він послав у банк з мотоциклістом.

Шудлер прислав відповідь на банкноті в тисячу франків, вперек якої розгонистим і нечітким почерком написав:

«Ніяк не позначиться. Редакція має прийняти офіційну версію. Я сам виступлю замість Стрінберга. Все. — Ш.»

Шудлер не раз писав свої розпорядження на банкнотах, причому вартість купюри відповідала важливості тексту чи суспільному становищу адресата: на п'ятифранковій він сповіщав свого дворецького, що приїде снідати з двома гостями; на стофранковій — рекомендував журналіста головному редакторові «Еко»...

Одержавши і старанно заховавши цю записку, яка незаперечно свідчила про розумову неповноцінність Шудлера, Сімон своєю владою адміністратора наказав припинити всі виплати і негайно підвести баланс.

Такі заходи були б цілком природні, якби було оголошено про крах Шудлера. Але, вжиті передчасно, вони могли прискорити, навіть спричинити катастрофу.

Сімонові наказ припав саме на платіжний день. Щоб прискорити паніку, Сімон звелів — дуже люб'язно — попередити різних постачальників, що вони можуть одержати належні їм чеки лише через кілька днів. Були сплачені готівкою деякі термінові рахунки — скільки вистачило грошей у сейфі; після того касир зачинив своє віконце, і навіть співробітники газети не одержали заробітної плати.

Шудлер тільки ввечері дізнався про дії Сімона. Між ними вибухнула жажлива сварка, під час якої Шудлер назвав Сімона боягузом, зрадником та вбивцею.

— Що ж, ви можете завтра відновити платежі, якщо у вас усе гаразд, — спокійно сказав Лашом. — Я зробив це лише тому, що мушу скласти звіт, бо з сьогоднішнього дня відмовляюсь виконувати свої обов'язки.

І він подав Шудлерові письмову заяву про те, що не вважає можливим для себе далі управляти підприємством, бо воно належить од банку, яким керують так нерозумно.

— Нерозумно, нерозумно, — передражнив його Шудлер, — таке сказав! Нерозумно! У мене ж зберігаються два мільйони, що належать жертвам війни!

Після цієї розмови, звільнивши собі руки, Сімон, разом з Мартою і головою фракції Стеном, став чекати, що буде далі.

Як і сподівався Сімон, незабаром почалася паніка. У Парижі поширилася чутка, що «Еко» припинила платежі, що катастрофа із Стрінбергом зачепила Шудлера і що банк, очевидно, зазнає краху.

Наступного дня обачливі вкладники попрямували до віконця на вулиці Пті-Жан, щоб забрати свої капітали, а за кілька днів це вилучення капіталів набрало справді трагічного характеру.

Інспектор міністерства фінансів, якому було підпорядковане товариство жертв війни, зажадав негайно розірвати угоду з Шудлеровим банком.

Шудлер прийшов до Руссо і почав благати його не вживати ніяких заходів.

— Я — жертва підлої махінації, — запевняв він, — але дайте мені дві доби, і все буде гаразд. А якщо ви позбавите мене довір'я уряду, ви вб'єте мене.

Він нагадав Руссо їхню давню дружбу. Руссо був адвокатом Шудлера, а Шудлер підтримував Руссо в нелегкі дні початку його політичної кар'єри...

Велетень зачепив хворою рукою чорнильницю і перекинув її. Він намагався опанувати себе.

— Ви наділи мені на шию червону стрічку, а тепер хочете накинути зашморк? — казав Шудлер. — Зрозумійте ж, нарешті, що йдеться не тільки про мене, а й про вас:

нас обох хочуть повалити. Але я не дрімаю, ви — також, і вони нас не здолають, а через два дні — я вам це гарантую — акції на біржі піднімуться: не можуть же вони грати проти самих себе. Адже повалити Шудлера не так просто!.. Ними керує заздрість, чуйте-бо: заздрість! Анатолію, вони завжди заздрять справді великим людям, — додав він, великодушно поширюючи і на голову кабінету міністрів своє уявлення про власну персону. — А що скажете про отого гада Лашома? Адже я ставився до нього, як до рідного сина...

Руссо дав умовити себе: він не хотів розоряти Шудлера та й вигідніше було підтримати його.

Однак другий день роботи біржи приніс з собою цілковитий розгром. Так звані цінні Шудлерові папери — акції цукрових заводів Соншель, рудників Зоа і навіть акції самого банку за розрахунок готівкою полетіли слідом за Стрінберговими паперами на всіх біржах світу. Крах могутності Стрінберга, побудованої на піску, спричинився до краху багатства Шудлерів, яке нагромаджувалося протягом століття; так вітер, проникаючи в шпари старого будинку, розхищує і руйнує його.

Смерч налетів на Шудлера з шаленою силою.

Шудлер спробував повторити все, що зробив сім років тому, коли Франсуа заподіяв собі смерть під час колотнечі з акціями Соншель. Шудлер з'явився на біржі. Очі його і тепер так само похмуро поблискували крізь вузькі щілинки між повіками, але тіло здавало, мозок постарів. Тоді падіння акцій Соншель було штучним, і Шудлер міг протистояти йому, крім того, це був час загального процвітання. А ця катастрофа — справжня.

Манія величі довела барона Шудлера до того, що він уже перестав розрізняти власні кошти й фонди, доручені банкові. Він розтринькував мільйони, вкладав їх у безглузді операції — роздавав кінофірмам, які ніколи не давали зиску, збанкрутілим модним ательє, організовував дослідницькі групи для прокладання залізниць з Конго в Занзібар, — одне слово, встрявав у всілякі явно пропаші справи; до цього його спонукала невситима жадоба влади; в результаті в активі його банку утворилася величезна прогалина.

Щоб припинити падіння акцій і виконати зобов'язання перед вкладниками, які хотіли забрати свої гроші, Шудлер того фатального дня вибрав кошти, одержані для видачі товариствам потерпілих.

Даремно! Те, що він намагався залагодити з одного боку, руйнувалося з другого — і це було куди небезпечніше.

І цього дідугана, що пережив усю сім'ю, поховав майже всіх друзів, заштовхали, застиснули, відсунули на задній план; він був придушений наслідками свого падіння, а в його голові, наче в поганому сні, невідступно звучали рефреном слова його діда, першого барона Шудлера: «Die Banken, der Zucker und die Presse—das ist die Zukunft»¹.

— Убивці, убивці! — крикнув він, коли день закінчився і біржа мала закритися. — Вони вбили мене!

Та в глибині душі він ще не вірив у це.

Того ж вечора міністерство фінансів анулювало свій дозвіл на провадження операцій з потерпілими, і на другий день банк на вулиці Пті-Шан мусив зачинити свої віконця.

То був крах, то були загибель і банкрутство.

Велика економічна й фінансова криза починалася смертю одного й розоренням другого з цих двох чоловіків, що уособлювали справжнє й облудне процвітання світу.

— Кістки цього бідолошного Люлю, напевне, підстрибують у могилі, — сказали Леруа-Моблани.

Черга Руссо теж настала. Стало відомо про махінації з коштами товариств потерпілих, і в палаті депутатів уже було зроблено запит про це.

XIII

Служник, спритно розчинивши перед Мартою Бонфуа двері на трибуну, поштиво промовив:

— Кажуть, сьогодні буде бойовище, мадам!

— Можливо, — засяявши своєю чарівною усмішкою, відповіла Марта. — Отже, доведеться пізніше лягти спати.

— Але ж на те сюди приходять. І в таких випадках платять надурочні.

Весь обслуговуючий персонал палати депутатів любив Марту не тільки за її чудесну вроду, а й за надзвичайно просту й милу манеру поводитися з людьми. Вона сіла в першому ряду, на вузьку лавку, ледве прикриту м'якою оббивкою.

На трибунах вже сиділо чимало літніх жінок, вік яких виключав інші нічні розваги, і ці сови приходили сюди витратити рештки своїх емоційних сил. Було тут і кілька молодих елегантних жінок, що лише недавно почали виходити у світ і одержали запрошення від депутатів; а ті в такий спосіб виявляли захоплення їхньою вродою; Вільнер надіслав би їм квитки у свій театр.

Ім обіцяли, що цього вечора вони побачать на арені худенького сімдесятирічного

¹ «Банк, цукор і преса — в цьому майбутнє» (нім.).

гладіатора з густою гривовою сивого волосся, у черевиках із надто високими підборами; його буде віддано на поталу людям.

А поки що вони бачили лише служників, які збирали коробки з бюлетенями після того, як було проголосовано питання про житлове будівництво — питання, що не цікавило нікого, крім хіба восьми мільйонів квартиронаймачів по всій Франції.

Сірувате світло немовби збільшувало розміри й без того великого приміщення.

На засідання зібралося не більш як шістдесят депутатів; вони сиділи на пурпурних лавах і нудилися. Депутати справляли враження останніх сенаторів античного міста, знищеного навалюю або спустошеного епідемією.

Гарні молоді жінки на трибунах розглядали здивованими, тупими й розчарованими очима це просторе, величне й таке похмуре приміщення, цей високий неф, оточений мармуровими колонами, що підтримували й відокремлювали одну від одної ложі для публіки, цю скляну стелю, ці два годинники, цей тканий килим з алегоричним сюжетом на всю стіну позаду голови палати, між двох білих статуй у нішах та зелених гардин із золотим візерунком.

Трибуни були маленькі, публіка весь час надходила, і молодим жінкам стало душно.

Але перед другою годиною ранку спектакль став цікавіший. Невеличкими групами — одні неквапливо, інші прожогом, наче їм дав стусана який невидимий велетень, — депутати входили в бічні двері і сідали... Деякі з них, — щоправда, таких було небагато, — їздили додому прийняти ванну; інші, — на лавах праворуч та в центрі, — приїхали просто з гостей або після обіду й були у смокінгах. Але більшість так і не спромоглися за минулу добу змінити сорочки — у них були несвіжі, зім'яті комірці і давно немиті руки. Гамір нарешті вщух — фракції уточнили свої позиції, було дано останні вказівки для атаки та захисту, і запала зловісна тиша.

Оголосили перерву на кілька годин. Віце-голова, що керував дебатами в питанні житлового будівництва, зійшов униз. Палата на цей час засідала вже близько шістнадцяти годин.

Марта Бонфуа побачила внизу, в амфітеатрі, Робера Стена й Сімона, і серце її почало битися частіше. Обидва підвели очі й побачили Марту, таку гарну в ореолі сивого волосся, на її звичайному місці, саме посередині колонади, у першому ряді трибуни голови, наче в імператорській ложі. Вони обмінялися з нею довгим поглядом, немов бажаючи підкреслити, що виступатимуть на арені під її прапором. Потім вони сіли по-руч, свідомі своєї значущості.

«У Робера сьогодні стомлений вигляд, шкода: мені б хотілося, щоб він був у повній формі і міг підтримати Сімона, — з материнською дбайливістю подумала Марта. — Зате Руссо, здається, у всеозброєнні...»

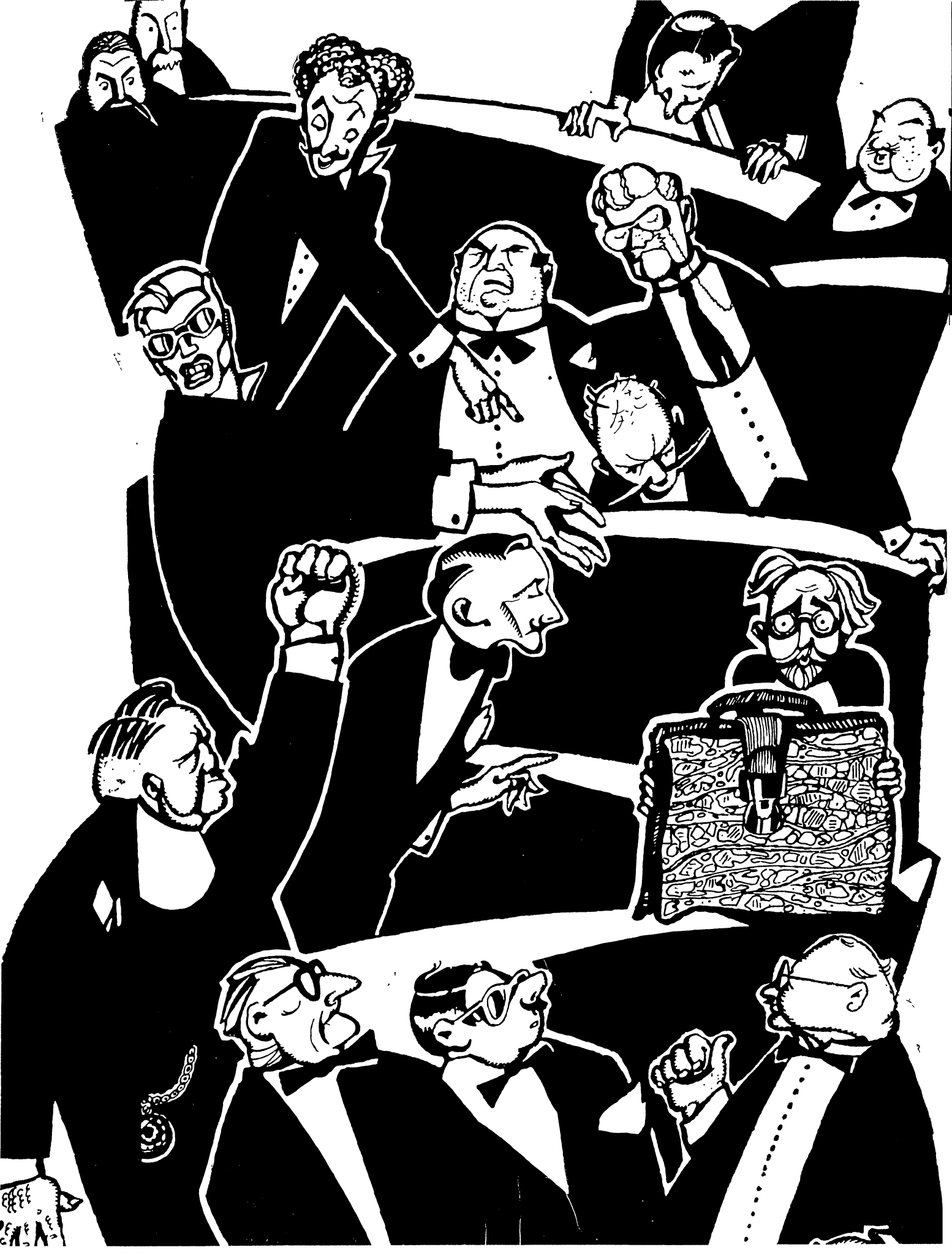
І справді маленький гладіатор зайшов у зал із впевненим виглядом, високо піднявши голову, гордовито відкинувши з лоба сиве пасмо волосся. Він сів на урядову лаву, серед своїх міністрів, на те місце, якого він так довго домагався і на якому вже встиг себе скомпрометувати. Однак після перших хвилин сум'яття, коли вмер Стрінберг і зазнав краху Шудлер, Анатоль Руссо заспокоївся і знову почував себе твердо. По-перше, рента стабілізувалась, а це вже добра ознака. І потім, все як слід обміркувавши, він вирішив, що нічого серйозного йому закинути не зможуть — ніякого ганебного компромісу, нічого протизаконного. Що стосується товариств жертв війни, то він мав готові відповіді на всі можливі запитання і був певний, що зуміє заткнути пельку своїм противникам.

Одночасно з головою кабінету міністрів до залу зайшов і голова палати депутатів. То був старий чоловік з породи товстошкірих; він ішов повільно, спираючись на палицю і тягнучи — досить велично — ногу, якій загрожував тромбофлебіт. Він був у фракку, і крохмальна сорочка стовбурчилась у нього на грудях. Він здавався водночас уособленням величчя і втоми спорохнявілого режиму.

Голова палати депутатів також належав до «близьких друзів» Марти — він був одним з перших, одним з тих, хто знав її в ту пору, коли не вона створювала міністрів, а міністри створювали славу їй.

Крім тягару літ, старий ніс у ці дні ще й тягар безсоння. Всі схвильовано стежили, як він ішов стрімкими сходами до крісла голови: зупинявся, задихаючись, на кожній сходинці, потім, зробивши зусилля, підтягував на мускулах рук своє величезне німічне тіло на дальшу сходинку, і так — аж поки опустився в крісло голови.

То була безглузда столітня споруда з червоного дерева, паркету, мармурових барельєфів та бронзових сфінксів, де розміщувалася президія палати: унизу стенографістки, над ними — промовець, а ще вище — секретарі й голова. Ця споруда нагадувала піраміду, утворену цирковими акробатами, яким лишилося ще поставити на вершині слона. Служники, стоячи внизу, скидалися на загоничів, що мають наставити пастки. Примружившись, можна було також уявити собі, ніби перед вами картина барокко — судний день: серед хмар видно торс багатця, а під ним тісняться грішники й праведники. Голова палати за своїми сфінксами і

Марта за краєчком трибуни сиділи одне проти одного, майже на одному рівні, і обоє розуміли — вона своїм інстинктом жінки, що прожила бурхливе життя, а він — завдяки довгорічному знанню людей та історії, що ця яма з положистими стінками, яка розділяє їх і заповнена зараз галасливими старими дітьми, ще й досі є місцем засідань першого у світі парламенту, — безперечно, першого за розумом і тим значенням, яке мали для всього світу сутички, що відбувалися тут.

Голова пробурчав — виключно для відома стенографісток — кілька слів; вони означали, що засідання триває і що палата починає розгляд інтерпеляції про фінансову політику уряду.

Потім він за звичкою колишнього шкільного вчителя замість традиційного дзвінка взяв розрізувальний ніж і постукав ним по столу, закликаючи до тиші.

— Слово надається месьє Портера!

Людина підступна, неуважна і зла, Портера саме щось казав Стенові й Сімонові. Свого імені він не почув.

— Месьє Портера, вам надається слово! — повторив голова уже голосніше.

Каміль Портер, ідучи до трибуни, підніс руку, немовби говорячи: «Атож! Я сплю тільки по три години і ніколи не лягаю раніш, як о п'ятій ночі. Час ми маємо».

Потім нігтем великого пальця він зіскріб з вилоги піджака яєчний жовток.

— Панове, — сказав Портера, — ми почнемо обговорювати питання, і нам доведеться згадати деякі дуже сумні обставини; я постараюсь говорити про факти, нехтуючи особами.

Присутні зустріли ці слова одноставними оплесками, які свідчили, що зал оцінив прагнення промовця бути безстороннім. Але майже всі зразу ж таки збагнули, який образливий для Руссо цей намір промовця «нехтувати особами». Не минуло й п'яти хвилин від початку виступу Портера, як з трибуни вже гриміло:

— Всі знають, що в той час, коли голова кабінету міністрів сформував свій кабінет із швидкістю, яку кожен з нас розцінив по-різному, він запевняв, що може одержати небувалу позику, яка допоможе Франції відбудувати свої руїни, не вимагаючи нагальних жертв ні від платників податків, ні від тих, хто живе на власні заощадження. Пан голова кабінету, сподіваюсь, повідомить нас, як стоїть справа з цією позикою, — розкаже, чи та обставина, що один великий іноземний фінансист, з яким пан голова кабінету, не спитавши нікого, вів переговори і який перерізував собі горло...

— Руку! — вигукнув хтось.

— Що — руку? — перепитав Портера.

— Перерізував собі руку!

— Хай буде руку — адже важливий результат, — погодився Портера, підхоплюючи сміхом, схожим на сміх безсердечних школярів. — Так от, повторюю: чи не змінила несподівана смерть цієї людини мрії і сподівання урядових фінансистів?

Портера підкреслив взаємозв'язок між смертю Стрінберга і крахом Шудлера, як зв'язок між причиною і наслідком, зажадав звіту про мільйони, виділені товариствам потерпілих, і закінчив свою промову так:

— Пан голова кабінету, який на той час, — до речі, зовсім недавній, — був міністром фінансів, сподіваюсь, зробить нам ласку і пояснить, якими міркуваннями керувався він, даючи банкові Шудлера дозвіл проводити фінансові операції з товариствами жертв війни.

І Портера, надзвичайно задоволений тим, що зумів сплести й кинути сітку, з якої тепер мав виплутуватися Руссо, зійшов з трибуни, звільняючи її для інших гладіаторів; усі бачили, що він знову почав шкребти жовту плямку, яку йому так і не вдалося стерти з піджака.

Після нього промовці говорили про різне: один викривав маневри великого капіталу, другий обурювався від імені жертв війни, третього розчулювали «наші милі старі люди, які живуть на свої заощадження», та кінець кінцем усі докори адресувалися голові кабінету міністрів.

Анатоль Руссо підвівся і почав відповідати з місця. Він поводився впевнено, навіть трохи зверхньо і, засунувши руки в кишені піджака, повертався туди, де сидів той, хто запитував.

У нього була дуже своєрідна манера говорити уривисто і водночас протяжно, підвищуючи голос наприкінці фрази; спочатку він вчився цього, а потім звук, і це ввійшло у нього в плоть і кров.

Руссо говорив про одноставне бажання відбудувати спустошені війною райони, про виниклу у зв'язку з цим потребу створити товариства потерпілих і видати дозвіл банкам...

— Було б злочином, панове... так, так, злочином... відмовитися від допомоги приватної ініціативи... в тих галузях, які держава неспроможна забезпечити сама...

Який же банк, говорив Руссо, заслуговує на більшу довіру, ніж таке солідне підприємство, що існує більш як століття, — і директор-президент якого є одним з керівників Французького банку?

— Фінансові підприємства також не застраховані від усяких випадковостей. Наші помилки, панове, часто є наслідком наших нещасть. Я не відштовхну месьє Шудлера... таке може трапитися з кожним.

Ця благородна позиція могла тільки повернути до нього загальні симпатії.

— Дозвіл у нього ми відібрали, як і належало... щоб по змозі зберегти фонди, надані для допомоги потерпілим... Розпочато слідство. Правосуддя розгляне всі обставини справи і визначить, хто винен, якщо є винні.

Він закінчив свою промову своєрідним викликом, кинутим асамблеї і особливо Портера:

— Отже я не бачу підстав... для такої ворожості, якщо, звичайно... всупереч фактам... тут не намагалися зачепити окремих осіб.

Його заяву зустріли досить гучними оплесками. Руссо виграв перший тур баталії без видимих втрат серед тієї більшості, що підтримувала його. Тоді розпочалася друга атака. З лав крайньої лівої опозиції підвівся кремезний чорнявий чоловік в окулярах з металевою оправою; глотку він мав справді вилуджену.

— Відповідь пана голови кабінету міністрів нас не задовольняє, — загорлав він. — Месьє Анатоль Руссо не може бути об'єктивний щодо цієї корпорації: у ній, як видно із слів попередніх промовців, мали місце розтрата, порушення довір'я і майже злісне банкрутство...

— Зачекайте результатів слідства, а потім вже й робіть такі заяви, — крикнув з місця міністр юстиції.

— ...так от, кажу я, щодо цієї корпорації, — вів далі чорнявий промовець, — яка не зможе повернути кошти, дані їй для видачі потерпілим, — інакше, панове, виникає запитання: навіщо було подавати на неї в суд?..

— Повторюю вам, — крикнув міністр юстиції: — заждіть, поки буде підведено баланс! От який в'їдливий...

— ...так от, месьє Анатоль Руссо не може бути об'єктивний щодо цієї корпорації, бо він її оборонець і юридичний радник!

— Браво! Здорово! — залунали вигуки.

Атмосфера наелектризувалась.

— Що це за байка?! — побілівши, нетерпляче вигукнув Руссо. — Я перестав бути радником цієї корпорації, та, власне, і всіх інших, відколи став членом уряду, тобто чотирнадцять років тому.

— Але ви ніколи не переставали її обороняти! — почувся голос зліва.

— ...як і слугувати їй! — підхопив чорнявий промовець, тицяючи вказівним пальцем у Руссо. — Адже це ви підтримували призначення барона Шудлера керівником Французького банку...

— Але ця посада переходила в їхньому роду від батька до сина, — заперечив Руссо.

— І знов-таки це ж ви, пане голова кабінету міністрів, самі, своєю владою дали дозвіл банкові барона Шудлера вести операції з потерпілими за місяць до його краху. Палата, я вважаю, має право запитати, скільки ви за це одержали! — завершив промовець свій виступ.

Залунали оплески з одного боку і свистки з другого; публіка на лавах трибун захвилювалась, і служникам довелося закликати до порядку:

— Будь ласка, сідайте, добродійко! Не підводьте, будь ласка, добродію, стояти заборонено!

А голова палати постукав по столу і, наставивши розрізувальний ніж на промовця, грізно сказав, перебиваючи гамір:

— Месьє Гуріо, прошу вас бути обережнішим у висловах. Я не дозволю образливих натяків на адресу голови уряду, якщо ви не доведете зараз же справедливість ваших тверджень.

І з того боку, де щойно лунали оплески, почувся свистки, а там, звідки лунали свистки, залунали оплески.

Руссо знову підвівся з місця.

— Мене обвинувачують в тому, — сказав він, гордовито повертаючись до зборів, — що я використовував свій вплив в інтересах приватної корпорації. Неспроможні запламувати мої методи керування... хочуть, мабуть, запламувати мою честь. Якби тільки те, що колись, в певний період свого життя, хтось був людиною вільної професії, — вів далі Руссо, — і регулярно одержував гонорар... як законну винагороду за свою працю, і це визначало наперед... довічну залежність цієї людини від корпорацій або осіб, які виплачували їй гонорар... і ця залежність змушувала б людину діяти всупереч справедливості, порушувати закони і завдавати шкоди державі.. хто з нас, панове, міг би в такому разі уникнути подібних брехливих обвинувачень? Тоді треба було б протягом усього життя бути депутатом.. або міністром!

Голос і мозок цієї маленької людини працювали зараз з максимальним навантаженням.

— А як, на вашу думку, кошти на виборчу кампанію... призначення на вигідні посади своїх родичів та знайомих... Хіба це не можна вважати посереднім гонораром?

— Кого ви маєте на увазі? — закричали ті, кому ці слова здалися дошкульними. — На звіль прізвища! Прізвища!.. Так казати безчесно!

— Не менш безчесно, ніж те, що кажете ви, — заперечив Руссо.

— Прізвища!.. Відповідайте-бо!.. Брехун!

І депутати почали тарабанити кулаками по пюпітрах і грюкати кришками.

— Чому завжди повстають проти політичних діячів, що вийшли з юристів? — спитав Руссо, намагаючись схилити аудиторію на свій бік.

— Тому що вони найбільш прогнилі! — гаркнув депутат Гуріо.

— А проте завжди були політичні діячі з адвокатів і завжди будуть, — заперечив Руссо.

— До речі, саме вони заснували республіку! — крикнув з лав центру, що містилися, однак, ближче до лівої опозиції, Робер Стен, по-перше, тому, що він сам був адвокат, а по-друге, тому, що, на превеликий його жаль, ці дебати відволікали увагу зборів від основного питання.

А тим часом гамір не тільки не вщух, а навпаки, досяг свого апогею. Грюкали кришки бюлетенів. Депутати вигукували лайку, показували одне одному кулаки. Образи сипалися звідусіль, хоч ніхто не чув, що кричить противник. Згадувалися всі малопристойні та скандальні оборудки, проведені за останні п'ятдесят років за домовленістю між властями й приватними особами.

І елегантні, наївні молоді дамочки, схвильовані і трохи налякані, питали себе, чи це, бува, не революція починається.

Співробітники канцелярії міністрів юрмилися в кулуарах, заповнювали бічні виходи з амфітеатру.

— ...і ці наскоки на уряд, — почувся голос одного з прибічників Руссо, — йдуть із тих крісел, де сидить один з найближчих співробітників банкіра Шудлера! Це ж справді комедія!

Сімон Лашом, здавалося, тільки цього й чекав. Він підняв руку і вигукнув:

— Пане голова, прошу слова!

— Я ще не закінчив, — гримнув Руссо.

— Панове, панове, — повторив голова, нахилиючись своїм важким тілом над порожнечою. — Прошу палату гідно провадити дебати... Так, мес'є Лашом, я вам дам слово. Тільки дозвольте закінчити панові голові кабінету. Панове! Мес'є Гуріо, прошу замовкнути! Панове... я буду змушений припинити засідання!

І розрізувальний ніж стукав по столу дедалі гучніше. Нарешті голова обернувся до генерального секретаря палати і безпорадно розвів руками. Це означало, що зараз він покине крісло і піде спати, і хай оці запеклі головорізи стріляють один в одного через зал з пістолетів, якщо їм цього хочеться.

Зал трохи затих.

— Я радий констатувати, — знову заговорив Руссо, — що мес'є Стен, який начебто не належить до моїх прихильників на цих дебатах... віддав належне професії, пред-

ставником якої є він сам... і яка дала республіці багатьох із кращих її слуг.

Половину депутатів становили адвокати, тому на всіх лавах залунали оплески, здавалося навіть, що всі зараз підведуться, немовби йшлося про вшанування пам'яті загиблих на війні.

Поспішаючи закріпити цей успіх, Руссо вже не так гладко, але й не так сухо закінчив промову:

— Повірте, я кажу це не як міністр, що обстоює свій портфель... І навіть не як людина, що обстоює свою честь... я кажу як республіканець — республіканцям: будьте обачні, ви сприяєте крахові системи, а за це Франція колись заплатить дорогою ціною.

Цими словами він заслужено виграв другий тур битви. Але він видихся, та й усі вже стомилися: депутати були виснажені безсонням, сп'яніли від власного крику і вже й самі не розуміли, про що точиться суперечка. Була четверта година ранку, і вони вже почували на своїх щоках шорстку щетину. На цьому засідання могло б і закінчитись, і Руссо, звичайно, сподівався на такий кінець, що врятував би його кабінет.

Але в цей час голова палати оголосив:

— Слово надається мес'є Сімонові Лашому!

За час роботи палати нового скликання, Сімон мало виступав, а якщо й виступав, то з конкретних питань другорядного значення. Він ні разу не брав участі у таких відповідальних дебатах, де кожне вимовлене слово могло спричинитися до наслідків.

Поки Сімон ішов до трибуни, він мав змогу ще раз переконатись, як навдивовижу швидко працює його мозок перед виступом. Його здивували численні деталі, помічені мигцем: шахова дошка, яку креслив на аркуші паперу один з його колег; нечищені носки власних черевиків; Стен, що сидів, покусуючи пальці; пасмо волосся, що звисло на лоба в одного із служників; втома й відраза до людей, що читалися на старому обличчі голови палати. Він згадав також про килим, який вибрав собі минулого тижня і за який залишив завдаток. Він думав про всякі дрібниці, а не про найважливіше, найістотніше, на чому ніяк не міг зосередитися: він не думав про ту промову, яку мав виголосити.

Перед ним був антаблемент червоного дерева з виїмкою, праворуч — склянка з водою і крихтний металевий олівець із вставним грифелем — його забув хтось із попередніх промовців... Сімона оточувала трибуна, що формою нагадувала ванну. Старовинну ванну... ванну Марата. Високі на зріст промовці, здавалося, зараз виваляться з неї, а в людей низеньких, навпаки, над трибуною стриміла сама голова.

Сімон чув, як над ним, на вершині споруди, голова жваво розмовляє про щось із генеральним секретарем — ці старі парламентські діячі вміли водночас розмовляти і не пропускати нічого з виступів промовців.

Під собою Сімон бачив голови стенографісток. А далі зяяла страшна порожнеча; за нею здіймався протилежний схил, наїжвишись шістьмастами облич, неспокійних, вертких, насторожених, неуважних; у промовах вони помічали тільки одне — помилки або нісенітниці.

Сімон скинув окуляри, щоб одгородитися від зовнішнього світу... І зразу барви й контури злилися, і цей величезний форум республіки набрав невиразних і похмурих обрисів піщаного кар'єру на схилі горба, де безкрайньою низкою проходять люди і події.

— Панове... в ході цих дебатов згадувалося моє ім'я. Я не маю наміру відмовлятися від обов'язку перед власною совістю і готовий дати палаті в тому прикрому питанні, через яке всі ми тут сьогодні затримуємося, ті роз'яснення, що їх, мабуть, можу дати тільки я...

Як приємно й заспокоїливо відчувати, що між піднебінням і язиком самі собою виникають слова. Незвичайний і таємничий інструмент, яким володіє людина, почав працювати потрібної хвилини, апарат думки підключився до апарату слова, наче мотор, — той самий мотор, що хвилину тому крутився вхолосту з страшною швидкістю, — раптом приєднали до коліс або до гвинта.

— Усі ви погодитесь, панове, що найбільшніми хвилинами у житті людини є ті, коли їй доводиться вибирати між дружбою і совістю. У моєму житті саме й настали ці трагічні хвилини.

Промова лилася, наче її виробляла і викидала досконала, потужна, майже не залежна від людської волі машина, і всі численні коліщата цієї машини були змащені й працювали напроцуд справно. Сімонові доводилося тільки стежити за роботою цієї самостійної частки його істоти, яка підносила, вела його вперед — тільки стежити, щоб не збитись, розкручуючи занадто довгий період, підвищити голос у відповідальних місцях, щоб підкреслити логічний хід думки або зіграти на почуттях. І, щоб легше було стежити, який напрям вибирає собі його думка, він знову надів окуляри.

Саме навпроти, на урядових лавах, він побачив Анатолія Руссо, його сиву гриву, підсліпуваті, мов у курки, очі, його стомлене обличчя, на якому відбилися вік, боротьба, і ця нескінченна повсякчасна тривога. Сімон пригадав день — то було дев'ять років тому, — коли міністр посадив його, нікому невідомого злидаря-викладача, у свій розкішний автомобіль і люб'язно поді-

лився з ним хутряною запоною. Сімон не знав тоді, що робити з капелюхом, — тримати на колінах чи надіти на голову.

А тепер міністр дивився на нього, і в цьому погляді були подив, благання, страх — так дивиться людина, притиснута до стіни: вона знає, що зараз її роздушуть, і не може зрушити з місця, щоб уникнути смерті.

Сімон інтуїтивно відчув, який хід із усіх можливих буде зараз для нього найвигідніший.

— Усі знають, пане голова кабінету міністрів, — звернувся він до Руссо, — що я почав свою кар'єру біля вас. Та хіба ж я сам можу забути місяці, проведені поруч з вами в міністерстві національної освіти і у воєнному міністерстві, де я дізнався од вас, що таке міністр, що таке держава, що таке вищі інтереси нації...

Палата, що вже не мала сил виявляти свої почуття ревінням, що очманіла від такого тривалого неспання і дійшла до того стану, коли люди, які ображали одне одного просто у вічі, насилу пригадують, через що виникла сварка, — палата приишкла, ніби зворушена хвилюванням Сімона й Руссо.

Сімон Лашом розумів, яку підлоту він чинить, яку зраду надумав і підготував, — він розумів, що його промова з трибуни є здійсненням і завершенням цієї зради. Це був той випадок, що досить рідко трапляється в житті політичного діяча, коли його зрада немовби йде на благо країни, а Сімон був досить кмітливий, щоб, прикрившись машкарою відвертості, удати, начебто і його захопив у свою орбіту цей трагічний конфлікт.

Віддавши належне Руссо і висловивши йому свою вдячність, Сімон повторив те саме і на адресу Шудлера. Коли присутні на зборах вичерпали свою енергію на обговорення ідей, вони люблять послухати розмови про окремих осіб.

Сімон показав, як манія величності, опанувавши Шудлера, розладнала не тільки його розум, а й згубно позначилася на справі.

— Правда, — сказав Сімон, — я довгі роки безпосередньо, а потім і посередньо працював з мес'є Шудлером. До недавнього часу я був керівником щоденної газети, а її головним акціонером і президентом акційного товариства по випуску є мес'є Шудлер. Правда і те, що, незважаючи на любов до газети, до її співробітників і читачів, незважаючи на все моє бажання врятувати її від катастрофи, я не міг не подати у відставку того дня, коли мес'є Шудлер почав посылати службові записки на тисячофранкових банкнотах.

Депутати сторопіли, почувши це.

— Чого ви нам тут казки вигадуєте! — скипів Руссо, розгадавши маневр Лашома.

— Казки? — повторив Лашом. — Що ж, пане голова кабінету міністрів, можете самі переконатись.

Він дістав з кишені піджака Шудлерів банкнот і голосно прочитав:

— «Ніяк не позначиться. Редакція має прийняти офіційну версію. Я сам виступлю замість Стрінберга». І підпис: Шудлер... Ось, панове, кому уряд виявив довір'я.

На лавах заворушились, почувлися глузливі вигуки, сміх.

Руссо пополотнів.

— Але я про це нічого не знаю! Він не прислав мені ніяких банкнотів, — крикнув він.

— Не посилав цього, то посилав інше! — закричали ліворуч.

— Це підлість! Це ганьба! Я не дозволю...

— Панове, послухайте, панове! — вигукнув голова палати, стукаючи по столу розрізувальним ножом. — Месьє Гурію, я буду змушений закликати вас до порядку. Та замовчіть-бо, панове! Як вам не соромно так вести дебати! Це ж поважні збори!

— Я можу, пане голова кабінету міністрів, припустити, що тривала особиста дружба спонукала вас — навіть всупереч громадським інтересам — закрити очі на дивну поведінку барона Шудлера останніми місяцями, — вів далі Сімон; коли він заговорив, гомін у залі майже вщух. — Але ви не могли, пане голова, не розуміти, що кошти товариств жертв війни підуть на те, щоб допомогти месьє Шудлерові зміцнити своє становище, яке на той час похитнулося. Домовилися ви про це чотирнадцятого квітня під час сніданку, на якому були Шудлер, Стрінберг та ви самі...

Знову зчинився гармидер, у повітрі замиготіли промовисто піднесені руки.

— Ну, тепер усе ясно! — закричали депутати, наче самі вони ніколи не сиділи в модному ресторані вдвох з яким-небудь ділком і не їли його коштом.

— Я почув про це, панове, з уст самого пана голови кабінету міністрів — він був тоді міністром фінансів... І ви тоді теж не були певні, що чините правильно, — знову звернувся Сімон до Руссо, — бо після сніданку спитали мою думку про становище обох фінансистів.

— Ну, це вже занадто! — ударив Руссо кулаком по плюнтру. — Та ви ж самі, Лашоме, відповіли мені по телефону, що становище Шудлера таке ж міцне, як і Стрінберга.

Тремтячи від обурення, Руссо простер руку до трибуни.

— Даруйте, пане голова кабінету, — ма-

ло не глузливо, але цілком спокійно заперечив Сімон. — Я тоді сказав вам: «На мою думку, становище Шудлера не міцніше за Стрінбергове!»

— Ні, це обурливо, просто жахливо! — мінячись на виду, вигукнув Руссо і озирнувся, немовби шукаючи позад себе, на лавах палати, людей, які могли б засвідчити його доброзвичайність.

Але в цей час підвівся Робер Стен і, схрестивши руки на грудях, патетично промовив:

— Послухайте, панове! Та хіба ж можна на підставі телефонної розмови вирішувати питання про виявлення державою довір'я — такого довір'я!

Це запитання викликало оплески майже всіх фракцій.

— А що являв собою фінансист Стрінберг? — вів далі Сімон. — Нам усім відомо це, панове: феодал міжнародного капіталу, він височів на піраміді залежних від нього васалів, словом, з числа тих, про кого один з кращих умів цих зборів (і Сімон вказав на Роберта Стена) кілька днів тому мав усі підстави сказати, що це справжнісінькі авантюристи, і капітали владників становлять для них знаряддя авантур.

В міру того, як Сімон говорив, завдаючи ударів своїм колишнім заступникам і навіть з підкресленою чемністю крадучи думки своїх друзів, голос його звучав чимдалі більш владно.

Спершись обома руками на трибуну, він промовляв:

— Людина — виходець з народу — здобувши освіту на державну стипендію, глибоко віддана принципам свободи й рівності перед законом, який дозволяє по справедливості таким людям, як я, вийти на цю трибуну і говорити від імені народу, — Я не можу ні заохочувати цих фінансових феодалів, ні приєднуватися до тих, хто їх підтримує, використовує чи обслужує.

Після цих слів довго не вщухали оплески. Тепер Сімон знав, що він володіє усіма зборами.

— Смерть Стрінберга, — вів Сімон далі, — спричинилася до розорення тисяч людей. Позики на відбудову зруйнованих районів, якої обіцяв добитися пан голова кабінету і яка допомогла йому здобути довір'я парламенту, не одержано. Більше того: кошти, відпущені для потерпілих, поглинув крах Шудлерового банку, державному кредитові задано серйозної шкоди, а в спустошених районах жертви війни, як і досі, сплять у сараях.

Робер Стен сидів похмурий, відчуваючи якусь невиразну тривогу. Старанно розробивши план дій, він пустив Сімона в атаку, щоб той не тільки обілів себе, а й за-

кинув дещо Руссо, викрив його — це дало б змогу скинути голову кабінету міністрів з його поста. Стен мав прийти на допомогу Сімонові, якщо той опиниться у скрутному становищі, а ще краще — виступити слідом за Сімоном і, використавши його аргументи, добити Руссо. І раптом Сімон усе зробив сам, причому зробив зовсім непогано. І тепер це тільки його заслуга. «Кінець кінцем, — подумав Стен, покусуючи суглоби пальців, — головне — це повалити Руссо. А Сімонів успіх тільки зміцнить нашу фракцію».

Марта Бонфуа слухала промову свого молодого коханця, спочатку хвилюючись за нього, а потім з гордістю. Вона раптом подумала:

«Тепер він остаточно виплутався з цієї історії. Він усе зрозумів. Правда, — думала вона, — він не з тих, хто кидається у воду, щоб врятувати потоплюючого... Він, безперечно, піде далеко, і це мене радує... Здається, я йому більше вже не потрібна».

І, якось одразу майже втративши інтерес до його промови, вона дістала з сумочки дзеркальце, подивилася в нього і почала оглядати лави, що амфітеатром піднімалися за спиною Робера; вона шукала очима молодих, негарних, але чимось привабливих депутатів, — то було для неї життєдайне джерело, куди вона могла ще востаннє занурити руку.

— А щодо мого керування справами «Еко дю матен», — сказав Сімон, — то я охоче подам усі бухгалтерські книги комісії, яку, безперечно, найближчим часом буде створено.

Цього ще ніхто не говорив. І Анатоль Руссо сприйняв ці слова, як удар ножем в живіт. Бідолаха аж зіщулювся на своїй лаві; в його очах застигли біль і подив дитини, немовби він хотів сказати: «Навіщо ви нагадали про цю комісію? Навіщо ця страшна жорстокість? І чому саме ти завдаєш мені цього удару?»

Сімон пальцем змахнув з верхньої губи краплинки поту.

— Палата, звичайно, розуміє, що з огляду на ці причини я не можу підтримувати далі дії уряду, оскільки це суперечило б інтересам республіки і, мабуть, не помилюсь, гадаючи, що фракція, до якої я належу, додержуватиметься тієї ж позиції.

І зробивши свою підлу справу, Сімон Лашом, тріумфуючи, зійшов з трибуни, супроводжуваний вітальними вигуками зборів.

Руссо підвів очі на голову палати, немовби питаючи, що ж далі робити; старий велетень кожні два тижні бачив з свого капітанського містка, як розпадається, мов карткова хатка, черговий уряд, і зараз він

усім своїм виглядом немовби промовляв: «Ну, ви це знаєте не гірше за мене».

Анатоль Руссо підвівся і, спершись на пюпітр, сказав:

— Панове, становище таке, що я ставлю питання про довір'я.

Кілька міністрів підійшли до нього, щось йому казали, але він, здавалося, майже не чув їх; він судорожно ковтав слину, в його очах проступили червонясті жилки.

— Вам погано, пане голово? — спитав хтось із міністрів.

— Ні, ні, все гаразд, — відповів Руссо.

О чверть на восьму ранку кабінет Анатоль Руссо було скинуто 316 голосами проти 138, сто чоловік утримались; пропозицію про призначення комісії для розслідування було прийнято такою ж кількістю голосів.

У залі Чотирьох колон Сімона, який вже став для деякого об'єктом заздрості або ненависті, оточили, вітали, а він гордо стояв, свідомий своєї значущості: ще б пак — адже він скинув прем'єр-міністра!

Раптом він побачив Руссо. Старенький голова кабінету був без капелюха і марно намагався просунути руку в рукав пальта. Він ткнув кулаком у підкладку і, хвилюючись, трохи недоладний, зворушливий і жалюгідний, уперто намагався натягти пальто.

Сімонові стало ніяково. Якусь мить він вагався, не знаючи, що робити. Потім рішуче попрямував до людини, яку щойно знищив.

— Послухайте, пане голово, — сказав Сімон, — я в розпачі, але, справді-бо, по совісті...

І він машинально простяг руку, бажаючи допомогти Руссо.

— Яка там совість! — крикнув Руссо. — І ти добре знаєш, що совісті не існує, як не існує більше й пана голови, залишилася тільки мерзота і такі мерзотники, як ти... І оце ти, ти, Лашом, таке вчинив зі мною!.. Ти зняв шкіру з Шудлера, а тепер і з мене! Але зажди... зажди: настане день, і ти побачиш...

Він зробив різкий рух — у рукаві пальта затріщав шовк, потім Руссо якось дивно покрутився на місці, підніс свої ручки до лоба і вийшов із залу.

Фракція, до якої належав Сімон, одразу ж зібралась у відведеному для неї приміщенні, щоб домовитися про те, які перші кроки слід зробити цього нового, відповідального для неї політичного дня. Всі розуміли, що Роберові Стену доручать сформувати новий кабінет, розуміли також, що Сімон Лашом увійде в цей кабінет принаймні як товариш міністра.

Засідання фракції вже тривало кілька хви-

лин, коли хтось зайшов до кімнати і сказав:

— У Руссо удар. Він піднявся до себе в кабінет взяти портфель і впав на стіл...

Усі мимоволі подивилися на Сімона. Той підійшов до вікна, відкинув подвійну порт'єру. У кімнату влився день, і зразу померхло світло ламп, чіткіше вирізнилися сірі від втоми обличчя, недокурки в попільничках і хвиля диму в повітрі. Політична ніч закінчилась.

Сімон побачив унизу невеличку групу, яка, жестикулюючи, обережно і водночас незграбно посувалася брукованим двором Бурбонського палацу, тягнучи під руки маленького старого чоловічка з густою гривою сивого волосся, у черевиках із надто високими підборами, до відкритих дверцят машини; чоловічок був непритомний, голова його хилилась, тіло обм'якло.

У пам'яті Сімона мимоволі виникла інша машина, де, скулившись, сиділа стара жінка. І зараз, як і того разу, він пробурмотів: «Вибору не було: або він, або я». Така вже, мабуть, його доля: щоб зійти вгору шаблями людського суспільства, він мусив наступати на голови старим людям, які вихали його.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ОДНІЄЮ НОГОЮ В МОГИЛІ

I

Щойно минув тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятий рік, який почався смертю Фоша і закінчився смертю Клемансо.

На каштанах столиці ще не було перших бруньок, коли гарматний лафет, попереду якого бряжчали багнети, а позаду сунули черевики аристократів, чорні брюки міністрів, трикутні капелюхи послів і академіків, мантиї суддів та університетської професури,—поволі провіз крізь величезні юрби засмучених людей останки того, з ким було пов'язане уявлення про війну.

Державний муж, згідно з його волею, був похований у Вандеї, у своєму саду, разом з останнім опалим листям.

Ніколи ще слова «національна жалоба»

не вимовлялися з більшою підставою, ніж у цих двох випадках.

Французька нація ховала свою велич, свій примат в коаліціях, якоюсь мірою — славу, втрачену назавжди.

Скульпторові Ландовському було доручено відлити з бронзи вісім солдатів для одного з найкрасивіших пам'ятників світу. Солдати мали тримати на плечах в одній з каплиць палацу Інвалідів труну маршала. А президентові на головній магістралі, що з'єднує площу Згоди з Триумфальною аркою, поставлять бронзову плиту, відкриту з усіх боків вітрам.

В період, що минув від смерті першого до переходу у вічність другого — цих двох каріатид, навколо яких, здавалось, концентрувався плин часу, — в 1929 році був засуджений за карний злочин один з міністрів, які підписали Версальський договір, зробила свої перші кроки звукова кінематографія, і 24 жовтня почалася світова економічна криза, коли полетіли вниз акції на нью-йоркській біржі, і один тільки банкір Фабер у цей найважливіший в історії століття день втратив чотириста двадцять п'ять мільйонів.

То був рік, що скінчився так само, як і почався, — врівноважений і розмірений у своїй хаотичності, де майбутні покоління виразно побачать лінію розмежування часів.

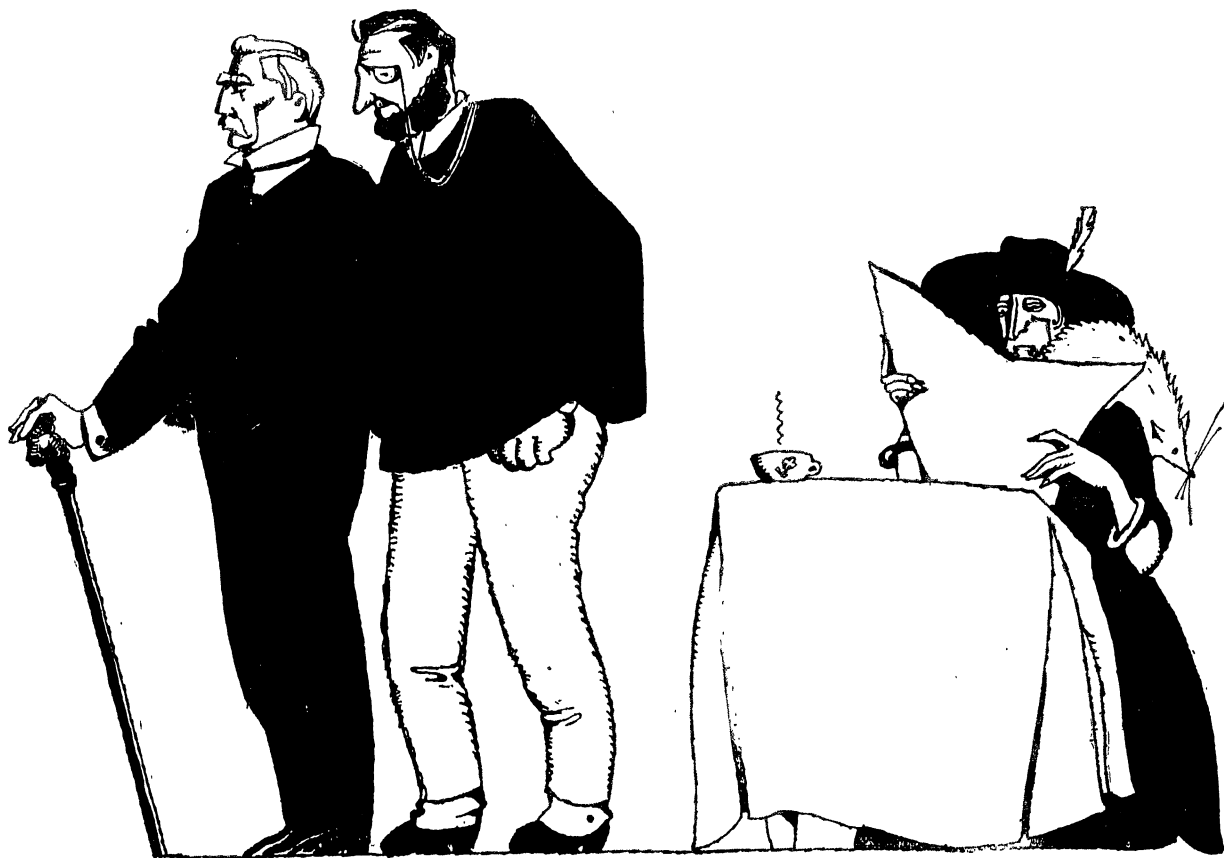
Перетворившись із плоті у бронзові статуї, обидва переможці не тільки символічно, а й насправді поклали край повоєнній добі.

Нове покоління з тих, хто залишив сто п'ятдесят тисяч своїх братів на полях битв, у свою чергу приходило до влади в умовах розладу світової економіки, коли своїм управлінням воно не могло принести нічого, крім нового лиха.

II

Якось вранці, весною наступного року, професор Еміль Лартуа зупинив свою машину на вузькій вулиці Віль-д'Аврей, що збігала вгору. На пофарбованій суриком огорожі висіла залізна табличка з вицвілим написом: «Сімейний пансіон «Шипшина»».

Знаменитий лікар перейшов непоказний садок, подивився на три ряди бруслини, що утворювали живопліт, на чавунну лаву, маленьку гіпсову статую, посічену дощем, піднявся східцями і штовхнув двері з різноколірними шибками.

— Чи можу я бачити месье Шудлера? — спитав він у гладкої жінки в чорній спідниці — вона зустріла його у вестибюлі.

Професор Лартуа, аби не бачити того убозтва, що було навколо нього, почав вивчати своє зображення у дзеркалі біля вішалки. Вигляд власної ретельно зачісаного сивої шевелюри, чистого чола, гладенько виголених щік, ще не порізаних зморшками, своїх гарних пишених рук завжди допомагав йому переключати думки на щось приємне, позбутися нудьги.

Чоловік, що з'явився за кілька хвилин на сходах, мав такий вигляд, неначе над ним щойно попрацював театральний гример.

Велично блідий, з обвислими щоками та неймовірно худюю шиєю, яка стриміла з надто широкого крохмального комірця, Ноель Шудлер до всього ще й відмовився від цапиної борідки, а вона ж бо становила невід'ємну частину його образу. Тепер він носив круглу бороду, наче бретонський рибалка. Він накинув наопашки стару театральну накидку і досить урочисто спускався вузькими дерев'яними сходами, але від хвилювання мускули його обличчя конвульсійно сіпались і слюзи, здавалось, от от поллються з очей.

Він простягнув лікареві ліву руку, бо пра-

ва — її він ховав за спиною — вибивала дроб по складках накидки.

— Тільки ви, — сказав він, — чуєте, тільки ви один, Лартуа, приїхали провідати мене, відколи я тут... Цього Шудлер не забуде, коли знову буде на коні.

Тією ж лівою рукою він пошукав монокль, що висів у нього на муаровій стрічці, — спеціальний монокль у золотій оправі, який можна встромити у товсту повіку.

— Мені дуже приємно вас бачити, — додав він.

— В такому разі, любий друже, поїдьмо куди-небудь снідати, — запропонував Лартуа, силкуючись усмішкою приховати ніяковість.

Жаль і занепокоєння відбилися на обличчі Ноеля Шудлера.

— Бачте, — сказав він, — я нікого не попередив, а люди тут такі хороші... Навпаки, я сказав, що сьогодні у мене буде гість... І мені б не хотілося...

— Але я зовсім не заперечую, анітрохи, — квапливо запевнив його Лартуа, відчуваючи дедалі більше замішання.

Колишній керівник Французького банку повів академіка до темної їдальні, де стояли столи, накриті несвіжими скатертями, а

серветки були пов'язані на шийки недопитих пляшок.

Підійшовши до старої жінки з дуже худим обличчям і величезними вибалушеними очима, Ноель Шудлер вклонився і сказав:

— Добридень, графине.

Стара із страшним обличчям кокетливо усміхнулась — мабуть, вона вважала свою усмішку чарівною.

— Це російська аристократка... Всю її родину знищили більшовики, — прошепотів Ноель Шудлер до Лартуа. — А я не хочу, щоб мене тут величали... Я гадаю, це ні до чого.

І змарнілий, занепалий старий велетень сів, обвів поглядом стіни, обклеєні шпалерами з маленькими бузковими й жовтими рисками.

— Загалом, — сказав він, — мені тут зовсім непогано. Ви бачили — тут є гарненький садок, де можна подихати свіжим повітрям... Скоро мають виїхати кілька пансіонерів, і тоді я зможу зайняти отой столик, біля вікна. Та дарма — адже все це тимчасово...

Навіть коли він мовчав, рот його лишався роззявлений.

До них підійшов служник.

— А ось і Тедді! — удавано весело вигукнув Шудлер. — Тедді зі мною дуже милий, еге ж... Він служив барменом на пакетботі.

Лартуа помічав щораз нові ознаки занепаду Шудлера, і це дуже гнітило його.

— Точніше, я був другим барменом, — нервовою рубаною скоромовкою уточнив служник. — На «Шампольйоні». І потім, моє ім'я зовсім не Тедді. Так кликав мене перший бармен... Хм-м, Марсель — Александрія... Александрія — Марсель. І так весь час...

— Та невже, — люб'язно зауважив Лартуа. — Я плавав якимось на «Шампольйоні». Хороший корабель.

На обличчі служника з синцями під очима, з випнутими, наче у трупа, вилицями і зіпсованими зубами майнув вираз жаху.

— В якому році, місяць?

— Здається, у двадцять четвертому, — сказав Лартуа.

— А, ну звичайно, звичайно, я тоді ще не служив там, — квапливо мовив Тедді.

Руки його тремтіли, коли він ставив тарілки, і він мало не скинув на підлогу графин. Лартуа було ніяково дивитись на цього брехуна, якого ніколи не кликали Тедді, який ніколи не був барменом на «Шампольйоні», а коли й був, то де-небудь на стоянці, десь не більш як добу — цього цілком досить, щоб виявити його непридатність, — і тепер він жив, страхаючись

власної брехні, такої дрібної, що нікому й на думку не спадало перевірити його. Отже, для Тедді «Шипшина» була єдиним свого роду притулком. І Лартуа перевів погляд на Шудлера, який з відкритим ротом слухав їхню розмову.

— Ну, а як ся має Руссо? — заговорив нарешті Шудлер.

Лартуа не наважився сказати йому, що колишній голова кабінету міністрів весь час сидить, скулившись у кріслі, відмовляється чистити зуби та їсти, боячись, щоб його не отруїли, і тільки іноді, схлипуючи, благає: «Я хочу компоту, хочу компоту, хочу компоту...»

— Йому краще, видужує потроху, — сказав Лартуа.

— Ну от, ми разом і поправимось, — сказав Шудлер. — Ви не можете навіть уявити собі, любий друже, як з мене знущалися! Мене потягли до суду... А втім, ви все це знаєте: адже тільки завдяки вам мене залишили на волі — за станом здоров'я. Мене ж хотіли запроторити до в'язниці!.. Судити кримінальним судом... Але Розенберг молодець. (То був адвокат Шудлера). Він довів, що з юридичної точки зору кошти, виділені для товариства, не є справжнім вкладом, і я мусив відшкодувати лише ту суму, яку одержав, а тому мене й не можна обвинуватити в порушенні довір'я. А потім він розкрив усі політичні маневри... Якби мені дали хоч трохи часу, я б усе владнав. Коли б ви знали, скільки люті, скільки ненависті було навколо мене! Одного разу я помітив, що в онука підбите око. Я спитав його, що сталося. «Хлопці на лицейському дворі, — відповів він, — сказали, що мій дідусь шахрай. Ну, я їм показав...»

Від хвилювання права його рука почала сіпатись ще дужче.

Велетень замовк, зосередивши всю увагу на салаті з сочевиці. Завдання виявилось для нього надто складним. Шудлер, очевидно, хотів покласти собі салату тільки сам. Лартуа не наслідився допомогти йому і, щоб уникнути мовчання, сипав банальностями. Шудлерові пощастило покласти ложку салату собі на тарілку, та коли він спробував зробити це вдруге, ложка вислизнула йому з пальців і сочевиця розсипалася на скатерті, полетіла навіть у чарки.

Тоді, зітхнувши, він вирішив одмовитися від свого задуму, поклав ложку в салатницю і, стиснувши праву руку лівою, затримав її конвульсійне сіпання, потроху вгамував його, ніби то була не рука, а якесь стороннє тіло, що існувало самостійно, — скажімо, курча, яке він вирішив заспокоїти. Потім ліва рука поклала праву на стіл і придержала, поки дрозж майже припинився —

тільки великий палець легенько шкрябав по скатерті. Отже, перемога! Але щоб здобути її, колишньому банкірові довелося так напружити увагу й волю, що у нього аж щелепа одвисла. З його широко роззявленого, скривленого рота поволі, поштовхами, вилавив язик, трохи загнутий догори, і Ноель Шудлер, із своєю борідкою морського вовка та моноклем в оці скидався зараз на старовинну дитячу іграшку — дерев'яного чоловічка з роззявленим ротом, куди діти кидають кульки.

Зненацька відчувши, яке видовище він собою являє, старий квапливо втягнув язика в рот, і від різкого руху монокль впав йому з ока. Зразу ж рука знову засіпалась у скаженому танці, і все почалося спочатку, а на обличчі старого проступили розпач і роздратовання.

«Типова стареча хорея, — подумав професор Лартуа. — Але ж яка сильна і глибока ураженість! Найгірше те, що в нього затримуються мозкові явища: певно, лобові частки ще не зачеплені, а склероз охопив тільки мозочок. Мозок його працює зараз анітрохи не гірше, ніж до катастрофи... Власне, анатомо-клінічна картина взагалі ніколи не буває повна...»

— У мене все забрали, мені все довелося продати, — вів далі Ноель Шудлер, — все, навіть персні моєї дружини, навіть перлові гудзики мого сина, чуєте, Лартуа: навіть перлини, що їх мій син носив на своїй фракній маніжці... Мені так хотілося, щоб Жан-Ноель одержав згодом хоча б чотири портрети з великого кабінету й ордени. І Жакліна таки купила їх через підставну особу і сховала в комірчині. А їй теж, сердешній, обскубли пір'ячко: вона втратила три чверті свого майна. І треба вам знати, тільки вона й поставилася до мене добре. Навіть прислала мені трохи грошей — либонь, потай від чоловіка. Але я, певна річ, скоро поверну їх Жакліні...

Між столиками ходив Тедді з тацею, звиваючись і нагинаючись так низько, неначе він пересувався з кают-компанії корабля під час сильного шторму. Часом він відповідав комусь з гостей:

— Так, сер!

— Ви уявляєте собі, Лартуа, — вів далі Шудлер, — моє самопочуття того останнього ранку на авеню Мессін? У всьому домі — жодного стільця, жодної завіски, не було навіть килима на сходах, і жодного служника — я не кажу вже про... Я сам поскладав речі у валізу, а потім обійшов усі кімнати, весь величезний дім, збудований моїм батьком, куди я вперше приїхав семирічним хлопчиком... Ви не знаєте, як відлунюють кроки самотньої старої людини в порожньому будинку... Потім я спустився в кухню, щоб нагріти собі чаю. Я по-

думав — за десять років, либонь, і разів чотири не був у кухні... І тільки тут я враз усвідомив — це ж я розорив своїх онуків!

Обличчя старого конвульсійно скривилося, рука сіпнулася, зачепила стрічку монокля і висмикнула її.

На щастя, скельце не розбилось, але трагедія почалася в ту хвилину, коли Шудлер спробував просунути стрічку в вушко монокля.

— Дозвольте, я це зроблю, — запропонував, нарешті, Лартуа.

— З мене вимагали сто двадцять сім мільйонів, набрали сто двадцять три, — сказав Шудлер. — Чотири мільйони я ще винен. Невже ви вважаєте, що через чотири мільйони треба було заподіяти мені стільки зла? Та хіба ж я б не знайшов оті чотири мільйони?.. Хоч це мені залишили, — додав він, вказуючи на стрічку командора Почесного легіону, вицвілу й таку стару, що з-під потертого шовку проглядало залізо.

Стара з величезними очима — «у неї багездова хвороба... і, певно, тахікардія», подумав Лартуа, — кінчивши з сніданком, підійшла до їхнього стола і звернулася до Шудлера.

— Хочете газету?

— Дякую, графине, — відповів той, трохи підвівшись. — Може, бажаєте сигарету?

Старі щодня робили такий обмін з метою економії.

— Я вас не відрекомендував, — сказав Ноель, коли російська графиня вийшла, — бо тоді розмова не було б краю... А в газеті я читаю насамперед оголошення. Радше я ніколи не звертав на них уваги. А тим часом, знаєте, дуже цікаво! Перед тобою все економічне життя країни... Ну, я скоро впливу на поверхню... Тут ще є деякі ідеї...

І він злегка постукав себе по лобі вказівним пальцем лівої руки.

— А оце кілька днів тому зі мною стався дуже цікавий випадок, — вів далі Шудлер. — Читаю в газеті: «Молоде подружжя шукає приємного співтрапезника на сніданок». Дзвоню: я до вас приїду. Все-таки сніданок, та й нові знайомства не завадять. Рекомендуюсь: «Барон Шудлер». Вони анітрохи не здивовані — до речі, дуже приємна молода пара. Непоганий сніданок. І, здається, я був досить приємним співтрапезником. Аж раптом дружина перекидає чарку. Ну що ж тут такого — може трапитися з кожним. Але чоловік люто дивиться на неї, свариться пальцем і каже: «Ти знов перекинула чарку? А ти знаєш, що за це буде?» — «Авжеж, я це заслужила», — відповідає, схлипуючи, дружина. Вони вихо-

дять з-за столу, потім він бере її за руку, задирає їй спідницю і починає бити. Затим обоє знов сідають до столу, ніби нічого не сталося. Ось, мій любий, ось навіщо мене туди запросили! Той чоловік хотів, щоб хтось сторонній дивився, як він лупцюватиме свою дружину. В цьому світі повно божевільних!

Шудлер потягнувся був до газети.

— А втім, ні, — сказав він. — Я ще матиму час прочитати її, коли ви підете.

Проте Лартуа відчув, що думки Шудлера вже звернені до тих таємничих коротеньких рядків, з яких він намагався почерпнути надію. І ця нав'язлива ідея видалася лікареві дивнішим за все інше.

Він одсунув чашку ріденької кави.

— Ви б якось приїхали до мене: я вас як слід огляну, — сказав він, підводячись. — Ви побачите: у мене чудові апарати, я вимірюю ваш тиск, зроблю рентген.

— У мене часом болять і нога, — ніяково признався Шудлер.

— Подивимось... подивимось, чим тут можна допомогти. О, я певен, що серце у вас, як у молодого! — зауважив Лартуа.

Вже виходячи, він знову глянув на потерту орденську стрічку барона, і аж здригнувся.

Квапливо відчепивши од піджака свою власну стрічку і вклавши її в руку своєму другові, Лартуа сказав:

— У мене їх багато в Парижі. А в тутешніх крамницях навряд... Відзнаки цього рангу не так просто знайти.

III

Професор Лартуа мав чи не всі вади, які, мов той лишай, прилипають до щедро наділеної від народження людини, що добилася великих успіхів замолоду і великої шани в зрілі роки. Однак, дружбу він підносив до культу.

Другого дня після одвідин Віль-д'Авреї він пішов до Сімона Лашома. Той дістав пост товариша міністра з красних мистецтв у кабінеті Стена — єдиному досить стійкому за багато років. Крім того, після краху Шудлера партія Сімона купила «Еко дю матен», і тепер Сімон був співвласником цієї великої щоденної газети і посідав у ній чільне місце.

— Дорогий Лашом, — проголосив Лартуа своїм свистячим голосом, відхилиючи голову назад, — мій дорогий Лашом, ви не маєте права прирікати людину на такі злидні! Адже він змушений вишукувати оголошення в газеті, яка належала колись йому.

Це жахливо! Я згоден: Шудлер наробив дуже багато дурниць, і все-таки якби він свого часу не створив це підприємство, ви б не сиділи тут зараз... і ви і всі інші. Тож я вважаю, що це підприємство мусить в тій або іншій формі, — я не кажу обсипати його золотом, — дати йому можливість більш-менш пристойно дожити свої дні, щоб він мав чисту сорочку для переміни й міг, коли схоче, взяти таксі. Шудлер протягом якогось часу — і досить-таки тривалого, до речі, — був невід'ємною частиною життя Парижа. Як подумаю, які прийоми він влаштовував, згадаю той вир справ та ідей, що завжди кипів круг нього, всіх цих людей, котрих він безпосередньо чи посередньо вивів у світ...

Він перевів подих.

— Можливо, даремно я все це кажу, — додав він, — але я не можу не пам'ятати, мій дорогий Лашом, що ваша перша стаття була надрукована саме тут і, коли не помиляюсь, саме я замовляв її вам.

Сімон був завершеним мерзотником, а з недавнього часу — мерзотником, впевненим у собі, і тому він нічим не виказав, що це нагадування його збентежило. Навпаки, простягнувши до Лартуа руки, він вигукнув:

— Невже ви гадаєте, що я цього не пам'ятаю! Смерть Жана де ла Моннері... Його слова про те, щоб вас обрали на його місце в Академії... Та я й досі зберігаю того листа, якого ви написали мені на другий день, повідомляючи, що саме ви рекомендували замовити статтю мені... Саме вам, любий друже, я завдячую всім тим, що зі мною потім сталося. Так, так!.. Але запевняю вас, — вів Сімон далі, — я зовсім не знав про становище Шудлера. Добре, що ви сказали мені все: я негайно візьмуся за це і подумаю, що тут можна зробити... До речі, мій любий і славний друже, — додав Сімон, проводжаючи академіка до дверей, — мені казали, що ви незабаром дістанете орден старшого кавалера Почесного легіону... Правда, точно ще нічого не вирішено, але, як мені відомо, вас включать до списку на чотирнадцяте липня...

І Лартуа, який думав, ідучи сюди: «Цей Лашом справжній мерзотник — ось я йому зараз покажу!», виходячи, казав собі: «А взагалі він не такий вже й поганий хлопець!»

А Сімон Лашом на черговому засіданні ради директорів «Еко» змалював становище Шудлера і, наче це була його власна ідея, висловив побажання, щоб старому допомогли. Така великодушність усіх зворушила.

Кінець кінцем було написано листа, де

«Еко дю матен» пропонувала Ноелеві Шудлерові місячну винагороду в розмірі дев'яти тисяч франків (приблизно таку ж суму одержував головний редактор) за виконання обов'язків технічного радника для сторінки біржових новин. Звичайно, було зазначено, що редакція з великим інтересом знайомитиметься з його пропозиціями та критичними зауваженнями, але зовсім не вимагає, щоб він регулярно ходив на роботу.

Делікатний Сімон навіть не став сам підписувати листа.

Важко було придумати більш чемний спосіб подати милостиню і дати зрозуміти Шудлерові, що його присутність в редакції небажана.

Цей лист став для Шудлера початком Ста днів. Він зразу спакував свої речі, взяв машину, звелів швейцарові готелю «Крійон» розплатитися з шофером і, показавши язика головному адміністраторові, зажадав номер на найдорожчому поверсі.

«Хлопчаки! Хлопчаки! — повторював він. — Я знав, що так буде. Без мене нічого у них з газетою не вийде. За якихось півтора місяця я знову все приберу до рук!»

І почалися сніданки та обіди, які він влаштовував, щоб «відновити контакти». Він запрошував впереміш старих друзів, старих ворогів, провалених на виборах парламентаріїв, міністрів, які вже добрий десяток років не мали портфелів, абсолютно нікому не потрібних людей, пройдисвітів, зустрінутих напередодні, шукачів дрібної поживи. Почує про якусь справу чи діловий проект, і одразу запрошує: «Заходьте до мене, заходьте. Ми це обговоримо. Скоро я матиму в своєму розпорядженні чималі кошти». Якийсь час він був патріархом химерного збіговиська невдах, озлоблених, одурених життям людей, які знали колись кращі часи, або таких, які не знали їх ніколи, але все ще вважали — хоч їм перейшло за шістдесят, — що стоять на вірному шляху.

Тепер Шудлер ходив в театральній накидці, злегка кульгав і лякав своїм виглядом мешканців готелю під час зустрічей в холі.

В «Еко» він приходив щодня, тикався своєю бородою бретонського моряка в папери на редакційних столах, перекидав, не помічаючи того, чорнильниці й пера художників і, спустившись униз, заважав працювати поліграфістам.

Спершу він заходив до свого кабінету, кажучи, що йому потрібен якийсь папір, згодом почав моститися на краєчок стола, нарешті міцно сів у крісло, і Сімон, прийшовши на роботу, не знав, як його витурити.

На кінець місяця рахунки витрат Ноеля Шудлера перевищили сто тисяч франків. Тоді його рішуче попросили повернутися на Віль-д'Аврей, сказавши тільки, що газета щомісяця сплачуватиме вартість його проживання в пансіоні.

— Отже, відправляєте мене на поселення, на заслання? — вигукнув Шудлер.

Сімон опустил очі і безпорадно знизав плечима.

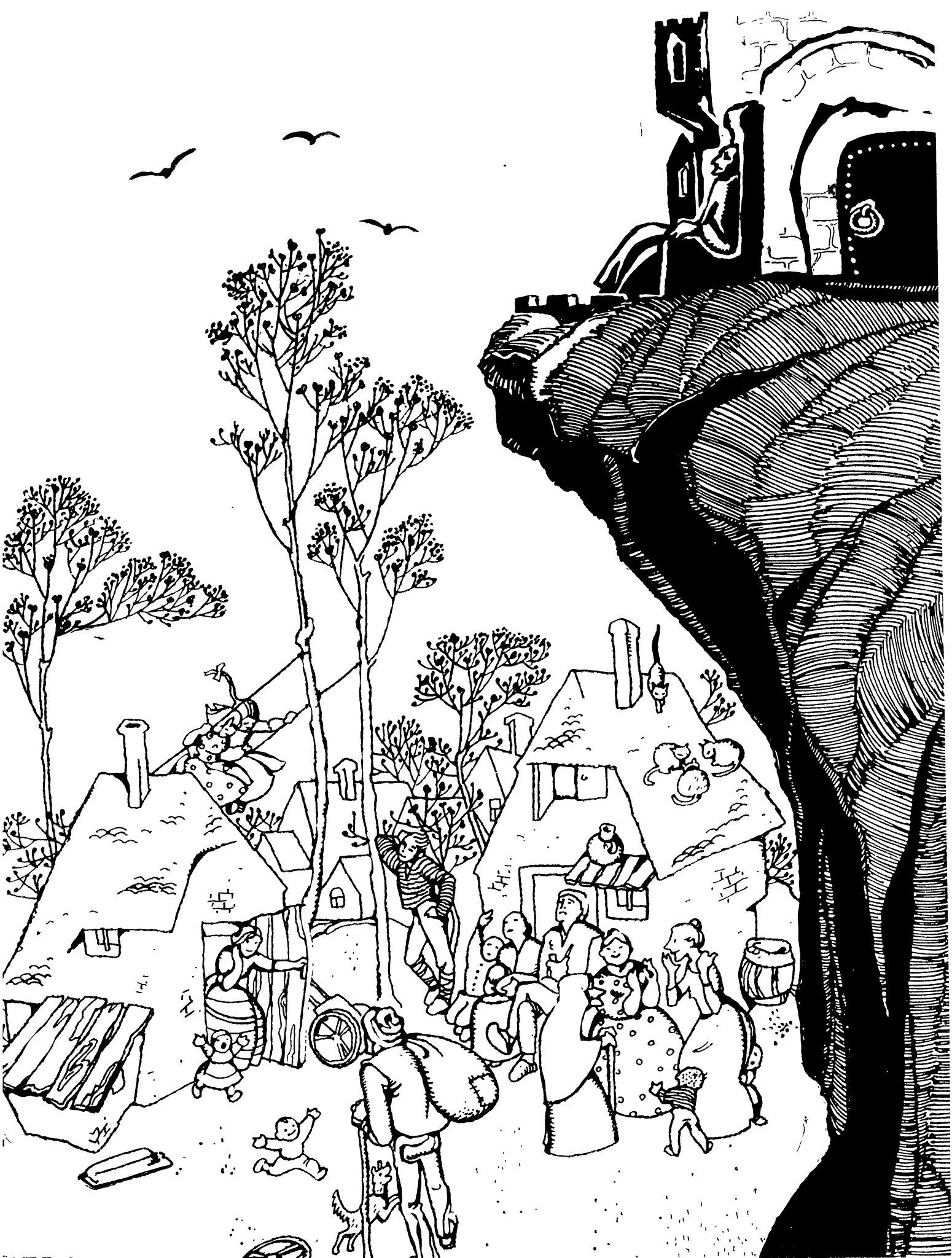
IV

У лісах пахло фіалками. Довгоносі дворянчики, які втішалися життям лише в погані пори року, неохоче відступили перед теплим повітрям і ароматом квітів. Собаки сиділи у псарні, мисливці — в замках. Зникли жовті куртки з лісу, і він на кілька місяців знову поринув у первозданну тишу — було лише чути, як струмує по деревах сік і ростуть молоді пагони.

Маркіз де ла Моннері, дивуючись, що він все ще живий, — «смерть хоче, щоб я постояв у передпокої», відповідав він тим, хто питав про його здоров'я, — не сидів більше, як узимку, годинами біля каміна з грифонами, дрімаючи або очікуючи повернення мисливців, а перейшов на літній спосіб життя.

Щовечора, коли було не дуже холодно, сліпий, — він обідав рано і їв тільки молочне, — наказував винести йому крісло і поставити перед похмурим фасадом Моглева — тут була своєрідна природна тераса, що нависала над селом.

Загорнувши ноги пледом і поклавши голову в німбі сивого волосся на спинку крісла, маркіз години дві сидів там, прислухаючись до звуків, що долинали з села і ланів. Повертались останні вози; збруя бряжчала на розпряжених конях. Потім коваль починав сваритися з дружиною, плакали діти, чути було, як стукають ложки по мисках, плюскотить вода, вихлюпнута надвір після миття посуду. Повітря ставало свіжіше, прозоріше, голоси звучали виразніше у цьому світі, що поринав у спокій. Під високим схилом Моглева, схожим на кар'єр під Сіракузами, старий поміщик, сидячи на вершині пагорба біля воріт своєї фортеці, чув притишені голоси, розмови. З цих вечірніх розмов, що долинали до нього, Урбен де ла Моннері знав майже все про життя села — про весілля, хвороби, зради й народження; він знав, що саме сказав священик дружині Гранжкома, і чи налилося колосся пшениці, і почім продаватимуть сіно; він чув також, що кажуть селяни про нього, про Жакліну,

про Габрієля, про челядь. А втім, він не надавав усьому цьому ніякого значення — для нього це була лише розвага, і він міг слухати без кінця, бо вранці забував те, що чув напередодні. Але ці звуки, ці голоси дедалі частіше зливалися у монотонний невиразний гомін, він не міг розрізнити ні окремих слів, ні звуків, і маркіз подумав, чи не втрачає він уже й слух. Він умирав неначе частинами — в міру втрати тих чи інших почуттів і здатностей. Втрата пам'яті, часткова втрата розумових здібностей, сліпота, завтра, можливо, глухота, одного чудового дня — паралич рук і ніг...

«Коли так, — думав він, — то що ж нам буде залишено, як саме там, на небі, розрізнятимуть нас... Господь бог мусив би дати нам щось інше, якусь заміну...»

В такі дні він тільки дихав і, з насолодою втягаючи в себе повітря, наповнюючи ним свої старі легені, свої звужені, задерев'янілі судини, втішався тим, що живий. Єдиною радістю маркіза була тепер свідомість, що він існує. А оскільки від природи він був людина розумна, то замість того, щоб озлобитися, навпаки, прагнув якнайповніше використати крихти життя, що лишились йому.

Якось увечері, коли він дрімав, прислухаючись до звуків і своїх неясних думок, на терасі почулися чийсь кроки. То був майор Жілон. Він захекався від швидкої ходи, і маркіз подумав з досадою, що цей гладкий шершень тепер весь вечір дзижчатиме коло нього.

— Дорогий друже, я приніс вам не дуже веселу новину, — зразу почав відставний драгун.

— Он як?.. Що ж сталося? — спитав маркіз.

— Бачте... наша спільна знайома, мадам де Бондюмон...

Жілон делікатно сказав «наша спільна знайома», не бажаючи ставити крапки над «і».

— Ах, Оділля, — промовив маркіз. — Я таки давненько її не бачив. Коли ж це вона була тут востаннє? Щось не пригадую.

— Вона дуже хвора, — сказав Жілон.

— М-м!.. Що ж з нею?

— Серце... Та й взагалі всього потроху.

Маркіз кахикнув.

— Вона вмерла? — спитав він.

— Ні, дорогий друже, ні, я б вам про це сказав, можете не хвилюватись! — відповів Жілон і, помовчавши трохи, додав: — поки що ні.

Він з тривогою чекав реакції старого. Та її не було.

— ...Можливо, залишились якісь години. Я гадаю, вам слід до неї поїхати, — сказав Жілон.

«А взагалі, це жорстокість — вимагати від

старого таких зусиль, — подумав він. — Дс того ж зараз він зовсім не хвилюється, а там...»

Доля знову примушувала Жілона встрявати в чужі справи й бути посередником у делікатному питанні, де йому аж ніяк не могла зарадити його примітивна дипломатія.

— Так, так... ви маєте рацію: я мушу поїхати, — сказав маркіз. — Я зараз скажу запрягати.

— Ну що ви, я одвезу вас своєю машиною. Так вам буде зручніше, і ми швидше доїдемо.

— Авжеж, звичайно! Адже ви маєте автомобіль!

Старий подзвонив — бронзовий дзвіночок на дерев'яному держальці стояв поруч нього на траві. Дзвін цей поплив униз, на дахи сільських сараїв та будинків, і селяни зауважили:

— Диви-но! Пан маркіз сьогодні чогось рано кличе Флорана. Занедужав, чи що? А може, це через майора, що оце приїхав до них?

Флоран з'явився на терасі, важко дихаючи і ледве тягнучи ноги.

— Флоране, одягатися!.. — сказав маркіз. — Я їду до Жуєнврі.

Старий дворецький квапливо пішов назад у дім.

«Що ж робити, що робити: сказати зараз, чи почекати, поки ми вирушимо, — думав Жілон, виконавши тільки частину — і найменш делікатну частину — своєї місії. — Коли я скажу йому зараз, він може упертись або схоче подумати. А коли я скажу йому в машині, це буде схоже на пастку... І навіщо я встряв у цю історію? Адже богові це, либонь, зовсім байдуже. Треба було хоч узяти з собою кюре, а я й цього не зробив. Чомусь вдалі думки у мене завжди запізнюються... Ні, так не можна: я мушу сказати йому зараз».

І, щоб підбадьорити себе, він намацав язиком те місце, де не було зуба, і голосно цмокнув.

— Ваша знайома, — сказав Жілон, — має намір соборуватися.

— Ну, звичайно, інакше й бути не може, — зауважив маркіз.

— І вона хотіла б... тільки, будь ласка, не гнівайтесь на мене: я лише переказую її волю, — трохи затинаючись, вів Жілон. — Можна говорити відверто, правда ж? Бачте, наскільки я розумію, між вами існували...

— Що таке? Що ви маєте на увазі? Що вона була моєю коханкою? — нетерпляче спитав маркіз. — Так, звичайно, і ви це добре знаєте. Таке рано чи пізно стає відомо. І не так важливо зуміти це приховати, як зробити так, щоб про це якнайменше теревили.

— Ну, так от: ваша знайома хоче одночасно виконати й інший обряд, і для цього потрібна ваша присутність. Вона хоче по-стати перед господом чистою від гріха. Точніше кажучи, їй хотілося б умерти вашою дружиною. От!

— Угу!.. — тільки й мовив маркіз.

Тут повернувся Флоран із цілою купою одягу. Він допоміг своєму панові надіти пальто, закутав йому шию білим шерстяним шарфом, натягнув на руки плетені рукавички — так, наче, виходячи за огорожу Моглева, людина зразу потрапляла з весни в грудень.

Сліпого довели до автомобіля і обережно умостили на сидінні, поставивши йому між коліньми ціпок.

«А найгірше те, — думав Жілон, від'їжджаючи, — що все це сталося, коли Жакліна з Габріелем у Парижі... Можна б, звісно, спробувати подзвонити їм, але це забере кілька годин. Та їх, мабуть, і вдома немає. А, крім того, це нічого й не дасть. Я знаю Жакліну. Адже вона трохи ханжа і вважатиме бажання старої цілком природним. Коли б тільки ми встигли приїхати».

Дорога до Жуєнврі була вибоїста. Жілон вів машину швидко, уникаючи, проте, сильної тряски і раз у раз поглядаючи на вісімдесятисемирічного жениха, наречену якого вони, можливо, застануть уже мертвою.

Ця несподівана подорож, нічне повітря і шум мотора немовби підбадьорили маркіза. Він згадав, як Жілон якось уже возив його своєю машиною на похорон його брата, генерала, до церкви Палацу Інвалідів.

— От не думав, що мені доведеться ще виїздити з Моглева, — зауважив раптом маркіз.

Світ для старої людини замикається спершу парком або садом, потім куточком саду, потім порогом дому, потім стінами кімнати, вийти з якої неможливо, бо вже не стане сил зійти сходами, потім штанами з піджаком, що висять на спинці стільця, — їх ніколи вже не доведеться надівати... Смерть невідблаганно виштовхує людину з життя, лишаючи їй кінець кінцем тільки місце, скільки потребують розміри тіла, — біля розкритої могили.

Урбен де ла Моннері втішався цією прогулянкою, яка порушувала одноманітність його поступового, повсякденного відходу від життя.

Він розумів, навіщо його везуть. Він їхав до Оділлії, щоб якось «узаконити» їхні відносини. Він не сказав Жілонові «так» або «ні» не з обережності, а з нерішучості, воля його теж атрофувалася. Думка про шлюб на порозі смерті, про цей крок — серйозний і водночас суто зовнішній, про цей обов'язок до того, що вже відійшло в минуле,

лише ледве зачіпала в ньому давно відбриті струни спогадів.

І Урбен, не замислюючись, їхав туди, куди вела його сила обставин і чужа воля.

Він мав дружину — Матильду; він часто бачив, ніби наяву, її прекрасне чорне волосся й бліде обличчя. На його думку, то була найвродливіша жінка у Франції — після імператриці. На лихо, вона мала надто вузький таз. Дитина теж померла. Але Урбен уже не пам'ятав, де саме висить портрет Матильди у Моглеві.

Чому він не одружився з Оділлією, коли та теж овдовіла, а було це більш як двадцять років тому? По-перше, боявся видатись смішним: адже вони обоє були вже в таких літах, коли люди звичайно справляють золоте весілля; до того ж існували правила пристойності, принципи, звички. Оділлія походила з буржуазної родини, як і Бондюмони. Тільки раз вона заговорила з Урбеном про шлюб, але він тоді різко обірвав її:

— Законно чи незаконно, — сказав він, — моя коханка ніколи не житиме у Моглеві. Тут є надто багато причин.

І Оділлія двадцять років ніколи більше не згадувала про це...

Жілон враз загальмував, і маркізові здалося, неначе в п'яті ночі, що огортала його, замерехтіло тьмяне жовте світло. «А я зараз щось бачив!» — подумав він.

— От негідники, мчать просто на тебе з увімкненими фарами! — вигукнув Жілон.

Повз них прогуркотіла машина.

Маркіз був задоволений своєю прогулянкою. Давно вже його почуття і мозок не були такі гострі, як сьогодні.

V

Приїхавши до Жуєнврі, Урбен де ла Моннері спробував уявити собі великий низький довгий будинок з мансардами. Стояла осінь, і дім був повитий суцільною сіткою червоного листя винограду.

Три сходинки вгору, до дверей у дім; одна сходинка, вища, веде в кімнату ліворуч...

— Я — абат Проше, — сказав хтось; старий паркет рипів під його важкими кроками.

— А, добри вечір, пане кюре, — відгукнувся сліпий, простягаючи священникові два пальці над рукояткою ціпка.

Священик підбіг до старого й обережно потиснув простягнуті два пальці, схилившись так низько, неначе перед ним був єпископ і він намірявся цілувати йому перстень.

— Дозвольте, пане маркіз, служителеві

церкви, — сказав він, — з усією повагою похвалити вас за ваш вчинок. Ви так багато робите... для спокою її душі й навіть для вашого власного, пане маркіз.

Підлога зарипіла ще під чиймись кроками.

— Аж ось і пан мер, — сказав священик.

— О, я бачу, все заздалегідь підготовлено, — промовив маркіз.

Сходинок вгору, до внутрішніх покоїв. «Ох, ці вже мені одноповерхові будинки: скрізь оті сходинок», — подумав Урбен де ла Моннері, згадавши фразу, яку він вимовляв принаймні разів з двадцять.

— Добри вечір, Оділліє, — твердо сказав він. — Що, погані справи? В чім річ? — спитав він голосніше, вже з нетерпінням. — Чому ви мовчите?

І знову мовчання — лише рука ледь помітно ворухнулась на ковдрі.

Маркіз не міг бачити, скільки надії, вдячності, захвату і любові було у зверненому до нього погляді старої дами. Вертикальні зморшки на її обличчі стали ще численніші й глибші.

Жілон нишком узяв маркіза за рукав і потяг до сусідньої кімнати.

— Ми зараз повернемося, — сказав Жілон у відповідь на тривожний погляд умиравчої. — Вона вже не може говорити, — звернувся він до сліпого, коли вони вийшли за двері. — З'єднатися з вами узами шлюбу — це було останнє висловлене нею бажання. Невідомо навіть, чи вона ще чує.

До них підбіг священик.

— Майор буде у нас за свідка, чи не так? — сказав він. — І ще, я гадаю, можна попросити служницю пані де Бондюмон поставити свій підпис...

— Е, ні! — заперечив Урбен де ла Моннері. — Якби мені сказали про це заздалегідь, я привіз би свого дворецького або доїжджачого. Я зовсім не хочу, щоб у цій справі фігурувала якась покоївка — та я її й не знаю зовсім!

Було ясно, що тут старий не поступиться.

— В такому разі, — запропонував священик, — пан мер розпишеться у парафіяльній книзі, а я — у книзі мерії.

— Не знаю, чи буде це законно, — зауважив мер, чухаючи лоба. — А втім... чому, власне, ні?

— Треба все зробити так, щоб нам потім нічого не могли закинути, — сказав священик.

Всі спантеличено дивились одне на одного.

— Нехай хто-небудь піде до Дюе. Адже він живе тут поруч! — згадав маркіз.

— Чорт забирай, чудова ідея, — схвалив

Жілон. — Я біжу. А ви побудьте поки що з нею — я зараз повернусь.

Він допоміг маркізові подолати сходинок. Священик підсунув до ліжка крісло. Коли старий сів і з нього зняли шерстяний шарф, пов'язаний Флораном (той шарф викликав у нього припливи крові до голови), Жілон узяв його руку і поклав на ковдру. І суха зморшквата рука сліпого взяла стиснуту в кулачок руку старої дами, — руку, яка нагадувала пташку з шовковистим пір'ячком.

Довго сиділи так двоє старих коханців, одному з яких смерть затуманила очі, а другу вже тримала за горло.

Священик і мер, сидючи поруч за столом, — обоє гладкі, з чорнотою під нігтями — ретельно писали кожен у своїй книзі, схожі на школярів-переростків, які сиділи по два роки в кожному класі.

«Сього 29 травня 1930 року, о 22 годині, до нас офіційно звернулися...»

— Вибачте, пане маркіз, як буде повністю ваше ім'я? — спитав мер.

— Урбен-Антуан-Жак... Стривайте, адже було ще якесь...

— Ну, це нічого: досить і того, що ви назвали. А як дівоче прізвище пані де Бондюмон?

Маркіз глибоко зітхнув.

— Муліньє, — пробурчав він.

— Ви не знаєте року її народження?

— Залишимо тут пропуск: ми це заповнимо завтра, — шепнув священик, відчуваючи, що ці запитання дратують маркіза і що все може розладнатись.

— Так, але це буде не зовсім законно, — повторив мер.

— Власне, — пробурмотів маркіз, не звертаючись ні до кого персонально і не випускаючи скорченої руки Оділлії, — людина ніколи не належить до того класу, до якого вона мала б належати.

Почувся шум машини — це повернувся Жілон. Двері розчинились, пропускаючи опасистого віконта де Дюе-Душі в старих бальних туфлях — він взував їх увечері перед обідом, хоч і їв сам-один у себе в замку.

— А, це ти, Мельхіоре, даруй, що довелося тебе потурбувати, — сказав маркіз.

— Пусте, — заперечив колишній представник покійного претендента на трон.

Присутність товстуна, з його білим, немов варений яєчний білок, обличчям, цапиною борідкою та вицвілими очима зразу ніби надала більшої виразності всьому, що було в кімнаті, — запорошеному балдахінові над ліжком умиравчої, тьмяним лампам, накритим абажурами, запахам ліків і старості, що

в'їлися в тканину оббивки, — стару, з рудими плямами, подекуди прогнилу від вогкості. Жілон помітив на скроні у Мельхіора де Дуге-Душі велику гулю, ледве прикриту волоссям.

Усі формальності було виконано за кілька хвилин.

— Вважаємо, що умови прочитано, — сказав мер. — Оголошую вас чоловіком і дружиною перед законом.

— Нехай в обох книгах розпишуться од-ночасно, — шепнув йому священник, відчу-ваючи, що треба поспішати, — умираюча дихала уривчасто і на обличчі в неї залягли тіні.

Священник якомога скоротив молитви. По-вернувшись до маркіза, він спитав:

— Чи згодні ви взяти присутню тут Оділ-лію законною дружиною відповідно до ус-тановлень нашої матері святої церкви?

— Так, згоден, — рішуче проголосив мар-кіз.

— Чи згодні ви взяти присутнього тут Ур-бена...

Стара дама не розрізняла вже окремих звуків, але добре все розуміла. Свідченням згоди було хрипіння, що вирвалося з її гор-ла, і тріпотіння вій, які прикривали маленькі очиці, ледь видні між двох вертикальних зморшок.

— *Ego conjugo vos in matrimonium...*¹

Стара дама тремтячими руками насилу підтягла до своїх тонких висохлих уст руку маркіза і припала до неї довгим гарячковим поцілунком, тішачись здійсненою нарешті мрією, яку вона плекала двадцять років.

Але руки їхні довелося розняти, відокре-мивши ту, що скидалася на суху гілку, від тієї, що була схожа на замерзлу пташку, і, водячи ними по двох книгах, примусити їх накреслити такі кривулі, які навіть приблиз-но не нагадували підписів цих людей.

Це останнє зусилля коштувало маркізові такого напруження, аж йому вдалося, ніби не тільки очі його, а й усе тіло його осліпло. Він сидів, ледь нахиливши вперед голову в німбі сивого волосся, і так, сидячи, поки свя-щенник за допомогою шести заздалегідь на-готовлених шматочків вати соборював стару даму, — заснув. Вона — теж.

Жілон, розбудивши старого, не сказав йому, що Оділлія вмерла. Та Урбен ні про що його й не питав — він мовчки дозволив пов'язати собі шарф і відвести в машину.

Наступного ранку він спав довше, ніж зви-чайно. А ще через день він забув і думати про своє одруження і більше ніколи про нього не говорив.

Взаємини між Мартою Бонфуа та Сімо-ном Лашомом стали дещо холодніші, але остаточно не припинились. Марта ніколи не поривала зв'язку із своїми коханнями. Про-сто фотографія Сімона, відколи він став то-варишем міністра, перекочувала на камін. І коли Сімон вряди-годи проводив ніч, — або вірніше півночі — на набережній Мала-ке, він стискав у обіймах те, що вже майже віджило, хоч, правда, ще цілком зберегло пишність форм.

Сімона, який розміняв п'ятий десяток, мучило, з одного боку, бажання щиро по-кохати, а з другого — прагнення досхочу насититися жіночим тілом, якнайбільшою кількістю жінок. Одне слово, виходила своє-рідна квадратура кола, до того ж станови-ще ускладнювалося також необхідністю ви-конувати обов'язки державного мужа, різ-ними справами і громадською діяльністю.

Кінець кінцем у хвилини так званого «пе-репочинку» Сімон найчастіше звертався до Сільвени.

Після того, як Сімон так безславно поки-нув вулицю Наплі у супроводі Вільнера, він послав актрисі квіти, а потім, коли в театрі був вихідний день, запросив її пообідати разом.

Поступово в Сімона виробилася звичка дзвонити Сільвені щоразу, коли в нього се-ред тижня випадала вільна хвилина, і він з острахом думав про самотність. Звичайно Сільвена теж бувала вільна або намагалася звільнитись.

Їхні взаємини були позначені веселим ци-нізмом. Умови, в яких вони свого часу по-знайомились, а потім знову зустрілися, не могли викликати в них особливої поваги одне до одного. Але обоє займали в Парижі таке становище, що цей зв'язок тішив їхне самолюбство. Погляди Сільвени й Сімона, судячи принаймні з їхніх слів, цілком збіга-лися. Вони довіряли одне одному майже як спільники і не тільки не намагалися ввести компаньйона в оману щодо свого минулого, а навпаки, відверто розповідали про нього. А головне, обоє знали на коханні: вона була палка, досвідчена й зовсім не сором-лива, він — витривалий і теж не ликом ши-тий.

Обоє все це добре розуміли і не сором-лячись говорили одне одному. Вони вважа-ли себе добрими друзями — друзями в усьому. І були одне з одним на «ти».

Словом, це були дві істоти однієї породи й однакової сили, кожна з яких підсвідомо прагнула не дати другій взяти над нею гору.

Якось у середині червня Сімон Лашом зу-стрів Ізабеллу, одну із своїх перших коха-

¹ З'єдную вас шлюбом (лат.)

нок. Ізабелла розповіла від неробства, але була така чорнява, як і раніше, з темними кругами під очима і блукаючим поглядом.

— Що ж ви тепер поробляєте? — машинально, за звичкою спитав Сімон, як він спитав би художника, журналіста, службовця.

— Нічого, — відповіла вона. — Може, поїду куди-небудь. Якщо, звичайно, в наступному сезоні не майнемо на полювання з Жакліною...

Під час розмови Ізабелла то знімала, то знову надівала окуляри в роговій оправі, немовби через свою хоробливу нерішучість ніяк не могла зрозуміти, чого вона хоче: чи то краще бачити, чи то не здаватися потворною, чи таки справді краще бачити...

— Власне, — знову сказала вона, — найбільше мені хочеться взяти на виховання дитину. Я думаю про це дедалі більше. Адже я досягла вже того віку, коли можу це зробити згідно з законом...

«І навіть трохи перейшла за цей вік», — подумав Сімон.

— Ось тільки не знаю, до кого звернутись. Закладам, які цим займаються, я не довіряю. Підсунуть дитину бозна від кого... Ах, Сімоне, я іноді так шкодую... — додала Ізабелла, знявши окуляри й глянувши на нього сумними очима. — Та не будемо про це говорити. Навіщо? Адже ви, мабуть, ніколи про це не згадуєте!

Сімон замислився.

— Стривайте, люба... — сказав він. — Мені спала на думку одна ідея. Можливо, мені вдасться ошчасливити трьох людей...

Він подумав про дитину Сільвени — вірніше, нібито Сільвени, — про дівчинку, одну із «знаменитих близнят», що лишилася в живих. Сільвена платила на дитину, матір'ю якої вона була згідно з законом, але зовсім не дбала про неї. Вона вважала, що виконала свій обов'язок, віддавши дівчинку з чотирьох років на виховання в домініканський монастир.

— Я, наприклад, пишалася б тим, якби могла сказати, що виховувалась у домініканців, — заявляла Сільвена.

Сімон подумав, крім того, про іронію випадку, який приведе в лоно сімейства ла Моннері приписану Мобланові дитину, що стала причиною стількох драм.

— А ви коли-небудь бачили цю крихітку? — спитала Ізабелла.

— Так, бачив один раз, але цілком побіжно. Дівчинка дуже мила. І потім, я певен, ви зробите добру справу. Ви ж розумієте, що актриса не може приділяти досить уваги дитині. Справжня мати, — до речі, вона зовсім не дає про себе знати, — здається, вийшла заміж десь у провінції, і становище її в суспільстві більш ніж скромне. Зате батько, наскільки мені відомо, був з дуже

порядної родини... одне слово, людина нашого кола...

Наступного дня Сімон розповів Сільвени про свій план.

— Чудово, просто чудово, — сказала вона.

Протягом цілого тижня не було жодного дня, щоб Ізабелла не дзвонила Сімонові. Вона вимагала додаткових відомостей, хотіла подивитись на фотографію дитини...

— А скажіть, ви певні, що згідно з законом справжні батьки не зможуть, коли їм заманеться, одібрати її в мене? Ви ж розумієте, це така відповідальність...

Сімон уже почав шкодувати, що взявся за цю справу, коли раптом Ізабелла урочисто заявила, що вирішила прийняти дівчинку за дочку, і попросила якнайскоріше привезти до неї дитину.

VII

Наступної неділі Сімон прийшов до Ізабелли. Через свою нерішучість вона все ще не залишила тієї квартири, де жила з покійним чоловіком Олів'є Мен'єре. «Я неодмінно переїду, — казала Ізабелла. — ...Ні, мабуть, зостанусь.. Ні, таки переїду, ось тільки підшукаю що-небудь пристойне».

В одній руці Сімон ніс червоний чемоданчик із фібри, а другою тримав за руку дівчинку років семи з напрочуд тонкими рисами матового обличчя, високим опуклим чолом, блискучими чорними очима й кучерявим каштановим волоссям, яке легкою хмаринкою облямовувало личко й буклями спадало до самої талії. Дівчинка трималася з дивовижною, просто-таки надмірною слухняністю.

— Це Люсьєнна, — сказав Сімон.

Дівчинка в білому платтячку не всміхнулася. Погляд її був хворобливий, трохи вищурений. Відчувалося, що вона звикла мовчати, спостерігати й знов-таки мовчати.

— Так уже судилося, Сімоне, що саме ви даєте мені дитину, — пристрасно сказала Ізабелла. — Дівчинка справді дуже мила, — додала вона тихо. — По-моєму, трохи дика, але далєбі, чарівна.

Коли Сімон пішов, Ізабелла сіла в крісло й пригорнула до себе дитину.

— Отже, тепер я буду твоєю мамою, — мовила вона.

— Добре, мадам, — сказала маленька Люсьєнна.

— І ти зватимеш мене «мама».

— Так, мадам.

Ізабелла не стала наполягати. Вона розгубилась і зовсім не знала, як їй поводитись, наче перед нею була якась незвичай-

на істота. В очах дитини відбивалось таке саме таємниче хвилювання, яке можна бачити в очах цуценят, котрих забрали від матері й посадили в клітку на псарні.

Ізабелла механічно глянула на долоні дитини, шовковисту шкіру яких вкривали легкі лінії. Проте вона вміла читати по них лише те, чого їй навчили залицяльники, тобто, можна сказати, нічогісінько не тямала в цій справі.

— Іди пограйся трохи, — сказала Ізабелла.

Дівчинка повільно пішла по квартирі, уважно розглядаючи все й ні до чого не торкаючись. Часом, коли вона, задерши голівку, дивилась на люстру або розглядала дрібнички із слонової кістки, що стояли на дошці каміна, чи корінці книжок, на обличчі її відбивався подив. Відчувалося, що їй багато про що хочеться спитати, але вона не наважується.

Ізабелла звеліла постелити дівчинці на дивані, в кімнатці поруч її спальні.

Три дні підряд Ізабелла відхиляла всі запрошення. Вона повела дівчинку до парку Монсо, купила їй великого плюшевого ведмедя. І личко Люсьєнни осяяла усмішка, від якої злегка роздулися ніздрі тонкого носика, а погляд примружених очей став веселишим.

Третього дня увечері, коли Ізабелла підійшла до Люсьєнниного дивана, щоб поправити на дівчинці ковдру, Люсьєнна обхопила її рученятами за ший і прошепотіла на вухо:

— На добраніч, мамцю!.. Розумієте, я казала сестрам «матінка», але ніколи ще нікому не казала «мама», я не розуміла, що це означає...

Ізабелла швидко одвернулась і, пішовши до себе в кімнату, довго плакала. Вона уявляла себе літньою жінкою поруч веселої дівчини, потім поруч молодій жінки, яка завжди називатиме її мамою з ніжністю, від якої стискається серце.

На другий день Ізабелла поїхала на обід. Доручаючи дівчинку покоївці, вона дала Люсьєнні кілька настанов і побачила в очах дитини такий німий докір, таку суміш злості й горя, аж їй моторошно стало.

Минув іще день.

— Що ви збираєтесь робити влітку, люба Ізабелло? — спитав її майор Жілон на обіді у знайомих. — Я їду в Біарріц. Там у нас збирається товариство. Їдьмо разом!

Ізабелла замислилась. Ні, вона, звичайно, ніколи не заводитиме роману з цим лагідним Жілоном. Але при нагоді він приємно й не дуже настирливо залицявся до неї, і це тішило її, розважало. А потім — хто знає? В Біарріці вона може зустріти людину, яка... А коли вона не поїде в Біарріц, то нікого не зустріне. Але ж не може вона поїхати в Бі-

арріц із дитиною: довелося б узяти няньку, а на це в неї немає коштів. Інакше вона буде зв'язана. А що, коли їй зустрінеться людина, яка не любить дітей?..

І її охопив страх утратити цю непотрібну їй, ілюзорну свободу — свободу, що нічого не давала їй ось уже десять років. І ця дівчинка, яку вона збиралась удочерити, стала для неї втіленням кінця надій, відмовою від майбутнього, вступом у світ літніх жінок.

Ізабелла тисячу разів на день знімала й знову надівала окуляри в роговій оправі, борячись із суперечливими думками. А в неділю вона подзвонила Сімонові.

— Я вирішила остаточно, — сказала вона. — Ні, я її не удочерю! Я не можу цього зробити.

Розлючений Сімон прийшов по червоний чемодан і дівчинку в білому платтячку, з кучерявим волоссям, яке легкою хмаркою облямовувало її личко.

— До побачення, мамцю, — сказала Люсьєнна.

— Ні, моя крихітко, забудь про це й ніколи більше не називай мене так, — сказала Ізабелла, квапливо підштовхуючи дівчинку до дверей.

Личко в дівчинки зморщилось, темні круглі оченята затуманились.

Вона подала свою ручку чоловікові в сірому, який був для неї уособленням долі. В другій руці вона тримала плюшевого ведмедя.

На сходах Сімона охопило набагато більше хвилювання й почуття провини, ніж тоді, коли загинули Руссо, Шудлер і навіть його мати.

Вийшовши на вулицю, дівчинка жбурнула плюшевого ведмедя в канаву.

— Нехай ним бавляться маленькі жебраки, — сказала вона.

Вона не плакала.

Сімон відвів її до Сільвени, а та в свою чергу відвезла її до домініканців.

У відносинах Сімона й Сільвени нічого не змінилося.

VIII

Більшу частину майна Жакліни і все, що згодом мало перейти до її дітей, поглинув крах Шудлера.

Жакліна побоювалась, що це раптове зупожіння може якнайсумніше позначитись на її шлюбі. Але цього не сталося. Навпаки, Габріель став ще уважніший і лагідніший з нею і, висловлюючись сентиментальною мовою, місяці після краху Шудлера були без

сумніву найщасливішими за все їхнє подружнє життя.

Габріель, мабуть, ніколи по-справжньому не кохав би Жакліну, коли б вона з якоюсь підсвідомою впертістю не будила в ньому ревності до небіжчика. Деякі несвідомі або майже несвідомі кокетки підтримують у такий спосіб палкі почуття в мужчині, з яким живуть, постійно адресуючи свій погляд або усмішку комусь іншому.

А кохання, коли воно ґрунтується лише на вузькій і гострій основі ревностей, потребує перемог, які тішать гордість. Отож усе, що могло принизити ім'я Шудлера, розвіяти його ореол, зменшити п'єдестал (так, у всякому разі, уявляв собі це Габріель), на який було піднесено пам'ять про Франсуа, — усе це колишній спагі сприймав як благо. Після краху на авеню Мессін він немовби виріс у власних очах. Тепер Жакліна вже не зможе сказати йому, — правда, вона ніколи цього не казала, але він завжди боявся почути від неї у хвилину гніву: «Але ж ви живете за рахунок того, що залишив мені Франсуа».

І ось Габріель опинився у справді парадоксальному становищі: одружившись із Жакліною заради грошей, він радів тепер з її часткового банкрутства.

Втім, у нього вистачило такту не виявляти свого задоволення і триматися спокійно і розумно. «Хіба ми з тобою не повинні ділити щастя й горе?» — неначе промовляв він усім своїм виглядом. І таке благородство не могло не зворушити її.

До того ж, Габріель тепер, уперше після того, як покинув службу в армії, не байдикував: неспроможна розібратись в паперах, Жакліна кінець кінцем доручила всі справи чоловікові.

— О! — не раз зітхала вона. — Якби сердешна Полан була з нами! Вона була в курсі всіх справ і мала таку чудову пам'ять — вона б нам стала у великій пригоді.

Але літня секретарка родин ла Моннері та Шудлерів, котра приходила щоразу, коли траплялося якесь лихо, вміла складати списки запрошених і споряджати небіжчиків, померла чотири роки тому від нариву в печінці.

Діяльність Габріеля полягала переважно у відвідуванні адвоката, біржового агента і нового банкіра, що репрезентував їхні інтереси; він вислухував їх, геть нічого не розуміючи, а потім з дивовижною впевненістю повторював усе Жакліні, неначе накази головнокомандуючого.

Він приділяв цьому багато часу і набрав дедалі більшої ваги. Дружина щохвилини дякувала йому за турботи поглядом, мовчанкою, потиском руки, поцілунком.

Весь цей час Жакліна і Габріель майже

нікуди не виїздили з Парижа й жили постійно на вулиці Любек.

В очах пані де ла Моннері Габріель дуже піднісся.

— Ах, мій сердешний Габріелю, — сказала вона йому якось, — я ж із самого початку була проти першого шлюбу Жакліни. Ці сім'ї банкірів завжди погано кінчають.

Габріель ніколи не думав, що висловлювання старої дами можуть бути йому приємні, і зразу ж належно оцінив їх.

Родині Де-Воос ще не загрожували грошові утруднення, жили вони не дуже розкішно, отже, їм нічого не довелося змінювати.

Спадщина, залишена дядечком-генералом і дядечком-дипломатом, складалася в основному з цінних паперів, які пощастило реалізувати за їх номінальною вартістю. Звичайно, це було зовсім небагато в порівнянні з тим, що було втрачено, враховуючи до того ж загальне різке зниження акцій. Але в одному з лондонських банків зберігся сейф з золотом: барон Ноель, либонь, забув про нього.

Крім цього, Жакліну чекало величезне багатство — Моглев. Він мав перейти до неї в недалекому майбутньому і прибутками від нього вона вже вельми широко користувалася, живучи на них протягом шести місяців на рік. І хоч управитель і нотар не раз казали: «Зверніть увагу, пані графиня, на фермі Піромея треба зробити ремонт... є заставна квитанція на землі скотного двору...» — тисячі гектарів лісових угідь і ланів — не пір'я, що може розлетітися від пориву вітру!

Габріель, поправши не один місяць, щоб вникнути в роботу повірених, нарешті з переможним виглядом приніс Жакліні перелік цінностей, з яких складалося тепер майно, а також оцінку того, що лишилося в її розпорядженні. Дивлячись на назви, на стовпчики цифр, на підсумкові лінії, проведені під лінійку червоним чорнилом, Габріель милувався чітким порядком й акуратністю, з якою було заповнено папери, точнісінько, як колись на плацу, коли він проводив огляд свого ескадрону.

І якщо добрий настрій спонукав його тоді програвати ввечері свою платню в покер або пити до самого ранку, то тепер Габріель вирішив купити собі новий автомобіль, у чому Жакліна, звісно, не могла йому відмовити.

Габріель вибрав одну з найшвидкохідніших і найшикарніших машин з особливим кузовом і гарною червоною шкіряною оббивкою; зате мотор у неї був на три кінські сили слабший, аніж у попередньої. Це заявив Габріель, він зробив зумисне, для економії на пальному.

Відтоді він тільки те й робив, що їздив на своїй новій іграшці, без усякої потреби дивився на годинник і чекав кінця червня — дуже важливої для Жакліни і для нього дати: роковин смерті Франсуа.

Габріель чекав цього дня з надією і страхом водночас — наче хворий на малярію, що, позбувшись на якийсь час пропасниці, чекає наближення тієї пори року, коли вона дуже мучила його.

Перед самими роковинами смерті Франсуа Габріель помітив, що з обличчя в Жакліни щез той байдужий і водночас зосереджений вираз, який він спостерігав у минулі роки. Це сталося внаслідок природних причин, — плину часу й забуття, — чи, може, Жакліна прагнула надати собі такого вигляду? Так чи ні — Габріель вважав цю зміну своєю перемогою. Він не усвідомлював, що, відзначаючи цю сумну дату як подію власного життя, він тим самим прирік себе на поразку. Жодна із сторін навіть не згадала про цей близький день.

Напередодні Жакліна й Габріель попросилися на ніч сухіше, ніж звичайно, не дивились одне на одного, бо кожен знав, про що думав другий.

Габріель, ясна річ, не прийшов того вечора до Жакліни в опочивальню; хоч обоє й далі знаходили радість у фізичній близькості, однак стали рідше ділити подружнє ложе, отож, коли Габріель виявив такт, це не здалося порушенням усталених звичок.

Завтра Габріель довідається, чи справді він переміг мерця.

Другого дня вранці, спустившись на сніданок, — річ у тому, що після «катастрофи» на вулиці Любек снідали за англійським звичаєм, у їдальні, однак зовсім не з міркувань економії, бо це не економило навіть сил челяді, яка все одно подавала в кімнати чай, зате відповідало моральним нормам, — Габріель здивувався, побачивши, що Жакліни немає за столом.

— Вона пішла до церкви, там сьогодні служба по Франсуа, — пояснила пані де ла Моннері.

— Ага, ну звичайно. Це ж цілком природно! — мовив Габріель.

— Що? Що ви сказали?

— Я сказав, що це цілком природно, — голосніше повторив Габріель.

— Отож бо, — вела далі пані де ла Моннері, — так роблять, бо інакше не можна. Я, наприклад, щороку служу месу по своєму покійному чоловікові. Я вважаю, що одного дня на рік цілком досить за ту радість, яку він мені дав... Що? В чому річ? Увійдіть!

Жакліна незабаром повернулася. Вигляд у неї був нітрохи не зажурений: вона зуміла надати своєму обличчю цілком спокійного виразу.

— Ну й дощ! — сказала вона. — Я промочила до нитки. А мені ще сьогодні на кладовище їти — в таку негоду!

Вона промовила це таким тоном, ніби йшлося про якийсь дуже нудний обов'язок.

— Я вас одвезу, — невимушено запропонував Габріель.

— Ну що ви, мій любий, хіба ж я можу на це погодитись?

— Звичайно, можете, запевняю вас! У цьому немає нічого поганого.

Жакліна легко дала себе умовити, бо їй теж хотілося переконатись, чи справді Габріель вилікувався від своєї хвороби.

Отже, відразу ж пополудні Габріель одвіз її до воріт кладовища Пер-Лашез.

— Я тільки на хвилинку, — сказала вона.

Габріель машинально глянув на годинник. Жакліна купила оберемок квітів і зникла.

Коли вона повернулася через півгодини — адже стежки на великому цвинтарі довгі, і, крім того, Жакліна не зразу знайшла садівника, якому раз на рік давала на чай, та й білу вазу, куди вона звичайно ставила квіти, хтось розбив, — Габріеля в машині не було.

«Певно, пішов прогулятися», — подумала вона, все ще перебуваючи під владою того зусилля, яке їй довелося зробити над собою, щоб не заплакати, стоячи навколішках біля могили Франсуа, — Габріель міг помітити сліди сліз на її обличчі.

Жакліна сіла й стала чекати.

Пальці її знічев'я гладили оленячу ногу, яка висіла біля вітрового скла. Це не була нога сліпого оленя — той трофей Габріель звелів поставити на традиційній дубовій дощечці з мідною пластинкою, де було вигравіровано дату і обставини, за яких уполювали оленя. А ця нога, що висіла в машині, належала оленеві, загнаному одного з винятково щасливих днів після їх заручин, коли Жакліна з Габріелем полювали разом і майже самі. Шкіра, заплетена в косицю, засохла й стала гнучка, майже як нагайка з бичачих жил.

— Пан граф добре робить, що тримає напхавті таку річ, — казав Лісовик. — Мало що може трапитись, коли їдеш уночі машиною... Краще за всякий дрючок. У мене в машині теж є така штуковина.

Але Габріель возив цю оленячу ногу, як сувенір. «Він ще кохає мене, якщо й досі зберігає цю іграшку», — думала Жакліна.

Однак з часом її почало охоплювати глухе занепокоєння й роздратування. «Він з мене глузує, чи що? Куди це він подівся?»

Минуло півгодини, потім іще п'ятнадцять хвилин, коли нарешті з'явився Габріель — багровий, з перекривленим лицем і

міцно стиснутими кулаками. Він різко рвонув дверцята машини.

— А, ви вже тут! — мовив він, не дивлячись на Жакліну.

Сидіння, обтягнуте чудовою червоною шкірою, було трохи висунуте. Габріель штовхнув його чоботом. Від нього дуже тхнуло анісового горілкою.

Жакліна відчула, як у неї холонуть обличчя й руки, заплющила очі.

«Так. Усього кінець. Тепер усе почнеться спочатку, — подумала вона. — І в усьому винна я сама. Навіщо я повірила?.. Так гірше для мене...»

У Габріеля тричі глухнув мотор, поки йому вдалося завести його. Нарешті вони помчали слизькими, залюдненими вулицями з небезпечною для життя швидкістю.

— Габріелю, благаю тебе, мені здавалося, що цьому вже край, — сказала Жакліна найлагіднішим, найніжнішим і найблагальнішим тоном, який тільки можна собі уявити, і поклала руку на лікоть чоловіка.

— Мені теж так здавалося! — крикнув він. — Мені теж здавалося, ніби цьому край, назавжди!

І він скинув із свого ліктя руку Жакліни — машина зробила різкий зигзаг, потім з цією самою жадливою швидкістю помчала далі.

— А що, в Шудлерів великий склеп? — спитав трохи згодом Габріель удавано байдужим тоном, ледве приховуючи ненависть, що наростала в ньому. Тим часом машина промчала по мокрому бітуму повз автобус, мало не зачепивши крилом його капот.

— Так, досить великий, — відповіла Жакліна, силкуючись триматися спокійно.

— В такому разі ви б могли перенести туди своє ліжко!

Позаду з брязкотом наскочили одна на одну дві машини, але вони були вже далеко. Жакліна затулила руками обличчя і мовчки дала волю сльозам, які стримала на могилі Франсуа.

І з цієї хвилини знову почалося життя втрьох, де зайвим був то мертвий, то живий.

IX

Спека в Парижі збільшувалася з кожним днем. Великий приз на іподромі було вже розіграно, багато мешканців міста роз'їхалися. Недалеко від Площі Згоди буржуазна молодь купалася в басейні Делінї, куди подавали профільтровану воду.

Якось вранці у професора Лартуа задзвонив телефон. Власниця пансіону «Шипши-

на» негайно викликала його до Віль-д'Аврей. Приїхавши туди, Лартуа побачив, що в Ноеля одібрало ногу, опухла й посиніла стопа, побіліли пальці, — на тлі цієї гидкої прозорої сіруватої білини чітко вирізнялися темні кола навкруг суглобів, неначе гангрена відкреслила олівцем ті частини тіла, які вже належали смерті.

Лартуа чудово знав, як розвивається ця хвороба, де жива плоть бореться з тлінню, а остання поступово відбирає в неї ніготь, потім мускул, потім кістку, потім цілу фалангу.

Ховаючись за професійні терміни, що їх вживають лікарі, як гадає багато людей, не тільки для звеличення своєї персони в очах неука-смертного, але частіше для того, щоб поставити заслон між хворим та його недугою, Лартуа спокійно заявив:

— Ось що, дорогий мій: у вас закупорка вен плюс початок некрозу.

Хвороба старого барона мала одну й ту ж природу і пояснювалася одним і тим же атеросклерозом. Нагорі — затверділі ущільнені артерії недостатньо зрощували клітини сірого бугра в мозку, внизу — звужена стегенна артерія не зрощувала як слід кров'ю ногу.

— Дуже боляче? — спитав Лартуа.

— Особливо вночі — мов тому грішникові, якого підсмажують на сковорідці, — відповів Шудлер, і рука його на ковдрі затремтіла.

«Ще б пак! — подумав Лартуа. — Бідолашний вже однією ногою стоїть у пеклі».

— Це серйозно? — спитав Шудлер.

— Так, досить серйозно. Але ми вас врятуємо, — сказав Лартуа. — Тільки, можливо, доведеться піти на жертви. Та це не так страшно! Ви й не таке бачили: адже ви мужчина! — І подумав: «Для нього було б краще, якби він сьогодні вночі помер від удару».

А Ноелеві стало невимовно гірко: єдиний друг сказав йому — «адже ви мужчина», як кажуть дітям.

Того ж вечора Лартуа поклав його до хірургічного відділення професора Шельєра.

Шельєр був кругленький, невеличкий на зріст чоловічок, лисий — усього кілька миршавих кущиків рудуватого волосся стирчало на його голові, — з чолом, порізаним зморшками, і голубими жвавами блискучими очима.

На обличчі іншої людини його вольові, злегка притуплені риси могли б свідчити про властолюбство, зарозумілість і жорстокість, а в нього вони промовляли переважно про поміркованість і лагідність.

Обличчя професора Шельєра не було дзеркалом його душі: воно випромінювало силу, а це ж якось незвично, щоб сила була супутником доброти.

Коли він брав хворого за обидві руки, ніби це були дві точки, два полюси, за допомогою яких він хотів пропустити свою енергію крізь тіло іншої людської істоти,— навіть у тих, хто зовсім впав у відчай, з'являлося бажання жити.

Шельєр оглянув Шудлера. Потім, мабуть, добрих чверть години лікарі міркували: ампутувати вище чи нижче?

— Ти ж знаєш: я не люблю відрізати... та коли вже без цього не обійдешся, то якомога менше, — сказав Шельєр. — Якщо можна врятувати п'яту, щоб він міг ходити, хоч трохи...

— Ти ж бачиш його загальний стан,— заперечив Лартуа.

— Так, так, звичайно...

— А що ж, тоді й одріжемо. В його стані висока ампутація може бути смертельною. Тому краще вдатися до неї якнайпізніше. Адже ніхто ні за що не може ручитися!

Луї Шельєр був одного віку з Лартуа, і обидва вони займали однакове становище; їхні знання і репутація — у кожного в своїй галузі — теж були цілком однакові.

Коли двоє таких літніх людей, досягши у своїй професії апогею слави, кажуть один одному «ти», — навіть якщо, працюючи в надто близьких сферах, вони й не дуже люблять один одного — це викликає розчуленість у тих, хто ними захоплюється й запозичує у них знання.

Недарма, коли Лартуа і Шельєр, — два «великих патронів», — ішли поруч білосніжними коридорами цього велетенського комбінату продовження людського життя, всі мимоволі змовкали — і доглядальниці, і лікарі, й асистенти.

— Над чим ти зараз працюєш? — спитав Лартуа.

— Вивчаю одну проблему, — відповів хірург. — Здається, знайшов саме для цієї хвороби спосіб обезболювання, який дає змогу уникнути ампутування. Мені потрібно буде років з п'ять для детальної розробки цього методу... а можливо, й більше. Та я свого доб'юся. А ти що поробляєш? — спитав він.

— Я сиджу над третім томом моєї «Загальної історії медицини» й ніяк не можу його закінчити. Сам розумієш, — провадив Лартуа далі своїм іронічним свистячим голосом, — щоб зробити хронологічний огляд усіх медичних помилок, починаючи з біблії, — адже біблія теж терапевтичний трактат, — і кінчаючи тобою, на це потрібен час, так чи ні?

— А коли ти їдеш відпочивати? — поцікавився Шельєр.

— Збирався наступного тижня. Все йшло якнайкраще. Мої невиліковні хворі померли. Тим, у кого ніколи нічого не було, я нарешті сказав, що вони одужали. І раптом — маєш.

Тепер усе залежить від нього, — сказав Лартуа, показуючи на двері, за якими лежав Шудлер.

І тут Шельєр зрозумів, що Лартуа зовсім не бездушний цинік, як усі вважали, — його обличчя теж не відповідало душі.

Х

Закинувши руки за голову й міцно схопившись за пруття лікарняного ліжка, задержавши вгору свою рибальську бороду, Ноель Шудлер боровся з болем.

— Коли ж вони прийдуть? Господи, хоча б уже швидше! — стогнав він крізь зціплені зуби.

Жан-Ноель сидів у нього в ногах і, спершись на спинку ліжка, дивився на груди старого велетня, захищені в своєрідному тунелі, утвореному ковдрою, натягнутою на металеве кільце. Під сивою щетиною на шиї то з'являлися, то знову зникали жили, надимаючись од хрипу.

Напад, видно, минав: пальці розтулились, випустили пруття ліжка; борода опустилась, і хлопчик побачив звернені до нього щілини прикритих товстими повіками очей.

— Знаєш, Жан-Ноель, — сказав Ноель Шудлер, — мені доведеться, мабуть, ще раз лягати на стіл. — І висолопив страшний язик.

Йому відрізали плесно два тижні тому. Але рана не загоювалася, в нозі, як і раніше, не було пульсу, і болі поновилися з подвоєною силою.

Ноель Шудлер звелів, щоб до нього привели онука. Йому здавалося, що він багато про що повинен поговорити з хлопчиком. Жан-Ноель приїхав у четвер вранці. І тепер старий Шудлер ніяк не міг згустити в слова туман думок і почуттів, який огортав його мозок протягом останніх днів.

Нарешті він сказав:

— Стеж за сестрою. Це твій обов'язок. Вона дуже мила, але, на мою думку, поводить не зовсім так, як личить дівчині нашого кола. Тому...

Слова ці надзвичайно схвилювали старого: він мусив зупинитись, і обличчя його скривилося, ніби він ось-ось заплаче. Все, про що він говорив, — про минуле чи майбутнє, про людей, які відійшли в інший світ, чи про тих, що житимуть після нього, — все зворушувало його до сліз.

Жан-Ноель одсунувся від ліжка, заліз на спинку якого двигтіла від конвульсій, що пробігали по тілу діда.

Ноель Шудлер підняв трохи ковдру й здоровою рукою погладив голе коліно — воно тремтіло, наче під струмом.

— Бідна моя нога, бідна нога, — проми-
рив він, — цього разу мені очевидно, дове-
деться з тобою розпрощатись. Ми проводи-
мо з тобою разом останні хвилини.

Відтак Ноель Шудлер висунув шухляду
нічного столика, вийняв останню стофранко-
ву банкноту і пару великих золотих запонок
з викарбуваними на них його ініціалами.

— На, — сказав він онукові, — це тобі. В
тебе такі самі ініціали... А гроші матимеш
на канікули...

— Дякую, дідусю, — мовив Жан-Ноель.

— Ні, ні, що ти. Я повинен би дати тобі на-
багато більше... Ех, якби я був умер десять
років тому... Навіщо все це, навіщо...

В Шудлера почався новий напад болю.

Він знову впечився руками в пруття ліжка
за головою, застогнав.

— Подзвони, Жан-Ноель, подзвони. Ви-
клич сестру. Нехай мені зроблять укол.

По його запалих щоках струмив піт.

Сестра озвалась не зразу, і Ноель закри-
чав:

— Банда вбивць! Я тут помру! Банда
вбивць!.. Вони проводять на мені досліди,
я знаю. Перевіряють, скільки людина може
терпіти біль. Жан-Ноель, подзвони префек-
тові поліції, скажи йому, що ти мій онук
і що мене хочуть убити; нехай він щось
зробить, інакше я відкрию кампанію в своїй
газеті...

Увійшла сестра, тримаючи в руках шприц
з морфієм.

— Ну, не треба так, не треба, — сказала
вона.

— Убивці!.. — буркнув старий, простяга-
ючи худу руку.

Сестра вийшла, і Ноель Шудлер знітився,
застиг мовчки й непорушно, ніби лічив сти-
ха секунди, що відділяли його од заспокій-
ливої дії ліків.

Жан-Ноеля занудило в цій задусі, наси-
ченій запахами хвороби й ліків. Він пошу-
кав очима, де б його сісти. Але на єдиному
стілці стояла миска. Тоді хлопчик знову
сперся на ліжко.

Жан-Ноель з самого малку трохи боявся
діда, цього грізного й могутнього велетня.
Зникнення Франсуа Шудлера (Жан-Ноель
усе ще не знав правди про нього) тільки
збільшило в його очах престиж літнього во-
лодаря.

І ось цей міцний, мов кіраса, торс пере-
творився на вузькі груди з запалими бока-
ми; ці страшні руки, які піднімали колись
Жан-Ноеля на два метри від землі, пере-
творилися на довгі, тремтячі худі тріски, а
нога колоса, що її Жан-Ноель, коли йому
було чотири роки, обхоплював руками, і,
сівши на неї верхи, примушував возити се-

бе по вітальнях будинку на авеню Мессін, —
нога ця зникала шматок за шматком...

— Ця гидота нітрохи мені не допома-
гає, — простогнав старий. — Це вода... Во-
ни мені влили воду... Ох, Жан-Ноель! Сер-
дешна ти моя дитино! — І, пригнувшись до
ковдри, закусив її край, щоб онук не ба-
чив, як він плаче...

«Шудлер ніколи не плаче...» Ця істина
теж розсипалася на порох у спостережли-
вому розумі Жан-Ноеля, як несподівано
розвіялася кілька місяців тому перед ре-
альністю газетних заголовків та образли-
вими словами однокласників упевненість в
безмежному багатстві дідуся і як півгодини
тому розвіялася віра в силу тих, хто наро-
дився раніше, ніж він.

— Ти знаєш, мені, мабуть, доведеться
знову лягти на стіл, — повторив хворий. —
На обличчя тобі кладуть маску... і ти па-
даєш, падаєш, мов той камінь, у пільму...

І страх перед цим паданням після того,
як накладуть ефірну маску, примусив його
мимоволі повторити звичний жест: піднести
руку до серця, яке ніколи ніщо не триво-
жило, крім страху перед смертю, а зараз
одне-однісіньке боролось за існування в
цьому розбитому тілі.

Жан-Ноель зрозумів, що дідусеві страш-
но і, напевне, завжди було страшно. Жан-
Ноелю знайоме було це невиразне, таємне
відчуття, що підкрадається поволі, але по-
яву його він пояснював собі тим, що «він
іще маленький».

І він уперше відчув ніжність до дідуся,
вперше зрозумів, що в жилах їх обох тече
людська кров; хлопчик підійшов до діда
і обережно погладив його по голові — аж
до потилиці.

— О, так, так, мені це дуже приємно... —
прошепотів Ноель Шудлер. — Мати завжди
так робила, щоб я швидше заснув... А зараз
тут мав би бути твій батько — Франсуа!

Так, Жан-Ноель більше не боявся свого
діда. Але його охоплював інший страх, силь-
ніший, — страх від усвідомлення того, що
в чотирнадцять років він став раптом дуж-
чий за богів свого дитинства. А надія на те,
що одного чудового дня, коли він уподіб-
ниться цим богам, він матиме спокійне жит-
тя, виявилася облудною, — спокій безтур-
ботного життя був однині вигнаний з землі.

— А тепер іди, мій хлопчику, — тихо
сказав старий. — Ти дуже добре зробив,
що прийшов до мене.

Шудлер почав відчувати заспокійливу дію
морфію і хотів нею скористатися.

Жан-Ноель пішов, несучи з собою скла-
дену банкноту, дві золоті дрібнички, що
побрязкували у нього в кишені, і відчуття
нетривкості усього земного, — весь свій
скарб.

Візок з операційної підняли нагору годині десь об одинадцятій. Заросле обличчя барона Шудлера, здавалося, лежало на тарелі, накритому кошлатою шерстю.

Дряблі повіки заплющились, розчервонілі щоки позападали, бо з рота було вийнято вставні зуби. Двоє санітарів, схопивши ковдру, на якій лежав барон Шудлер, перенесли його довге тіло з візка на ліжко.

Сестра негайно поклала на груди хворого гірчичник, потім, укріпивши його руку на дерев'яній дощечці, встромила в неї голку, крізь яку протягом кількох годин по краплині переливатиметься рідина з великої ампули, підвішеної до штатива.

— Тепер усе гаразд, пане професор?

— Так, так... Треба чекати, коли він прокинеться, — відповів Лартуа, що ввійшов до палати слідом за візком.

Він усе ще був у білій куртці й шапочці. Сівши біля ліжка, він почав лічити пульс оперованого. Чекати... Він нікуди й не поспішав.

Через півгодини Ноель Шудлер ворухнувся, промимрив щось незрозуміле, кілька разів виблював і знову поринув у безпробудний сон.

Професор Шельєр прийшов десь за годину. Протягом ранку він зробив належних шість операцій і відчував себе стомленим, але нерви його були напружені, з думки не виходили шість тіл, що лежали в шести кімнатах і стогнали — шість тіл, у які проникла його рука, щоб змінити хід долі. На краще? На гірше? Він ніколи цього не знав, ніколи не був упевнений...

Шудлер поволі почав прокидатися. Його погляд спочатку втупився у посудину з сироваткою, ковзнув по трубці, що вела до його руки, помітив Шельєра, який стояв праворуч од ліжка, потім Лартуа, що сидів ліворуч, і знову зупинився на Шельєрові.

— Ну, як справи, бароне? — спитав той.

— А ви все ще не скинули свого чудового капелюха? — мовив Шудлер. Потім показав очима на Лартуа. — Ось хто мій єдиний друг, — пробурмотів він.

— А я? — вигукнув Шельєр.

— Так, і ви, звичайно, теж.

Шудлер поцікавився, чи довго він був під дією наркозу, чи різали його в тій самій операційній, що й першого разу. Думки його кружляли навколо надзвичайно важливого питання, яке він не наважувався вимовити.

Шудлер просунув вільну руку під металевий обруч, обмацав бік, складку паху, початок ноги й дуже скоро торкнувся пов'язки.

— Все ж таки залишили шматочок, — сказав він. — А нижче?

— А нижче... бачите, нижче нема нічого, — відповів Шельєр. — Іншого виходу не було... Я не люблю це робити, ви ж знаєте, я ненавиджу сам себе, коли мені доводиться різати. Я люблю хірургію, яка дає змогу зберегти, а не відтинати. Та коли вже інакше не можна...

— Авжеж, інакше не можна було, — повторив Шудлер, і голова його глибше вгрузла в подушку. — Але даремно ви старалися... Все одно треба ж від чогось померти.

Лартуа зрозумів, що ця неспокійна людина нарешті вгамувалась, і презирнувся з Шельєром.

Власне, навіщо їм було сидіти тут удвох, схилившись над цим ампутованим, спотвореним тілом, мозок якого втратив ясність думки? Шудлер не мав більше ні багатства, ні домівки, ні друзів, не мав, по суті, й сім'ї, в нього не було ніякої надії й радості, не було звідки цю радість чекати. Навіщо ж тоді вони з Шельєром борються за це життя ось уже шістнадцять днів за допомогою шприців, сироваток, скальпелів, перев'язування артерій?

«Може, я хочу врятувати його для себе, для власної втіхи від його присутності чи розмови з ним?.. Заради наших спогадів?..»

Але ні, річ була не в цьому... В ім'я чого вони хотіли силоміць утримати на ногах цей напівтруп, що зайшов уже в глиб алеї, з якої немає виходу? Їхні зусилля диктувалися міркуваннями, що були непожитною істиною як для хірурга, так і для самого хворого. Ці двоє людей присвятили своє життя врятуванню людської плоті, така була їхня доля і їхній обов'язок, і слава, якою їх за це вшанували, була не стільки нагородою за їхню працю, скільки заохоченням для інших наслідувати їхній приклад і згодом заступити їх.

— Я більше не можу... Не можу... — пробурмотів Шудлер, не розплющуючи очей. — Сьогодні вранці приходив до мене мій онук... Ні, далєбі я більше не можу...

Голос його бринів стомлено і наче звідкись здалеку. Язик раптом судорожно висолопився і знову зник у гортані.

Лартуа відчув полегкість: він розумів, що це якоюсь мірою підло, але він все зробив, щоб не відступити перед смертю, і не він винен, коли агонізуючий тепер упокорювався перед нею або сам її кликав.

А те, що в Шудлера почалася агонія, не викликало ніякого сумніву.

Шкіра його напнулася на кістках, очі заплющились, дихання стало сухе, прискорене — заважав язик, який раз по раз западав у гортань. Хворий затиснув у кулак

великі пальці; руки, що лежали на ковдрі, злегка ворушилися, неначе він плив.

Професор Шельєр торкнувся плеча професора Мартуа.

— Ми це з вами передбачали, — прошепотів він. — Ходімо. Все-таки треба поспішати.

Вони спустилися сходами, надягли піджаки і, вийшовши з лікарні, попрямували до ресторанчика навпроти, де звичайно снідав Шельєр, коли пізно закінчував роботу.

— Добрий біфштекс із перцем, так, пане професор? — спитав власник ресторанчика, змітаючи зі столу, біля якого вони сіли.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ТИША, ЯКА ЗБЕНТЕЖИЛА МОГЛЕВ

I

Місяці, що минули після випадку коло кладовища, були і для Жакліни, і для Габрієля повільним спуском у пекло, з якого ні він, ні вона не бачили виходу.

Ревнощі Габрієля вибухнули з новою силою і тепер уже не давали йому спокою, змушуючи вишукувати все нові подробиці, про які він раніше навіть не думав.

Окремі слова, назви міст і клички коней, зустрічі з людьми, яких Жакліна знала в роки свого першого заміжжя, чи навіть згадка про цих людей у розмові — все це дратувало Габрієля, змушувало його замикатись у ворожому мовчанні або раптом вибухати.

Жакліна не сміла тепер вимовити й фрази, не переконавшись спочатку, що в ній немає жодного небезпечного слова. Він весь час стежив за нею, поки вона мовчала. «Вона про щось думає, вона хотіла щось сказати», — говорив собі Габріель. І Жакліна, щоб покласти край цим мукам, цьому холодному, повному ненависті слідкуванню, починала щось мимрити — фальшиво, недоладно.

Вони не раз пробували пожити кілька днів окремо, щоб відпочити одне від одного — вона у Моглеві, а він у Парижі, чи навпаки. Та незабаром Жакліна помітила,

що Габріель, мов поранений, який зриває пов'язку й відкриває кровоточиву рану, користувався розлукою і перекидав шухляди, проникаючи в таємниці старих листів, витягаючи на світ божий спогади, які належали тільки їй, викликаючи біль, що мучив тільки його одного.

Смерть Ноеля Шудлера стала причиною трагедії, що тривала цілий тиждень. Габріель дозволив дружині піти на заупокійну відправу, але заборонив їй їхати на кладовище.

«Як подумаю, — казав він собі, — що після такого мого ставлення до неї... після всіх моїх зусиль вирвати бодай що-небудь із пазурів цих шахраїв... Треба було мені плюнути на все, нехай би її багатство пішло прахом...»

Жакліна скорилася: вийшовши з церкви, вона сказала, що нездужає, і звеліла дітям їхати на кладовище без неї. Вона сама не розуміла, звідки в неї береться така покірність, проте часом бунтуючи, а часом ідучи на пом'якшення відносин, вона все-таки поволі втягалась у гру, затіяну Габріелем. Він зумів прищепити їй почуття провини, яку не можна спокутувати.

«Але що ж я таке вчинила, — залишаючись на самоті, стогнала вона, стискаючи руками скроні, — що я таке вчинила, від чого він так страждає? Адже це неможливо, він просто збожеволів...»

Це запитання не раз ставив перед собою і Габріель. Зовні в ньому, здавалось, нічого не говорило про розумовий розлад. Розум у нього був цілком посередній, ніякі релігійні чи метафізичні проблеми не мучили його, і тілом він теж був цілком здоровий.

Тоді чому ж від найменшого натяку, а іноді й зовсім без будь-яких підстав настирлива ідея раптом знов опановувала його?

Габріелеві в таких випадках здавалося, ніби розум його розлізається, наче тканина, наче простирало, яке розривають по нитці.

І гнів, що піднімався в ньому, був такий сильний, що заглушав думку.

В такі хвилини Габріель пив. Вино було єдиним засобом, що допомагав йому позбутися цього стану, точніше, притупити свідомість.

Потім це ввійшло у звичку, і він став пити вже тому, що йому кортіло випити.

Жакліні довелося попросити слуг, щоб вони ховали спиртне, казали, що забули купити вина чи десь подівся ключ від погребу і вони не можуть його знайти. Але ці дитячі казки нітрохи не допомагали.

Габріель у таких випадках казав, що йому треба купити сигарети чи піти по журнал; користуючись нагодою, він випивав три

чарки перно і повертався додому — коли розлучений, а коли ні.

Під час ловів у Моглеві Габріелю не доводилося вже просити дружину, щоб вона їхала слідом за ним. Жакліна не відставала від нього і на крок. Але він таки знаходив спосіб загубитись, — у всякому разі, так він потім запевняв, — і провести решту дня у товаристві барона ван Херена в якому-небудь шинку. Жакліна тепер з жахом дивилася на голландця.

Якось увечері, коли не пощастило вполювати оленя і собаки збилися з сліду, — а було вже темно й мисливці опинилися за двадцять п'ять кілометрів од Моглева, — Габріель примудрився потягти з собою навіть першого доїжджачого.

— Ходімо, Лісовиче, — умовляв він його. — Собак додому приведе Жолібуа, а ми з тобою вип'ємо по чарці. Я наказую!

— Гм, приємнішого наказу від пана графа не можна собі й уявити.

Додому Лісовик повернувся напідпитку.

— Та що ж це таке! Та де ж це ти? — залементувала його дружина, витріщивши на чоловіка очі. — Ти що, завжди тепер будеш отакий приходити додому? Ще тільки цього бракувало!

— Знаєш, Леонтіно, — урочисто відповів Лісовик, — по-моєму, я збагнув, що діється з цим чоловіком: пам'ять про пана барона Франсуа не дає йому спокою. Ось!

— Чудово! Але це не причина, щоб поводитись так, як не поводяться навіть слуги, — заперечила дружина. — Ти тільки глянь на себе... І потім — усі про це тільки й розмовляють! Сором який!

— Так... Так... Тільки, може, це зовсім не так просто, — похитав головою доїжджачий — він схилився перед Габріелем і дуже любив його.

Вино старило Габріеля. Йому минуло тільки сорок років, а волосся на скронях було вже зовсім сиве, лице запухло, під очима з'явилися мішки. Красень Де-Воос руйнувався на очах. Він дедалі більше курив, і пальці в нього стали зовсім жовті.

Страждання наклало свій відбиток і на Жакліну. Вона схудла. Обличчя її втратило ясність, яка надавала їй примарної чарівності. Вона стала маленькою сухенькою жінкою із слідами краси, яка почала вже в'янути.

Палка прихисть до неї охоплювала Габріеля дедалі рідше. Він жадав її близькості тільки тоді, коли був п'яний. Спочатку, навчена гірким досвідом своєї слабкості, що примусила її перший раз поступитись, вона вирішила в такі дні не підпускати його до себе.

— Ах такі! — вигукнув Де-Воос. — Пані

сьогодні ділить ложе з обдуреним небіжчиком... А я забирайся геть!

Тоді Жакліна капітулювала. Сила, якій вона не могла протистояти, з'єднувала її, зв'язувала з тілом Габріеля. Коли б не ця сила, що тяжіла над нею, хіба терпіла б вона такі страждання, та й чи страждала б вона?

В такі хвилини Жакліна просто робила все можливе, щоб довгі руки Габріеля не опинялись надто близько від її шиї. «А втім, може, так було б і краще...» — часом казала вона собі.

Коли Габріель не був п'яний і не перебував під впливом своєї навади, він розв'язував кросворди. Через те він так і полюбив шоттижневики. Часто можна було бачити, як він походжає по кімнатах Моглева з тлумачним словником в руках. Дійшло до того, що він вивчив напам'ять усіх нащадків Авраама й список царів халдейських та ассирійських.

Кращими хвилинами життя Жакліни в цю пору, справді щасливими були ті вечори, коли вона шила, а Габріель, посмоктуючи золотий олівець, який вона йому подарувала, бурмотів:

— Ану-ну... «Його генерали сперечалися один з одним за владу в імперії...» з дев'яти літер... Ну, це ж зовсім просто, аж дивно!

В такі дні вона дякувала богові за це жалюгідне щастя передчасно постарілих людей. Але ці дні випадали досить рідко.

— Слухайте, Габріелю, — нарешті змучено сказала вона. — А вам не здається, що, постійно нагадуючи про Франсуа, ви самі не даєте мені забути про нього? Невже ви не бачите, що робите зовсім протилежне тому, що мали б робити?

Він добре знав, що дружина має рацію й що віднині не вона, а він сам винен у їхньому нещасті. Проте замість того, щоб визнати свою провину, Габріель подумав:

«Нічого, я з тобою поквитаюся за ці слова: тепер я почну тебе обманювати».

Це рішення було не наслідком раптового бажання, а пояснювалося тільки жадобою помсти; Габріель, як це часто буває в таких випадках, поновив колишній зв'язок із Сільвеною Дюаль.

Ніжність до минулого й до тих людей, які свого часу зробили вам чимало і добра, і зла, почуття радості від усвідомлення, що знову повернувся той, хто колись тебе покинув, бажання знати, чи все ще вабить її ця людина, котру вона й досі вважала своїм єдиним справжнім коханням, — усе це спонукало Сільвену здатися, не дуже ламаючись.

Вона не зазнала від цього ніякої втіхи й пошкодувала, що згодилася, здивувалася,

що плоть, колись така гаряча, може стати такою холодною; їй стало сумно від краху своїх ілюзій.

А Габріель через якесь незрозуміле боягузтво не розповів Жакліні про те, що сталося, хоч зробив цей крок тільки для того, аби потім похизуватися ним. Тепер, коли цей крок зроблено, він здавався йому жалюгідним, непотрібним і нічого не вартим.

І життя знову пішло звичною колією — полювання оленів, спалахи гніву, запої, кросворди...

II

Напередодні різдвя Жакліна з Габріелем пішли до закладу для молодих дівчат, де навчалася Марі-Анж, щоб подивитися виставу, яку за традицією влаштовували там наприкінці року. Марі-Анж спершу прочитала вірш свого діда «Птах на озері», потім виступила в хорі, що виконав «Шосту благодать» Франка.

Марі-Анж на той час минуло вже п'ятнадцять з половиною років, і на зріст вона була вища за матір. Трималася вона з презирливою самовпевненістю, яку часто напускають на себе дівчата її літ, прагнучи якнайскоріше стати дорослими. Її каштанове, з золотистим полиском волосся, розділене прямим проділом, спадало валиком на плечі: Марі-Анж подобалися портрети флорентинок.

Жакліна, дивлячись на доньку, не помічала в ній жодної своєї риси, а мимоволі вишукувала ті, що нагадували Франсуа, наприклад, видовжений розріз очей, контури губ, довгу талію.

Габріель цього дня був у цілком пристойному стані: він уже протверезився після вчорашньої пиятики й ще не встиг напиться знову. Він нудився, слухаючи «Благодать» Франка, але йому було приємно дивитися на цих дівчаток, особливо на Марі-Анж. У нього було таке враження, мовби він пірнув у свіжу, злегка напахчену воду.

«Так, це, мабуть, єдиний спосіб бути щасливим, — подумав він. — Одружитися з гарненькою шістнадцятилітньою дівчинкою, замкнути її в селі, народити їй дітей, а самому трохи погуляти».

Жакліна дуже боялася цього дня, але, на щастя і превеликий її подив, нічого не сталося.

Увечері вони попрощалися з Жан-Ноелем і Марі-Анж, які поїхали в супроводі тітки Ізабелли кататися на лижах. Жакліна відмовилася провести з дітьми зимові канікули, щоб не жити з ними цілих два тижні під

одним дахом, де вони могли б бути свідками вибухів вітчимового гніву.

Вона залюбки сама поїхала б з ними в гори, замість посилати Ізабеллу.

«О, як би я ожила після такого відпочинку! Але бозна, що викинув би Габріель без мене...»

Скориставшись моментом, коли Габріеля не було в кімнаті, вона квапливо сказала дітям, не спускаючи погляду з дверей:

— Не забувайте згадувати батька у своїх молитвах, любі мої... Пам'ятайте, що я про нього ніколи не забуваю.

Марі-Анж скося глянула на матір з ледь помітною презирливою байдужістю. Її найбільше цікавило, чи будуть у гірському готелі хлопці: вона була певна, що скоро покаже всьому світові, як треба жити. Але як довго доводиться чекати цієї хвилини — по двадцять чотири години на добу! Адже увісні вона теж чекала.

Того ж вечора Габріель із Жакліною повернулися до Моглева, взявши з собою і пані де ла Моннері.

Священник із Шант-Моглева обслуговував кілька парафій, між якими він намагався порівну розділити свою прихильність, і тому вийшло так, що цього року в Моглеві не служили всеношної, і будинок, як у звичайний день, звечора поринув у сон.

Другого дня вранці Жакліна пішла на ялинку в безплатній школі. Габріель, розв'язавши кросворди в журналах «Гренгуар» і «Кандід», подався на псарню, щоб поговорити з Лісовиком про призначені на завтра лови. Лісовик «прочеше ліс» у напрямі Обгорілого дуба, де, за словами сторожів, є олені.

— Ви часом не почастиєте мене склянкою сухого вина, Лісовиче? — спитав раптом Габріель.

— Аякже, звичайно, пане граф... Леонтіно! — гукнув доїжджачий. — Принеси-но нам пляшечку... ти знаєш яку.

— Даремно месє цим захоплюється! Тільки псує собі здоров'я! Я жінка не церемонна: можу сказати все просто в вічі, — заявила Леонтіна.

— Та годі тобі, не мели язиком, — урвав її доїжджачий. — Пан граф нам честь робить...

Трохи згодом, повертаючись додому, Габріель зустрів мера, і той запросив його покуштувати молоді виноградної горілки.

— На смак, пане граф, вийшла трохи терпка, — сказав мер, — але аромат... довго залишається в роті, та ви самі пересвідчитесь — адже ви знавець.

Турбуючись за наступні муніципальні вибори, мер дуже радів, що новий поміщик славиться в селі як п'яниця.

І все ж таки в Моглеві перша половина

обіду пройшла без будь-яких пригод. Габріель тільки один раз не стримався і, коли пані де ла Моннері заговорила про якогось чоловіка, що овдовів кілька років тому, Габріель повернувся до Жакліни й мовив:

— Ось за кого вам треба було вийти заміж: ви могли б тоді паруватися з вашими небіжчиками.

Жакліна взяла в рот трохи каштанового пюре, але так і не торкнулася індики — їй нудило від страху. Вона не сказала ні слова.

Велика їдальня в Моглеві була увішана оленячими рогами. На стінах, на дверях і навіть на кроквах висіли прикраси двох чи трьох тисяч винищених тварин. Деякі з оленів були впольовані сто або й більше років тому, і роги їхні побіліли. При тьмяному світлі газових ламп та канделябрів, що кидали велетенські тіні, ця безліч любових кісток та рогів створювала враження зачарованого дерева або кімнати катувань.

Сліпий, загальний стан якого все гіршав, скидався у цій обстановці не на живу людину, а на привид, що тримається в житті з допомогою павутиння. Пані де ла Моннері надвечір зовсім утрачала слух і розмовляла сама з собою, нітрохи не дбаючи про те, чи їй хто чує й чи відповідають їй.

Дихання Флорана, що підносив страви тим, хто сидів за столом, схоже було на рипіння іржавої лебідки.

Ніколи ще цей будинок не здавався Жакліні таким страшним, ворожим і похмурим, як цього вечора, ніколи не здавалося таким зловісним товариство, що сиділо за столом.

— В минулі роки ви відзначали в Парижі свят-вечір із... ну... із моїм попередником? — запитав раптом Габріель тим байдужим тоном, якого так боялася Жакліна.

— Так... іноді... — відповіла вона.

— Але ж це не так важко згадати, правда? Отже, так чи ні?

— Так, святкували, — покірливо відповіла Жакліна.

— Чому ж тоді ми не святкували його вчора?

— Тому що я про це не подумала, а ви нічого не сказали.

— Неправда, я вам пропонував!

— Значить, я не почула.

— Знову брешете!

І Габріель утратив самовладання. Отже, він потрібний тільки для того, щоб наглядати за адвокатами, доїжджачими та псами. З ним не хочуть ділити ніяких розваг, бо їх ділили з іншими... Значить, він просто лакей на побігеньках у вдови та й годі!...

Жакліна відчувала, що вона зараз знепритомніє.

Сліпий вишукував ложкою в своїй тарілці їжу, нарізану маленькими кубиками, і все

на світі відступало на задній план, коли він ніс її до рота.

Пані де ла Моннері оповідала про фризист Парфенона, виставлені в Луврі.

— Хочете знати? Будь ласка! — зненацька вихопилось у Жакліни. — Так, раніше мені було гарно на різдво, дуже гарно, так не буде вже ніколи. І зараз я прошу вас тільки про одне: не нагадуйте мені, що сьогодні різдво.

Габріель підхопився, перекинувши стільця.

— Гаразд! — вигукнув він. — Дуже добре. Це мене цілком влаштовує. Рано чи пізно все мусило розсипатись. От воно й розсипалось. І тепер це вже ніхто не склеїть — ні сьогодні ввечері, ні пізніше. Я їду до Парижа і починаю там нове життя!

Він побіг до дверей, зачепився плечем за оленячі роги, буркнув: «Бордель!» — і вийшов.

Жакліна кілька секунд сиділа, дивлячись у порожнечу, потім підвелася і теж вийшла.

— Куди вони пішли? Що сталося? — спитав сліпий.

— Нічого особливого, бідолашний мій Урбене, — відповіла пані де ла Моннері. — Адже він раніше служив у колоніальних військах. Певно, напад пропасниці.

Жакліна накинула на плечі плащ і вибігла за чоловіком надвір.

Габріель, одягнений у шубу, сидів у машині.

— Роби що хочеш, Габріеле, — сказала вона, — тільки благаю тебе — не їзди як божевільний.

Вона ледве встигла відсмикнути руку: рвучко зачиняючи дверцята, він був би розтрощив їй пальці.

— Не псуйте собі кров! — крикнув він. — Навіть якщо я і скручу собі в'язи, ви мучитимете свого третього чоловіка спогадами про мене. Яка щаслива нагода!

Виїхавши за ворота, Габріель подумав, що не дуже приємно їхати самому так далеко холодної темної ночі.

Він вирішив заїхати до Монпрелі й спробувати вговорити Жілона. Колишній майор був уже в ліжку: він лежав у смугастій фланелевій піжамі, насадивши на носа з розширеними венами окуляри.

— Ні, Габріелю! — відповів він. — Я бенкетував цілий місяць. Тепер у мене болить печінка, болять нирки. Та й тобі я теж радий би лягти.

— Чудово. Значить, ти мене кидаєш напризволяще, — мовив Габріель. — Я ж сказав тобі, що змушений розпочати нове життя.

Прямуючи до виходу через їдальню, Габ-

ріель одчинив погрібець і одним духом ви-хилив три чарки коньяку.

Від Мюнпрелі до «замка» 1880 року, де мешкав ван Херен, було всього три кіло-метри.

— Яким щасливим вітром принесло вас сюди? — зрадів велетень-голландець.

На ньому був домашній костюм із голу-бого оксамиту, оздоблений шнуром; він надавав ван Херенові вигляду тамбурма-жора часів імперії або маскарадного кано-ніра.

— Ван Херен! Ви мій єдиний друг, чує-те? — сказав Габріель. — Надягайте смо-кінг. Гайда бенкетувати!

— Якщо там будуть пухкенькі дамочки, то з охотою, — заявив голландець. Облич-чя його набрало цегляного відтінку, він підморгнув.

У вестибюлі «замка» пахло варенням «домашнього виробу»; сидіння стільців, ви-шиті хрестиком, були теж «домашнього ви-робу»...

З'явилася баронеса ван Херен у халаті, плоскогруда, з ріденьким волоссям, стег-на — самі кістки, шкіра на вилицях блища-ла, мов натерта замшею, обличчя стриво-жене, винувате й змучене, як у всіх дружин п'яниць, — такий самий вираз почав з'яв-лятися і на обличчі Жакліни.

— Те, що ви робите, пане Де-Воос, по-гано, дуже погано, — сказала вона. — Ви ж іще молодий. А для мого чоловіка це мо-же скінчитися фатально.

Але помітивши пильний цинічний погляд Габріеля, вона злякалась і замовкла.

III

Перший день різдва обидві палати засіда-ли з ранку до вечора, щоб упоратися з фі-нансовим законом до 31 грудня. До оди-надцятої години вечора бюджет по розділу красних мистецтв було без ніяких трудно-щів затверджено в Люксембурзькому па-лаці після блискучого виступу Сімона Ла-шома, який звернувся з закликом до сена-торів дати йому кошти, щоб він міг підтри-мати «ці найчудовіші, найсвятіші скарби Франції — її художні цінності й велич її культури!»

Для Сімона, який ретельно підготував цей бюджет у тій самій будівлі на вулиці Гре-нелль, де він почав свою кар'єру, відповівши на дзвінок Анатолія Руссо, ухвалення цього закону було особистою перемогою. Моло-дий товариш міністра, — а він зумів зберег-ти свій портфель в обох кабінетах, які змі-нили один одного, — виходячи того вечора

з сенату, замислився, не знаючи, куди по-датись. Подзвонити Сільвені? Ні. Він волів побути в чоловічому товаристві, щоб за-спокоїти свої нерви після засідання і весело провести кілька годин, які залишилися до сну. Що більше Сімон старів і що важчим ставав тягар покладених на нього політич-них обов'язків, то менше йому хотілося спати. Зате він почав багато їсти.

— Ходім з'їмо по біфштексу й вип'ємо пляшечку бургундського у «Карнавалі», — запропонував він одному із своїх колег.

Сімон побував у багатьох інших закла-дах, але йому ніде не сподобалось, і тепер він ходив тільки сюди, спонукуваний ба-жанням розважитись, голодом, утомою, сп'янілий від успіху або кохання, а іноді й шукаючи самотності, — ходив постійно, мов той кінь, що повертається до стійла, як він сам не раз казав.

І не тому, що цей заклад був кращий за інші, — просто Сімон звик до нього, з цим місцем його зв'язували спогади. Він знав метрдотелів на ім'я, його зустрічали друж-німи й шанобливими усмішками. Ресторан старів разом з ним.

— Добри вечір, Абелю. Посадіть мене ку-дись у тихий куточок, — сказав Сімон.

— Звичайно, як завжди, пане міністр, од-ну хвилину, — озвався метрдотель.

Сімон не належав до тих клієнтів, перед якими автоматично ставлять відерце з шам-панським, — кухня завжди була рада при-готувати будь-яку страву на його замовлен-ня, і рахунок йому завжди подавали на досить помірну суму.

Час від часу Сімон анулював якийсь про-токол, складений на власника ресторану, або виступав за зниження податків.

Того вечора його посадовили поруч з ім-позантним, статечним і мовчазним суб'єк-том, який рівно сидів за столом і дуже ски-дався на величезну болонську ковбасу. Цей суб'єкт сидів не сам, а в товаристві чолові-ка з золотим браслетом-ланцюжком, який твердив, що життя для нього починається саме тут і саме зараз, що треба відкинути все, що було, й починати заново, що він наб'є пику кожному, хто... і що «коли йому псуватимуть життя, то кладовища існують не для собак».

— Можливо! — відповів його співроз-мовник.

Обоє чимало пили. Зненацька той, що мав золотий браслет, зірвався на ноги, став перед Сімоном, схопив його за обидві ру-ки, притиснувши їх до тарілки, — Сімон саме орудував ножом і виделкою, — і ви-гукнув:

— Мені щойно сказали, що ви Сімон Ла-шом? Радий вас бачити, я багато чув про

вас і давно хотів познайомитись. Адже ви один із тих, хто знищив Шудлера?

Він був п'яний, і Сімон занепокоєно спробував звільнити свої руки.

— Дозвольте подякувати вам, — вів тим часом далі незнайомий. — Ви зараз усе зрозумієте. Я — Де-Воос, чоловік удови.

Сімон здригнувся від подиву.

— Вона тепер вас, знаєте, ненавидить, — провадив далі Габріель. — Ще б пак! Адже ви зазіхнули на батька її Франсуа, на майно її Франсуа, на газету її Франсуа!..

— Але, месє... я ніколи не мав нічого проти Франсуа Шудлера, між нами завжди були найкращі стосунки, — сухо зауважив Сімон.

— А, то ви теж вважаєте його порядною людиною? — вигукнув Габріель.

— Бачите... що стосується його ділових якостей... мені нічого такого невідомо, месє, — квапливо додав Сімон.

Габріель провів довгими пальцями по підборіддю.

— Ніхто, — сказав він, — чує, ніхто не примушував мене так страждати. Тому всі його захисники — мої вороги.

І, не питаючи дозволу, сів. На ньому був вечірній костюм — він їздив на вулицю Любек переодягтися.

Волею випадку Габріель і Сімон досі ні разу не зустрічались. У Парижі Сімон і Жакліна бували тепер у різних колах. У Беррі, хоч його виборча округа й розташована поруч Моглева, Сімон навіть не намагався грати на руку поміщикам і господарям ловів з собаками. Після краху ніщо вже не могло змусити його чи Жакліну відновити колишні відносини.

Тому Сімонові було цікаво познайомитися з чоловіком молодої вдовички, з якою він сам хотів свого часу одружитись.

«Як добре я зробив, — подумав він, — вірніше, як добре розпорядилася доля. Ото б я чухав потилицю тепер, коли вони збанкрутували».

І почав пильно розглядати Габріеля.

«Власне, саме такий і був їй потрібен, — міркував Сімон. — Гарний, балакучий, здається, дурень і любить випити. Якраз підходящий для життя в селі».

Він нічого не зрозумів із того, про що говорив Габріель, і вирішив, що в ньому під дією спиртного пробудилася колишня образа на Ноеля Шудлера.

Сімон згадав іншого п'яницю, який десять років тому в цьому самому залі сказав йому:

— Шудлери? Це пропащі люди, вони більше не існують! За тиждень на авеню Мессін з'явиться табличка: «Продається»... І так воно й сталося Люлю Моблан... див-

ний привид, що з'являвся часом на шляхах спогадів у своєму фетровому капелюсі, із своєю гулястою лисиною...

Сімон підніс до губ келих.

В цю мить люстри трохи пригасли, в кутку спалахнув прожектор, дрібно заторохтів барабан, і диригент оголосив, що дирекція «Карнавалу» має щастя запропонувати увазі клієнтів «Анні Фере у своєму репертуарі, яка повернулася після тріумфальної подорожі по Південній Америці!..»

— Святий боже! Привид із потойбічного світу! — вигукнув Сімон, звертаючись до свого колеги.

Співачка з'явилася, нагримована охрою, усміхнена й постаріла в світлі прожектора. Вона страшенно розповніла. Під сукнею між ліфом і поясом вимальовувалися товсті складки жиру. Сімон подумав про те, скільки провалів, нездійснених надій, перерваних романів примусили Анні Фере повернутися після своєї «тріумфальної подорожі» сюди, до своєї стайні, в своє стійло.

Вона сказала, що проспівала для давніх друзів, які сидять у залі (хазяїн попередив її про присутність Лашома), кілька пісеньок, модних у 1920—22 роках: «Чоловіченько»... «Продавщиця фіалок»...

Якесь безглузде хвилювання стиснуло Сімонові горло, коли він почув ці старомодні пісеньки, які супроводили його вступ у паризьке життя. І давно забутим жестом він протер великими пальцями окуляри. Втім, не так уже й давно це було! І все ж таки за цей час можна було осідлати долю або прогавити її, чогось досягти або не досягти... Йому здавалося, що все людське життя можна вмістити на долоні.

Жодне чудове місто чи дорогий серцю друг, що їх ти бачиш після довгої розлуки, не здатні так швидко й з такою чіткістю воскресити минуле, як банальна, популярна свого часу мелодія. Кілька нот, кілька нескладних мелодійних ритмів і кілька нікчемних рядків, впливаючи на якісь таємничі центри людської істоти, викликають раптом у нашій пам'яті низку спогадів, руки наших далеких коханок, обличчя померлих.

Тепер Анні Фере перейшла до бойовиків дня чи року, до пісень на зразок: «Кажіть мені про кохання...», — нових мелодій, що через десять років матимуть таку саму силу і теж будитимуть спогади. Але Сімон ці пісеньки зовсім не слухав, — він почує їх набагато пізніше...

Сімон кивнув офіціантові налити келихи. Йому зовсім не хотілося напиватись, але на нього мокрою ковдрою знеацька налягла невимовна туга.

Той самий офіціант ось уже десять років наливає йому келих; і той самий гладкий

циган-скрипаль керує оркестром і цигикає на скрипці «венгерку... на спеціальне замовлення», окидаючи парочки тим самим багатозначним поглядом, з тією лише різницею, що волосся в нього зовсім уже посивіло: і та сама дівчина сидить коло вішалки й продає сигарети; і так само співає Анні Фере...

«Як можуть ці люди, — спитав себе Сімон, — щодня надягати одне й те ж саме вбрання, повторювати одні й ті ж самі жести — з молодих літ аж до старості, нічого не змінюючи, нічого не добившись у житті, як вони можуть жити й не кидатись у воду?»

Бувають такі кондуктори в автобусах, — зустрінешся з ним через п'ятнадцять років і бачиш, що він працює на тій самій лінії й завжди в одні й ті ж години пробиває ті ж самі квитки тим же самим пасажиром...

Сімона охопив якийсь незрозумілий розпач від думки про цей повсякденний, невблаганно однаковий круговорот життя середньої людини.

Він випив. Багато пити йому не хотілося, але трохи — чом би й ні...

«А я весь час сиджу отут і п'ю...»

Так, але ж він уже не той, яким був колись. Адже він не читає вже курсу латинської граматики, не дає щоранку уроки в тому ж самому класі, не повертається на той самий четвертий поверх на вулиці Ломона... Ломон... «De Viris...»¹ смішно... не їсть під тим самим пильним поглядом Івонни...

Він вирвався з цієї круговерті, добився в житті успіху, він змінив немало постів і жінок... Тепер він має своє місце серед інших щасливчиків, бо гідний цього... Палата схвалила запропоновані ним асигнування на потреби красних мистецтв... «Культурна спадщина Франції...»

Він був уже близький до того, щоб осудити себе й зненавидіти. Зрозумів, чому вітер революції раптом пролітає над народами й чому люди часом з радістю ідуть на війну: надто багато хто втомлюється крутити одне й те ж саме жорно, щодня молоти одне й те саме зерно, і коли їхнє переповнене болем серце не витримує...

Чому ж тоді він, Сімон, який відмовився не тільки бубоніти щоранку «De Viris», а ще раніше, в дитинстві, гнати одну й ту саму корову до водопою і возити на поле один і той самий гній, — чому він не пристав до бунтівників, замість того, щоб, уміло орудуючи кулаками, прокладати собі шлях до кращих місць за банкетним столом?

¹ Назва підручника латинської мови для початкових класів, складеного абатом Ломоном і запровадженого в усіх французьких школах.

Є такі ідеї, відносно яких людина почуває себе зрадником уже тому, що не визнає їх. І свідомість цього часом страшною гіркою отруює найкращий трунок.

IV

Закінчивши співати, Анні Фере одразу ж попрямувала до столика Сімона.

— Лашом! Оце сюрприз! — вигукнула вона. — Дуже рада тебе бачити! Слухай, ти, кажуть, став знаменитістю! Яка кар'єра! Я прочитала про все там, у газетах. Не знаю, як і розмовляти з тобою. — Вона й справді не знала, як з ним розмовляти, бо зразу перейшла на «ти», чого ніколи раніше не робила. — Ти... ти станеш колись президентом республіки, — додала вона.

Сумління — це суддя, який швидко скасовує вирок, і Сімон швидко дійшов згоди сам із собою, заспокоєний дешевими компліментами огрядної кафешантної співачки, що захотіла потертися в атмосфері успіху — не заради чогось, а просто, щоб проїнятися його ароматом, як проймається запахом часнику натертій ним хліб.

— О, та й Габі тут! — вигукнула вона, впізнавши Де-Вооса. — Всі давні знайомі! Я не знала, що ви приятелі.

— Ми теж цього не знали — до сьогоднішнього вечора, — зауважив Сімон.

— Ах, он як! А ти... я б не сказала, що ти помолодшав, — вела вона далі, звертаючись до Де-Вооса. — Це мене тішить. Бачиш, скільки я набрала? — Вона відтягла руками складки жиру на боках. — Але все це пусте. Головне — щоб душа була спокійна!

Анні Фере була «козир-молодичка» і по слово у кишеню не лізла: вона знала всі «ходові» фрази.

Ван Херен раптом прокинувся від поглибленого самоспостереження: очі його засвітилися, наче дві круглі лампочки на обличчі манекена, і, втупившись у широкий круп співачки, він сказав:

— Дорогий мій друже Де-Воос, ось воно — те нове життя, про яке ви казали!

— Ну, а як ся має Сільвена? — спитала Анні Габріеля. — Ви все ще зустрічаєтесь? Ні? Перестали?.. Ти одружився? Браво! Щасливий?..

— Яка Сільвена? — спитав Сімон.

— Сільвена Дюаль — ти повинен її знати! Звичайно, ти її знаєш! — відповіла Анні. — Ця крихітка теж високо видряпалась! А це ж я, так би мовити, допомогла їй сісти на коня... осідлати того нещасного Люлю. Вони ж довго були разом — Габі й вона.

І, треба сказати, він дорого їй коштував; так, як він, патрати жінок не вміє ніхто. Правда, Габі?

Сімон зрозумів, що цей чоловік у вечірньому костюмі, який навалився всім тілом на стіл, — чоловік з золотим перснем і золотим браслетом, з крохмальними манжетами, що стирчали з рукавів, з сивіючими скронями і набряклими під очима мішками, — об'єкт трагічно обірваного великого кохання, котре іноді згадувала Сільвена, щоб надати собі благородства й загадковості.

На обличчі в Сімона з'явився такий дивний вираз, що Анні Фере спитала:

— Я бовкнула якусь дурницю?

— Ні, ні, — сказав Сімон.

Проте він так і не зміг подолати огиду, яка піднімалася в ньому...

Сільвена з Сімоном, Анні з Сільвеною, Сільвена з Мобланом, Марта з Вільнером, Стен з Мартою, Марта з Сімоном, а Сімон співробітничав із Стеном в одному кабінеті міністрів... Сімон з мадам Етерлен, мадам Етерлен з Жаном де ла Моннері, Жакліна де ла Моннері з Де-Воосом, Де-Воос із Сільвеною — цей перелік людей, пойнятих жадобою втіхи, зазвучав раптом, наче балада, в Сімоновій голові. Кружляв похмурий хоровод кохання, — люди різних поколінь чіплялись у ньому одне за одне, мертві мішма з живими! Тут напрошувався образ не тільки стайні, стійла і жорна, а й манежу, образ бика, запряженого в ярмо, який чалапає, грузнучи у власних кізках...

І та сама скрипка супроводила своїм млосним цигиканням це безперервне утрамбування гною, і перед Сімоном, ніби втілення в'янучої сили, постійно сидів або Недекер, — десять років тому, — або Де-Воос — сьогодні, герой-вояка, що гине від наркотиків чи від алкоголю.

І Сімонові, котрий десять років грався цим переплетенням любовних ниток і брав участь у цій грі як рівний, з почуттям гордості людини, що сидить за великим столом у казино, — раптом стало душно й страшно. Чому? Що сталося?

— Власне, мені треба було залишитися з Сільвеною, — казав тим часом Де-Воос, звертаючись до Анні Фере. — Гарна дівка. Я повівся з нею дещо жорстоко. І потім, розумієш, два тижні тому, в нападі нудьги, я зайшов до неї... провів з нею ніч... і так мені було добре...

Сімонові здалося, ніби йому під шкіру засунули розпечений лист заліза. Йому стало не тільки боляче, а й тривожно, бо все раптом змінилося: температура тіла, густота крові, ритм думки. Хотілося скинути із стільця цього п'яного кретина, і Сімон стри-

мався тільки тому, що він громадський діяч.

Два тижні тому... Отже, це було того тижня, коли Сімон три чи чотири рази бачив Сільвену. Невже їй було цього замало?

«Та що це зі мною? — подумав Сімон. — Мені начхати на цю шльондру. Я зустрічаюся з нею, коли хочу й коли вона цього хоче. Ми нічим одне одному не зобов'язані. Вона може проводити як завгодно ті ночі, коли мене коло неї немає. Я просто збожеволів!»

Він зажадав рахунок, розплатився, нашвидку попрощався з Анні Фере і пішов.

— Я майже певна, що бовкнула якусь дурницю, — сказала співачка, коли він виїшов із залу.

Сімон висадив свого колегу на розі однієї з авеню.

— До вас звідси рукою подати, правда ж? — І поїхав на вулицю Наплъ.

«Ото буде здорово, — усміхнувшись, подумав він, — коли цей кретин теж з'явиться до неї сьогодні».

Гаряче залізо все ще пекло йому груди й боки, і терпіти цей біль було вже не сила.

Сільвена — вона вже лягла спати, і до того ж одна, — сама відчинила йому. Вона була заспана і дуже здивувалася, побачивши його, але водночас і зраділа.

Не сказавши ні слова, Сімон ударив її по обличчю — в праву щоку, в ліву й навпаки...

І гаряче залізо почало холонути, він перестав відчувати його під шкірою.

Так Сімон і Сільвена дізналися, що вони кохають одне одного.

Зал «Карнавалу» спорожнів. Оркестр грав хіба для ван Херена, який куняв біля столика, і для Габріеля, який пересів за інший столик, попросив паперу і тепер щось писав.

Анні Фере пішла. Скрипаль поглядав на метрдотеля, метрдотель поглядав на офіціанта, той поклав рахунок спершу перед голландцем, потім перед Габріелем. А Габріель недбало сунув рахунок у кишеню і мовчки звелів налити собі ще вина.

Він був п'яний і усвідомлював це. Але розум його був на диво ясний, тимчасом як весь світ огорнув хитливий туман: Габріель немовби стояв у промені світла, а навколо нього вели безглуздий хоровод невиразні тіні. Він нарешті збагнув, як влаштований світ. Він не тільки ясно мислив, але й здався сам собі напрочуд розумним.

«Коли вже я вирішив порвати з нею, то вона мусить принаймні знати, чому саме» —

сказав він собі і вгорі на поданому аркуші паперу написав:

«Коли вже я вирішив порвати з Вами, то ви мусите знати, чому...»

Наступні фрази прийшли самі собою — такі чіткі, такі точні, що Габріель аж здивувався.

«Ви мене більш не побачите й тому повинні знати, чому так сталося. Два з половиною роки Ви мучили мене такими муками, яким не дозволено піддавати людину. Не можна з такою впертістю змушувати людину страждати, як це робили Ви...»

Ці фрази здавалися Габріелеві страшними й прекрасними водночас, і його бентежило тільки те, що всі рядки на папері ніби зливалися в кінці. Але це було цілком нормально: паралельні лінії завжди перетинаються десь у безконечності...

«Ви не переставали звертатись у думках до небіжчика. Але чи відповів він Вам хоч раз? Ні! Він Вам не відповів, бо по той бік життя нема нічого. І це буде для Вас карою, коли Ви це зрозумієте. По той бік нічого нема, нічого!»

Габріель змушений був відкласти листа, бо з'явилася весела компанія в паперових капелюхах, з дерев'яними сурмами, в які посилено сурмили учасники маскараду.

Похитуючись на втомлених ногах, тримаючись одне за одного, горлаючи, щоб не заснути, ці люди з слідами поганого травлення на обличчях все ще, за паризькою традицією, відзначали свят-вечір.

Музиканти, вже зовсім знесилені, удавано зрадили й заграли з подвоєним запалом; у вправних руках офіціантів забахкали корки шампанського.

«...нічого! — писав далі Габріель, — І Ви цілком заслужили те лихо, яке спіткало Вас або ще спіткає».

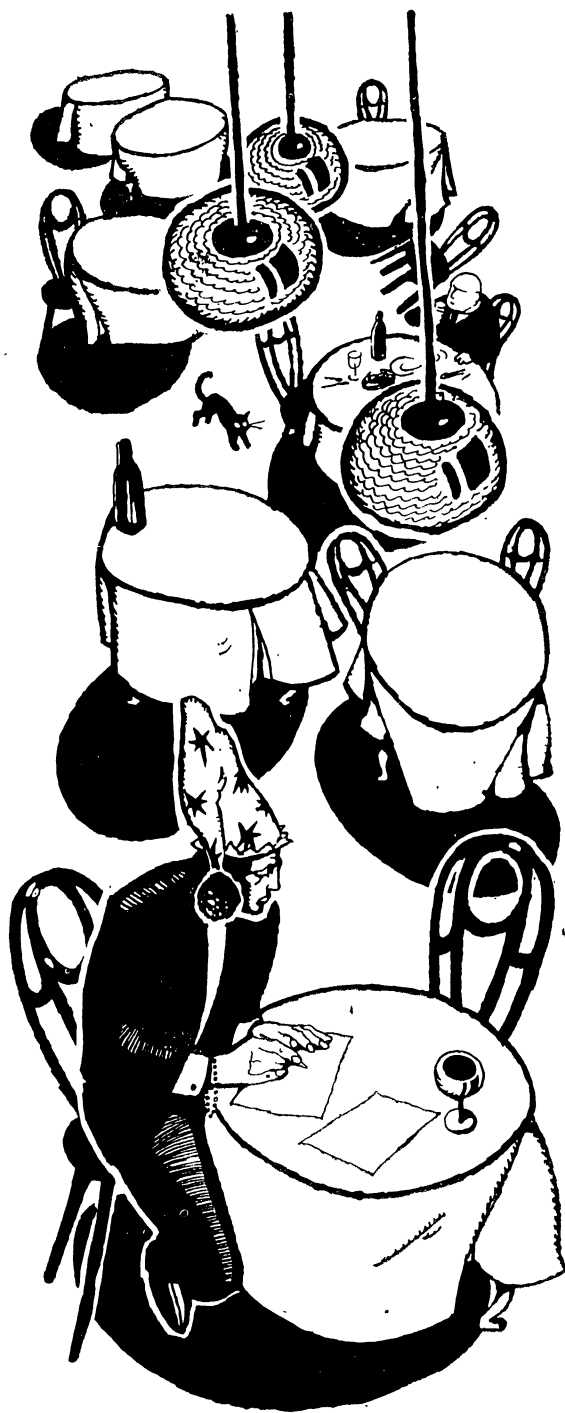
Він анітрохи не здивувався, коли, підвівши очі, побачив на ван Херені тюрбан з гофрованого паперу; за мить і на його голові з'явився блазенський ковпак.

Барвисті нитки серпантину, кинуті з другого кутка залу, обвилися навколо його шиї, манжет, вічного пера, маленькі гумові кульки одна за одною вдарялися об його скроні.

Дівчина, яку галаслива компанія підчепила, мабуть, десь по дорозі, в якомусь закладі нижчого, ніж «Карнавал», гатунку, підійшла до Габріеля і, схилившись над столом, спитала тим іронічним, визивним і майже войовничим тоном, яким часто розмовляють продавні жінки:

— Кому це ви пишете? Хіба зараз для цього час? Любовне посланнячко, так?

Габріель підвів голову, але не побачив дівчини, яка стояла над ним, не помітив, що вона бліда, що в неї чорне, гладко за-

чесане волосся і що її можна було б назвати навіть гарною, якби не надто близько посажені очі й не надто широка щелепа.

— А ви, бачу, не дуже балакучий! Та я, знаєте, зовсім не мала наміру заважати вам, — додала вона. І пішла до гардеробної.

Весь обснований паперовими стрічками, Габріель схилився над листом.

«Ви не зрозуміли, що я за людина, а коли Ви не змогли зрозуміти мене, то не зможете зрозуміти й мого листа...»

Габріель поклав перо, взяв списаний аркуш і цілком логічно порвав його на дрібні клапті.

В цю саму мить галаслива компанія, підстьобуючи, мов шкапу, свої веселощі, висипала з «Карнавалу» й пішла шукати іншого місця, де можна було б побавитися хлопавками та пожбурляти конфетті.

За кілька хвилин з гардеробної повернулася чорнява дівчина.

— От свині! — вигукнула вона. — Так одурити мене! — І підсіла до Габріеля. — Ну як, дописали свого листа? У вас неприємності? Начхайте на них. Нумо веселитись. Хочете, пошукаємо моїх друзів? Я, здається, знаю, де вони.

Вона зняла з Габріеля блазенський ковпак, наділа його на свою голову, подивилась у дзеркало, що висіло на стіні («Пасує мені чи ні?») — потім узяла Габріеля під руку й спробувала одірвати його від стільця.

— Ходімо, тут нудно!

— Так, — сказав Габріель, підводячись. — Я мушу їй пояснити, я мушу сам їй усе пояснити. А потім... там буде видно... — додав він, непевно махнувши рукою.

Йому принесли шубу. Він тичнув швейцарові стофранкову банкноту.

— А рахунок? — спитав метрдотель, уклонившись, і простяг йому новий рахунок. Габріель знову непевно махнув рукою, показуючи на голландця.

Музиканти квапливо ховали в футляри інструменти, а офіціанти збирали в кошик серпантин та пошматованого листа.

Ван Херен раптом збагнув, що його всі кидають, і загорлав:

— Дорогий друже!..

І, впавши ницьма на диванчик, одразу ж заснув міцним сном.

Габріель вийшов разом з дівчиною, яка трималася за нього, вірніше — за його елегантну й теплу шубу.

Вона теж була напідпитку; їй не хотілося залишатись на самоті, і автоматична сподіванка що-небудь заробити спонукала її реп'яхом причепитися до цього чоловіка, який навіть не відповідав їй.

Вони сіли в машину, зачинили дверцята, і Габріель упав головою на руки, що лежали на кермі.

— Та що це зі мною коїться? Що? — пристогнав він.

Цих раптових переходів од розпачу до ненависті він не міг збагнути.

Дівчина обняла його за шию.

— Не треба журитися, ось побачиш, ти повеселієш, мій хлопчику, будеш задоволений, — прошепотіла вона. І поцілувала Габ-

ріеля у вуха, ніби хотіла, щоб він краще почув її слова.

А Габріель намагався згадати, як був написаний лист, і зокрема той незаперечний доказ, котрий усе пояснював.

— Це ти забрала мого листа, га? — роздратовано спитав він дівчину.

— Що ти, мій хлопчику, ти ж сам його пошматував!

— Неправда!

— Запевняю тебе, я сама бачила!

— Що ж, можливо... — погодився Габріель. І повільно поїхав.

Дівчина ласкаво гладила боброве хутро, яким була підбита шуба.

— Ну, хіба не шкода, — шептала вона, — псувати таке хутро на підбійку!.. Що мені зразу в тобі сподобалось, — додала вона, — то це те, що ти у вечірньому костюмі. Одяг таки дуже прикрашає людину!.. Так куди ж ми їдемо, мій хлопчику?

Де-Воос звернув до Італійської застави.

— Ти десь тут живеш? — спитала дівчина. Раптом Габріель зупинив машину посеред вулиці, схопив дівчину за плечі й спробував, пробившись крізь п'яний туман, що огорнув їх обох, прочитати жадану відповідь у погляді її близько посаджених очей.

— Як по-твоєму, що там, по той бік? — спитав він.

— Де?

— Ну, коли вмирає людина?

Дівчина знизала плечима:

— Ах, ось що тебе мучить! Ти, видно, п'яний, як чіп, коли так!.. Не суши собі цим голову: нічого там немає. Все це дурниці, що нам розповідають. Я певна, що там нічого немає. Це страшне неподобство.

— Ага! Ти теж у цьому впевнена! — переможно всміхнувшись, вигукнув Габріель. І помчав далі, щосили натиснувши на педаль. — Тепер я знаю, що мені робити.

— Послухай, я не знаю, що ти збираєшся робити, але я не розумію, чому ти хочеш порішити нас обох. Ану, велетню, зменш трохи газ.

Вона погладила Габріелеву руку, шию, ногу, намагаючись заспокоїти його. Та Габріель нічого не слухав, нічого не відчував.

«Так, тепер я без сумніву виграю, тепер я їй доведу...» — повторював він у думці. І ліхтарі, тротуари, будинки мчали повз нього, наче сонячні зайчики і плями тіні на поверхні озера, що пропливають обабіч моторного човна. Машина поминула паризьку заставу.

— Якщо ви зараз не зупините, я закричу пробі, покличу поліцію, — сказала дівчина, з переляку перейшовши на «ви».

Колеса підстрибували на бруку Вільжюїва, і тьмяно освітлена стрілка показника швидкості перейшла за число сто.

Дівчину охоплювала паніка, вона питала себе, чим закінчиться ця їзда — чи цей божевільний п'яниця розіб'ється разом з нею, чи оволодіє нею, як дикуна, а потім задушить. І вона закричала нелюдським голо-сом.

Габріель, здавалося, тільки тепер помітив її.

— В чому річ? Ти хочеш вийти? — спитав він.

І загальмувавши, одчинив дверцята, а потім виштовхнув її на бруківку.

Втрачаючи рівновагу, дівчина ступнула кілька кроків, наштовхнувшись на тротуар, зачепилася за дерево і, обхопивши його руками, припала обличчям до кори, — серце в неї гучно калатало, скроні зросив піт.

А задні вогники машини вже зникли вдаль.

VI

Діанина кімната, названа так на честь Діани де Пуатьє, яка нібито жила тут і для якої зіткано килими, що ними були обвішані стіни із сценами ловів, містилася на другому поверсі й виходила вікнами на знаменитий фасад. Перед двома високими вікнами, що починалися біля самої підлоги, вистеленої паркетом у шаховому порядку, була лоджія, звідки вдень відкривався вид на парадний двір, зеленкуватий ставок і більшу частину парку.

Ця кімната з кесонною стелею, з великою кількістю голубих із золотом постатей на килимах, з птахами, кіньми та оленями, з кабанами, пантерами, неграми, богинями, з ліжком на струнких колонках, флорентійським письмовим столиком та двома великими кріслами епохи Людовіка XIV, оббитими узорчастим шовком кольору стиглої смородини, мала по-королівському розкішний і майже казковий вигляд, хоч і була збудована в пропорціях звичайного людського житла.

Відтоді як Жакліна вийшла заміж за свого першого чоловіка, вона постійно займала її.

Тьмяний вогник маленької свічки, яка опликала на нічному столику, освітлював лише одну з колонок ліжка, частину килима на стіні й одне крісло.

Жакліна лежала з розплющеними очима, розкинувши волосся на подушці, й думала: «Треба б усе ж таки провести електрику в Моглеві. Хоч у кількох кімнатах. Але поки живий сердешний дядько, це просто неможливо: він не зрозуміє, навіщо це. І потім — стільки треба всього ремонтувати. Ось хоч би й ця кімната: опора лоджії почала хитатися, паркет здувся... Варто тільки почати...»

Вона не спала всю ніч і тільки іноді поринала в напівдрімоту, але ні свідомість, ні думка її не притуплялись ні на хвилину. Інколи їй здавалось, буцім її черепна коробка піднімається, мов каска, і вона бачить, як працює механізм мозку. Вона прийняла легке снотворне, та воно нітрохи не допомогло, а тільки викликало в неї такий стан, коли вона взагалі вже не могла чинити опору невідступній думці.

«Габріель, звичайно, повернеться, він не може не повернутись. Він повернеться завтра... Мабуть, мені краще було б поїхати в гори... Аби тільки з ним нічого не сталося! А втім, він завжди має при собі свій талісман... Якщо я почну звертати увагу на такі речі... — Їй згадалися перші тижні їхнього знайомства. — Якби я могла тоді уявити собі, що буде...» Перед нею постала та п'ятниця, коли вона чекала з Габріелем на узліссі, поки собаки знайдуть загублений слід. Габріель сказав тоді напівжартома, тільки голос його ледь тремтів:

— Отже, коли ми з вами поберемося, Жакліно?

— Що ж, місяців за півтора, якщо хочете, Габріелю: саме закінчиться сезон полювання...

І в неї раптом так запаморочилася голова, що вона мало не звалилася з коня...

...На розетці свічника було вже повно стеарину, і тепер він струмочком дрібних перлин стікав на срібну підставку.

Жакліна спробувала згадати свої заручини з Франсуа, і з жалем виявила, що точно й чітко не пам'ятає нічого. Їй довелося добре так напружити мозок, щоб зібрати докупи розкиданий кістяк свого першого кохання. Час, всевладний час поглинув навіть це. Жакліна подумала, що доведеться кожен день тренувати свою пам'ять, аби врятувати хвилини колишнього щастя.

«От бачиш, Франсуа, от бачиш, — шепотіла вона в думці, — по суті я люблю його, либонь, не менше, ніж тебе, а може, навіть більше, бо я люблю його, хоч і нещаслива з ним. І ти на мене, певно, гніваєшся, а він нічого не розуміє. Ну чому він нічого не може зрозуміти? І що зробити, аби він зрозумів? Усі ми якісь хворі...»

В нічній темряві почувся гуркіт мотора, який дедалі наближався, на гравії зашурхотіли шини... Жакліна затамувала подих і прислухалася, силкуючись переконатись, що це реальні звуки, а не шурхіт, породжений її уявою. На очі їй набігли сльози: Габріель повернувся. Тривога вляглася — залишився тільки фізичний біль і відчуття, неначе її хтось побив. Навіть тривала втомлива їзда на коні не забирала стільки сил, як отака ніч. Габріель повернувся, але в якому стані?

Та хіба не однаково? Незважаючи ні на що, в неї не було іншого бажання, іншої потреби, іншого способу вгамувати свій біль, як притиснути до себе велику голову цієї людини, хай навіть п'яної.

Виходячи з машини, Габріель зірвав з рами вітрового скла важку шовковисту річ, поклав її в кишеню шуби і, забувши вимкнути фари, грюкнув дверцятами.

Відтак непевною і водночас розгонистою ходою попрямував до дверей, що виходили на старовинний фасад.

Він не помітив Лісовика, який ішов з псарні, ведучи на повідку вівчарку.

Надворі стояла темна зимова ніч: розвиднятись почне тільки за півгодини, і Лісовик якраз устигне вчасно добратись до лісу.

Другий доїжджачий, який мав прочесати вранці віддаленіший ліс, уже пішов.

Навколо все спало — і в будинку, і в надвірних будівлях. Чулося тільки гарчання собак — вони прокинулися, коли виводили вівчарок.

У тьмяному світлі фар авто, що стояло під каретним сараєм, Лісовик побачив високу постать Габріеля — він одчиняв вхідні двері до будинку. Ця картина справила на доїжджачого гнітюче враження — так бувало щоразу, коли він бачив Габріеля п'яного.

Лісовик підійшов до машини, вимкнув фари.

«А морозець сьогодні таки міцний, — подумав він. — Чого доброго, в моторі замерзне вода. — Він підняв капот, відкрив кришку радіатора й послушав, як витікає вода. — Все-таки це дуже необережно, — подумав Лісовик, — не замикає на ніч двері. Можуть пронюхати злодії і спокуситись. Та нічого не вдієш, як пан граф повертається, коли хоче. Може, він до того ще й хворий. Посковзнеться коли-небудь на сходах. Треба було провести його до покоїв...» — І підійшов до відчинених навстіж вхідних дверей.

В цю мить протяжно й зловісно завилала вівчарка.

— Цить, Сигарето! — гримнув на собаку Лісовик і, розмахнувшись, ударив собаку по морді. Потім припнув її до товстої чавунної скоби для чищення черевиків.

Габріель з превеликим зусиллям засвітив одну із свічок, що стояли на високій консолі у вестибюлі: він забув зачинити двері, й протяг обдував йому руку, свічник, гніт. Нарешті свічка загорілася, і він пішов угору сходами. Маленький жовтий язичок полум'я освітлював нижню частину портретів маршалів Моглев, їхні рожеві руки, вкриті потрісканим лаком, що владно лежали на лафеті гармати або на карті Фландрії.

На повороті площадки першого поверху Габріеля хтось підступно схопив за руку і він впустив свічник. Виявляється, він зачепив-

ся рукавом за одне з мідних кілець, що притримували на перилах товсту обшивку з червоного оксамиту.

Далі Габріель пішов уже навромацки. Йому здалося, ніби він чує чиїсь кроки на нижньому поверсі. Але він був у такому стані, що навіть коли б почув позаду скрип східців під вагою своєї тіні, то все одно не обернувся б.

Він погладжував у кишені шуби важку річ, з чимось круглим і гладеньким на кінці, схожим на камінь.

Внизу виднілося тьмяне світло, наче рожева рука одного з маршалів підняла свічник. Коли Габріель звернув у коридор другого поверху, світло щезло. Зате в глибині величезної темної коробки Габріель помітив вузьку жовту смужку, що пробивалася з-під дверей. Саме туди він і прямував.

Жакліна почула кроки, потім шурхіт пальців, які з тваринним нетерпінням шукали на дверях бронзову ручку. Відтак двері відчинились, як завжди, після певного зусилля, бо в одному місці трохи здувся паркет.

Перед Жакліною з'явився Габріель: він ішов на неї в бобровій шубі, накинутій на широкі плечі, в розхристаній накрохмаленій сорочці із перекошеною білою краваткою. Вона побачила його обличчя, яке наближалося до неї.

Жакліна схопилась і, ступаючи босими ніжками по паркету, відсахнулася, наскільки могла, поки не нашовхнулася на колонку ліжка; але вона тікала від Габріеля не тому, що обличчя в нього було п'яне, а тому, що за час нічних блукань воно набрало застиглого виразу — щасливого, демонічного й божевільного водночас.

Вона хотіла крикнути: «Габріелю!», та собі на лихо мовила:

— Франсуа!

Простягнувши перед собою руки, Жакліна дико скрикнула в останній спробі примусити Габріеля отямитись.

Але в ту ж мить оленяче копито опустилося на її скроню, крик завмер у неї в горлі, затриманий зціпленими зубами, і голова її вдарилась об дубову колонку ліжка.

Лісовик, присвічуючи собі старою запальничкою воєнного часу, змайстрованою з гільзи набою, ішов коридором другого поверху.

«Ага, він зайшов до пані графині — в таку пору! — подумав він. — Значить, я можу...»

Він почув здавлений крик і, хоча крик цей був дуже приглушений, він був сповнений такого жаху, що Лісовик кинувся вперед.

«Куди я біжу? Куди? — повторював він у думці. — Може, це вони в ліжку... Гарний же в мене буде вигляд!»

Він машинально зняв з голови кашкета й поклав його в кишеню свого старенького пальта.

Двері до кімнати Діани були прочинені.

Лісовик побачив «пана графа», який, тримаючи однією рукою за комір нічної сорочки безживне і обм'якле тіло «пані графині», другою бив її по голові. І при кожному ударі копита чулося глухе потріскування.

Габріель анітрохи не здивувався, побачивши Лісовика, не чинив опору, коли той відривав його від трупа.

Доїжджаючи відчув під пальцями груди Жакліні й, немовби торкнувшись чогось недозволеного, пересунув руки.

«Пана графа посадять у в'язницю, — майнуло Лісовикові в голову, — ...поліція, газети... а як це відіб'ється на панові маркізі й на дітях...»

Характерна для мисливця кмітливість підказала Лісовикові, що робити, і він швидко обвів своїми вицвілими очима кімнату.

Ніде не видно було ніяких слідів боротьби, відкрите, як звичайно, ліжко.

Габріель у тупому заціпенінні розтулив пальці, і копито впало долі.

«На щастя, така штуковина вбиває, не поранивши шкіри, — подумав Лісовик. — Якби він ударив її свічником, усе було б залите кров'ю...»

А зараз тільки з вуха і правої ніздрі Жакліні текли дві тоненькі бурі цівки, але кров почала вже холонути і вкрилася блискучою шкурочкою.

Удари копита впали саме там, де було найгустіше волосся, і розтрошили череп, не пошкодивши шкіряного покриву.

Лісовик узяв на руки тіло Жакліні, відчинив балконні двері й вийшов із своєю ношею в лоджію, яка висіла над землею на висоті двадцяти футів.

Неквапливо обміркувавши кожен свій рух, він поклав Жакліну ницьма на різьблену кам'яну балюстраду, яка давно вже була в аварійному стані. Відтак, одступивши крок назад, він щосили вдарив по балюстраді ногою, і каміння разом з трупом полетіло в темряву ночі.

Повернувшись до кімнати, він зачинив за собою двері, підняв оленьє копито...

«Ти ба, я таки непогано придумав! Ніхто ні до чого не присікається!» — подумав Лісовик, і, глянувши на балконні двері, відчинив їх знову.

— Ходімо, пане граф, тепер не можна гаяти часу, — сказав він тихо й настійливо, беручи Габріеля під руку.

Вони зайшли до Габріелевої кімнати — вона була поруч. Засвітили другу свічку. Габріель покірно йшов за Лісовиком і так само покірно дозволив йому роздягти себе.

Лише на мить він, здавалось, вийшов із заціпеніння.

— Вона ж не змогла мені відповісти, — сказав він. — Треба було про це подумати. Я так нічого й не довідався.

Обличчя його набрало зеленкуватого відтінку, і Лісовик злегка поплескав його по щоках, щоб запобігти блюванню. Відтак порозкидав на ліжку й на підлозі — саме так, на його думку, мала поводитися з речами багата і п'яна людина — шубу, костюм, сорочку, білий жилет, лаковані черевики.

Він метнувся до шафи, до комода, натягнув на Габріеля штани для їзди верхи, теплий светр із високим коміром і запхнув його ноги в непромокальні чоботи.

— Жовтий плащ месє у вестибюлі?

Габріель знизав плечима.

— Ходімо, не можна гаяти ні хвилини, — сказав Лісовик.

Вони вийшли в коридор. Темрява почала вже рідшати. Лісовик дуже боявся, щоб не відчинилися якісь двері. «Якщо нас хтось побачить, мене вважатимуть співучасником, це без сумніву. Що я зможу сказати? Навіщо я це зробив?..»

Навряд чи хто-небудь міг почути гуркіт каміння і удар об землю тіла. Кімната маркіза була в протилежному кінці будинку. Флоран з дружиною жили в напівпідвалі, під покоюми свого пана, щоб у разі потреби миттю з'явитись на його поклик. Інші слуги жили або в мансардах під дахом, або в надвірних будівлях, і, якщо вони навіть прокинулись, то все розкриється не одразу.

В цій частині будинку жила тільки пані де ла Моннері. Але вона зовсім глуха... І все ж таки, коли вони пішли вниз сходами, Лісовик крізь дерев'яну обшивку стін, завішаних килимами, почув голос:

— Що сталося? Увійдіть!

У вестибюлі Лісовик надяг на Габріеля жовтий плащ, тицьнув йому в руки рукавички й кепку, виштовхнув надвір, зачинив за ним двері й відв'язав тремтячу Сигарету.

«Ще добре, що вона не почала вити», — подумав Лісовик.

Дорогою він повісив оленьчу ногу в машині на її звичне місце, спочатку старанно витерши її об своє пальто. Потім повів Габріеля поза будинок, щоб не йти через двір і вибратись у парк бічною алеєю.

Фасад величезного будинку почав вималюватися у сіруватих сутінках, але побачити щось на землі ще було неможливо.

«А що, коли я наробив якихось дурниць, ось як, наприклад, не сразу подумався відчинити балконні двері, — занепокоївся Лісовик. — По-перше, на паркеті залишилися наші сліди — пана графа й мої. А потім — невідомо ж, як саме впала пані графиня... Але тепер уже пізно відступати. І навіщо я все це зробив?»

Сигарета тим часом почала вже тягти по сліду.

Пальці на ногах залякли від холоду, бо Лісовик взув Де-Воосу чоботи прямо на тонкі шовкові шкарпетки, і це повернуло його до дійсності.

Розвиднялось. Він був у лісі і йшов чомусь дуже швидко, але, незважаючи на це, тремтів. Лісовик, якого тягла за собою вівчарка, йшов за кілька кроків попереду й стиха примовляв:

— Так, так, моя собачко! Ось ми й натрапили на слід! Ну, ну, вперед...

Сигарета йшла, опустивши морду майже до самої землі. Потім біля якого-небудь кущика задирає голову догори, зупинялась, намагаючись винюшити в холодному повітрі щось зрозуміле тільки їй, і бігла далі.

Зненацька Сигарета рванулася вперед, мало не висмикнувши повідець з руки доїжджачого, вибігла на невисокий схил і з гавкотом хотіла кинути в підлісок.

— Ти в мене молодець, не помилилася, — зауважив Лісовик, притримуючи собаку. — Так воно і є. Цей олень не виходить за огорожу. Шкода, що не доведеться його вполювати: вже такий гарний, видно з сліду, — додав він, кинувши на Габріеля лютий погляд. Трохи помовчавши, похитав головою і сказав уже зовсім тихо: — Як подумаю, що більше ніколи не побачу пані графиню на коні...

Габріелеві раптом щось здушило груди, і він зігнувся в три погібелі, наче його занутило. Але він тільки голосно ригнув, і в холодному повітрі запахло шампанським.

— Що, месьє потроху приходить до тями? Месьє знає, що казати? — спитав Лісовик.

Габріель випростався, вдихнув повітря, озирнувся навколо, потім перевів погляд на Лісовика.

— Так... так... здається, знаю, — мовив він.

— Чудово, в такому разі нехай месьє буде ласкавий вислухати мене, — вів далі доїжджачий, дивлячись своїми сірими колючими очима просто в вічі Габріелеві. — Месьє повернувся з Парижа, по-моєму, в три чверті на шосту. Месьє весело провів час, він розважався в якійсь компанії, але це мене не обходить. Месьє в'їхав на подвір'я, коли я вирушив до лісу з Сигаретою. Пан граф сказав мені: «Почекайте мене, Лісовиче, я хочу піти з вами до лісу». Я відповів: «Пан граф завжди так — він, мабуть, не знає, що таке втома. Я дуже радий: завжди приємно шукати слід разом із хазяїном». Цить, Сигарето! Сиди!

Вони стояли один навпроти одного: високий Габріель — злегка схиливши голову в кепці, і низенький Лісовик — тримаючи на повідку нетерплячу собаку.

— Коли ваша ласка, месьє, то вам не завадило б витерти вухо. Сьогодні вам не можна показуватись людям на очі в такому вигляді.

Габріель витяг хусточку з кишені плаща, витер губну помаду, глянув на хусточку. «Куди вона поділася, та дівчина?» — подумав він. І раптом побачив відчинені дверця та машини, тіло, що вивалюється на бруківку. Може, він її теж убив? Він нічого не пам'ятає, крім двох близько посаджених очей, як це часом буває уві сні. Так, але хусточка...

— Тоді, — вів далі Лісовик, — месьє звелів мені вилити воду з радіатора, поки він піде й переодягнеться. Месьє не захотів будити пані графиню — певна річ, я цього точно не знаю, але я так гадаю... Отже, **месьє не будив пані графині**, — повторив Лісовик голосніше й виразніше і, коли Габріель кивнув головою, провадив далі: — Месьє швидко переодягнувся: він буквально за кілька хвилин спустився вниз, і ми пішли поза будинком. Оце і все... Якщо месьє часом попросить пригадати, чи не чув він яких-небудь звуків, ідучи через парк, месьє може подумати й згадати, що сказав мені: «Лісовиче, ти чуєш? Що це за шум?», а я відповів: «Певно в ставок упала суха гілка...» Але месьє скаже про це, тільки якщо його питають... А потім ми пішли до Обгорілого дуба, — ми ще напередодні умовилися з месьє, що я піду туди, бо, як мені доповіли, в цьому напрямку є олені; ми взяли собаку, подалися до великого лісу й незабаром вистежили оленя...

Лісовик присів, відкинув убік декілька гілочок, що лежали на землі, засунув вказівного пальця у ямку завбільшки з монету на сто су й завглибшки в кілька сантиметрів, яка видніла на холодному ложі з мертвого листя.

— Оленеві цьому буде років чотири — це точно, — сказав він. — А нога яка... Пан граф може сам переконатись... А ось сліди й олениці... Найцікавіше те, що тут проходили й інші тварини... Ось цей великий слід у формі трикутника — месьє мусить добре його бачити — ратиця, з двома зазублинами ззаду. — І Лісовик заходився розчищати листя. — Це кабан, метр двадцять — метр тридцять. Вони теж пройшли сьогодні вночі — слід зовсім свіжий. Але бачите: Сигарета не звертає навіть уваги на цей слід. Нездарма ж вона дочка Валансея...

Інстинкт мисливця і звичка сумлінно виконувати свій обов'язок взяли гору над усім іншим, і доїжджачий не вмовкав, пересипаючи свою розповідь термінами, які існують уже стільки століть і так увійшли в ужиток, що ніхто не пам'ятає, де вони беруть свій початок: іти по сліду, зайти спереду, заплутати, вигнати звіра, погнати назад...

— Сьогодні можна гнати звіра скільки

завгодно — ризику ніякого. Мені хотілося б глянути на цього оленя...

І він попрямував у хащу, обережно ідучи слідом за собакою; Габріель рушив за ними. Голе галуззя раз по раз стьобало його по обличчю.

— Цс-с! — обернувся Лісовик до Габріеля, який надто гучно човгав задубілими ногами по листю.

Зненацька Лісовик нахилився, притягнув до себе Сигарету, повторюючи: «Лежати, друже, лежати!» і шепнув:

— Пан граф бачить їх? Он там...

І він показав пальцем на оленя та трьох самиць — їх видно було крізь зарості неподалік, і вони здавалися зовсім рудими в ранковій імлі, на тлі тоненьких білих берез. Тварини нахилили голови й знову піднімали їх, тримаючи в зубах листок або травинку, неквапливо жували, потім ступали кілька кроків своїми тонкими ногами, підштовхуючи рухливою, ніжною мордочкою молочну хмаринку свого дихання. Одна із самиць була набагато менша за двох інших.

Габріель стиснув голову руками.

— Слухайте, Лісовиче, що ж усе-таки сталося? Що я накоїв? — вигукнув він.

Самиць здригнулися, в їхніх прекрасних довгастих очах короткозорих принцес з'явився жак; олень повернув роги й тріпотливі ніздрі в бік людей, і стадо побігло геть благородним підтюпцем: самиці поруч, підштовхуючи одна одну, а самець позаду.

— Месьє не повинен про це думати. Месьє повинен про це забути, ніби нічого й не було, — сказав Лісовик, — і пам'ятати тільки те, що я йому казав... Тепер можна й повернутись. Пора цілком підходяща...

Габріелеві здавалося, наче думка його працює одночасно в різних планах, на різних глибинах.

«Ніби нічого й не було»... Десь у глибині Габріелевої пам'яті ворушилися розрізнені спогади про цю жахливу ніч, схожі на страшний сон або марення п'яної людини. Ось зараз його труснуть за плече, крикнуть: «Прокинься ж бо!» і він побачить, що нічого не змінилось, і знову ревнуватиме Жакліну до Франсуа й мучитиме її.

Але там були також сліди помади на хусточці — доказ існування дівчини, якісь дрібні факти, що перетворюють спогад у реальність, у щось зроблене, непоправне. Габріель згадав про лист... Він справді писав його, чи це йому тільки приверзлося? Тільки б не знайшли цього листа!

Було, нарешті, й побоювання: як він розігруватиме здивування, розпач, як відповідатиме на запитання поліції, як його арештують за вбивство...

— А копито, куди ви його поділи? — сухо спитав Габріель.

— Я повісив його в машині, там, де воно завжди висіло, пане граф.

— Ага, дуже добре, — сказав Габріель, ніби доїжджачий тільки виконав те, що входило в його обов'язок. І раптом він зрозумів, що ця людина, цей слуга намагається врятувати йому честь і життя. — Дякую, Лісовиче, — тихо додав він.

— О, панові графу нема за що мені дякувати. Я і сам не знаю, чому я так зробив... І крім того, ще невідомо, що з цього вийде.

Виходячи з хащі, доїжджачий сумлінно, як завжди, заламав гілку край дороги — знак, що сюди пішов олень.

VIII

Габріель і Лісовик простували до Моглева, коли раптом побачили захеканого псаря Карлушку, який біг їм назустріч.

— Пане граф, пане граф, — крикнув він, — нещастя!

— Що сталося? — спитав Габріель.

— Пані графиня...

— Що з пані графинею?

— Вона впала з балкона. Вона... вона вбилася на смерть.

Габріель розпачливо скрикнув, і Лісовик лишився ним цілком задоволений...

«Що ж, непогано, — подумав він. — Цей не розгубиться».

Габріель спочатку кинувся бігти, але незабаром перейшов на швидкий крок; Карлушка тричі повторив те, що йому було відомо.

— Тоді вирішили, що пан граф, напевно, пішов з Лісовиком на оленя, — закінчував він свою розповідь. — От мене й послали попередити пана графа. Але пан граф, як виявилось, зайшов далі, ніж ми гадали.

Перед замком стояв збуджений, наляканий натовп, усі стиха розмовляли; група челяді й селян дивилася то на каміння, то на діру вгорі, на фасаді будівлі.

— Будинок ніби такий міцний, — шепотіли в натовпі, — а він весь трухлявий од старості... Тому й трапляється отаке...

— Хто її знайшов?

— Кажуть, Флоран. Вона ж була в нічній сорочці...

— Бідолашна жінка!

— Розходьтєся, не стійте тут, — сказав Лісовик, розганяючи натовп. — Соромно лупати очима, коли в панів таке нещастя.

І він почав перевертати каміння, щоб подивитися, чи не лишилося сліду його чобота.

Габріель зник у замку.

Пані Флоран та Лісовикова дружина, майже нічого не бачачи од сліз, вправно й швидко, як це властиво селянкам, уже спорудили в Жаклініній кімнаті катафалк і почали споряджати небіжку.

— Добре, що пані графиня причастилася вчора з нагоди різдвяних свят, — прошепотіла, шморгаючи носом, Лісовикова дружина, — вона піде на небо безгрішною.

Паркет у кімнаті — від дверей до ліжка й від ліжка до лоджії — був геть затоптаний, і окремих слідів на ньому вже не можна було розрізнити.

Найважче було Габрієлеві не тоді, коли він побачив тіло Жакліні, а коли опинився перед пані де ла Моннері. Він визнав за найкраще затулити обличчя руками і трохи поплакати. Нерви в нього були напружені до краю, це було зовсім не важко зробити, і він відчув навіть полегкість.

— Як подумаю... скільки вона через мене настраждалася... — промимрив він і побіг до себе в кімнату.

Пані де ла Моннері дивилась на нього сухими очима. Обличчя в неї було таке виснажене, — далися ознаки літа й тривала самотність, — що ніяке горе вже нічого не могло додати до цього.

Лісовик пішов до маркіза, якого з цілком зайвою осторогою встигли вже про все повідомити.

— Сердешна! — тільки й мовив він.

Коли Лісовик зайшов до маркіза, той сперечався з Флораном.

— Пан маркіз не може надіти сьогодні свою жовту куртку! — переконував старого Флоран. — Адже пан маркіз у глибокій жалобі.

— В такому разі, надіньте на мене чорний костюм! — крикнув сліпий. — Що у вас, Лісовиче?

— У хащі, пане маркіз, виявлено дорослого оленя, є там і кабан... Але в зв'язку із смертю небоги пана маркіза... доведеться...

Сліпий якусь мить помовчав.

— А що ж тут такого? Можна їхати на полювання. Адже кабан чорний! — вигукнув він. — Це нікого не шокуватиме. Ідіть на полювання, Лісовиче, ідіть без господарів. Треба ж собакам розім'ятись... А потім увечері ви мені все розповісте.

Лісовик саме виходив од маркіза, коли йому сказали, що його хоче бачити пані де ла Моннері.

Стара дама пов'язала на шию чорну стрічку.

— Скажіть, Лісовиче, це мій зять убив мою доньку? — спитала вона.

— Але ж, пані графиня...

— Гаразд, гаразд, не розказуйте мені ба-

єчок, друже! Жодна жінка не вийде взимку на балкон у нічній сорочці. Вона надіне халат. Він же повернувся п'яний, так?.. Тільки ви один можете все знати. Ну, коли ви не хочете мені сказати... Уявіть собі, сьогодні вранці я чула шум! Це вас дивує... Так от, я зажадаю, щоб поліція розслідувала цю справу. Тоді й з'ясується, хто це зробив — мій зять чи хтось інший... А може й ніхто.

— Бачите, пані графиня...

— Кажіть голосніше!

Лісовикові нарешті увірвався терпець.

— Може, мені треба розповісти пані графині таке, що не всі повинні чути! — вигукнув він. — Та коли пані графиня чує — перепрошую — тільки вночі, а вдень не чує, я з таким самим успіхом можу викликати барабанщика й повідомити про все це на площі.

— Так, звичайно... Гаразд, — сказала вражена пані де ла Моннері. — Я згодна вислухати вас, де ви самі захочете.

— Якби пані графиня були такі ласкаві прийти на псарню... коли завгодно... подивитись на улюблених псів своєї доньки... — мовив Лісовик, знову ставши чемним і поштивим.

І пані де ла Моннері прийшла на псарню. Лісовик пропустив її за ґрати й кинув собакам кілька шматків м'яса, щоб вони почали гарчати й кусатися.

— О, який тут сморід, — зауважила пані де ла Моннері.

— На жаль, так! — вибачливим тоном сказав Лісовик.

І тут, серед гавкоту й гарчання, знятого шістьдесятьма собаками, — стара пані, до речі, краще чула, коли навколо стояв шум, — Лісовик розповів усе, що знав, не дуже розводячись, як саме сталося вбивство, не згадавши навіть про оленяче копито.

— Так воно буває під час суперечки, особливо коли людина п'яна: візьме та й вдарить, — пояснив він. — Певна річ, він не хотів її вбивати. Така вже зла нагода: треба ж було, щоб це сталося біля колонки ліжка...

Лісовик переривав свою розповідь окриками «Назад!», адресованими великим рудим псам, які намагалися підняти ніжку біля пані де ла Моннері. — Тепер пані графині все відомо, — заявив він. — Хай вона й вирішує, що робити. Я, приміром, зразу вирішив, не розмірковуючи... щоб врятувати Моглев од скандалу... а потім ще заради месьє Жана-Ноеля й мадемуазель Марі-Анж, яким і так випало на долю більше горя, ніж треба...

Пані де ла Моннері замислилась й уявила собі, як може повернути справа: розтин, жандарми, судові слідчі, репортери,

фотографії в газетах, її заплямована, виставлена на глум цікавої публіки родина. «Донька поета Жана де ла Моннері... Трагедія, розіграна п'яним ревнивцем в історичному замку... Доїжджачий приховав злочин...» Фотографії Габріеля між двома поліцейськими. А потім усе почнеться спочатку під час процесу, на якому вона, графиня де ла Моннері, виступатиме позивачкою... «Це відіб'ється на всьому нашому оточенні...»

— Ви зробили цілком правильно, Лісовиче, — сказала вона. — Краще мовчати, аніж скандал. І якщо мес'є Де-Воос винен, що ж, — не зазнає кари на цьому світі, то буде покараний на тому... Як би там не було, ви всім нам зробили послугу. Ви повелись як порядна людина.

— Пані графиня дуже добра, — мовив доїжджачий, уклоняючись. — Ага, іще ось що: пан маркіз хоче все-таки влаштувати лови.

— Про це не може бути й мови, — сказала пані де ла Моннері.

Весь день минув у виконанні формальностей і прийманні гостей, що приїздили висловити своє співчуття. Разів двадцять Габріель, опустивши очі, повторював:

— Нічого не розумію... вона, мабуть, почувала, як ми йшли з Лісовиком... і певно, вибігла на балкон, щоб гукнути мене... Мені так не хотілося її будити...

Без кінця повторюючи одне й те саме, Габріель тепер чітко уявляв собі всю картину: він спокійно йде парком з доїжджачим, Жакліна відчиняє балконні двері, вдивляється в ніч, намагаючись побачити їх, і раптом падає, а вони нічого не чують, бо відійшли вже надто далеко.

Пані ван Херен прийшла сама. Чоловік повернувся з Парижа поїздом і «трохи нездужає», пояснила вона. Габріель постарався швидко скараскатись її.

Жілон дуже допоміг Габріелеві: він підтримував замість нього розмову, втручався, — вперше в житті розумно, — в те, що його зовсім не стосувалося. Хоч він прийшов тільки о пів на одинадцятую, як завжди у мисливському вбранні, проте, слухаючи його, можна було подумати, що це він сам підняв з землі тіло Жакліни.

Гості заходили висловити своє співчуття маркізові, і він декого з них, замість подякувати, питав:

— Ну що, взяли?

Нарешті ввечері пані де ла Моннері й Габріель залишилися на самоті. Для них обох це було нестерпно тяжко, і пані де ла Моннері перша знайшла вихід із становища.

— Габріелю, — сказала вона, — я не знаю і не хочу знати, наскільки чисте ваше

сумління. Я вимагаю від вас єдиного: якщо ви схочете висповідатися, то зробіть це в такому місті, де нас ніхто не знає, і навіть, коли можна, за кордоном. — Цими словами пані де ла Моннері ясно дала йому зрозуміти, якої лінії поведінки вона від нього вимагає. — Але не робіть цього зразу, — додала вона, — щоб ваш від'їзд не скидався на втечу. Спочатку вам доведеться на якийсь час узяти на себе управління Моглевым замість Жакліни, а також — і це ваш обов'язок — взяти опіку над дітьми. Не турбуйтеся, я за вами стежитиму.

Після цього обоє зайшли до малої вітальні. Сліпий сидів біля каміна з грифонами. Перед ним стояв його «мисливський ящик», і руки його обмацували зелені опуклості.

Біля нього стояв Лісовик у тому ж самому одязі, що і вранці, і, тримаючи в руках кашкет, розповідав:

— Ось, значить, мій кабан помчав алеєю Дам...

Він змалював лови минулого сезону — старий уже забув про них.

Габріель з жахом побачив, що в крісло навпроти маркіза замість Жакліни сіла пані де ла Моннері.

IX

До смерті матері під час родинної жалоби Марі-Анж та Жан-Ноеля одягали не в чорне, а просто в неяскраві кольори: біла сукня з бузковим поясом або бузкова сукня з білим поясом; морський костюмчик або курточка Ітонського коледжу, до якої підбирали темно-сірі штани, щоб вони могли потім служити і для першого причастя, і для похорону... Та цього разу діти повинні були півроку ходити в жалобі.

Марі-Анж згадала, яка вона була розчарована в шість років, — у день похорону діда-поета, — коли їй принесли білу сукню, а не таку, «як носять дами», з темною вуалю — вона вже бачила себе в ній. Такі радощі завжди приходять надто пізно.

А тепер Марі-Анж була в розпачі від бавовняних панчіх, чорних, наче вимазаних сажею. Вона мусила носити їх щодня, пристібаючи сірими підв'язками.

— Якби вони були принаймні шовкові! — казала вона Жан-Ноелю. — Адже не одяг свідчить про людське горе.

Настали літні канікули. Пані де ла Моннері поїхала в Дінар разом з онуками. Марі-Анж знову дозволили ходити без панчіх, носити спідницю з білого піке, а Жан-Ноель — сорочку з відкритим коміром.

Щоранку перед сніданням пані де ла Моннері, спираючись на велику складену парасольку, вирушала на прогулянку в супроводі Жан-Ноеля.

А Марі-Анж, яка дуже погано вчилася в минулому навчальному році, — «причини для цього в неї, звичайно, були, але це її нітрохи не виправдує», казала пані де ла Моннері, — сиділа в цей час у готелі над підручниками.

Всякого іншого хлопчика на місці Жан-Ноеля дратувала б або принижувала необхідність щодня супроводити буркотливу, владну і глуху бабусю. А Жан-Ноель, навпаки, відчував якусь похмуру радість, прилаштовуючись до кроків своєї бабуні, тримаючи в руці пакетик з бісквітами, які вона купувала в крамниці, або стоячи біля неї, коли вона розмовляла з різними літніми людьми, а він вивчав їхні зморшки, примхи та чудне вбрання. Власне, це були ті ж самі істоти, тільки не такі брудні, освічені й пристойно вдягнені, що шикувалися колись біля дверей особняка Шудлерів, а прадід Зігфрід роздавав їм милостину.

Жан-Ноелеві ніколи не набридало стежити за літніми людьми, бо це видовище тишило дві сторони його вдачі водночас — схильність до жорстокості й до ніжності. Він не належав до тих маленьких святенників, вузьколобих та підступних, що ховаються за спідницю своїх бабусь. Жан-Ноель був уже майже юнак, трохи довготелесий і, можливо, занадто блідий, з ясным, як у більшості блондинів, лицем, з природною елегантністю, з відкритим і водночас трохи таємничим виразом обличчя.

Стареча неміч, трагедія і смерть супроводили його від самої колиски, і це не могло не розвинути в ньому певної патологічності. Несподівана звістка про материну смерть, яку він одержав півроку тому в гірському готелі, довершила його пізнання горя.

Пані де ла Моннері мала звичай в кінці прогулянки посидіти на пляжі в полотняному шезлонгу, щоб Жан-Ноель міг помилюватися на жінок, які йшли до моря.

— Тобі вже п'ятнадцять років, — казала вона, — твої батьки померли, і хтось мусить подбати про формування твого смаку. Ну, як тобі оця? Не подобається?.. О, ти помиляєшся: вона, правда, трохи повненька, але яка статура! В мене самої було гарне тіло, і я знаю, що кажу.

Легкі літні сукні, купальні костюми, які

щільно облягають тіло, золотисті ноги, які швидко мелькають перед очима, форма грудей — усе ставало об'єктом вивчення. Пані де ла Моннері не помічала ніяковості хлопця, ні того, як поглядали часом на нього жінки й деякі чоловіки, не уявляла собі, як гучно звучить її голос.

— А погляньте, бабуню, на оцю: вона здається мені дуже гарною, — шепотів час від часу Жан-Ноель.

— Ах ти, мій хлопчику! — вигукнула пані де ла Моннері. — Далебі, в тебе зовсім немає смаку, не розумію, навіщо я марную на тебе стільки часу. Тобі, видно, все життя поводитимуться тільки вульгарні особи!

Якщо до другого сніданку пані де ла Моннері не спускала очей із своїх онуків, то ввечері, граючи в бридж, вона давала їм повну волю, цілком покладаючись на те добре виховання, котре дала їм уранці.

Жан-Ноель на пляжі заприятелював з англійцями, набагато старшими за нього. Серед них була одна бліденька блондинка, яка навчила його курити, випивати келих віскі о шостій годині й мовчки лежати біля неї під парасолькою, поки вона машинально малювала на піску різні непристойні малюнки. Жан-Ноель злегка червонів; блондинка стежила за ним з-під напівзаплющених повік і прискорено дихала. Жан-Ноель щодня повертався до келиха віскі, до блондинки й до малюнків на піску, неначе то був наркотик, без якого він не міг спати. Він дивився, як легкий рум'янець часом спалахував на щоках його блідої сусідки; він уявляв собі, «якою вона буде, коли постаріє»; він чекав, — і серце в нього починало прискорено битися, — щоб вона насмілилась і запропонувала, але вона так і не насмілилась і не запропонувала. Мабуть, малюнків на піску й близькості юнацького тіла з неї цілком вистачало.

Двоє інших англійців були молоді чоловіки років тридцяти, обидва дуже гарні, з дуже витонченими жестами та манерою розмовляти. Вони весь час нишком стежили за ними, вірніше, за Жан-Ноелем — він плавав з ними, коли блондинці набридало малювати на піску і вона переверталася до сонця своїм блідим животом.

А Марі-Анж царювала над кількома юнаками її років. Вона стріпувала голівкою, закидаючи назад волосся, віддавала накази, дуже голосно сміялася, любила, коли її повертали у воді або хапали за стегна.

Брат і сестра часто докоряли одне одному за поведінку; і ці взаємні докори дуже скидалися на ревності. Але перед бабусею вони виступали єдиним фронтом, цілком підтримуючи одне одного.

Після смерті Жакліни Габріель Де-Воос зовсім перестав пити. Можна було подумати, що він зробив це під впливом докорів сумління, проте головну роль тут відіграло побоювання, що коли-небудь нападпитку він може прохопитись.

Але він жив у стані якогось дивного отупіння, що зовсім не було наслідком якихось ліків, крім тих, котрі він сам виробляв у глибинах своєї думки.

Він зразу постарів, змарнів.

— Ця людина, певно, дуже страждає, — казали всі, хто бачив його. — І нема чим його розрадити.

Габріель майже нікуди не виїжджав з Моглева й досить уміло керував маєтком.

Часто, їдучи на коні якою-небудь алеєю, Габріель повертав голову, немов чекав, що його ось-ось наздожене Жакліна.

Обгорілий дуб, алея Дам. Панське коло, шлях до ставка Фонгрель, Вовчий видолінок... Проїжджаючи повз ці місця, Габріель не витримував і звертався до першого доїжджачого.

— Пам'ятаєте, Лісовиче, ті лови... з пані графинею...

А потім якось сказав:

— Ви не раз полювали з бароном Франсуа...

— Авжеж, пане граф...

Лісовикові хвилювання здушило горло, хоч він і не розумів, який дивний слід залишило горе в Габріелевій душі.

Єдиною людиною, з якою Габріелеві було приємно підтримувати стосунки, був Жілон. Майже щовечора вони обідали разом — в Моглеві або в Монпрелі.

— Послухай, друже мій, — сказав Габріелеві якось колишній драгун, — мине якийсь час, і тобі треба буде одружитись. Інакше станеш такий, як я: постарієш, виросте черевце, і житимеш собі потроху, ні про що не думаючи.

— Ні, ні! — заперечив Габріель. — Я залишуся вдівцем... Не хочу нікому завдавати страждань.

Габріель влаштував у своїй кімнаті на дошці каміна щось схоже на вівтар, поставивши фотографії Жакліни й Франсуа; біля фотографій завжди стояли квіти, і він проводив тут не одну годину в мовчазному спогляданні.

Іноді, дивлячись затумененими очима на вицвілу фотографію Франсуа Шудлера в касці з кінським хвостом, які носили в 1914 році, Габріель шепотів:

— Може, хоч ви простите мене... може, ви зрозумієте... може, приймете мене там, угорі, до себе, навіть коли вона не схоче...

Якось уночі, коли цього ніхто не сподівався, Урбен де ла Моннері віддав богові душу. Тонкі, мов павутиння, нитки, що зв'язували його з життям, обірвались уві сні.

Склеп у каплиці Моглева був повний. Довелося трохи перебудувати його, щоб покласти туди маркіза. За роботою наглядав Габріель, одягнений у чорне пальто.

Труна Жакліни ще не встигла потьмяніти од вологи й блищала. Габріель на кілька секунд припав до неї чолом.

«Франсуа спочиває на кладовищі Пер-Лашез, — подумав він, — вона тут, а де буду я?»

— Мерщій! Ворушіться! — сказав він робітникам.

Розкішна труна Жана де ла Моннері вже прогнила й почала розсипатися, оголюючи свинцевий ящик.

Нарешті могильні плити було вичищено, закріплено на своїх місцях — небіжчики знову лежали симетричними рядами. З глибини могил піднімався легкий солодкуватий запах, який залишається після зникнення людської плоті.

Після похорону маркіза Габріель мав зайнятися передусім питаннями спадщини; вони в принципі розв'язувалися дуже просто, бо все майно переходило до дітей Жакліни.

Але раптом з'явилися двоє персонажів років по п'ятдесят, з сухими руками й жовтими обличчями, і заявили протест на тій підставі, що вони — син і донька пані де Бондюмон і що їхня мати була з маркізом у цивільному шлюбі.

— Як? — вигукнув Габріель, звертаючись до Жілона. — Ти приклав руку до шлюбу цих старих, сам їздив по Урбена; і тобі навіть на думку не спало скласти акт про поділ майна? Ти ж добре знав, що ці люди існують!

Між двома приятелями розігралася надзвичайно бурхлива сцена, вони посварилися.

«Ось тобі й маєш! Ось як мені віддячили!» — повторював у думці Жілон, повертаючись до Монпрелі. Він аж кипів од люті, й передусім на себе самого.

Габріелеві як другому опікунові довелося звернутись до суду і розпочати процес. Він був тієї думки, що шлюб треба визнати недійсним на тій підставі, що він порочний за своєю формою, що одного з учасників присилювали до нього, що обидві сторони перебували в такому стані, коли ні одна, ні друга не могли відповідати за себе.

Спадкоємці Бондюмон, із свого боку, запевняли, ніби тривалий зв'язок маркіза з їхньою матір'ю завдав матеріальної шкоди і їй, і їм; вони твердили, що відсутність контракту якраз і свідчить про бажання маркіза «компенсувати цю шкоду».

Габріель міг пред'явити в суд хіба духовницю десятилітньої давності, в якій Урбен називав своїх братів законними спадкоємцями, але він помер після них.

Бондюмони заявили, що вони — прямі нащадки жінки, котра протягом тридцяти років була подругою життя покійного, і тому мають такі ж моральні права на спадщину, як і племінники другого коліна.

Процес коштував дуже дорого, і Габріель програв його. Спадщину поділили навпіл. Проте суд ухвалив, що замок Моглев разом з усім, що в ньому є, має відійти до спадкоємців по лінії ла Моннері. Це рішення було перемогою в моральному плані, але у фінансовому було справжньою катастрофою. Річ у тому, що вартість Моглева, його парку та всіх цінностей, які знаходились у ньому, перевищувала суму, залишену в цінних паперах. Тому довелося віддати Бондюмонам частину лісів та земель і продати кілька ферм, щоб оплатити витрати на процес і вступ у права спадкоємства.

Так на очах у Жан-Ноеля і Марі-Анж, які з дня свого народження вважалися найбагатшими дітьми Парижа, тепер, коли вони вступили у пору юності, розвіялася друга половина обіцяного їм величезного багатства. Осиротілі, втративши батька й матір за однаково таємничих і трагічних обставин, вони вступали в життя самотні, обтяжені звичками й потребами багатих людей, діставши у спадщину тільки величезну напівсередньовічну фортецю, в якій вони не зможуть підтримувати в порядку навіть дах. Вони були вже в тому віці, коли могли оцінити своє становище, і починали дивитись навколо себе, та й на світ взагалі, досить тверезими очима.

На додаток до всього їм мали вчетверте змінити опікуна.

Одного жовтневого дня 1932 року Габріель з'явився до пані де ла Моннері і вручив їй ретельно складений звіт про доручене йому майно.

Він вирішив знову повернутись до армії й попросив Сільвену заручитись підтримкою Сімона Лашома, щоб його приписали до полку, який базувався на півдні Алжіру.

Пані де ла Моннері, як це не дивно, шкода було прощатися з Габріелем: вона звикла до нього протягом останніх місяців і відкрила в ньому багато позитивного.

«Шкода, — думала вона, — що він не зміг ужитися з моєю донькою».

Опікункою, замість Габріеля, призначили тітку Ізабеллу.

Моглев замкнули — там лишилися тільки Флоран із дружиною, щоб було кому провітрювати кімнати.

Балюстраду лоджії так і не полагодили. Обсипане каміння просто зібрали й склали збоку.

Лісовикові залишили кілька собак та двоє коней, щоб зберегти під досить непевним керівництвом майора Жілона — Габріель таки помирився з ним — бодай що-небудь для ловів... «Пан Жан-Ноель сам вирішить, що з цим робити, коли настане час...»

Крім того, Лісовик узав на себе обов'язки управителя і довіреної особи.

Діставши призначення, Габріель востаннє приїхав до Моглева, де вийняв із скрині свій гарний червоний мундир, прикрашений орденами й медалями, і голубе кепі офіцера колоніальних військ, — все це дуже добре збереглось у нафталіні. Мундир був на Габріеля тепер трохи тісний, і йому здавалося, що в нього й голова виросла, бо кепі теж було мале.

Потім він спакував свої речі, взявши кілька реліквій на згадку про Франсуа й Жакліну.

Був вечір.

При тьмяному світлі лампи, яку ніс попереду старий Флоран, Габріель востаннє обійшов величезні зали, населені можновладними сеньйорами, неначе живцем замурованими в стіни, оглянув високу стелю з маленькими золотими розетками, схожими на зорі нічного неба, проминув лицарські обладунки з затиснутими в панцирних рукавицях припалими пилюкою прапорами і каміни, які роззявляли у півтемряві великі кам'яні пащі, щоб десь там, у глибині перетравити все, що проковтнули.

Надворі чекала машина — остання машина, яку Габріелеві подарувала Жакліна, єдине, що в нього лишилося від їхнього шлюбу й що він мусив продати, перед тим як сісти на пароплав.

— Щастя вам, пане граф... тобто пане капітан... — промовив Лісовик, злегка відвернувшись, щоб приховати хвилювання.

— Дякую, Лісовиче... я вам напишу... — сказав Габріель, міцно тиснувши руку доїжджачого.

І життя його загубилося, наче той струмок, у пісках пустелі.

*З французької переклали
Т. КУДРЯВЦЕВА та М. ЛУК'ЯНЧИКОВА.*

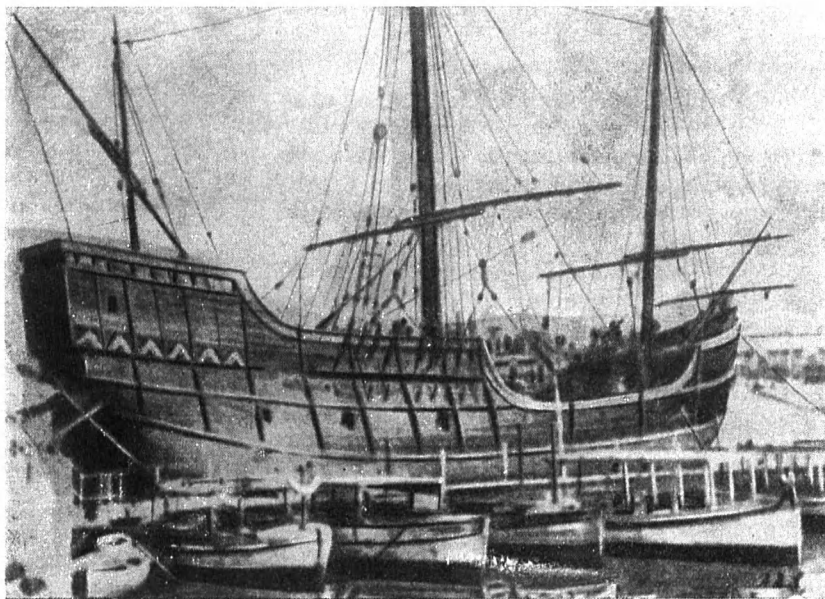
Історія — одна з небагатьох наук, яка, по суті, позбавлена можливості робити експерименти, досліді. Історики могли б повернутися в минуле, щоб перевірити свої припущення, різні загадки чи домисли хіба що за допомогою фантастичної машини часу, описаної Гербертом Уеллсом. А втім, минуле все ж можна відтворити, наприклад, в п'єсах, кінофільмах, книгах. Проте були й інші, сказати б, матеріальні експерименти.

Ось розповідь про одну із спроб повторити відкриття Христофора Колумба.

Колумб пройшов Атлантичний океан від Канарських до Багамських островів за 50 днів. Наші сучасники, які вирішили повторити його подвиг, подолали цей шлях за 77 днів. Правда, вони втішали себе тим, що Колумб був адміралом, визначним мореплавцем свого часу. Тим часом як до складу їх екіпажу входило лише два професіональних мореплавці: колишній морський офіцер і матрос. Експедиція зовсім не мала на меті встановити ще один світовий рекорд. Сміливці хотіли, поперше, відтворити умови, за яких мандрували майже п'ятсот років тому відкривачі Америки, відчуті всі їхні знегоди на власній шкурі, і, по-друге, довести, що сучасні люди, хоч вони і розбещені цивілізацією XX століття, здатні теж на найважчі випробування.

Колумб, як відомо, мав три каравели. Яку ж з них відтворити? Може, «Санта-Марію»? Це було велике адміральське судно, до того ж найбільш стійке. Але, як свідчить історія, сам Колумб віддавав перевагу каравелі «Нінья», хоч вона була в два рази менша за «Санта-Марію».

— Отже, ми відтворили «Нінью», — розповідає один з учасників походу. — Але, коли все вже

Такий вигляд має відтворена в наш час «Нінья».

було готове, нас охопили сумніви, чи можна на такій посудині, що мала завдовжки 17,5 метра, завширшки 5,6 метра і водотоннажність у 101 тонну, вирушити в таке далеке плавання через океан?

Вже з самого початку експериментаторів чекала невдача. «Нінья» мала лише тринадцять тонн вантажу і все ж не могла зрушити з місця, бо море було спокійне. Довелося взятися за весла. Дві години важкої праці віддалили мандрівників од берега на триста метрів і нагородили їх добрячими водянками. Лише коли наступного дня подув вітер, «Нінья» досить непевно попрямувала за курсом.

Лише дев'ять чоловік наважилися ступити на борт цього повільного і незграбного суденця. Десятою і одинадцятю живими душами на ньому були коза Піндзона і кішка Лінда.

Продукти харчування, навігаційні прилади, зброя, а також одяг мореплавців були витримані в дусі XV століття. Боротьба за історичну достовірність велася непримиренно. Рятувальні пояси і радіоприймач, непомітно принесені на судно людьми, що проводжали «Нінью», були безжально

викинуті в море, як тільки «Нінья» одійшла від берега. Запаси сигарет зазнали б такої ж долі, оскільки батьківщина тютюну в часи Колумба ще не була відкрита! Виявилось, що пристрасть курців була куди сильніша за «правила гри», і після голосування сигарети одержали право на існування. Це було єдиним порушенням історичної правди.

Перший шторм, у який потрапила «Нінья», тривав 30 годин. Коли буря вщухла, висота води в трюмі корабля становила близько півметра. В ній плавало більше половини запасів рису, борошна, бобів, витекла значна кількість питної води. Великий піщаний годинник, подібний до того, яким користувався Колумб, розбився. Потерпілі вже хотіли замінити його сучасним, але сама доля стала цьому на перешкоді: годинник зіпсувався, і ніхто з команди не міг його полагодити. Отже, мандрівники опинилися у більш скрутному становищі, ніж екіпаж Колумба 470 років тому.

І моральний стан наших сучасників був теж не кращий. Колумб і його супутники дивилися не свою каравелу як на останнє сло

77 ДНІВ КУРСОМ

во тодішньої техніки, тоді, як для людей XX сторіччя вона була вже сивим архаїзмом.

Ось, нарешті, і Канарські острови, звідки, по суті, й почалося плавання Колумба у безвість. Для подолання відстані в 3600 морських миль, від Канарських до Багамських островів, які колись гостинно прийняли Колумба, було передбачено 50 днів. Але любитель історичних експериментів вже в перший же тиждень подорожі зрозуміли, що вітер перешкодить їм укластися в цей термін. Він гнав каравелу на південь. Таке одхилення від курсу разом з втраченою часу, принесло й інші неприємності: велика спека за два тижні висушила овочі. Нещастя на цьому не закінчилися: «Нінья» почала протікати. Відкачували воду двома помпами часів Колумба. До того ж, щоб дотриматися історичної правди, одна з них увесь час була на ремонті.

Неприємності не давали спокою мореплавцям. У продуктах харчування завелася велика кількість хробаків. Сало, боби, рис, борошно — все було зіпсоване. Команда приготувалася до голоднечі. Мандрівники почали філософствувати — кому було краще. Люди Колумба не знали, скільки ще мають плисти, але в них було досить продуктів, натомість їх послідовники точно знали відстань, яку треба подолати, але майже зовсім не мали харчів.

Екіпаж сподівався ловлею птахів і риби якимось поліпшити своє меню. Незграбні старі гармати і гарпуни стояли завжди наготові. Та нагода використати їх траплялася не дуже часто. На кораблі було справжнє свято, коли пощастило підстрелити тигрову акулу завдовжки три метри.

На другий день після того, як була спіймана акула, розпочався найсильніший за весь час плавання шторм. «Я саме чергував біля керма, — розповідає літописець походу, — і, як звичайно, тримав корабель за курсом. Але цього разу море було значно дужче за мене. Через годину, геть зовсім виснажений, я лежав на підлозі рубки, оберігаючи голову від штурвала, який вертівся наді мною в усі боки».

На ранок штурвал був зламаний. «Нінья» гойдалася на хвилях, як

пробка, через борти переливалася вода, помпи не працювали. Колумби XX століття призналися, що цей шторм змусив їх забути і про голод, і про спрагу, і про сон: саме їх життя висіло на волосинці.

Коли вітер вщух, штурман обчислив місцезнаходження корабля. Виявилося, що за час шторму каравела ні на крок не наблизилася до мети. Розгублений капітан вирішив приховати правду від команди. Але старанно перевіряючи безнадійно малі запаси харчів, він і штурман зрозуміли, що беруть на себе надто велику відповідальність. На сімнадцятий день плавання екіпаж викликали на палубу. Люди довідалися про гірку правду: корабель все ще перебував набагато ближче до берегів Африки, ніж до Америки. Таємним голосуванням команда повинна була вирішити що робити: піти за курсом чи повернутися назад? Виявилося, що дух послідовників великого Колумба був незламний. Всі без винятку висловилися йти вперед.

І немовби в нагороду за твердість духу, наступного ранку подув попутний вітер. І дув до кінця. Турбувало насущне питання: що їсти? Комуś спало на думку збирати планктон. Ідею схвалили, і корабельне меню поповнилося мішаниною всього, що потрапляло до імпровізованої сітки.

— Коли б Колумб, — розповідає один з учасників походу, — міг побачити останні години нашого плавання, він, мабуть, весело посміявся б. Опівночі ми наблизилися до затоки Кокбурн, але через зустрічний вітер не могли подолати останні півмилі. Вранці ми вже були за 15 миль від берега. Тоді, махнувши рукою на історію, мореплавці з великим задоволенням пересіли в моторний катер. Яка чудесна річ сучасна техніка!

Незважаючи на цей «антиісторичний» фінал, нас зустріли більш люб'язно, ніж Колумба. Всі, хто міг, прийшли на берег. Раді святкував екіпаж перемогу. Тільки капітан залишився вірним своїй ролі: на березі став на коліно й поцілував землю... відкриту Колумбом.

(З журналу «Свет»)

КУПІТЬ ОСТРІВ!

Уявіть собі таку неймовірну сценку. Солідний міжнародний аукціон, стриманий гомін публіки, сотні уважних очей. Розпорядник, зачекавши кілька хвилин, поки в залі вщухне збудження після продажу, скажімо, партії турецького тютюну, грюкає молотком по столу й урочисто оголошує:

— Продається острів Парадізо, що належить до групи Багамських островів! Чудове місце для відпочинку! На острові споруджено першокласні готелі! Заявлена вартість — 32 мільйони доларів!

Зал заревів.

— Джентльмен у другому ряду, прошу вас! — закричав розпорядник. — 32 мільйони — раз, 32 мільйони — два, 32 мільйони...

І долю острова Парадізо було б вирішено, якби подібний аукціон вже відбувся. А відбутися він має найближчим часом.

Річ у тім, що дійсно існує острів Парадізо й існує американський мільярдер Хантінгтон Хартворд — власник цього острова. Хартворд саме й спорудив на острові щось на зразок земного раю для респектабельних і, звичайно, грошовитих туристів.

Але останнім часом Хартворд почав помічати, що вкладені капітали не приносять запланованих прибутків. Тримати ж нерентабельне підприємство — хай буде це галантерейна фабрика, вугільна шахта чи острів з готелями — просто недоцільно. І власник вирішив продати острів з аукціону не менше, як за 32 мільйони доларів.

Отже, джентльмени, купіть острів!

Колумба

ЩОДЕННИК „САМПА“

Малюнки С. Каплана

«Щоденник Сампа» — розповідь про закулісний бік деяких політичних подій в Болгарії 1941—1944 років. Вона створена виключно на документальному матеріалі. Автори використали своє право на художній домисел тільки щодо форми, яка об'єднує окремі епізоди композиційно.

Власник щоденника «Сампа» — особа вигадана, так само як ніколи не існувало й самого щоденника. Це єдина «вільність» авторів повісті, продиктована виключно потребою організувати матеріал у динамічну художню форму. Решта героїв — люди цілком реальні. Більшість з них постає під справжніми іменами, а дехто — під псевдонімами чи ініціалами. Але читач, обізнаний з історичними подіями в Болгарії, одразу зрозуміє, хто саме криється під умовними прізвищами і літерами.

Українському читачеві, особливо молодому, розшифрувати усе це нелегко. Ось чому варто дати попередні пояснення загальної історичної обстановки, а також і прокоментувати конкретні події, описані в повісті.

1940 року столиця Болгарії стала центром активної дипломатичної діяльності. В той час уся центральна Європа вже стогнала під важким чоботом фашистських окупантів. Пожадливий погляд гітлерівців був спрямований тепер на схід — до безмежних просторів радянської землі, і на південь — до Балканів. Шлях до Югославії і Греції лежав через Болгарію. І поки на європейських фронтах лунали останні постріли, Софія стала ареною війни, яка незримо точилася в дипломатичних місіях, у вищих урядових колах, між іноземними розвідками. Німці готували трамплін для вторгнення на Балкани.

Книжка Тонича і Владимирова відтворює деякі епізоди цієї таємної війни, переважно між гестапо й англійською Інтелідженс Сервіс. Автори не прагнули широко змальовувати епоху, виявляти її рушійні сили. Вони поставили перед собою інше завдання: показати механіку окремих подій. Ось чому в повісті не відображено антифашистських виступів болгарського народу і масових акцій проти втягнення Болгарії в орбіту «Тристороннього пакту», підпільної боротьби з окупантами.

На той час позиції англо-американської дипломатії в Болгарії були досить хисткі. Курс, проваджуваний царем Борисом і його чиновницьким урядом, поставив країну в цілковиту економічну й політичну залежність від гітлерівської Німеччини. Колишні буржуазно-демократичні партії, ліквідовані переворотом 1934 року, не користуючись підтримкою трудящих мас, втратили всякий авторитет і фактично не являли собою ніякої реальної сили. Деякі з їхніх лідерів орієнтувалися на англійців, проте навряд чи ці настрої мали якийсь відчутний вплив на політичне життя. Тим часом німецьке проникнення в Болгарію розвивалося з винятковою активністю у найрізноманітніших формах. Гестапо підтримувало тісні зв'язки з поліцейським апаратом та вищим офіцерством, вихованим у шовіністично-фашистському дусі. Провадилася широка агітація за приєднання Болгарії до агресивного пакту. В такій обстановці англо-американська дипломатія здійснила останню спробу змінити хід подій. До Софії прибув полковник Вільям Доноуан, давній керівник американської розвідувальної служби на Близькому Сході і Балканах. Він мав вести переговори з болгарським урядом. Ця подія, яка сталася на початку 1941 року, розповідається в розділі «Пригода Мерчисона».

Певна річ, місія Донована провалилася зовсім не через те, що гестапо вдалося «зазирнути» до деяких його таємних документів. Події тим часом розвивалися. Першого березня 1941 року (через місяць після візиту Донована) Болгарія приєдналася до «Тристороннього пакту», а вже наступного дня німецькі війська вступили на територію Болгарії. Дипломатичні стосунки між Болгарією й Англією були розірвані, і персонал британського посольства мусив залишити країну. Перед тим, однак, трапилась подія, в якій було замішане й британське посольство. Йдеться про колишнього селянського лідера Гемето, який в повісті фігурує під прізвиськом Георгос. Завербований водночас і гестапо, і англійцями, Гемето зумів (за допомогою поліції) втекти з-під арешту, захватитися у посольстві і таємно перебратися до Туреччини. Згодом, повернувшись до Болгарії після Дев'ятого вересня, він від антинародну, зрадницьку лінію. Викринтий у своїй злочинній діяльності, Гемето встиг уникнути справедливої кари і знову втік за кордон.

Слід зауважити, що раптовий інтерес англійців до становища у Болгарії був викликаний аж ніяк не благородними причинами. Їх непокоїла не гітлерівська окупація Румунії й Угорщини, а загроза нападу німецьких армій через Болгарію на Грецію. Бачачи, що Гітлер спрямовує свої полички не проти Радянського Союзу, а на південь, англійці стурбувалися. І саме через це вони зв'язалися з авантюристами й пройдисвітами на зразок Гемето.

Під час від'їзду персоналу англійського посольства з Болгарії у березні 1941 року, німці влаштували провокацію, докладно описану в розділі «Вибух у «Пера паласі». В цьому розділі є ряд цікавих фактів таємного двобою між гестапо та Інтелідженс Сервіс.

Щодо смерті царя Бориса, то тут чи не найбільше нез'ясованих і досі обставин. Наявні документи, на жаль, не дозволяють зробити категоричних висновків. Саме тому автори не вдаються до власних гадань, а розповідають про це суто документально.

Найцікавіші сторінки книги — розділ «Моханець княгині», присвячений царському фаворитові Івану Багрянову, який влітку 1944 року став прем'єр-міністром. Цей розділ піднімає завісу над закулісним життям царського палацу, показує складні взаємовідносини й боротьбу між окремими угрупованнями, змальовує підлість самого Багрянова. З одного боку (щоб обдурити народ), він широко спекулював гаслами й обіцянками, а з другого — продовжував тримати тісний зв'язок з німцями і нещадно боротись проти всіляких прогресивних елементів. Досить сказати, що саме в цей час кабінет Багрянова провів найжорсткіші акції проти партизанського руху, жертвами яких стали сотні вірних синів народу. Подвійну гру Багрянова бачили всі, і він утримувався при владі лише кілька місяців. Втім у ці місяці вписано найтрагічніші сторінки в новітню історію Болгарії.

«Щоденник «Сампа» написано у формі діалогу між автором і генералом розвідки Влаєвським. Ця форма розкриває перед читачем і фактичні взаємовідносини між обома її творцями, А. Антоновим-Тоничем і С. Владимировим. Перший з них — досить відомий представник молодшого покоління болгарських письменників. З-під його пера вийшло вже чимало книжок: два спортивні романи, збірки гумористичних оповідань, оповідання для дітей.

У «Щоденнику «Сампа» А. Антонов-Тонич використовує спогади й нотатки колишнього керівника болгарської військової розвідки С. Владимірова і тому книга підписана двома прізвищами.

Хоч повість і суто документальна, читається вона легко. Я не маю сумніву, що український читач зустріне її з інтересом, так само, як вона була зустріта і болгарським читачем.

Максим НАТМОВИЧ

м. Софія

Нараз світло фар розрізало темряву: від Софії до перевалу на великій швидкості наближався чорний «хорх». Парубок з рушницею, засліплений прожекторами, відвернувся, а коли машина промчала повз нього, провів поглядом її червоні стоп-сигнали, аж поки вони не зникли за першим поворотом. Єдине встиг помітити вартовий: в машині було четверо.

Трое були в цивільному. А за кермом, трохи нахилившись уперед, сидів офіцер з погонами поручика, у новісінькій португелі. Пістолет — шестизарядний маузер, припасований на боці, — заважав йому зручно відкинутися на спинку шкіряного сидіння.

Та, мабуть, не про комфорт думав зараз, увечері 18 вересня 1944 року, поручик запасу С. Влаєвський. В його житті сталися дуже важливі події.

Менше двох тижнів тому, в ніч на 5 вересня, він утік з Н-ської в'язниці, куди його було кинуте як комуніста, і прибув до столиці у розпорядження партії й оперативного штабу, що готували повстання проти монархо-фашистської влади.

6 вересня Влаєвський дістав відповідальне партійне доручення. Разом з двома автоматниками він — в офіцерській формі — зустрів в умовленому місці й супроводжував партизанів Шопського загону, яким треба було непомітно завезти до Софії у возах з сіном кулемети, рушниці й гранати.

Завдання було виконано бездоганно. І наступного ранку, 7 вересня, поручик запасу С. Влаєвський знову прибув у розташування оперативного штабу і з головою поринув у підготовку вирішального удару Дев'ятого вересня, коли було встановлено народно-демократичну владу.

Сміливість і виняткова винахідливість, які він виявив під час повстання, справили належне враження, і 17 вересня Влаєвського перевели на роботу до контррозвідки.

Відрекомендовуючись своєму новому начальнику — майору Савинову, Влаєвський перш за все відзначив у думці, що надто малий чин не відповідає віковій начальника.

Майор Савинов дуже уважно оглянув свого майбутнього підлеглого і по хвилинній паузі промовив:

— Ось вам мій перший наказ: як слід одіспатися, а потім уже з'явитися до мене.

Таємничий мотоцикліст

На Момин Перевал спаладала ніч, але вікна немазаних хат, що вишикувалися обабіч шосе на Пловдив, були темні всі як одне. І коли б не вайлуватий парубок у домотканому одязі з рушницею за плечима, що походжав серед хат, можна було б подумати, що мешканці залишили село через чуму чи якийсь стихійне лихо.

Очі у вас червоні, як у того вовка з казки про Червону шапочку. Ви вільні!

Влаєвський, який ось уже понад два тижні майже не спав, не заперечував проти цього наказу. Прокинувся він тільки наступного дня, надвечір, від настирливого телефонного дзвінка.

— Негайно до мене, поручику! — наказав майор Савинов.

— Слухаю, товаришу майор!

Сутеніло, коли Влаєвський увійшов до кабінету начальника.

— Я навіть не запрошую вас сідати, поручику. Ви повинні негайно ж вирушити до Свіленграда.

— Слухаю, товаришу майор! — відповів поручик і одразу подумав, що ніколи не був у тому місті.

— Ви, здається, водите машину?

— Так.

— Чудово.

Майор витяг з кишені маленький ключ і подав його Влаєвському:

— Відтепер чорний «хорх», що стоїть унизу, у зашому розпорядженні. Бак повний, а в багажнику — три канистри з бензином. Цього досить, щоб доїхати аж до Стамбула...

Потім майор коротко розповів, у чому полягає його завдання.

Півгодини тому офіцер радянської розвідки повідомив, що вночі від софійського вокзалу в напрямку до турецького кордону відійшов незвичайний поїзд. Серед втікачів, очевидно, є політичні злочинці — гітлерівські дипломати, а також не виловлені ще царські урядовці й офіцери. Їх супроводжує добре озброєний військовий загін.

Спроба зв'язатися телефоном з вокзалом Свіленграда нічого не дала: втікачі встигли перерізати телефонну лінію в кількох місцях. Цілком можливо, поїзд пройшов уже Пловдив і зупинився на якійсь глухій станції, і, отже, наступної ночі злочинці, напевно, зроблять все можливе, щоб дістатися турецького кордону.

— Радянські розвідники вжили відповідних заходів і вже діють, — сказав майор Савинов. — Але це не значить, що ми можемо чекати, склавши руки. Ваше завдання, поручику, зв'язатися з радянськими товаришами й допомогти їм. В разі потреби, залучайте населення. А якщо виникне необхідність, самі висаджуйте колію в повітря. Три чоловіки з вибухівкою чекають на вас унизу.

— Зрозуміло, товаришу майор!

Майор Савинов глянув на годинник.

— Отже, дійте, — сказав він.

— Слухаю, товаришу майор! — відповів поручик, клацнувши підборами.

Вся розмова тривала не більше трьох-чотирьох хвилин. А вже через годину потуж-

ний «хорх», керований поручиком Влаєвським, на недозволеній швидкості промчав через Момин Перевал.

На широкому Стамбульському шосе рух був незначний, і поручик весь час натискав на акселератор.

О сьомій тридцять, після шаленої гонитви «хорх» зупинився на станції Раковські. Влаєвський кинувся шукати начальника станції.

Поручика привели до невисокого чоловіка у великому чорному кашкеті.

— А, так, був такий поїзд, — пробурчав начальник. — Якись військові метушилися біля нього. Відбув заранні тією колією... на Хасково...

Поручик зрадів. Припущення майора Савинова підтвердилося. Втікачі вирішили не ризикувати й, очевидно, чекають зараз ночі десь на глухій станції. За годину-дві, коли на станціях залишаться самі лише чергові, рушать, мабуть, до кордону. Це шістдесят-сімдесят кілометрів: не більше двох годин путі.

Коли він знову сів за руль, один з супутників простяг йому яблуко. Тільки тоді, здається, Влаєвський зрозумів, що він їде не один.

Передусім слід було переконатися, що поїзд не проскочив, що він десь поблизу, а потім дістатися до Симеоновграда¹ чи Харманли, щоб там за допомогою радянських розвідників зупинити його.

У Хасково переслідувачі довідалися, що рано-вранці поїзд зупинявся на кілька хвилин і відразу ж відійшов на південь, до Кирджалі.

Наступної миті Влаєвський мчав уже далі.

Дорога була погана, і він вів машину уважно, розуміючи, що навіть прокол ската може зірвати всю операцію.

На наступній невеличкій станції Малево Влаєвський помітив чорний силует довгого поїзда. Він зрадів, коли, наблизившись, побачив, що поїзд оточено радянськими автоматниками.

Поручик відшукав радянського офіцера й відрекомендувався йому. Офіцер сказав, що це саме той ешелон, який мав доставити до турецького кордону персонал німецького посольства в Софії, а також членів військової місії і колишнього болгарського фашистського уряду.

Капітан Гур'єв — так звали офіцера — додав, що кілька втікачів встигло зникнути, захопивши, очевидно, з собою важливі документи й цінності, вони на двох вантажних машинах, які були в ешелоні, рушили до турецького кордону.

Влаєвський вилаявся.

¹ Симеоновград — нині місто Маріца. (Прим. авт.).

— Їх вже переслідують наші хлопці,— сказав капітан. — Але якщо ви зможете допомогти, це буде прекрасно. А ми тим часом обеззброїмо охорону.

Влаєвський кинувся до машини, і за кілька секунд «хорх» на повній швидкості мчав в напрямку кордону.

Навколо лежала мовчазна рівнина, тільки десь вдалині, поблизу Хасково, темніло пасмо невисоких пагорбів.

Тепер поручик забув про обережність. Його хвилювало тільки одне — якнайшвидше наздогнати втікачів, зірвати їхні плани.

Саме в цей час фари «хорха» освітили якогось мотоцикліста. Поручик не звернув би на нього уваги, якби той раптово не збільшив швидкість.

«Чому це він так рвонув? — подумав Влаєвський. — Певно, злякався».

А невідомий, наче дикий заєць, який потрапив у сліпучий промінь фар, намагався одірватись від машини.

Влаєвський ще сильніше притиснув педаль газу, і відстань між «хорхом» і мотоциклом почала, хоча й поволі, скорочуватися. Наблизившись метрів на тридцять, поручик побачив, що невідомий одягнений у темно-синій плащ. Визначив й марку його машини — прекрасний новий «цундап».

— Дістань пістолет! — наказав Влаєвський своєму сусідові. — Але стріляти не поспішай.

Перехопивши кермо лівою рукою, він правою видобув свій «маузер» і поклав біля себе на сидіння, вирішивши за всяку ціну перевірити особу підозрілого незнайомця.

Та як на те, відстань між ними знову почала збільшуватись. У шаленій гонитві дві машини проскочили якесь село.

Що змушувало мотоцикліста тікати? Очевидно, він виконував якусь місію. Але яку? Дружню чи ворожу? Якби Влаєвський був певен, що це ворог, він не вагався б ні хвилини — стріляв би по колесах мотоцикла і навіть по водію. Та що, як це свій?

«За ним... За ним!...» — єдина думка заповнила свідомість Влаєвського, і він навіть не помітив, як вони наблизились до міжнародного шосе. Нараз дорогу їм перетнули дві сліпучі стрічки. То були промені фар великої темної машини, що з неймовірною швидкістю наближалася до перехрестя.

Поручик Влаєвський інстинктивно натиснув на гальма — і наступної миті подякував собі за передбачливість і розсудливість. Невідома машина, ні на мить не зменшуючи швидкість, промчала повз перехрестя.

Але не це здивувало поручика Влаєвського, а поведінка мотоцикліста. Хоча той не міг не помітити машини, що летіла по шосе, він не зменшив швидкості, а навпаки, за-

вернув і спробував випередити її, аби тільки одірватися від «хорха».

Поручик знову натиснув педаль газу й рвонувся слідом за дивним мотоциклістом.

Проте зараз темна машина — це був «плімут» — заступала його від очей поручика.

Близько двадцяти кілометрів тривала гонитва, і тільки в самому місті Харманли Влаєвський наздогнав «плімут». Але тільки-но проминули місто, поручику довелося зазнати розчарування. Невідома машина збільшила швидкість, і відстань між нею й «хорхом» почала дедалі зростати. І — що найдивніше — хоча швидкість не падала нижче ста десяти кілометрів на годину, мотоцикліст весь час мчав попереду.

Коли машини наблизилися до старого джерела біля села Бисер, мотоцикл зник.

— Куди він подівся? — вголос промовив поручик.

— Може, злетів з дороги, — сказав один з розвідників.

— А може, й звернув кудись на путівець, — додав другий.

В цю мить вони проминули село Бисер, і думки Влаєвського були перервані несподіваною, але справді радісною картиною.

На узбіччі шосе стояли дві вантажні машини, оточені радянськими автоматниками. Солдати обшукували щойно затриманих втікачів.

А поряд стояв і чорний «плімут». На його відчинені дверця спирався кремезний радянський офіцер.

Тієї ночі поручик Влаєвський не згадував більше про мотоцикліста. Злочинців, що втекли з поїзда, було спіймано!

Зелений блокнот

Відтоді минуло понад вісімнадцять років.

Одного дощового вечора у листопаді 1962 року генерал запасу С. Влаєвський перегортав добре видану книжку російською мовою. Це були спогади Маршала Радянського Союзу С. С. Бірюзова¹.

Забувши про каву, що давно вже холола на столі, колишній розвідник читав:

«18 вересня 1944 року, близько першої години пролунав телефонний дзвінок з Москви. Ставка вимагала відомостей про обста-

¹ Бірюзов С. С. «Советский солдат на Балканах». (Прим. перекладача).

новку. Я по-військовому коротко почав доповідати, що б'ємо, мовляв, противника в районі Відіна, а решта військ фронту здійснює форсовані марші в напрямку Белоградчика.

— Не про те мова, — перебили мене. — Де зараз гітлерівська військова місія?

Я цього не знав. Пообіцяв розібратися й доповісти додатково.

— Поспішайте, — попередили мене. — За всіх обставин гітлерівська військова місія повинна бути інтернована.

Я кладу трубку і на хвилину замислююсь. Ніколи в житті мені ще не траплялося займатися чимось подібним, тим більше, мати справу з дипломатами...

Зв'язуюсь з міністром закордонних справ болгарського уряду Петко Стайновим. Пишаю в нього:

— Де зараз німецька військова місія?

— Мабуть, втекла, — непевно відповів міністр...

Мені швидко вдалося встановити, що в ніч на 18 вересня фашистські дипломати зуміли виїхати з Софії спеціальним поїздом з наміром переправитися у Туреччину... Разом з гітлерівцями втекли і деякі міністри поваленого профашистського уряду Болгарії.

Стали розмірковувати, як перехопити таємничий ешелон з гітлерівцями? Адже наших військ не було на жодній залізничній станції по дорозі до турецького кордону. Вирішили використати авіацію.

Я запросив до себе командуючого 17-ю повітряною армією. Дізнавшись, в чому справа, й миттю оцінивши обстановку, Володимир Олександрович запитав:

— А чи є у вас поблизу хоч би рота автоматників?

— Звичайно! — відповів я, маючи на увазі підрозділ охорони.

— В мене наготові вісім легких бомбардувальників. Стоять поблизу Софії. Спробуймо використати їх як десантні літаки...

Негайно були викликані командир підрозділу охорони й офіцер-оператор з картою.

Ми неспокійно поглядали на годинники. Сутеніло. Прикинувши по карті, ми вирішили, що гітлерівці можуть тікати у двох напрямках: або до порту Бургас, або через Пловдив — до суходільного кордону з Туреччиною. Перший варіант одразу відпав: наш чорноморський флот вже надійно контролював болгарські порти. Залишався другий варіант.

З'ясувавши по карті відстань, ми зрозуміли, що ешелон мусить бути вже десь в районі Маріца-Свіленграда, тобто неподалік від кордону. Слід було поспішати.

Десантний загін було оснащено портатив-

ною радіостанцією. Завдання його командирів я поставив особисто в машині по дорозі на аеродром.

Вже було зовсім темно, коли надійшло донесення, що наказ виконано і поїзд з гітлерівськими дипломатами затримано.

Проте я не поспішав доповідати в Штаб Верховного командування. Все треба було уточнити й перевірити якнайретельніше.

Рано-вранці мені доповіли письмово, що затримано тридцять шість осіб.

Тільки після того я доповів у Москву, що завдання, поставлене Верховним командуванням, виконано.

Увесь ешелон під посиленою охороною було відправлено в Кюстенджу, а звідти — до Москви. Так завершилася операція, яка мала не стільки військовий, скільки політичний характер.

Як вона проходила, краще за всіх міг би розповісти безпосередній керівник дій наших льотчиків, колишній заступник командира бомбардувального полку, нині генерал-майор авіації М. В. Козлов.

Ось що він написав на моє прохання про ту подію:

«18 вересня, близько шістнадцятої години, командуючий 17-ю повітряною армією генерал Судець викликав мене до телефону й поставив завдання, не зовсім звичайне для бомбардувальників. П'ять літаків з автоматниками й підривниками мусили злетіти, щоб виявити й затримати поїзд з персоналом німецького посольства, військової місії і членами поваленого народом фашистського болгарського уряду, який прямував до турецького кордону. За припущеннями, поїзд перебував десь в районі Хасково — Свіленград. Якби ми виявили поїзд у русі, слід було б зруйнувати локомотив або захопити найближчу до нього станцію, перевести стрілки й загнати поїзд у тупик, а то й висадити залізничну колію.

В разі відсутності посадочних площадок, наказано було сідати на фюзеляж. Нас прикривали винищувачі генерала Смирнова.

З огляду на складність і відповідальність завдання, я добрав найкращі екіпажі, яким не раз доводилося літати за несприятливих метеорологічних умов. Це були екіпажі Героїв Радянського Союзу старших лейтенантів Мяснікова і Шевкунова, лейтенантів Фрідмана і Гапоненка. П'ятий екіпаж був моїм. Групу підривників з гранатами й тротильовими пакетами очолював інженер полку по озброєнню капітан технічної служби Гур'єв.

О шістнадцятій тридцять ми піднялися в повітря й взяли курс на Пловдив—Хасково—Свіленград. З висоти двісті-триста метрів уважно оглядали залізничну колію, кожну станцію й зупинку.

І от, близько сімнадцятої години, на маленькій станції Малево, за десять кілометрів на південь од Хасково, побачили два ешелони. При одному з них був локомотив під парами, другий стояв без паровоза. Ми зраділи: «Це вони! Не проскочили!»

Передчуття нас не обмануло. Перший ешелон мав попереду два вагони з охороною, за ними три пасажирські, потім три товарні, знову два вагони з охороною і в кінці — кілька вагонів з багажем та автомашинами. Усього 16—18 вагонів. Другий ешелон складався з 12—14 вагонів.

Оглядаючи місцевість, ми безпосередньо біля станції помітили площадку, а на ній — літак «ЛІ-2», висланий, як потім з'ясувалося, нашою розвідкою з офіцером і групою автоматників для виконання того ж завдання. Построївши всі літаки, що мали приземлюватися, під прикриття винищувачів, я сів на площадку. Після посадки, наблизившись на 300—400 метрів до хвоста ешелона, я вимкнув мотори й наказав штурманові відкрити бомболюки, де сиділи автоматники, а капітану Гур'єву — зайняти оборону між літаком й ешелонами. Стрілець-радист дістав наказ бути готовим відкрити вогонь по ешелону з крупнокаліберного кулемета. Біля мого літака приземлилися й інші.

В ешелонах панувала мертва тиша. Кілька солдатів сиділи на дахах вагонів і мовчки спостерігали за нашими діями. Коли всі літаки сіли й ешелони опинилися під дулами крупнокаліберних кулеметів, підіривники й частина автоматників зайняли оборонні позиції, а наші винищувачі весь час пікірували на ешелони, готові в будь-яку мить відкрити по вагонах гарматний вогонь.

Ми з капітаном Гур'євим і двадцятьма автоматниками пішли до ешелонів. До нас приєдналася й група автоматників з літака «ЛІ-2».

Коли ми наблизилися до паровоза, назустріч нам зійшли машиніст і його помічник і радо привітали нас. Вони розповіли, що поїзд вийшов з Софії в ніч на 18 вересня, а їх примусили вести його під загрозою смерті. Рухалися тільки вночі. На цій станції з метою маскуванню ешелон було розділено на дві частини. Як тільки настане ніч, вони мали вирушити далі. Машиніст повідомив також, що, побачивши радянські літаки, деякі члени німецького посольства, воєнної місії і колишнього болгарського уряду зрозуміли, що їх переслідують. Вони захопили найважливіші документи й цінності й на двох вантажних машинах, знятих з платформ, подалися до турецького кордону.

Решта, завдяки несподіваним і сміливим діям наших літаків, не встигли втекти, хоча в ешелоні було ще п'ять вантажних машин.

Оцінивши обстановку, я наказав тов. Ко-

телкову — офіцерові, який приєднався до нас з літака «ЛІ-2», на чолі групи автоматників взяти дві з уже підготовлених машин і з місцевим провідником негайно вирушити найкоротшою дорогою до турецького кордону і будь-що, за будь-яких обставин затримати запеклих ворогів радянського й болгарського народів.

Капітану Гур'єву я наказав роззброїти охорону ешелону, а сам поспішив до літака й передав по радіо винищувачам: двом машинам взяти курс на південний схід, до турецького кордону, відшукати два грузовики з втікачами й затримати їх до прибуття наших машин з автоматниками.

Через п'ятнадцять хвилин двійка винищувачів доповіла, що машини виявлено і що до них від Малево наближаються ще дві машини. Я передав: «То наші машини, стежте за двома першими!»

Ще через півгодини винищувачі доповіли, що наші машини наздогнали й захопили всіх утікачів.

Тим часом наші бійці під командуванням капітана Гур'єва при дружній підтримці місцевого населення без жодного пострілу обеззброїли понад двісті фашистів, що залишилися в поїзді.

Я доповів по радіо командуючому 17-ою повітряною армією про успішне виконання завдання і одержав дозвіл на повернення.

Всі учасники цієї операції були нагороджені радянськими орденами й медалями».

Це розповідь тов. М. В. Козлова. Я досі не маю докладних відомостей, але чув, що одночасно з групою Козлова діяла і спеціальна група, на чолі з тов. І. З. Котелковим, виділена генералом П. І. Івашутіним. Саме її застали в районі Хасково п'ять наших бомбардувальників...»

Влаєвський закрив книжку. Опис акції, пов'язаної з його першим розвідувальним завданням, відновив у пам'яті ту хвилюючу ніч.

Перше завдання вкарбувалося в пам'ять йому так, наче це було вчора. І чорний «плімут», висланий — як він згодом довідався — особисто генералом Івашутіним, і загадковий мотоцикліст.

Здивування поручика було безмежне, коли він приїхав у Свіленград і побачив на вулиці, перед будинком народної міліції, той самий мотоцикл «цундап», що його безуспішно намагався наздогнати вночі.

І нині, через вісімнадцять років, генерал розвідки Влаєвський так і не знав, хто ж то був. Не знав, куди дівся мотоцикліст і чи живий досі.

Тоді вдалося з'ясувати, що тієї ночі власник мотоцикла дістався Свіленграда і, не помітивши, напевно, що в'їхав у місто, на величезній швидкості проскочив старий ту-

рецький міст через Маріцу. Регулювальники зупинили його й зажадали документів.

Прекрасною болгарською мовою невідомий пояснив, що він — представник Вітчизняного фронту і прибув у Свіленград в справах місцевого комітету фронту. Оскільки попередньої ночі телефонний зв'язок із Софією було порушено, начальник Свіленградської міліції наказав до відновлення зв'язку затримувати всіх підозрілих осіб, що з'являлися в цьому прикордонному районі. Затримали й людину з мотоциклом, і начальник навіть наказав принести багаж затриманого до нього в кабінет на перевірку.

А вранці, незадовго до прибуття Влаєвського, виявилось, що мотоцикліст утік — невідомо як і куди.

— Де його речі? — запитав Влаєвський.

— Вони тут, — відповів заступник начальника міліції.

Очевидно, він не менше за Влаєвського шодував про втечу невідомого.

Весь багаж мотоцикліста складався з невеликої плетеної сумки й алюмінієвої канистри. В сумці були майже новий рушник, маленький термос з кавою і шкіряний несесер для гоління, виробництва фірми «Дві лелеки».

Поручик Влаєвський розстебнув замок-блискавку й уважно оглянув вміст несесера. Серед інших речей там лежав чудесний набір для гоління і три нових леза «Золінген». Він поклав несесер у сумку й узяв з собою, щоб залишити в машині.

Все ще думаючи про мотоцикліста, поручик попрямував до найближчого кафе. Вже виходячи звідти, він побачив у дзеркалі своє заросле обличчя, згадав про несесер і вирішив поголитися. Вмившись, Влаєвський щедро налив на долоню одеколон, який знайшов у несесері, і обличчя його враз запалало. Одеколон з приємним, але якимсь особливим ароматом, був, очевидно, дуже міцний. Тепер поручикові лишилося тільки попрощатися з молодим міліцейським офіцером й завести мотор.

Коли вони ручкалися, погляд юнака зупинився на чоботях Влаєвського.

— Пане поруч... товаришу поручик, я принесу вам щітку! — сказав той і майже бігцем повернувся до будинку.

Поручик глянув на свої нові чоботи й на правому помітив дві молочно-білі плями. Сівши просто на тротуар, він роззув чобота й уважно оглянув дивні сліди. Дві краплини невідомої рідини розчинили фарбу й знебарвили навіть чорну шкіру.

Пізніше, коли машина мчала до Хасково, Влаєвський спробував пов'язати загадкові плями із зниклим мотоциклістом, потім з несесером і... враз зменшив швидкість, а за

сотню метрів і зовсім зупинився, з'їхавши з шосе.

Одеколон! Коли він лив його на долоню, кілька краплин могли впасти на взуття. Треба негайно ж перевірити!

Влаєвський взяв плетену сумку й сів край придорожного кювету. Навколо, немов купаючись у сонці, ряснів важкими плодами великий яблуневий сад.

Поручик порскнув кілька краплин на другий чобіт і мало не скрикнув: на шкірі з'явилися точно такі ж молочні плямочки!

Влаєвський загвинтив флакон, обережно поставив його на траву біля себе й заходився оглядати несесер — спочатку замок, потім підкладку з бежевого сукна, по тому шкіряну обкладинку. І помітивши, що одна з них мало не вдвічі товща за іншу, швиденько взяв лезо й розпорів шви.

У шкіряній обкладинці несесера був захований грубенький зеленавий блокнот з написом «Сампа»¹. Поручик швидко відкрив його й побачив, що сторінки ліновані в клітку. На перших трьох дрібним нерівним почерком було записано кілька віршів. Перший з них займав найбільше місця — понад півтори сторінки. Влаєвський звернув увагу на деякі орфографічні помилки.

Поручик довго розглядав блокнот. Впало йому в око і те, що місцями, серед багатьох чистих сторінок траплялися окремі строфи різних віршів. Який зв'язок існував між ними, блокнотом і знебарвлюючою рідиною?

Влаєвський змастив рідиною заголовок першого вірша, але це, на жаль, не дало ніяких наслідків. Тоді він спробував змастити «одеколоном» не самі вірші, а чисті сторінки. І раптом на папері проступили густі й нерівні рядки невідомого йому шифру. Ці рядки заповнювали цілі сторінки зверху до низу, не залишаючи жодного пропуску.

Довго сидів він на траві, спостерігаючи, як, намащені рідиною, сторінки білого паперу миттєво перетворюються на незрозумілий рукопис, в якому поручик розрізняв хіба що арабські цифри.

За два тижні Влаєвський, якому напередодні було присвоєно звання підполковника знову зайнявся зеленавим блокнотом.

Дві обставини привертали до себе особливу увагу.

По-перше, окремі строфи різних віршів, записані в різних місцях блокнота, мали різний розмір. Більшу частину строф Влаєвський знав, але були поміж них і незнайомі. Вони не належали відомим поетам, але були написані (а може й перекладені) досить вправно.

¹ «Сампа» — так називали фабрику канцелярських виробів Самуїла Патака. (Прим. авт.).

Ще більше роздумів викликала друга обставина. Спеціалісти твердили, що всі відомі їм симпатичні чорнила діють щонайбільше протягом року. А на першій сторінці блокнота «Сампа», з якої, очевидно, «любитель поезії» починав свій щоденник, було позначено арабськими цифрами рік — 1939! Чи можливо, щоб існувало якесь невідоме органам розвідки симпатичне чорнило, яке не втрачає своїх властивостей, протягом цілих п'яти років? ¹.

Ясна річ, підполковника Влаєвського надзвичайно цікавили відповіді на ці запитання. Але ще більше його цікавило інше: хто був таємничий мотоцикліст, власник блокнота «Сампа»?

Як з'ясувалося, напередодні Дев'ятого вересня з Болгарії втекли, перейшовши кордон біля Свіленграда, кілька вищих поліцейських чинів, про яких відомо було, що вони співробітничали з іноземними розвідками. Крім того, наче крізь землю провалився й німець Клайгампель.

Цей самий Клайгампель до вторгнення гітлерівських військ у Болгарію був вельми невиразною і на перший погляд цілком мирною особою. Він оселився в Болгарії ще 1928 року й одружився з болгаркою. Як фахівця з дактилоскопії, його спочатку призначили на маленьку чиновницьку посаду в кримінальній поліції. Довгі роки він сумлінно працював на цій посаді, аж поки з огляду на виняткову старанність і блискуче знання справи його не призначили начальником відділу дактилоскопії.

Але того дня, коли німці окупували Болгарію, Клайгампель з'явився до директора поліції в німецькій уніформі з погонами підполковника і заявив, що надалі він здійснюватиме з'язок між поліцією і гестапо.

Як згодом стало відомо, саме в розпорядженні Клайгампеля перебували найважливіші архіви гестапо в Болгарії, а також і списки осіб, завербованих гітлерівською розвідкою під час німецької окупації.

Фахівці порівняли знайдені в архівах листи й документи Клайгампеля і трьох високопоставлених поліцаїв, що втекли до Туреччини, із записами в блокноті, але виявилось, що почерк у блокноті не має нічого спільного з Клайгампелевим і ще менше з почерками трьох інших. На аркушах не було виявлено й відбитків пальців — невідомий шпигун писав, очевидно, в рукавичках.

Отже, кожен із згадуваних чотирьох утікачів міг бути власником блокнота (Клайгампель досконало володів болгарською мовою). Але ж хто саме?

¹ Пізніше було встановлено, що таке чорнило виготовляла фірма «Пелікан» виключно для німецької розвідки. (Прим. авт.).

Минуло ще кілька місяців безплідних пошуків, поки Влаєвський зовсім випадково не дізнався, що двоє з чотирьох можливих власників блокнота систематично, протягом років тренувалися в писанні лівою рукою. Так виникла нова гіпотеза, на користь якої свідчив самий почерк у блокноті — дуже й дуже нерівний. І що найголовніше — почерк, яким був записаний шифр, докорінно відрізнявся від того, яким записувалися вірші. Очевидно, власник блокнота був досвідчений конспіратор і подбав про те, щоб заплутати можливого читача, якщо блокнот випадково потрапить до чужих рук.

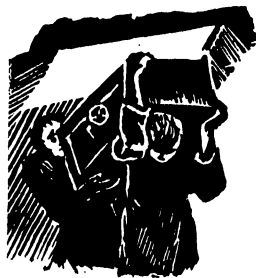
А коли записи були, нарешті, розшифровані, з'ясувалося, що більшість описаних у блокноті випадків збігаються з тими, що справді мали місце в ті часи; тільки учасники їх названі вигаданими іменами.

Часто Влаєвський запитував себе: навіщо агент фіксував свої вчинки, думки й спостереження? Чи не наражав він себе й розвідку, якій служив, на небезпеку?

Після довгих роздумів Влаєвський дійшов такого висновку: працюючи в Болгарському управлінні поліції, власник блокнота одночасно був, безперечно, й агентом німецької розвідки. І навіть тоді, коли війна ще тільки почалась, він мав сумніви щодо її результату. Ось чому, прагнучи застрахуватися, він став шпигуном-двійником і почав прислужуватися англійцям та американцям. А щоб зберегти перелік своїх заслуг, агент почав записувати деякі особливо важливі випадки із своєї діяльності.

Ця гіпотеза тодішнього підполковника розвідки Влаєвського дістала своє підтвердження більше як через десять років.

Пригода Мерчисона

Мушу зізнатися, що я входив до кабінету колишнього розвідника — генерала запасу Влаєвського, сподіваючись, що мій друг одразу ж дістане таємничий блокнот і почне вголос розшифровувати першу історію, записану там невідомим шпигуном.

Та він не поспішив видобути зеленавий «Сампа», а, запаливши, запитав:

— Якщо не помиляюсь, свого часу я розповідав вам про вірші у блокноті, так?

Я ствердно кивнув.

— Вони написані, як я вже казав, різними віршованими розмірами.

— І, очевидно, це має певне значення?

— Так! Саме ці строфи були ключами до різних шифрів, якими зроблено записи в блокноті.

Влаєвський вийняв шкіряну папку й дістав звідти кілька газет.

— Читайте тут! — сказав він, вказавши на текст під одним не зовсім чітким знімком.

Це була газета «Утро», від 22 січня 1941 року.

Я прочитав:

«Позавчора до столиці прибув, їдучи з Афін, американський полковник Вільям Джозеф Донован. Полковник Донован — республіканець і політичний супротивник президента Рузвельта, однак це не заважає їм бути особистими друзями. І як такого, президент Рузвельт відрядив його до Європи.

Вчора об 11 ранку гостя прийняв пан міністр закордонних справ, а по обіді — і голова ради міністрів пан Філов.

Пан полковник Донован прийняв нас у кабінеті американського посла; пана Ерля. Це чоловік 57 років, моложавий, з білим, як сніг, волоссям. Військову кар'єру він почав майором, а тепер уже полковник. Чини здобув своєю особистою хоробрістю. Тричі поранений. За виявлену відвагу був нагороджений найвищим американським орденом, французькими й італійськими військовими нагородами. Хоч він і не військовий за професією, в ньому відчувається солдат».

Я мовчки повернув газету.

— А зараз киньте оком ось на це! — Влаєвський подав мені інший номер цієї газети.

Він був датований наступним днем. На першій шпальті вирізнявся заголовок:

«Його величність цар прийняв учора американського полковника Донована».

Я взявся був читати, але Влаєвський забрав у мене газету.

— Облиште! Зараз це не становить для вас інтересу. Пізніше ми ще повернемося до газет. Я хотів тільки познайомити вас із самим фактом. Можна припустити, він має зв'язок з випадком, описаним на перших сторінках щоденника. От про нього я й збираюся вам розповісти.

Тільки тепер Влаєвський відімкнув на решті залізний сейф, вийняв звідти щоденник і поволі почав читати:

«Розшифровка перша:

Ранком на Водохрещі Діонісій подзвонив мені по телефону й повідомив, що по обіді у бакалеї на вулиці цариці Елеонори чекають прибуття дуже обмеженої кількості чудових грецьких маслин «каламата». Зна-

ючи, як я люблю маслини, він напівжартома порадив мені взяти цілих п'ять кілограмів.

Я добре зрозумів його. Це був один з кількох наших паролів для зустрічі.

Рівно о п'ятій я пройшов повз каплицю на вулиці цариці Елеонори. Діонісій, точний як завжди, був уже там. Коли я наблизився на кілька кроків, він видобув з маленької кишені піджака довгугу сигару й пішов назустріч. Я клацнув запальничкою і підніс вогонь до його сигари. Ми рушили бульваром Фердинанда в напрямку до університету. По дорозі Діонісій сказав, що наступного дня, близько полудня, до Софії має прибути відомий нам Мерчисон».

— Тобто Донован! — перебив я Влаєвського.

— Можна припустити, що цим іменем власник блокнота називає полковника, — відповів він і став читати далі:

«Хоч я ще два дні тому чув про прибуття Мерчисона, проте Діонісію нічого не сказав. Як повелося, у взаєминах між нами я більше слухав, не ставлячи жодних запитань. Діонісій коротко пояснив мені можливість мету його подорожі з Близького Сходу на Балкани. За одержаними відомостями, Мерчисон був відряджений Рузвельтом, щоб встановити особисті контакти з главами деяких нейтральних ще країн і запобігти їхньому вступові у війну на боці Німеччини. Навіть більше: йому доручено було вжити всіх зусиль, щоб перетягти їх на бік союзників. Очевидно, він здійснював цю подорож ще й з метою переконати їх, що, в разі необхідності, Сполучені Штати Америки вступлять у війну. Діонісій висловив також припущення, що Мерчисон — такий важливий птах в американській розвідці — скористається з нагоди ще й для того, щоб зібрати особисті враження про країни, що їх він відвідає».

У цьому місці Влаєвський перестав читати розшифровку й запитав мене:

— Чи все для вас ясно в цій частині щоденника?

— Авжеж, ясно! Тепер я певен, що так званий Мерчисон і полковник Донован — одна особа.

Влаєвський усміхнувся.

— Не поспішайте, друже мій, робити такі категоричні висновки! — сказав він. — Ми, розвідники, у більшості випадків можемо передбачати, припускати, догадуватися, але дуже рідко дозволяємо собі бути впевненими на всі сто процентів.

— Але ж усе тут цілком очевидне! — заперечив я. — Адже дата приїзду Донована, вказана у газеті, точно збігається з наведеною в щоденнику.

— І все-таки це ще не стопроцентний до-

каз! Згодом, у другій розшифровці, ви самі побачите, що коли цілковито покладатися на дати, то виявиться, що одна особа, до того ж коронована, дозволяє собі у той самий день бути одночасно в двох різних європейських столицях.

— Про кого це ви?

— Дізнаєтесь, коли дійде до цього. Чи є у вас які-небудь запитання щодо прочитаного?

— Так, — кивнув я. — У щоденнику згадується якийсь Діонісій. Що це за птіця?

— За нашими припущеннями, значний шпигун. Він був акредитований при одній з іноземних місій у Софії.

— А хіба ви не мали змоги перевірити?

— У списках дипломатичного корпусу це ім'я, як слід було чекати, не фігурувало. Проте найімовірнішим залишається припущення, що Діонісій — псевдонім якогось дипломата.

— Ну, це вже точно!

— Не точно, а можливо! — поправив мене Влаєвський і почав читати далі:

«Діонісій, як завжди лаконічний і діловитий, сказав, що перед нами стоїть складне і важливе завдання: дістатися до секретних документів Мерчисона, за допомогою яких він хоче купити уряди (він висловився саме так: «купити»).

Неспроможний подолати спокусу й ризикуючи розлютити його, я запитав:

«А невже цар відмовиться зробити їм цю маленьку послугу?»

Діонісій, ледве приховуючи гнів, що охопив його, саркастично відповів:

«Не примушуйте мене порівнювати вас із Мучі! Хто повірить на сто процентів словам царя? Та навіть припустивши, що він ставить тільки на нашу карту і нічию більше, чи можемо ми бути певні, що Мерчисон дасть у Белграді й Афін такі ж обіцянки, як у Софії?»

Я дозволив собі знову перервати Влаєвського.

— Тут згадано якогось Мучі?

— Так, — кивнув той. — Мучі — особа анекдотична, яка серед західних розвідників й детективів символізує пришепелування агента-невдахи. Я можу розповісти вам один з анекдотів, які ходять про нього. Перше шпигунське завдання Мучі полягало в тому, що він мав зустріти певну людину в опері «Ковент Гарден». «Чоловік сяде праворуч від тебе, — сказав шеф. — Ось твій квиток!» «Але чому тільки один квиток? — здивувався Мучі. — А як же пройде моя дружина?»

Я усміхнувся, а Влаєвський почав читати далі:

«Коли ми прийшли у парк Бориса, Діонісій сказав:

— Ми мусимо за всяку ціну дізнатися, що обіцяє Рузвельт Югославії й Греції. Познайомившись із документами (а нам будь-що треба роздобути їх!), ми зможемо завдати відповідний контрудар або, принаймні, скомпрометувати янкі.

На прощання Діонісій повідомив, що конкретне завдання він мені дасть напередодні прибуття Мерчисона.

Того вечора в мене був гарний настрій. Передусім я радів, що «Ел Бі»¹ удостоїло мене цією «значною» операцією. Крім того, я був майже певен, що після успішного виконання такого важливого завдання людині не може не пощастити. Відколи я мріяв про подібну роботу!»

Тут Влаєвський знову зупинився.

— Облишмо ненадовго розшифровку, яка стосується Мерчисона, — пояснив він. — У двох словах я розповім вам про те, що сталося з його гаданим «двійником» — полковником Донованом. Його зустріли на вокзалі повноважний посол США Ерл і весь персонал посольства. Він зупинився в приміщенні посольства, а почет його з семи-восьми чоловік — у готелі «Слов'янська бесіда». Через три дні полковник Донован від'їздив до Белграда. І на Софійському вокзалі, на величезне здивування осіб, що його проводжали, і журналістів, він повідомив, що в нього вкрали портфель з паспортом і деякими іншими документами.

— І ви, мій дорогий друже, все ще маєте сумнів, що Донован і Мерчисон — одна й та сама особа?

Він відповів, ледве стримуючи посмішку:

— Я хочу, насамперед, познайомити вас іще з деякими фактами.

Влаєвський відкрив папку і, подавши мені газету «Утро» від 24 січня 1941 року, звернув увагу на маленьке повідомлення:

«Чи справді полковник Донован загубив у Софії свої документи?

У відповідь на ряд запитань, американське посольство в Софії просить нас повідомити таке:

Під час свого перебування в Софії п. полковник Донован загубив портфель, в якому були його паспорт, два представницькі листи, невелика сума доларів, один кредитний квиток і кілька паспортних знімків. У портфелі не було жодних документів».

— Прочитайте ще й оце! — сказав Влаєвський і подав мені номер від 16 лютого, тобто випущений майже через чотири тижні після візиту полковника до Софії.

Я прочитав: «Американське посольство просить нас повідомити таке:

Портфель полковника Донована, загубле-

¹ «Ел Бі» — є припущення, що так власник щоденника називав гестапо. (Прим. авт.).

ний в Софії 23 січня, нам сьогодні повернув — з його вмістом — пан Павлов, начальник відділу Державної безпеки болгарської поліції; він же повідомив, що портфель був знайдений загорнутим у стару газету і принесений до бюро «Загублені речі».

Розслідування триває.

Я хочу подякувати болгарській поліції за її невтомні й ефективні дії.

Джон Ерл, посол США».

Коли я одірвав очі від газети, Влаєвський дбайливо поклав її в папку, знову клацнув запальничкою й заговорив:

— Як бачите, все в порядку... Загубили портфель, потім його знайшов і повернув власникові разом з усім вмістом невідомий громадянин — «чесний» і дуже скромний, бо, як бачите, він навіть не побажав, щоб у газеті згадали його ім'я. Більше про візит полковника Донована ні в нашій пресі, ні деінде, не згадується. Але про викрадення портфеля Мерчисона у щоденнику розповідається вельми детально.

І Влаєвський читає:

«Мерчисон, як і сподівався Діонісій, зупинився в американському посольстві, а його почет — у готелі «Слов'янська бесіда».

За кілька годин після його прибуття білогвардієць М., служитель американського посольства, сповістив нас, що секретний багаж гостя — не з ним. Очевидно, той передбачав, що серед персоналу посольства можуть бути чиновники, підкуплені чужою розвідкою, і залишив найважливіші документи своїм людям у «Слов'янській бесіді».

Проте майже одночасно з цим від керуючого готелем — угорця Г. — ми дізналися, що справді в одній з відведених американцям кімнат стоїть невеликий залізний сейф, принесений людьми Мерчисона. Очевидно, він містить те, що нас цікавить. Наші припущення підтвердило також повідомлення Г. про те, що хоч сейф замкнений на секретний замок, кімнату безперервно охороняють американці, які заступають один одного кожні шість годин.

За вказівкою Діонісія, Г. надав почту Мерчисона шість наперед визначених кімнат. Американці поставили сейф у найбільшій з них, що мала передпокій, умебльованій як кабінет: з письмовим столом і шкіряними кріслами. Між кімнатою й передпокоем були широкі, завжди відчинені двері, лише завішені портьєрою.

Ще 1938 року угорець Г., давній співробітник «Ел Бі», обладнав у готелі кілька кімнат для іноземних гостей. Ремонт було здійснено за спеціальним планом архітекторів і майстрів, що прибули з цією метою з Німеччини. Крім мініатюрних мікрофонів, установлених в кількох місцях, і під-

слухувальних телефонних апаратів, номери були умебльовані так, що за кімнатами можна було спостерігати в будь-який час, навіть у цілковитій темряві. До того ж, окремі квадрати підлоги в номерах відкривалися, як люки, а встановлені в одному з кутків спеціальні дзеркала дозволяли людині увійти досередини непомітно для мешканця, якщо той лежав на ліжкові чи навіть сидів у кріслі.

Я дуже зрадив, коли Діонісій поклав усю цю важливу операцію на мене й німця Шнайдера.

Шнайдер ще раніше влаштувався в номері під тим, який зайняли американці. У той час сам Діонісій уникав навіть проходити повз готель, але кожні дві години з'ясовував у Шнайдера, як посуваються справи. Цей німець говорив болгарською ще краще від Діонісія, і на мене справило враження його надзвичайне вміння блискучо орієнтуватися навіть у найбільш складних і заплутаних ситуаціях.

Ми з Шнайдером зайняли свій «спостережний пункт» відразу після того, як американці оселилися у своїх кімнатах.

За категоричним наказом Діонісія, протягом усього першого дня їхнього перебування в Софії ми повинні були тільки спостерігати, що діється в кімнатах, з'ясувати організацію охорони й обміркувати плани, а о дев'ятій вечора — погодити цей план з Діонісієм і чекати його дальших розпоряджень.

Слід сказати, що ми з Шнайдером повірили в успіх ще на самому початку акції, бо побачили, в який спосіб американці охороняють невеличкий сейф з документами. Він стояв на підлозі у передпокої, біля однієї з стін. Двері весь час були відчинені, а портьєра відгорнута так, що охоронник міг бачити сейф навіть лежачи.

Я не вперше мав нагоду пересвідчитися, наскільки схожі характери в більшості з моїх американських колег. І перший, і другий охоронник, наче змовившись, марнували час у кімнаті однаково. Вони лежали взуті на застеленому ліжкові й годинами читали величезні газети, не поминаючи навіть дрібних оголошень. Один з них час від часу прикладався до чималої пляшки з джином, що стояла на нічному столику біля вікна. На сейф з документами вони кидали оком зрідка, може, раз на п'ять-шість хвилин, і то на мить, після чого знову заглиблювалися в газету. Їхня поведінка вражала самовпевненістю; вони явно недооцінювали того, що можуть вчинити інші — не американці.

Ось чому я вже наперед тішився тим уроком, який ми з Шнайдером дамо їм найближчим часом.

А втім ми вже завершили перший етап нашої роботи — сфотографували сейф з усіх боків і плівку відразу передали Діонісію.

Першого дня нічого особливого не сталося. Надвечір до номера зайшов сам Мерчисон і, повідомивши, що наступного дня об одинадцятій його прийме цар Борис, вказав двом помічникам, що саме підготувати й передати йому за півгодини до зустрічі з його величністю.

Протягом усієї ночі й наступного дня ми з Шнайдером все ще не зробили нічого істотного. І тільки наступної ночі, разом з двома іншими німцями, які прийшли до нас в останні хвилини перед операцією, ми, за вказівкою Діонісія, відсунули рухому підлогу, витягнули непомітно сейф і поставили на його місце інший — точну копію оригіналу, виготовлену з допомогою знімків, зроблених нами із Шнайдером.

Однак, як я довідався згодом, органи «Ел Бі» не змогли відкрити сейф у Софії й вирішили відправити його літаком аж до Відня. Це був, зрозуміло, винятковий ризик, але іншого виходу вони не мали.

Вся операція, включаючи шлях до Відня й назад, а також фотографування, тривала всього чотири години п'ятдесят п'ять хвилин. Таким чином, вже на світанку справжній сейф з усім своїм вмістом зайняв своє попереднє місце. Цей останній етап операції ми виконали вдвох з Шнайдером.

Наступного дня я нетерпляче чекав зустрічі з Діонісієм. Після такого успіху я сподівався на подяку, а може, навіть і на яку-небудь високу відзнаку від «Ел Бі».

Коли ми зустрілися, Діонісій був дуже люб'язний зі мною і вручив мені грошову винагороду, більшу, аніж я гадав. Але він нічого не сказав про результат акції.

Зрозуміло, я знав, що цього нічого було й чекати. Боячись власної тіні, вони не мали повної довіри й до мене. З іншого боку, це допомогло мені звільнитися від певних моральних зобов'язань.

Прощаючись, Діонісій звелів чекати наступної нашої зустрічі, про яку мав сповістити мене телефоном не раніше, як за тиждень.

Кінець дня був для мене дуже тяжкий. Я мусив прийняти фатальне рішення: на добро чи на лихо — це зможе виявити тільки майбутнє. І я зважився на цей крок.

Все обміркувавши, я швидко склав план дій. Кожного дня по обіді англієць Р. незмінно ходить на скачки — завжди в один і той же час. Того дня я мав можливість непомітно дістатися до іподрому й кинути в шафку Р. записку, зміст якої просив передати американцям.

Влаєвський перестав читати і заходився вставляти нову сигарету в мундштук.

— Це все? — запитав я.

— Все, — кивнув колишній контррозвідник. — Якщо не рахувати кількох рядків у кінці. Ось вони:

«Р. С. Пізніше я довідався, що американці і без моєї записки зрозуміли, що документи з сейфу були сфотографовані. Вони встановили це за допомогою якихось невідомих німцям хімікаліїв, чутливих до штучного освітлення, при якому фотографують документи».

— Отже, на цьому історія з Мерчисоном завершується? — запитав я.

— Так.

Він дбайливо замкнув папку в свій сейф.

— А історія з Донованом?

— Якщо пов'язати обидві історії, то неважко зрозуміти, чому полковник Донован заявив про зникнення свого портфеля.

— Так, справді. Є лише одна логічна гіпотеза.

— Яка саме? — несподівано запитав мене Влаєвський.

Коли б він запитав це з усмішкою, я міг би подумати, що він хоче покепкувати з моїх дилетантських теоретизувань. Але його обличчя в той момент мало вельми серйозний вираз.

Це примусило мене обміркувати свою відповідь.

— Очевидно, — сказав я, — полковник Донован потрапив у дуже незavidне становище. Його блискача доти кар'єра могла піти прахом.

Влаєвський схвально кивнув.

— Але, як на мене, — провадив я далі, захоочений його увагою, — найстрашнішим в усій цій історії був зовсім не його власний провал. Створилася реальна небезпека компротації Сполучених Штатів Америки.

— Та ще яка! — перебив мене він. — Досить було німцям опублікувати документи і... все. Отже, Доновану конче потрібно було відшукати якийсь вихід. І слід визнати, що він таки знайшов його, коли, прибувши на вокзал, сказав про викрадення портфеля. Чого, власне, досягав Донован цим ходом? По-перше, — він загнув палець, — американці офіційно повідомили гестапо, що знають про крадіжку. Так, щоб німці не думали, начебто можуть здивувати їх. По-друге, вони повідомили світові, що крадіжка справді мала місце. І, по-третє, засвідчували, що викрадено не секретні документи.

— Вдало придумано, — зауважив я. — У такий спосіб вони зберегли за собою сильні козири.

— Безперечно. І якби після заяви полковника Донована німці наважилися опублікувати знайдені в сейфі документи, вони викрили б себе як крадії портфеля. При цьо-

му американці мали б підстави твердити, що це підробка, що німці використали нумерацію, титули сторінок, шрифт машинки і підпис Рузвельта на документах, щоб виготовити фальшивку.

Влаєвський помовчав, вдивляючись мені в лице.

— Ви самі бачите, що такому поясненню повірили б усі, оскільки, передусім, воно цілком логічне. Ніхто не міг би запідозрити американців, що вони заздалегідь створюють собі алібі цим повідомленням. Адже світ не знав, що можна виявити, фотографовано якийсь документ чи ні, оскільки ніхто навіть не припускав можливості існування таких хімікалів.

Я слухав його уважно, не перебиваючи.

— І в результаті німці таки справді не наважилися опублікувати документи. Своєю несподіваною заявою Донован просто обеззброїв їх. В іншому місці щоденника сказано, що це фіаско розлютило Гітлера.

Втеча Георгоса

Кажуть, мій дорогий друже, що найбільшми любителями поезії завжди були старі діви, — розпочав нашу нову розмову Влаєвський. — Але я певен, що жодній з них не стало б терпіння стільки разів прочитати дві строфи вірша «Веселий мрець» Шарля Бодлера, як це робив я. Ось вони:

«У цій землі сирій, де гниль і гробаки,
Хотів би вирити могилу я простору,
Де любо простягти свої старі кістки,
У забутті пірнуть у прірву неозору.

Геть заповіти всі, надгробки і вінки!
Ніж у знесиленні ронять сльозу прозору,
Я краще вороння покличу на гробки,—
Нехай на кістяку терзають плоть

сувору»¹.

Ви здогадуєтесь, сподіваюсь, що в цих двох строфах — ключ до наступної історії, описаної в щоденнику «Сампа». Вона названа «Втеча Георгоса».

— Георгос? Здається мені, що старогрецькою мовою це означає «землероб».

— Справді! Як я не здогадався! — сказав колишній розвідник. — Та це робить нашу гіпотезу ще більш імовірною!

¹ Переклад з французької Миколи Терещенка.

— Справа в тому, що Георгос справді є колишнім землеробським лідером з того крила Землеробської спілки, яке шукало порозуміння з англо-американцями. Усі відомості, зібрані від його приятелів і однодумців, доводять, що він був англофілом, настроєним проти Німеччини. Але перш ніж прочитати розшифровку цієї історії, вам слід узнати ось що.

Влаєвський акуратно поклав сигарету на кришталеву попільницю, відчинив книжкову шафу і, діставши звідти охайний томик, подав його мені. Це було гарне англійське видання.

— Якщо не помиляюсь, «Меч і оливкова віть»? — сказав я.

— Так, — кивнув генерал. — Книжка вийшла друком 1957 року в Лондоні, а її автор — сер Джордж Рендел — колишній посол Великобританії в Софії. Це мемуари Рендела за тривалий період часу: від 1913 до 1954 року. Ось переклад тих частин книги, які становлять інтерес для нас. Перший уривок — з сторінки 174-ї англійського оригіналу. Прошу.

Я почав поволі й зосереджено читати:

«Ще напередодні 1940—1941 років нам було відомо, що чимало болгар хочуть, щоб Болгарія залишилася незалежною й вільною, і думають над тим, як відвернути німецьку окупацію. Ми знали, що в умовах окупації ці болгари перешкоджали б діяльності німців і саботували б німецькі збройні сили. В разі потреби вже з самого початку вони мали б підтримку зовні. Ось чому, слід було налагодити й підтримувати з ними зв'язки.

Мені було поставлене завдання ввійти в контакт з однією визначною особою, що була активним членом певної демократичної партії і не приховувала своїх антинімецьких настроїв.

Оскільки дехто з людей, про яких ітиметься нижче, ще живі, я скористаюсь вигаданими іменами, не погрішивши однак проти істини.

Коли настав час схвалити цей план, я завагався. Всі обставини були проти нас. Будь-яка політична інтрига ще швидше б штовхнула болгарських керівників у німецький табір. Зв'язок мого помічника, якого я назву «Стівенс», з нашим болгарським другом, названим «Івановим», могли дуже легко розкрити.

Тому я обрав поміркований курс: жодних дій проти уряду, поки він не допустить німців у Болгарію і не виступить відкрито проти нас. Отже, єдине, що нам залишалося, — це встановити надійний зв'язок.

Зв'язок удався, і Стівенс був у захопленні. Іванов перевершив наші сподівання. Він був розсудливий і мужній, борець і патріот,

готовий зашкодити німцям перетворити його батьківщину на колонію.

І все-таки, зізнаюсь я не дуже здивувався, коли трохи пізніше Стівенс з'явився до мене і в розпачі повідомив, що Іванова заарештовано й кинуто до в'язниці...»

— А тепер зупиніться тут! — перебив мене Влаєвський, який досі слухав з таким інтересом, наче вперше чув усе це.—Я прочитаю вам короткий уривок з щоденника «Сампа», з історії, названої «Втеча Георгоса». Бо цілком імовірно, що «Іванов» і «Георгос» — псевдоніми однієї особи. А втім, ось що пише невідомий власник шифрованого щоденника:

«Якось ми з Діонісієм зустрілися у фойє кінотеатру «Європа палас» і пішли до міського парку. По дорозі він переказував мені зміст якогось нового німецького фільму з Тео Лінгеном і Гансом Мозером, що незабаром вийде на екрани Софії. У парку ми сіли на лаву і Діонісій сказав:

«Від завтра ти мусиш стежити за Гарольдом!»

Цим іменем ми називали одного дипломата з посольства Великобританії в Софії.

Діонісій повідомив, що останнім часом Гарольда помічали з одним із лідерів Землеробської спілки — так званим Георгосом. Кілька днів тому їх обох — Гарольда і Георгоса — бачили в автомобілі (не посольському!) на Пловдивському шосе. На великій швидкості вони дісталися майже до Солудервенту¹, після чого розвернулися й рушили назад.

Діонісій припускав, що Георгос служить англійській розвідці, і натякнув, що коли протягом кількох наступних днів я знову побачу їх разом, треба буде зробити все необхідне, щоб землеробського лідера було заарештовано, зрозуміло — якомога потайніше.

Щоб переконатися у тому, що передбачення Діонісія правильні, мені потрібен був цілий тиждень. Але я радів, що він і цього разу не помилився. І вже наступного вівторка, зранку, я розмовляв з Георгосом у своєму службовому кабінеті. Слід, проте, визнати, що «розмовляв» — не найточніше слово, яким можна було охарактеризувати нашу зустріч. У відповідь на всі запитання Георгос тільки вперто мовчав, а погляд його виражав скоріше досаду, аніж гнів».

— Чи не здається вам, дорогий мій генерале, що відтепер у нашому рівнянні залишається тільки три невідомих? — перепитав його я.

— Що ви хочете сказати?

— Те, що з-поміж чотирьох можливих власників щоденника ми можемо відкинути німця Клайгмпеля. З розшифровки ясно

випливає, що агент працює в болгарській поліції, оскільки він має владу заарештувати Георгоса.

— Ваше припущення не безпідставне, — кивнув Влаєвський.

— Що ж сталося далі?

— Прочитайте самі. Ось тут.

І генерал знову подав мені переклад з книжки Рендела.

«Однак за кілька днів я дізнався, що Іванову пощастило втекти і що він переховується в лісах біля міста.

Нашим обов'язком було врятувати його, і ми забрали його до себе. В ті дні такі речі були ще можливі».

— Досить! — підняв руку Влаєвський.— Погляньмо тепер на ці факти крізь окуляри власника «Сампа». У своєму щоденнику він пише:

«Того дня я начебто випадково прогулювався біля іподрому і, як і перед цим, вкинув записку до шафки сера Р., який саме був там. Цього разу, однак, зміст її був іншим. Я повідомляв про втечу Георгоса з поліції за допомогою «невідомого доброзичливця» (так була підписана і перша записка) і про те, що він перейшов у підпілля. Отже, мовляв, коли сер Р. забажає допомогти своєму приятелю, то знайде його в одній із внутрішніх кімнат ресторану Танушева, що стоїть по той бік Семінарії, серед соснового лісу. Я повідомив також, що поліція й досі не виявила його схованки і навряд чи встигне зробити це до ранку. А для людини з серйозними намірами, писав я, однієї ночі задосить».

Влаєвський зупинився, і я не втримався, щоб не зауважити:

— Ця частина розшифровки недвозначно підтверджує припущення, що власник щоденника займав не якусь там, а відповідальну посаду в поліції!

— Безумовно!

— А цікаво, чи відзначає Рендел у своїх мемуарах допомогу «невідомого доброзичливця» у врятуванні Іванова-Георгоса?

— Ні, він не згадує його ані словом. І, певно, мав для цього досить підстав. Але подальші випробування Іванова він описує докладно:

«Обмірковуючи план можливої швидкої евакуації, я дістав дозвіл від «Форін Офісу» придбати дві вантажні машини. Хоч і дорогі, машини були хороші й на випадок втечі дуже нам знадобилися б. Про втечу по шосе годі було й думати, оскільки німці, за згодою болгар, могли б нас переслідувати як ворогів. Нам слід було залишитись, і уряд відповідав би за нас і за наш нормальний і безпечний виїзд за межі країни.

Що ж до машин, то я аж ніяк не збирався залишати їх у Софії, де їх напевно рек-

¹ Солудервент — Момин перевал. (Прим. авт.).

візували б німці. Тому я наказав відправити машини до нашого посольства в Туреччині. Я вирішив скористатися з нагоди й відіслати з ними до Стамбула деякі несекретні архіви й частину особистих речей.

Перша машина мала вирушати за два-три дні.

Я не романтична натура, але не міг втриматися від спокуси й запитав Стівенса, чи не могли б ми вивезти Іванова разом з багажем.

Стівенс аж підскочив.

Всі мої скрині для багажу стояли в підвалі посольства. Я вибрав найбільшу з них і натякнув Ейдену Кроулі — військово-повітряному аташе, який виконував подеколи й обов'язки економа, — що в цю скриню прекрасно вмістяться всі номери нашого «Імперського державного вісника».

Аташе негайно вліз у скриню й сказав:

«Я гадаю, що вмістяться».

І більше—жодного слова.

Весь кінець дня я наглядав за перенесенням пакунків з книжками і цілих стосів «Імперського державного вісника», які ми складали у дворі перед гаражем.

Але виявилось, що переправити через кордон у замкнутій скрині втікача-революціонера — справа вельми нелегка.

На водія ми підшукали надійну людину, яка не цікавилася, що за багаж мусить перевозити. Супроводжувати «посольські архіви» доручили Стівенсу. Вночі Іванова треба було приставити з лісу в гараж.

До 11 години 30 хвилин вечора все було готово, але я не збирався лягати. Незадовго до півночі Іванов прибув до посольства машиною, яку спеціально посилали за ним. Машина, як завжди, заїхала в гараж. Іванов вийшов з неї й опинився у скрині.

Тільки тепер стало ясно, що ми діяли не зовсім обачливо: грузовик стояв так, що якби поліцаї спостерігали з протилежного боку вулиці, то могли б помітити все, що діялося перед ворітьми гаража. Можливо, у даному випадкові найбільш розумно було б діяти зовсім відкрито. На щастя, ніхто нічого не помітив, і нам залишалося тільки запечатати скриню.

Нарешті, пакування було завершено. На грузовик навантажили й інші пакунки, потім ми ще раз перевірили отвори для дихання в нашій скрині, і грузовик разом з ескортом болгарських поліцаїв, що мали охороняти його, безперешкодно вирушив у південно-східному напрямку, до турецького кордону.

Наступні тридцять шість годин були для мене дуже неспокійні. Я знав, що машина повинна перетнути два кордони, і хоч я підготував відповідні документи, які дозволяли без труднощів перевезти мої архіви й ін-

ші «речі» з Болгарії в Туреччину, все ж слід було чекати, що грузовик тривалий час стоятиме перед митницею, оточений службовими особами. А що, як, боронь боже, Іванов, застудившись у дорозі, несподівано чхне або кахикне?

Я відчув величезне полегшення тільки тоді, коли одержав із Стамбула телеграму, підписану Стівенсом: «Увесь багаж прибув благополучно».

Мені було цікаво довідатися з однієї контрольованої німцями болгарської газети, яку мені надіслали через кілька місяців, що поліція таки встановила факт втечі Іванова. На думку поліції, він дістав фальшивий югославський паспорт і виїхав до Югославії поїздом».

Тут я одірвався від рукопису й запитав у Влаєвського:

— Як же тоді пояснити, що болгарська преса друкувала зовсім іншу версію про втечу Іванова-Георгоса?

— Існує одне-єдине пояснення, до якого ви самі дійдете, почувши подальшу розшифровку з щоденника «Сампа». Ось що сказано там:

«Протягом усієї нашої першої зустрічі Георгос не відповідав на жодне з моїх запитань. В мене було почуття, що я розмовляю не з людиною, а з мармуровим погрудям. Але я був певний, що численні й досконалі методи і засоби допиту кінець кінцем примусять його заговорити.

На щастя, ми мали й інші методи — значно ефективніші й надійніші від насильства. Припертий до стінки деякими фактами, Георгос зрозумів, що іншого шляху для нього немає.

І я пишався, що мені вдалося примусити таку людину підписати декларацію.

Справа закінчилася майже дружньою розмовою, у якій взяв участь і Діонісій. За пляшкою чудового грецького коньяку «Метакса» Георгос сам схвалив план інсценування його втечі з поліції.

І він уже сам, через кілька годин після «втечі», зв'язався з англійцями, які тієї ж ночі переправили його в машині з ресторану Танушева у будинок посольства.

Другого дня надвечір я повідомив Діонісія, що Георгос благополучно прибув на турецьку територію. А через певний час у газетах було опубліковано повідомлення, що він утік поїздом у Югославію, маючи в кишені фальшивий паспорт.

Діонісій був дуже задоволений моєю участю в «операції Георгос». Крім чималої суми, врученої мені, він обіцяв доповісти про мої успіхи особисто Айзену».

— Що це ще за Айзен? — зацікавився я. — Невже Гітлер?

— Не думаю. Іменем «Айзен» автор щоденника позначає, очевидно, шефа гестапо.

— Цілком можливо, — кивнув я. — Але мене є ще одне запитання з цього приводу. З розшифровки випливає, що поліція знала про підготовлену втечу Георгоса. Чому ж, у такому випадкові, німці не зірвали її? Можливо, з огляду на якийсь інший, більш далекоглядний план?

Влаєвський трохи помовчав.

— З огляду на велику політику, яку німці мали намір провадити на Балканах, їм, очевидно, вигідно було перевести Георгоса на деякий час у, так би мовити, глибокий резерв. Інакше кажучи, сама по собі «втеча» Георгоса за кордон — звичайний, але добре обміркований хід, який шаховою мовою можна визначити як «тимчасову жертву фігури». У передбаченні дальших позиційних і якісних переваг.

— Цікаво, як почував себе Георгос, сидячи на двох стільцях: англійському й німецькому?

— Ми ще зустрінемося з ним, — відповів Влаєвський. — Згодом я розповім вам про його другу втечу з Болгарії. Це буде ще цікавіше, ніж те, що описали я, містер Рендел і власник щоденника «Сампа». Тільки майте терпіння!

Генерал встав і заховав папери у сейф.

Мені залишилося тільки теж згорнути свій блокнот і потиснути йому руку.

Вибух у „Пера Паласі“¹

Це один з найцікавіших випадків, описаних у щоденнику «Сампа»! — зауважив мій друг на початку нашої наступної зустрічі.

Але, як і перед тим, він почав не з записів у блокноті, а подав мені кілька сторінок перекладу з книги «Меч і оливкова віть» колишнього англійського посла у Софії сера Рендела.

Сера Рендел писав:

«На початку 1941 року вже стало ясно, що ми втратили позиції.

Прихильний до німців голова ради міністрів Філов, який заступив мого приятеля Крöseванова, чинив мені дедалі більше труднощів і неприємностей. Це була дурна

й нікчемна людина. І до певного часу я тішився, передаючи Філову декларації, в яких прямо застерігав од того, що станеться з його країною.

Щодо мого персоналу було вжито цілу серію крутих заходів. Так, наприклад, мого помічника, начальника паспортного відділу — російського емігранта на прізвище Гриневич — найбрутальнішим чином заарештували при від'їзді до Стамбула. Болгари твердили, ніби нічого про нього не знають, і я мав з приводу цього інциденту досить велику неприємність. Його нещасна дружина і діти нічого не могли дізнатися про нього і мало не до кінця війни вважали, що він загинув.

Коли німці почали відкрито переходити Дунай, я попросив у царя Бориса останню аудієнцію.

Він розмовляв зі мною пихато й нещиро. Зараз він дуже відрізнявся від дружньо настроєного монарха, з яким ми так добре розумілися до осені 1940 року. Кілька разів цар Борис згадував про те, як ми сприйняли вступ німців до Угорщини й Румунії.

— Адже ви ані протестували, ані протидіяли, — казав він, — коли ваші друзі, румуни, впустили гітлерівців. Чому ж ви так непокоїтесь нині, коли щось подібне діється і тут?

Я відповів, що в Румунії німці не загрожували ні нам, ні нашим друзям, тоді як вступом до Болгарії прямо загрожують нашій союзниці Греції. Але мої слова не справили належного враження, бо окупація Угорщини й Румунії, очевидно, становила собою перші кроки до здійснення якогось значно ширшого плану».

Тут генерал на мить перервав мене.

— Я хочу, — сказав він, — звернути вашу увагу на один факт, який красномовно свідчить про дворушницьку політику англійців у той час. Сера Рендел писав тоді і навіть досі вважає, що в ставленні до ворога, який, мовляв, «не загрожував прямо» ні Великобританії, ні її союзникам, слід бути вихованим і стриманим. Їх цілком влаштувало те, що гітлерівці окупували дружню в той час Румунію, бо вони зацікавлені були тільки в одному: щоб гітлерівці діяли якомога далі від Англії і якнайближче до кордонів Радянського Союзу. Але пізніше, побачивши, що Гітлер спрямовує свої армії не на схід, а на південь — до Греції, а відтак, можливо, й до Туреччини і проток, — англійці злякалися. А втім, читайте далі.

«Цар Борис підкреслив, що навіть те, що він робив досі, не дало ніяких результатів, і продекларував свою повну безпорадність перед велетенською могутністю Німеччини.

Я звернув його увагу на те, що це не може послужити йому за виправдання,

¹. «Пера палас» — великий готель у Стамбулі. (Прим. авт.).

оскільки він стає спільником німців. Сказав також, що він міг би спокійно триматися так, як це зробила Данія,— не вітаючи прихід агресорів і не заохочуючи їхніх планів.

Нарешті, я попросив його вказати мені на які-небудь обставини, заради яких ми могли б зберегти з ним дипломатичні стосунки. Він заявив, що таких обставин немає.

Ми прощалися засмучено, але холодно. Це був кінець».

Коли я закінчив, мій друг подав мені кілька наступних сторінок з мемуарів Рендела.

«Тепер, після того, як наші дипломатичні стосунки з Болгарією були розірвані, нам залишалося тільки підготуватися до від'їзду.

Першою проблемою, що несподівано постала перед нами, була доля представників країн, окупованих гітлерівцями: Бельгії, Голландії і Польщі.

Ці троє повноважних послів були зв'язані з нами, оскільки їхні країни були окуповані. Вони не без підстав вважали, що коли повернуться до своїх столиць — а Філов погрожував вислати їх туди, — то на них чекатиме арешт або ще щось гірше.

Я твердо наполягав на тому, щоб їм дозволили виїхати разом з нами тим же поїздом.

Філову було явно незручно торгуватися в цьому питанні, яке мало велике принципове значення. Нам вдалося домовитися, що троє повноважних послів виїдуть до Туреччини разом із своїм персоналом за день перед нами.

Я заявив, що ми не рушимо з місця, поки вони не будуть на волі — за межами країни. Не знаю, наскільки моя наполегливість вплинула на Філова, але, здається, він розумів, що в даному випадкові не матиме виправдання, якщо застосує силу».

Поки я читав, генерал жодного разу не перебив мене. Заклавши руки в кишені, він походжав по кімнаті.

— Я не випадково дав прочитати вам ці сторінки,— сказав він, коли я підвів голову.— Своїм заступництвом за послів Бельгії, Голландії й Польщі, що само по собі є гуманним вчинком, Рендел вдруге вельми розлютив гітлерівців... Але читайте далі. Тут уже сер Рендел торкається самої суті події.

«Ми мали від'їжджати наступного дня. Більша частина англійської колонії вже виїхала із Болгарії, крім персоналу посольства, залишилося не більше десятка британських підданих. Кілька моїх помічників також виїхали. Напередодні я відправив за межі країни військового і військово-повітряного аташе. Ми поступово скорочували

персонал посольства, але все-таки від'їзду чекали близько шістдесяти осіб.

В день від'їзду я наказав усім зібратися в одному з залів посольства.

Група зібралася з величезною кількістю багажу, який ми розподілили на великі вузли й легкі пакунки. Важкий багаж було пронумеровано й відправлено вантажними машинами на вокзал. Легкі речі, проте, завдали нам значно більше клопоту.

Ще на софійському вокзалі я помітив, що частина мого особистого багажу, очевидно, зникла. Але перед самим відходом поїзда речі були знайдені й перенесені до спеціального салон-вагона, що його цар Борис надав для від'їзду мені й моїй дочці.

За невеликим винятком, усі відшукали свої речі. Я кажу «за невеликим винятком», бо один з наших чиновників загубив дві валізки, які ми взагалі не змогли відшукати. З іншого боку, п'ять місць багажу залишилися, очевидно, без власників після того, як всі розібрали свої речі. І турботи про ці речі лягли на одного з чиновників військового аташату. Пізніше три місця були опізнані й взяті власниками, але залишилося ще дві валізки, які ніхто не хотів брати.

Ми перебували вже на турецькій території, неподалік від мінаретів й мечетей Одрина. Чиновник нашого військового аташату, який і досі не знайшов власника двох валізок, вирішив порадитися із своїми супутниками. Спільно вирішили відкрити валізки, щоб встановити, кому вони належать. Легко відкрили першу і серед одягу й старих турецьких газет знайшли якусь ебонітову коробку, що її спеціалісти, які їхали у вагоні, з першого погляду визначили як суху радіобатарею. Підозріння нашого чиновника цим не вичерпалися, але всі вирішили покласти гадану батарею назад і відправити невідомий багаж до нашого консульства у Стамбулі — до подальших розпоряджень.

Я дізнався про це лише за кілька днів.

Ми прибули до Стамбула.

Там наш генеральний консул повідомив, що нас розмістять у різних готелях, бо наше посольство перебувало в Анкарі.

Разом з дочкою ми поїхали в готель «Пера палас», де нам відвели кімнати на другому поверсі. Особисті речі були вже в номерах, а решта багажу залишилася в холі готелю.

Слідом за мною прибув і мій персонал. Частина людей зосталася внизу, щоб оформити необхідні документи, а дехто пішов до інших готелів або на квартири до друзів.

Я саме розбирав речі, коли почув сильний, але глухий вибух. Із стелі посипалася шту-

катурка, але кімната не постраждала... Я вийшов у коридор. Мешканці бігцем залишали свої номери, вигукуючи різними мовами: «Німці ввійшли!»

Внизу відкрилася жахлива картина. Підлога зали була знищена, вікна вибиті, чулися плач і стогони, скрізь були поранені.

Я ледве пробився до центрального входу. На тому місці, де ми залишили свій багаж, зяяло велике провалля, а на стелі — чимала діра...

Після того, як вдалося погасити пожежу, я вийшов на вулицю. Вона виглядала наче поле бою. Довкола лежали поранені...

— Загадкова історія,— зауважив я, прочитавши останній рядок.

— Це тільки факти! — відповів Влаєвський.— А загадку ви можете тепер спробувати розплутати.

Він заховав у течку сторінки з книжки Рендела, а натомість подав мені дві газети за 11 березня 1941 року

— Зверніть увагу, що пишуть про цей вибух дві найбільші газети.

І «Зора» і «Утро» приділили занадто мало місця новині, яка в іншому випадкові була б подана так, що подвоїла б їхній тираж.

Повідомлення містило всього кілька рядків:

«Європа-прес. Стамбул, 11 березня. Близько восьмої години вечора в одному з приміщень готелю «Пера палас» у Стамбулі із страхітливою силою вибухнула пекельна машина. Спалахнула пожежа. Вогонь вдалося погасити. Досі виявлено троє вбитих і шестеро поранених. Вибух висадив усі шибки в сусідніх будинках. Трамвай, що на той час саме проїздив вулицею повз готель, був пошкоджений.

Поліцейські кордони негайно перекрили вулиці навколо готелю».

— А тепер прочитайте оце,— сказав Влаєвський, подаючи мені ще один номер газети «Утро».

Я взявся до першої інформації:

«Чому стався замах у «Пера паласі»?

Берлін, 13 березня. З приводу замаху в готелі «Пера палас» у Стамбулі, англійська пропаганда намагається довести, ніби йдеться про дві чужі валізки. У зв'язку з цим, за повідомленням «Вельт прес», у Берліні підкреслюють такі важливі обставини:

1. Перші офіційні повідомлення із Стамбула свідчать, що йдеться про валізки дипломатичної англійської місії в Софії, принесені членами місії, а не чужі речі, які начебто були поставлені серед інших.

2. Увесь багаж англійського посольства в Софії був ретельно перевірений персоналом посольства і під його контролем речі

перевезено до вокзалу на найнятих посольством грузовиках.

3. У самому поїзді чиновники англійського посольства особисто розмістили речі. Крім того, валізки були перелічені і, коли б йшлося про дві чужих, їх не можна було б не помітити.

4. На прикордонній станції Свіленград англійські посольські чиновники також провели найретельніший огляд речей, перевантаження яких провадилося під особистим контролем англійців.

Уповноважені англійські чиновники, які мали піклуватися про багаж, заявили болгарським чиновникам у Свіленграді, що всі речі перелічені правильно. Таким чином йдеться про англійські дипломатичні валізки, в яких була схована вибухівка.

Інтелідженс Сервіс прекрасно знає, чому стався замах у Стамбулі: йдеться про англійську провокацію або необережне поводження англійців із власною вибухівкою.

До того слід додати, що американський повноважний посол у Софії пан Ерл проводжав англійську місію до кордону разом із своїм секретарем. Повернувшись до Софії, пан Ерл висловив задоволення з приводу хорошої організації від'їзду англійської місії з Болгарії.

Крім того, пан Рендел заявив по прибутті до Стамбула, що болгарські чиновники були ввічливі і його від'їзд пройшов за нормальних умов.

Все це повністю спростовує твердження лондонського радіо про те, ніби йдеться про якийсь замах».

Друга інформація, вміщена у тій же газеті, мала зовсім інший характер.

«Правда про вибух пекельної машини у «Пера паласі», Лондон, 14 березня. Радіо Анкари передало офіційну доповідь стамбульських властей з приводу замаху в готелі «Пера палас».

Встановлено, що дві валізки з бомбами були серед багажу членів англійського посольства ще на вокзалі в Софії. Посольські чиновники, відповідальні за багаж, не могли знайти їх власника і поставили речі до свого купе. Під час поїздки вони відкрили валізки, щоб з'ясувати таємницю. Вміст не дав їм жодних підстав для підозри, бо склався він з білизни й радіобатарей. В одній валізці була одна батарея, в другій — дві.

Після прибуття до Стамбула один з чиновників, який ніс більшу валізку, пішов до готелю «Пера палас»; вибух стався в той момент, коли він оглядав свій номер.

Тим часом чиновник, що ніс меншу валізку, пішов з нею до своїх батьків в інший готель. Почувши вибух, він здогадався про вміст містичної валізки й викинув її в безпечне місце, а потім сповістив поліцію.

Компетентні представники турецьких властей знешкодили вибухівку. В доповіді сказано: «Висновків технічних спеціалістів ще не одержано, але, за попередніми відомостями, йдеться про бомбу уповільненої дії».

«Доповідь пана Рендела.

Лондон, 14 березня. Від п. Рендела одержано доповідь про замах у Стамбулі. Описавши історію з валізками, підкинутими в багаж англійського посольства, він заявляє:

«Ясно, проте, що ворожий агент поставив валізки з потужними бомбами серед багажу посольських чиновників ще перед від'їздом групи з Софії. Очевидно, автор замаху сподівався, що бомби вибухнуть у поїзді, який в такому випадкові злетить у повітря.

Пан Рендел високо оцінив сміливість чиновника Емберлі, який кинув другу валізку в якийсь колодязь.

Компетентні особи констатували, що «батарея» з тієї валізки насправді являла собою бомбу, начинену великою кількістю тринітролуолу».

— До дідька! — в розпачі махнув я рукою, прочитавши до крапки все, що писали газети у зв'язку з цим випадком. — Спробуй зрозуміти, хто каже правду, а хто бреше!

— Що ж, послухаємо автора щоденника, — усміхнувся Влаєвський.

Він вийняв з папки кілька невеличких жовтуватих аркушків. Саме на таких аркушиках були записані й перші розшифровки.

— Отже, я починаю:

Розшифровка третя.

«Вибух у «Пера Паласі».

Початок цієї історії припадає на 1940 рік, коли з моєю допомогою «Ел Бі», використовуючи софійську каналізацію, прокопало під бульваром тунель до англійського посольства.

З цього тунелю мав скористатися Діонісій, щоб дістатися до сталевго сейфу в посольстві.

Серйозну перешкоду для проникнення у зайняте англійцями приміщення, навіть у найзручніші години ночі, становила та обставина, що там жив чиновник Пітер, ірландець за походженням, вдівець середнього віку. Нам довелося витратити кілька місяців на те, щоб відкрити в його характері маленьку слабкість. Пітер пив, але ніколи не напивався. Він любив бридж, але ніколи не грав азартно, майже не відвідував він і нічних розважальних закладів. Та Рендел, повноважний посол Великобританії, безперечно, зробив чудовий вибір, до-

віривши ключі од сейфу саме цій людині. До того ж, Пітер замолоду займався боксом і не мав жодного приятеля, навіть серед співробітників посольства. Ось чому для мене було справжнім щастям, коли одній з наших агенток, співачці Н. з бару «Асторія», вдалося привернути його увагу.

За кілька днів по тому «Ел Бі» наказало поставити перед Н. завдання: будь-що дістати відбитки ключів од двох сейфів у кімнаті секретаря й шифр од великого сейфу.

На щастя, Н. виявилася не тільки дуже вродливою, але й кмітливою дівчиною. Якось, коли вона ночувала у Пітера і чиновник приймав ванну, їй вдалося зняти на спеціальний пластилін відбитки ключів, поцеплених на золотому ланцюжку до його жилетки. Значно більших труднощів завдав нам шифр. Але, зрештою, нам пощастило розгадати і його. Він складався з імені дочки Пітера Елен, попереду якого він ставив тільки дві перших літери з назви поточного місяця.

Так від кінця серпня 1940 року і до початку березня 1941 року люди «Ел Бі», користуючись цим шифром, знайомилися із змістом усіх посольських документів.

Коли болгарський уряд зажадав від англійців залишити країну протягом двадцяти чотирьох годин, один з агентів «Ел Бі» востаннє пройшов через тунель. Але сейф уже був порожній. В ньому лежав тільки аркуш ватману з намальованою олівцем свинкою в кашкеті офіцера СС і медальйоном із свастикою. А над малюнком був напис німецькою мовою: «У зв'язку з від'їздом змушені припинити гру!»

Малюнок, знайдений у сейфі, і особливо напис вкрай розлютили Діонісію. Звичайно спокійний і стриманий, відтоді він впав у глибоку нервову депресію. Новина про вибух у «Пера паласі» не повернула йому колишньої врівноваженості. Кілька днів «Ел Бі» та Інтелідженс Сервіс намагалися зіпхнути вину на замах одне на одне. Справді, аргументація німців щодо того, що підкинути чужі валізки було неможливо, спантеличила й мене. Як опинилися вони в багажі англійців, можна було пояснити тільки існуванням підземного тунелю.

Я спробував з'ясувати у Діонісію, як усе це сталось, але він грубо обірвав мене. За тиждень я дізнався від Шнайдера, що в цій грі із сейфом Діонісію було обдурено.

Замах, якщо його вчинив Діонісій, був ідіотською витівкою, і Діонісію можна виправдати тільки одним — ним керувало озлоблення».

Влаєвський зупинився.

— Оце й усе? — запитав я.

— Все.

— Втім і цього досить, щоб зробити ви-

сновки. На мою думку, насправді все було так, як це описують англійці.

— Ви знову поспішаєте робити категоричні висновки. Адже ви чули: розшифровка закінчується тільки припущенням! Ніде не сказано з очевидністю, що німці підмінили валізки.

— Але, може, існують якісь інші, більш імовірні докази?

— Певна річ. І деякі з них можуть довести навіть прямо протилежне.

Помітивши, мабуть, здивування, генерал пояснив:

— Поміркуйте самі. В багажі англійців вибухнула пекельна машина. Але жодного з них у цей час поблизу не було. Вбито й поранено самих лише турків, а з жодної англійської голови навіть волосинка не впала!

Я збентежено втупився у співрозмовника. Справді, я не врахував цієї важливої обставини.

— Ви хочете сказати, що...

— Ні. Я висловлюю тільки гіпотезу, — відповів Влаєвський. — Припустімо таке: в той час англійці боялися, що Німеччина завоює симпатії і в Туреччині. І, не виключено, вони задумали будь-що зашкодити німцям. Майте на увазі й те, що один такий варварський замах міг би скомпрометувати німців не лише в Туреччині, але й в усьому світі.

— Здається, ви маєте певну рацію. Але, кінець кінцем, ми повинні ж дійти якогось висновку!

— Це випадок справді дуже заплутаний, — промовив генерал. — Тому нам не за-

лишається нічого іншого, як тверезо оцінювати факти. А що це за факти? Передусім доведено, що тунель, про який йшла мова, справді було прокопано: певна річ, не без співучасті болгарських властей і, природно, власника щоденника «Сампа». По-друге, напис на аркуші з намальованою гітлерівською свинею свідчить, що англійці знали про цей тунель. Звідки? Можливо ще відтоді, як почалося його прокладання, якщо вони мали своїх агентів серед співробітників гестапо в Болгарії. Так чи інакше, встановлено, що тунель не був для них таємницею. А знаючи, що німці шукають шляхів до їхніх секретних документів, вони, очевидно, підкладали в сейф папери, спеціально виготовлені для гестапо. І тим самим дезінформували ворога.

— В такому разі можна вважати, що «наївний коханець» Пітер не був пасивним статистом у цій грі.

— Ще б пак! — коротко відповів генерал.

Я помовчав. Але, згадавши, як послідовно він переконував мене у двох протилежних гіпотезах, я запитав:

— Ну, і що ж, кінець кінцем, скажу я своїм майбутнім читачам?

Генерал усміхнувся.

— А ви краще не підносьте їм розтерту їжу. Вони не діти. Хай самі спробують увійти в роль розвідника.

(Далі буде)

З болгарської переклав
Л. КОПИЛЕНКО

І. МАРЕК

ЗА ТОБОЮ ТІНЬ

Роман

«Тінь... Куди б ти не пішов, скрізь вона повзе за тобою. В неї немає обличчя й немає імені... Вона лежить між тобою й світом. Через неї ти не можеш піти до людей, з якими ти хотів би жити. Ти з ними працюєш, вони сміються з тобою, люблять тебе, ще трохи, і ти, можливо, досяг би з ними щастя. Але в цьому тобі стала на заваді тінь, щось таке, що не дає тобі спокійно жити...»

Про нелегку, трагічну долю молодого людини, за якою страшною тінню повзе її недавнє минуле, читайте в наступному номері нашого журналу роман чеського письменника І. МАРЕКА „ЗА ТОБОЮ ТІНЬ“.

ЗАПОВІТ ЖИВИМ

Вольфганг Борхерт народився 20 травня 1921 року в Гамбурзі. Обдарований життєрадісний юнак мріяв стати письменником, писати для театру. Але жорстока дійсність розвіяла ці мрії. В 1941 році Борхерта призвали до армії і після відповідної казарменної муштри відправили на Східний фронт.

А невдовзі перед тим під час домашнього обшуку в Гамбурзі було знайдено його листи до рідних, в яких він дозволив собі кілька необережних висловлювань на адресу фюрера і війни. Борхерт і не передчував, які випробування чатують на нього. Незабаром його було тяжко поранено під Смоленськом. Ще не загоїлися рани, як Борхерт захворів. Та це не перешкодило арештові та ув'язненню юного солдата, який своїми листами з фронту нібито «підривав могутність рейху». Вісім місяців провів Борхерт у Нюрнберзькій військовій в'язниці. Військовий трибунал засудив його до смертної кари.

6 страшних тижнів просидів Борхерт в одиночній камері, що-години чекаючи страти.

У своїй післямові до збірки вибраних творів Борхерта, що вийшла вже після смерті автора, відомий західнонімецький письменник Генріх Белль писав: «Мати всього 20 років, сидіти 6 тижнів у камері-одиначці і знати, що ти

повинен заплатити смертю за кілька листів, в яких висловив свою думку про Гітлера і війну! Нехай 20-літні, що візьмуть в руки цю маленьку книжечку, подумают про те, як дорого може цінитися думка, яку високу плату призначають часом за неї».

Найкраще розповів про ці страшні дні у своєму житті сам Борхерт у талановитій психологічній новелі «Квіти для собак»:

«Двері за мною зачинилися. Звичайно, часто трапляється, що за кимось зачиняють двері — часом їх і замикають, — це теж можна собі уявити. Вхідні двері будинку, приміром, замикають на ключ, і тоді ви лишаєтесь або всередині, або за дверима, на вулиці. А зараз двері за мною зачинилися, — ні, вони не зачинилися, а важко засунулися, бо це були неймовірно товсті двері, — їх не можна легко зрушити. Потворні двері з номером 432. Еге ж, двері були позначені: вони мали номер і були оббиті листовим залізом — саме це й робило їх такими пихатими й неприступними; вони не пропускали нікого й нічого, і ніякі благання, що рвалися з глибини душі, не зворушували їх.

І ось мене залишено самого з чужою істотою, ні, не просто залишено — вони замкнули мене разом з цією істотою, перед якою я здебільшого почував страх: во-

ни замкнули мене зі мною самим віч-на-віч.

Чи знаєте ви, як почував себе людина, коли її полишено на саму себе, коли вона лишається наодинці з собою, віддана в розпорядження собі самій? Я не хочу сказати, що від цього неодмінно має бути страшно, але це — одна з найбезумніших пригод, які тільки можуть трапитися в цьому світі: зустрітися з самим собою. Саме так зустрілися ми з моїм другим «я» отут, в камері 432: голі, безпорадні, сконцентровані на власній особі і приречені на повну бездіяльність. Це найстрашніше: бути абсолютно позбавленим можливості вчинити щось. Не мати жодної пляшки, з якої можна напиться, або яку можна розтощити об стіну, ані рушника, щоб повіситись, ані ножа, щоб утекти чи перерізати собі вени, ані пера, яким можна написати щось — нічого і нічого не мати, крім себе самого...

Це до біса мало в порожньому приміщенні з чотирма голими стінами... Ти, номер 432, маленька людинко, — не дай облудній ночі сп'янити тебе! З тобою в камері лише твій страх, більш нікого! Страх і ніч. Але страх — це жахлива потвора, і ніч може стати моторошною, як привид, коли ти лишаєшся наодинці з нею...

Поволі я звикав до себе. День

у день, ніч у ніч я робив найдивовижніші відкриття в собі самому. Але я втратив за цей довгий час будь-який зв'язок з усім навколишнім, з життям, із світом. Минали дні — швидко й монотонно, краплями стікали і зникали в сірій безвісті передо мною. Тюремні мури були такі холодні й мертві, що я зовсім знемігся від розпачу й безнадії... Спершу кілька днів ти кричиш — твоя думка рветься нестримним зойком з грудей, — та коли ніхто й ніщо не озивається на твій голос, то скоро стомлюєшся і замовкаєш. Кілька годин ти б'єш кулаками в стіни, в двері — та коли вони не відчиняються, твої поранені руки скоро стають безсилими, і маленький згусток болю — то одна-єдина втіха, що лишається тобі в цій страшній порожнечі...

Але нема нічого вічного на цьому світі. І от одного дня мої двері раптом розчиняються і багато інших дверей також, і кожні з них виштовхують залякану, давно неголену людину — усі вони розтягаються довгою вервечкою у дворі з зеленою травою посередині і сірими мурами навкруг.

Нараз звідусіль лунає гавкіт — хрипке валування собак із шкіряними поясами навколо животів. Вони підганяють нас, і самі весь час метушаться, не спляються ані на мить. Та коли звикаєш до страху, що гніздиться в тобі, і стаєш трохи спокійнішим, то помічаєш, що то не собаки, а люди в блідо-блакитних мундирах...

Ми рухаємось по колу. Рухаємось під ритмічний стукіт наших дерев'яних черевиків, безпорадні, залякані, і все-таки на якісь піви години радісніші, ніж звичайно. Якби не стовбичили перед очима блакитні мундири з їх гавкотом, можна було б тюпати отак довго, до кінця віку — без минулого, без майбутнього. Тішитися самим лише сучасним: дихати, дивитися, рухатися!

Так було напочатку. Майже свято, маленьке щастя. Та з плином часу, коли довгі місяці ти приречений на таку бездіяльність і монотонність, без просвітку, без надії, — усе це починає набридати. Маленького щастя тобі вже не досить. І тоді настає день, коли це безцільне тупотіння по

колу обертається на муку, коли починаєш відчувати, що високе холодне небо сміється з тебе, а в людях, що йдуть попереду і позаду тебе, вже не вбачаєш братів і товаришів по нещастю, — вони здаються тобі ожилими мертв'яками, котрі тільки для того і з'явилися тут, щоб викликати в тобі відразу — а поміж ними встромили й тебе, і ти, наче дошка в нескінченно-довгому паркані, — без власного обличчя, без своєї волі. Ох, і яку ж нездоланну огиду викликають вони в тебе! Це приходить тоді, коли ти довгі місяці змушений тюпати по колу поміж сірими тюремними мурами під хрипкий гавкіт блідо-голубих мундирів...»

Та сталося «чудо»: нати цього разу «змилисердилися». Несподівано прийшло помилювання: хворого Борхерта «з метою випробування на ділі» знову послають на Східний фронт. Тут у складі штрафного батальйону він мав кров'ю спокнутувати свою «провину». Однак здоров'я Борхерта підірване укрив пораненням і хворобами, і невдовзі його як непридатного до строювої служби переводять у тилу частину. Тут начебто щастя посміхнулося йому: вже було прийнято рішення про зарахування його актором у фронтовий гастрольний театр. Та напередодні його від'їзду до театру надійшов донос начальству, в якому розповідалося про «крамольні» дотепи, анекдоти і каламбури, що їх поширював Борхерт, виявляючи цим неповагу до фюрера, рейху і його збройних сил. Борхерта знову заарештовано і засуджено до 9-місячного ув'язнення. Цього разу — в Моабітській тюрмі, у Берліні, де незадовго до того ченав вирішення своєї долі Юліус Фучін.

Навесні 1945 року Борхерта в арештантському вагоні вивозять з Берліна до району, котрий незабаром зайняли американці. Сотні кілометрів пішки пройшов Борхерт серед димуючих руїн німецьких міст і сіл і вже смертельно-хворий повернувся, нарешті, до зруйнованого Гамбурга. І хоч він ще працював тут як асистент режисера і куплетист у кабаре, писав оповідання, маніфести, вірші — сили його вичерпувалися.

Вірні друзі купили йому путівку до одного із швейцарських санаторіїв, та було вже надто пізно. Тут, у Базелі, 20 листопада 1947 року Вольфганг Борхерта не стало.

А на другий день в Гамбурзі було вперше поставлено його драму «За дверима», написану за кілька місяців до смерті. Лише один день не дожив Борхерт до цієї знаменної події — до прем'єри своєї єдиної п'єси, що згодом з тріумфом обійшла всі театри Німеччини і вийшла за її межі, була екранізована під назвою «Хохання 47» і перекладена на багато європейських мов...

Коли вибухнула війна, Борхерту було 18 років, коли вона закінчилася, йому минуло 24. Війна і тюрми зруйнували його здоров'я, решту довершили голод і розруха післявоєнних років. Два коротких роки залишила неласкава доля Борхертові для творчості. Смертельна хвороба неблаганно підточувала його сили, і він працював так, наче біг наввипередки із смертю. Його оповідання вийшли друком в двох томиках «Вибраних творів» у 1947 році. Незадовго до того вийшла невеличка збірка його імпресіоністичних поезій — «Ліхтар, ніч і зорі».

Багато крові, горя, мук, сліз і людського страждання судилося Борхертові побачити на своєму короткому віку, і все побачене і пережите міцно закарбувалося в його пам'яті і серці, владно вимагало виходу. Борхерт не міг не писати. Життя дало йому багатющий матеріал для творчості. Кожне його оповідання, кожна картина драми «За дверима» жагуче розповідають про злигодні цього світу, про муки голодних, про інвалідів війни, про тих, що повернулися на батьківщину і не знайшли батьківщини, — загалом про всіх тих, чие життя понівечила страшна м'ясорубка — війна, «ця зачумлена могутня потвора». Як наже в своїй вступній статті до збірки оповідань Борхерта І. Фрадкін, він писав, наче виконуючи обітницю, дану мільйонам своїх загиблих ровесників, мільйонам калік і безпритульних бродяг, що повернулися до згаслих вогнищ, зруйнованих домівок, до могил

близьких людей, писав від імені покоління, фізично і морально травмованого війною.

Один такий навіки травмований війною і пережитими кошмарами чоловік — лейтенант Фішер виступає в оповіданні «Довгою, довгою вулицею»:

«Лівою, два, три, чотири. Лівою, два, три, чотири, лівою, два, далі, Фішер! Три, чотири, лівою, два, вперед, Фішер! Далі! Кроком руш, два, три, чотири! Швидше, Фішер! Три, чотири, дихай, Фішер! Далі, Фішер, далі! Кроком руш, піхото, завжди вперед, піхото, гайда, гайда, гайда...

Я крокую вперед. Вже двічі я лягав. Хочу дійти до трамвая. Мушу дійти. Вже двічі я лягав. Голод мучить мене. Але я мушу дійти. Мушу. Мушу дійти до трамвая. Вже двічі я... три, чотири, лівою, два, три, чотири, мушу дійти, три, чотири, кроком руш, вперед, три, чотири, гайда вперед, піхото, піхото... хото... хото...

57 поховали під Воронежем. Ці 57 нічого не передчували — ні до, ні після того. До того вони ще співали. Марш, марш, гайда вперед!.. А один написав додому... тоді ми купимо собі патефон. Та ось інші люди за чотири тисячі метрів від них за наказом натиснули на кнопку. І враз — як загуркоче! Наче старий грузовик з порожніми бочками промчав бруківкою: гарматна ораторія. Отоді й поховали 57 під Воронежем. До того вони ще співали. А потім — замовкли навіки. 9 автослюсарів, 2 садівники, 5 службовців, 6 продавців, 1 перукар, 17 селян, 2 вчителі, 1 пастор, 6 робітників, 1 музикант, 7 школярів. 7 школярів. Усіх їх поховано під Воронежем. А вони нічого й не передчували, ті 57.

А мене забули. Я був ще не зовсім мертвий. Гайда, гайда... Я був ледь-ледь живий. А інші... їх поховали під Воронежем. 57. 57. Додай ще один нуль. 570. Ще і ще один. 57000. І ще і ще. І ще. Усіх їх поховано під Воронежем. І нічого вони не передчували. Нічого не хотіли. Цього вони у всякому разі не хотіли. Перед тим вони ще співали. Вперед, гайда... А потім — замовкли навіки. А той так і не купив собі патефо-

на. Його теж поховали під Воронежем, як і решту 56. 57 штук. Усіх, крім мене. Я один був ще не зовсім мертвий. Я повинен дійти до трамвая. Вулиця сіра. А трамвай жовтий-жовтий... Вже двічі я лягав... марш, марш, вперед, Фішер!.. Коли б тільки не голод, проклятий голод, весь час проклятий голод — лівою, два, три, чотири, лівою, два, лівою два, лівою два...

Тільки б не було ночей. Тільки б не було ночей. В кожному шурхоті вчувається звір. В кожній тіні — чорний чоловік. Ніколи не побудує я страху перед чорними людьми. На подушці цілу ніч гуркочуть гармати: це пульс. Мамо, ти нізачо не повинна була кидати мене самого. Тепер ми вже ніколи не побачимось. Ніколи...

Тільки що хтось сказав мені: «Добрий день, пане Фішер». Хіба я пан Фішер? Хіба я можу бути паном Фішером, знову просто паном Фішером? Адже я був лейтенантом Фішером... «Добрий день», сказав він. Але він не знає, що я був лейтенантом Фішером. Доброго дня побажав він мені — для лейтенанта Фішера немає вже добрих днів. Цього він не знає.

Чоловік біжить вулицею. Довгою, довгою вулицею. Його мучить страх. Він мчить зі своїм страхом по всій землі. На хиткій хвилі світу. Цей чоловік — я. Мені 25 років. І я в дорозі. Давно, і все ще в дорозі... Чоловік стрибає в трамвай, в жовтий милий трамвай. Цей чоловік — я...

Куди ми їдемо? — питаю я. Усі мовчать... А 57 крокують по вулиці поряд з трамваем. Марш, гайда... сміливо, піхото, під Воронежем. Гайда... Попереду виступає лейтенант Фішер. Лейтенант Фішер — це я. І моя мати іде за мною. 57 мільйонів ідуть за мною.

— Куди ж ми їдемо? — питаю я кондуктора. Тоді він простягає мені зелений, кольору надії, квиток.

— Усі ми повинні платити, — каже він і простягає мені руку. І я віддаю йому 57 чоловік.

«Дзень-дон», — дзвенить трамвай, і ніхто не знає, куди ми їдемо. І всі їдуть разом. І ніхто не

знає... ніхто не знає.. ніхто не знає...

Основна тема оповідань Борхерта, — війна, і все так чи інакше пов'язано з нею: руїни, горе, самотність, смерть, життя за тюремними ґратами, муки голоду, страждання дітей. Травмовані війною герої Борхерта — жертви соціальної несправедливості — почувають свою безпорадність перед її неблаганною силою. Але позицію самого письменника не можна ототожнювати з фаталізмом його смиренних і навіки заляканих героїв. Борхерт розумів, що війни викликає не фатум, а злочинна і користолюбна діяльність сильних світу цього. Про це недвозначно мовиться, наприклад, у такому філософськи-публіцистичному творі його, як «Хрестоматійні історії»:

«— У всіх людей вже є швейні машини, радіо, холодильники і телефони. Що ми робитимемо тепер? — спитав фабрикант.

— Бомби, — сказав винахідник.

— Війну, — сказав генерал.

— Ну, що ж, коли інакше ніяк не можна... — сказав фабрикант».

Письменник називає конкретних винуватців війни — капіталістів, генералів, учених, що віддали свої знання і здібності на службу імпералістичним хижакам. Це їм вигідна війна, бо вона несе їм нечувані прибутки, владу, розкіш. А маленькі люди, сліпі й покірні виконавці їх злої волі, — це для них ніби кеглі у величезному кегельбані, що збиваються кулями, пущеними впевненою і жорстокою рукою:

«Кегельбан. Двоє розмовляють між собою.

— Чого це, професоре, на вас чорний костюм? Хтось помер?

— Зовсім ні, зовсім ні. Ми святкували. Виряджали молодь на фронт. Я виголосив маленьку промову. Згадав Спарту. Цитував Клаузевіца. Втовкмачив кілька понять: честь, вітчизна. Хлопчики декламували Гельдерліна. Зворушливе свято. Надзвичайно зворушливе. Хлопчики співали: «Господь, який створив метал». Очі в них блищали. Зворушливо. Надзвичайно зворушливо.

— Боже мій, професоре, перестаньте. Це ж страшно.

Професор приголомшено вступився у свого співрозмовника. Розповідаючи, він малював на папері малесенькі хрестики. Зовсім малесенькі хрестики. Він підвівся і засміявся. Узняв нову кулю і покотив її по кегельбану. Почувся глухий гуркіт. Кеглі попадали. Вони були схожі на маленьких чоловічків...»

А ось ще одна промовиста картина:

«Двоє розмовляють між собою.

— Ну, як справи?

— Поганенько.

— Скільки у вас ще лишилось?

— Коли все йтиме добре, — чотири тисячі.

— А скільки ви зможете дати мені?

— Щонайбільше — вісімсот.

— Вони всі пропадуть.

— Гаразд, тисячу.

— Дякую.

Співрозмовники розійшлися. Вони говорили про людей. Це були генерали.

Ішла війна»...

«Чоловік у білому халаті писав цифри на аркуші паперу. Поряд з ними він вималював маленькі акуратненькі літери. Потім зняв халат і цілу годину порався біля квітів на підвіконні. Побачивши, що один вазон зав'яв, він дуже засмутився й заплакав.

А на папері стояли цифри. Вони доводили, що досить півграма, щоб за дві години убити тисячу чоловік.

Сонце осявало квіти. І папір також...»

Війна, крім усього, розтліває душу людини, убиває в ній все благородне і прекрасне. Вона антигуманна в самій своїй суті, твердить Борхерт.

«Коли війна закінчилася, один солдат повернувся додому. Але в нього не було хліба. І тоді він побачив чоловіка, — у якого був хліб. Він убив його.

— Ти не маєш права нікого убивати, — сказав суддя.

— Чому? — здивувався солдат».

І в кінці «Хрестоматійних історій» — філософське узагальнення про протиприродність воєн взагалі, заклик до мирного співіснування народів:

«Жило собі на світі двоє людей.

Коли їм було по два роки, вони били один одного руками.

Коли їм було по дванадцять років, вони билися палицями і кидали один в одного камінням.

Коли їм було по 22, вони стріляли один в одного з рушниць.

Коли їм було по 42, вони кидали бомби.

Коли їм було по 62, вони взялися за бактерії.

Коли їм минуло по 82, вони померли. Їх поховали поряд.

Коли через сто років крізь їх могили прогрізся дощовий черв'як, він зовсім і не помітив, що тут поховано двох різних людей. Скрізь була та сама земля. Скрізь та ж сама земля...»

Щоправда, як слушно зазначає в своїй передмові І. Фраднін, уявлення Борхерта про винуватців війни досить невиразні і продиктовані скоріше емоціями, ніж розумом, та на одміну від деяких західнонімецьких письменників, Борхерт був переконаний, що винуватці є і що вони мусять відповісти за свої злочини.

Реакційні літературознавці Західної Німеччини намагаються всіляко фальсифікувати творчість Борхерта, силкуються довести, що в духовній драмі його винні не фашизм, не війна, а «споконвічний трагізм людського буття», «руйнівна катастрофа розриву з богом», «природжена гріховність людини» тощо. Та творчість Борхерта спростовує ці вигадки. Справді, в новелах Борхерта часом звучали ноти трагічної самотності і роз'єднаності людей, розпачу і розгубленості. Та не це визначало їх основну тональність, їх високий гуманістичний пафос. Коли й траплялося, що письменник підпадав під владу песимістичних настроїв і світ починав ввижатися йому в похмурих, сірих, безрадністих тонах, то цілком зрозуміло, що настрої ці нав'язні були жорстким і кривавим недавнім минулим. До того ж, згадаймо, в яких умовах творив Борхерт у цей час, долаючи голод, холод і тяжку недугу.

Та, перечитуючи твори Борхерта, не можна не помітити значної еволюції, що її пройшов письменник, — від сліпого стихійного пацифізму до свідомого й активного антимілітаризму. Про цю еволюцію свідчать, зокрема, пристрасні пуб-

ліцистичні твори останнього періоду його життя. Буквально за кілька тижнів до смерті Борхерт написав такі програмно-політичні оповідання й декларації, як «Цей наш маніфест», уже згадувані «Хрестоматійні історії» і «Тоді лишається тільки одне!» Останнє з них, написане в Швейцарії за кілька днів до смерті, — найбільш послідовне в своїй палкій антимілітаристській спрямованості:

«Ти. Робітник біля машини і робітник за верстатом! Якщо завтра накажуть тобі: не роби більше водопровідних труб і каструль, — виробляй каски і кулемети, тоді лишається тільки одне:

Скажи НІ!

Ти. Дівчина за прилавком крамниці чи дівчина у конторі! Якщо завтра накажуть тобі: наповнюй гранати вибухівкою і монтуй оптичні приціли для снайперських рушниць, тоді лишається тільки одне:

Скажи НІ!

Ти. Пілот на льотному полі! Якщо завтра накажуть тобі: скидай бомби і запалювальні снаряди на мирні міста, тоді лишається тільки одне: скажи НІ!

Ти. Чоловік на селі і чоловік у місті! Якщо завтра прийдуть і принесуть тобі повістку — з'явитися на призовний пункт, тоді лишається тільки одне: скажи НІ!

Ти. Мати в Сан-Франціско і в Лондоні, на Хуанхе і на Міссісіпі ти, мати в Неаполі, і в Гамбурзі, і в Каїрі, і в Осло — матері в усіх частинах світу, матері на всій землі, якщо завтра вам скажуть: народжуйте дітей — медичних сестер для військових госпіталів і нових солдатів для нових битв, — матері світу, тоді лишається тільки одне: скажіть НІ! Матері, скажіть НІ!

Бо коли ви не скажете НІ, коли ви не скажете НІ, матері, тоді...

У колись гамірливих прокуренних портових містах, застогнавши востаннє, заніміють велічезні кораблі, і, наче гігантські скелети утоплеників-мамонтів, будуть тихо погойдуватися навпроти мертвих, самотніх мурів набережних, обростаючи водоростями і черепашками, і від них тхнутиме прогукують рибу і цвинтарем...

Наче недоладні жуки зі скля-

ними очима, впадуть поряд із порваною й покрученою сталевую плутаниною проводів і рейок понівечені кістяки трамваїв серед плутанини сплюндрованих вулиць...

Сіра, як баговиння, густа свинцева тиша оповие, поже, поглине все, вона пустить своє коріння і в школах, і в університетах, і в театрах, на спортивних і дитячих майданчиках,—моторошна, всепоглинаюча і невідпорна тиша...

Покриються порохом, зотліють геніальні винаходи великих учених-медиків у наукових інститутах...

Поникне на полях збіжжя поряд із заржавілими плугами, поляже, як розбите військо, а колись чадні цегляні димарі навки застиглих заводів позаростають травною

і розпадуться на порох, розпадутся на порох...

Тоді блукатиме по світу остання людина з покромсаними кишками і отруєними легенями, мовчазна і самотня під отруйнояскравим сонцем і мерехтливими сузір'ями, зовсім самотня серед безлічі братських могил і холодних, закутих у бетон, спустошених міст, остання людина—страшна, безумна, скорботна — і на її страшне запитання: ЧОМУ? — ніщо не озветься в степу, і воно, це запитання-скарга, полине понад мертвими руїнами, відіб'ється луною від височенних дотів, розсиплеться кривавим сміхом, ніхто не почує її, і ніхто не озветься — це буде останній тваринний крик останньої живої істоти на землі — людини...

Усе це може статися завтра, можливо, вранці, можливо, навіть уже сьогодні вночі, можливо, сьогодні вночі, якщо... якщо... якщо ви не скажете НІ!...»

Найвизначнішим твором Борхерта є його драма «За дверима» — гнівний обвинувальний акт війні. А втім, усе коротке трагічне життя самого Борхерта є не менш промовистою агітацією проти розпалювання нових кривавих воєн. Кожним своїм твором, усім своїм життям Вольфганг Борхерт закликає людей бути пильними, не дати знавіснілим реваншистам і новоявленим фашистам розв'язати нову смертоносну термоядерну війну. Це — посмертний заповіт Борхерта усім людям доброї волі на землі.

Надія АНДРІАНОВА

КАЛЕНДАР КОЛ ВСЕСВІТУ

МІЛЬЙОН ЗАГУБЛЕНИХ ЩОРОКУ. Близько одного мільйона жителів Сполучених Штатів визнаються офіційно як такі, що пропали безвісти. Тут і самогубці, тіла яких не знайдено, і жертви бандитських нападів і викрадень, і психічно хворі. Людей викреслюють з списків і все...

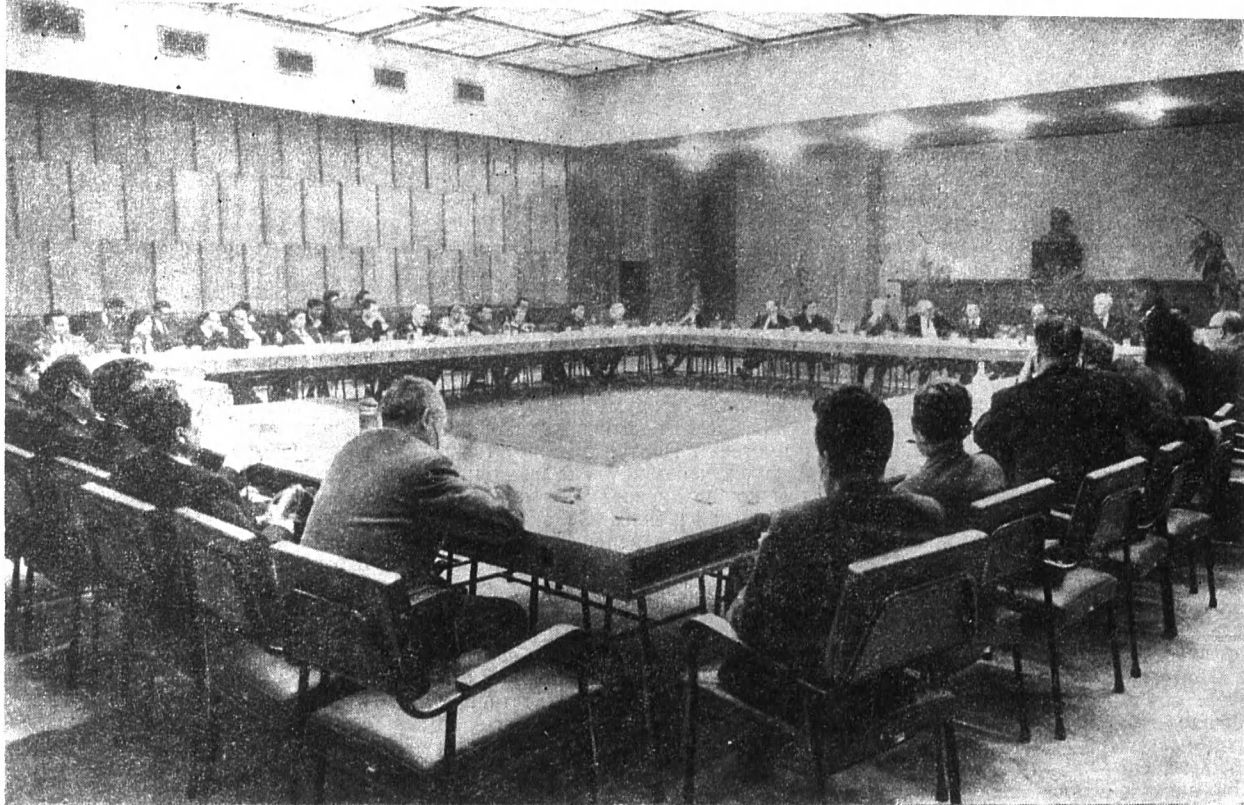
РОБОТА ЗА СУМІСНИЦТВОМ. У французькому курортному місті Ніцці є спеціальна поліція моральності. Довгий час її очолював якийсь Роже Кольємер. Але тепер Кольємера звільнили з посади за те, що він був власником кількох підпільних притонів розпусти.

БАРАБАНЩИК № 1. 23-річний Майкл Гвайн з Голулу поповнив список дивних рекордсменів світу. Він барабанив безперервно аж 89 годин підряд. Невтомний Майкл дістав титул «барабанщик № 1» і грошову винагороду. Газети навпербій розхваляють здібності нового рекордсмена. Проте ніхто ані словом не обмовився відносно того, кому і навіщо потрібно барабанити безупину майже чотири доби.

АЛЬПИ ВДОМА. Японським альпіністам нема чого тепер пускатися в далекі подорожі. Вони можуть здиратися на неприступні вершини майже вдома, в токійських магазинах спортивного приладдя. Тут обладнані високі круті схили, льодовики — одне слово, все як у справжніх Альпах. Дешево, приступно і безпечно!

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА. Перед одним брюссельським судом став житель бельгійської столиці Анрі Леклерк. Він має відповідати за систематичне знущання над своєю дружиною. Обвинувачений є автором популярної книжки «Жінки вимагають ніжності»...

КРАЇНА МОРОЗИВА. Досі вважалося, що найбільшими споживачами морозива в Європі завжди були і залишаються жителі Італії, Іспанії та інших середземноморських країн. Але статистика спростувала цю думку. Рекордсменами в галузі споживання морозива виявилися насправді жителі північної країни — Швеції: 4,8 кілограма на душу населення в рік. Італійці ж, наприклад, споживають лише 3,9 кілограма.

Загальний вигляд залу засідань «круглого столу».

„КРУГЛИЙ СТІЛ“

РЕДАКТОРІВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ЖУРНАЛІВ

Протягом останніх років все частіше відбуваються різні конференції так званого «круглого столу». Цей термін означає обмін думками в умовах повної рівноправності всіх учасників таких конференцій. Зрозуміла річ, ніхто не сподівається досягнення повної однаковості думок внаслідок цих обговорень. Тут зовсім немає «мирного співіснування ідеологій» представників різних держав, — капіталістичних і соціалістичних, — і різних ідейних поглядів. Проте ширший і доброзичливий обмін думками, взаємне прагнення таких «круглих столів» до спільного розуміння і досягнення тієї чи іншої мети — сприяють опрацюванню такої платформи, яка може бути спільною для всіх, незалежно від поглядів та переконань — громадських, релігійних та інших. Такою спільною платформою багатьох «круглих столів» є, зокрема, боротьба за мир, дружбу, взаєморозуміння між народами. Цій благородній справі служив і скликаний Європейським товариством письменників (КОМЕС) «круглий стіл» редакторів літературно-художніх журналів, який нещодавно відбувся в столиці Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії Белграді. В числі учасників «круглого столу» був і редактор журналу «Всесвіт». Нижче ми друкуємо, з деякими примітками і з незначними скороченнями, об'єктивний й змістовний звіт про роботу «круглого столу», надрукований в югославській газеті «Борба»:

У Белграді розпочалася триденна зустріч редакторів найбільш відомих європейських літературних журналів, скликана організацією Європейського товариства письменників (КОМЕС) і Спілкою письменників Югославії. За кількістю учасників ця нарада найширша з усіх, що відбувалися в

нашій країні: в ній беруть участь представники майже 30 зарубіжних і 20 вітчизняних літературних видань. Тема белградського «круглого столу» — співдружність, зближення і знайомство різних національних літератур через журнали й газети.

На зустріч у Белград приїхали

редактори літературних видань з Болгарії, Чехословаччини, Англії, Ірландії, Франції, Італії, Ісландії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, Радянського Союзу, Швейцарії, Швеції, Туреччини, Португалії і Югославії.

* * *

Від імені організатора зустрічі «за круглим столом» нараду відкрив Танасійо Младенович, заступник голови національної секції КОМЕС. Він поздоровив усіх учасників зустрічі і гостей, серед яких був секретар інформації Союзного виконавчого віче Густав Влахов, консул Італії в Белграді Роберто Дучі, директор літературної секції Юнеско Роже Кайуа, заступник голови КОМЕС Микола Бажан, голова югославської секції КОМЕС Іво Андрич, заступник голови Сербської академії наук і мистецтва Велібор Глігорич, голова Міжнародної федерації перекладачів Златко Горян, голова Спілки письменників Югославії Меша Селімович та інші.

У короткий вітальний промові секретар інформації Союзного виконавчого віче Густав Влахов сказав, що Югославія пишається

тим, що вона стала місцем наради, яка сприяє справі взаєморозуміння, зближення й знайомства письменників і літератур. Цю зустріч слід оцінювати, виходячи не лише з промов, що їх буде виголошено, а з того, що відбуватиметься після її закінчення.

Український поет, заступник голови КОМЕС Микола Бажан закликав присутніх зробити все можливе для того, щоб зустріч проходила в атмосфері взаєморозуміння й дружби. Діяльність організації Європейського об'єднання письменників, сказав М. Бажан, відзначається боротьбою проти будь-якого прояву неофашизму, расизму і неоколоніалізму. Ми починаємо цю нараду під мирним небом Белграда, але це не означає, що ми не чуємо реву літаків, вибуху напалмових бомб і страждань окремих народів.

«Нам сьогодні потрібна культура, єдина в своїй основі,— сказав Меша Селімович,— культура, яка буде насамперед гуманною. Світова культура — це необхідність, і хоч вона існувала завжди, вона ніколи не мала таких умов для розвитку, як у наш час. Зараз виникли нові потреби і нові можливості культурного спілкування. Я далекий від думки про те, що тут буде викладено ідентичні позиції й висловлено абсолютно схожі думки, але існує щось вагомніше й важливіше — це те, що нас зближує».

Говорячи про перекладачів і про їхню роль в налагодженні безпосередніх контактів між народами, Златко Горян, голова Міжнародної федерації перекладачів, звернув особливу увагу на те, що переклади зменшують відстань між народами і зближують нації.

Вступну промову «за круглим столом» проголосив і генеральний секретар КОМЕС, редактор італійського літературного журналу «Європа лєттераріа» Джанкарло Вігореллі.

Спинившись, зокрема, на основних причинах скликання цього форуму, Вігореллі сказав, що співдружність письменників зараз необхідна більше, ніж будь-коли. У створенні такої співдружності можуть відіграти велику роль літературні журнали, але справжньої співдружності можна досягти лише за умов абсолютної автономії кожного видання. Всі ми розуміємо свою відповідальність за те, що робимо; сказав Вігореллі, і усвідомлюємо, наскільки для всіх нас корисно те, що ми сидимо й розмовляємо за цим столом без будь-якої упередженості, без позерства й нещирості.

* * *

Шістнадцять письменників виступили на нараді за «круглим столом». Своїми думками про шляхи, завдання й можливості

міжнародної співдружності літератур поділилися югославські представники Оскар Давічо, Душан Матич і Чедомир Міндерович, а також Тасмонд О'Греді (Ірландія), Вольфганг Його і Пауль Вінс (НДР), Адам Тарн (Польща), Тор Вільямссон (Ісландія), Роже Кайуа (Франція).

Надзвичайно цікавим був виступ представника португальських письменників¹, котрий розповів учасникам форуму про важке культурне й політичне становище інтелігенції Португалії, про утиски цензури, через яку має проходити там кожне друковане слово. Диктаторський режим Салазара, що тримається на репресіях і терорі, придушує будь-яку вільну думку, сковує творчість, обмежує культуру вузькими рамками догматизму. Португальська інтелігенція згуртовує свої сили на боротьбу з цією системою. Це повідомлення було зустрінуто одностайним схваленням з боку всіх учасників белградської зустрічі «за круглим столом».

Про світову літературу, про нитки, що з'єднують окремі національні культури, говорив на засіданні югославський письменник Драган Єремич.

«Всі, що виступають в літературі як редактори журналів, критики, викладачі й історики літератури або перекладачі, стоять перед завданням перетворити літературу на могутню силу, яка б не роз'єднувала, а згуртовувала людей і народи світу в єдиний духовний колектив». Відтоді, як Гюго сказав, що «національна література зараз менш актуальна, на порядку денному — епоха світової літератури», минуло вже чимало часу і, можливо, саме завдання нашої епохи полягає в тому, щоб перетворити в життя ідеї великого поета».

Атмосфера зустрічі пожвавилась полемічними виступами редактора київського журналу «Всесвіт» О. Полторацького і генерального секретаря Європейського об'єднання письменників Джанкарло Вігореллі. Звернувши увагу на ту частину виступу Вігореллі, де були слова про «цензурні утиски в соціалістичних країнах», Полторацький протиставив цьому твердженню розповідь про те, що відбувається зараз у Радянському Союзі, зокрема на Україні. «В нас є цензура, сказав Полторацький, але це спеціальна цензура, яка оберігає державу і військову таємницю. Ми пишаємось тим, що пропаганда війни в нашій країні карється як найтяжчий злочин. Ми вважаємо, що всі народи світу заслуговують на повагу, бо всі вони хочать миру й свободи. Ми їх розуміємо й по-

¹ З огляду на можливі репресії з боку салазарівського режиму, ім'я оратора названо не було. (Ред.).

важаємо, і саме це об'єднує нас. На Україні перекладено чимало творів письменників Заходу далеких від нашої ідеології — Хемінгуей, Кафки, Віторіні, Кіплінга, Сарояна, Фолкнера, Стейнбека, Камю та інших,— і при цьому ніхто не втручався, ніхто не забороняв видавати цих творів. Ми повинні друкувати й доробок тих письменників, чиї літературні концепції не відповідають нашим. Наприклад, у нас дуже багато писалося про Кафку, але поки не з'явилися переклади його творів, читачі не мали повного уявлення, хто такий Кафка. Вони й тепер не захоплюються ними, не вихваляють його, але, принаймні, знають цього письменника»¹.

Відповідаючи Полторацькому, Вігореллі заявив, що в соціалістичних країнах, можливо, й немає такої цензури, як в деяких західних країнах, зокрема Англії й Ірландії, де суворо контролюється радіо й телебачення, але там існує цензура іншого типу, яка впливає на свободу літературної творчості.

Редактор італійського журналу «Квартієре» Джані Тоті говорив про завдання, що стоять перед Європейським товариством письменників, і про нові можливості поширення його діяльності. Він вніс кілька цікавих пропозицій, які, на його думку, можуть піднести авторитет цієї організації. В Латинській Америці збираються створити часопис, який має бути «журналом журналів»,— передруковувати з різних періодичних видань найцікавіші літературні матеріали. В Європі таким журналом міг би стати «Європа лєттераріа». Д. Тоті запропонував також поширити на всі країни світу «Міжнародний день поезії», що його вирішили провадити письменники Радянського Союзу, а також, щоб КОМЕС у майбутньому брав під свій захист прогресивних письменників, яких кидають до в'язниць.

У дискусії взяли участь також редактор чехословацького журналу «Пламен» Іржі Гаек та редактор німецького часопису «Зміст і форма» Гірнус.

* * *

На останньому засіданні редакторів європейських літературних

¹ Редактор журналу «Всесвіт» виступив також проти вимоги «абсолютної свободи творчості», яка прозвучала у виступі одного з делегатів, редактора ісландського журналу Тора Вільямссона, заявивши, що й сам промовець, напевне, був би проти такої «свободи», яка дозволяє пропагувати ідеї расизму, роздування нової світової війни, колоніалізму тощо. Дійсна свобода творчості, яка існує в Радянському Союзі, звичайно, передбачає боротьбу проти цього, і визначена марксистсько-ленінським світоглядом митців. (Ред.).

журналів розмова зосередилася навколо оцінки проблем піднятих на засіданнях «літературного столу».

Культура повинна подолати всі кордони політичних розходжень, сказав П'єр Абрагам, редактор французького журналу «Ероп». У своєму виступі він приділив чимало уваги характеру літературних видань та їх ролі у створенні літературних традицій. Літературні журнали, на його думку, є свого роду архівами, чимало текстів, надрукованих на їх сторінках, звучать як документ часу, отож і подібні видання самі стають документами епохи. На одміну від щоденників і газет, журнали мають безпосередній контакт з своєю епохою, вони є її обличчям¹. Таємниця успіху журналу в його

¹ У своєму другому виступі П. Абрагам висунув цікаву й плідну пропозицію видати в ближчому майбутньому один номер кожного європейського журналу, в якому надрукувати одні й ті самі твори — художні й публіцистичні, так як це робить ЮНЕСКО, видаючи багатьма мовами для багатьох країн відомий «Кур'єр ЮНЕСКО». Ця думка, яка вимагає, звичайно, детального практичного розроблення, викликала загальне схвалення всіх учасників «круглого столу». Справа — за її реалізацією. (Ред.).

спеціалізації, як заявив про це вчора Душан Матич. Спеціальні номери видань, присвячені окремій темі або галузі, цікавлять читача значно більше, ніж звичайні номери.

Югославський письменник Братко Крефт спинився на деяких проблемах, що їх висвітлював у своїй доповіді Оскар Давічо, головним чином на висловлюванні Давічо про літературу на так званих «великих» і «малих» мовах і на проблемі перекладу поезії. Цінність окремої літератури й культури визначається, крім іншого, ще й контактом, в якому перебуває вона з іншими світовими цивілізаціями. Наприклад, в югославських театрах ставляться найсучасніші твори світової драматургії. Це свідчення того, що наша країна має постійні зв'язки з навколишнім світом, цікавиться культурними подіями в різних країнах. Втім, складається враження, що інші країни мають слабкий контакт з Югославією, тому що багато творів наших письменників, які позначені високою майстерністю, невідомі за межами країни.

Про справи редакції радянського журналу «Новый мир» говорив

заступник головного редактора цього видання О. Демент'єв. Він підкреслив, що радянські редактори часто виїждять у відрядження до редакцій окремих польських, чехословацьких та угорських журналів, знайомляться з їх роботою, встановлюють взаємні зв'язки тощо. Цим самим зміцнюються контакти й розв'язуються непорозуміння, що могли б мати місце в їх діяльності.

У дискусії взяли участь також головний редактор загребського часопису «Форум» Іво Франгеш та представники редакцій інших європейських журналів.

Всі учасники белградської зустрічі редакторів майже 50-ти журналів з 17 країн Європи прийшли до висновку, що треба частіше влаштовувати такі обміни думками, бо це найкращий спосіб взаємного знайомства й співдружності. Одночасно це чудова нагода для обміну літературними справами та інформаціями, що, безумовно, зближує культури і сприяє зміцненню дружби між народами.

Б. ЙОВАНОВИЧ
«Ворба», Белград

Переклад з сербської

«ЕЛЕКТРОСОН». Джоні Мортону, — лондонському злодію, якого довго розшукувала поліція, цього разу не пощастило: він прокинувся з наручниками на руках. Мортон пригадує, що, прокинувшись у банк, він встиг лише торкнутися металевої касети з грошима і раптом знепритомнів. В Англії встановлюють зараз в різних установах і банках грошові касети, з добре замаскованою електросистемою, яка одразу ж паралізує того, хто торкнеться до неї. У такий спосіб були спіймані вже 109 злощиків. Іноді касети паралізують і касирів, які забувають вимкнути електрику.

НІХТО НЕ ПОСКАРЖИВСЯ... Західнонімецька поліція заарештувала якогось Ульріха Шіміца, який довгий час обдурював довірливих людей, продаючи їм за великі гроші пілюлі від... глупоти! Адвокат заарештованого заявив, що немає ніяких підстав квати

його підзахисного, оскільки жодний з покупців отих пілюль не поскаржився, що вони не діють...

ЗАХИСТ ВІД ПАЛКИХ ТУРИСТОК. Музей образотворчого мистецтва в Равенні (Італія) змушений був обнести відому скульптуру «Сплячий рицар» колючим дротом. Скляний ковпак, під яким до цього часу перебувало скульптурне зображення красуня-рицаря, став непрозорим: американські туристи зацілювали його своїми нафарбованими губами так, що кризь скло вже нічого не можна було побачити.

ДИВО-ПОЛІГЛОТ. Італійський професор Тальявані вільно розмовляє чи не всіма європейськими мовами. В 12 років він знав уже сім мов. На конгресі мовознавців Тальявані виступив з привітанням, яке виголосив п'ятдесятьма мовами, лекції читає 25-ма мовами. Тепер Тальявані зацікавився мовою ескимосів.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ДЛЯ ЗМІЩЕННЯ БЮДЖЕТУ. Австралійський уряд прийняв закон про націоналізацію... уламків кораблів, що зазнали аварії в австралійських водах за давніх часів. Мета закону — захистити скарби, що, як вважають, лежать на дні морському, від різного роду приватних шукачів.

НАДІЙНА ОХОРОНА. Водії таксі в Стокгольмі, які дуже часто зазнають нападів у нічні часи, одержали тепер дуже оригінальну охорону. На сидінні поруч з собою вони садовлять ляльку у вигляді кремезного чоловіка. Для більшого ефекту лялька тримає в зубах цигарку, що увесь час куриться. Грабіжники не наважуються нападати на такий екіпаж.

АНГЛІЯ

Відомий англійський композитор Алан Буш пише на замовлення Берлінського оперного театру нову оперу під назвою «Людина, яка ніколи не вмирала». Це буде розповідь про життя і смерть уславленого героя американського робітничого руху Джо Хілла.

* * *

Молодий драматург Джон Арден повідомив представників преси, що працює над п'єсою «Трафальгар» — про життя англійського адмірала Нельсона. Це буде музична комедія, музику і пісні до якої пишуть Джеррі Бон і Шелдон Гарнік.

* * *

У видавництві «Оксфорд» нещодавно вийшла романізована біографія великого англійського філософа Томаса Карлейля, яка належить перу письменниці Теї Голм.

Роман Голм «Карлейлі у себе вдома» розповідає про життя Томаса Карлейля і його дружини Джейн в Лондоні, куди вони переїхали 1834 року з Шотландії. Письменниця використала в своїй книзі матеріали з щоденника Карлейля, його епістолярну спадщину, спогади друзів і знайомих.

БОЛГАРІЯ

Камен Калчев — болгарський письменник старшого покоління, відомий своїми творами «Родина тначів», «Двоє з Нового міста», «Закохані птахи» (див. «Всесвіт» № 5 за 1962 р.).

ТВОРИ

АУРЕЛА ЖІКІДІ

В Бухаресті відкрилася посмертна виставка творів графіка і художника-карикатуриста Аурела Жікіді.

На виставці представлено близько 600 робіт; серед них багато живописних творів, ескізи театральних декорацій, літографії. Гостросаркастичні карикатури Аурела Жікіді таврують пихатість і фарисейство буржуазії, безсоромну демагогію правителів колишньої боярської Румунії. Ці карикатури створені в першій половині 30-х років, коли художник активно співробітничав у прогресивних газетах і журналах. В останні роки життя Жікіді створив цикл малюнків «1907 рік», присвячений селянським повстанням. В них художник утверджується як митець великої епічної сили.

А. Жікіді. Спиридон. Ілюстрація до комедії І. Караджале «Бурхлива ніч», 1932.

А. Жікіді. Офіційний візит. Гуш. 1930.

МУЗИКА ЗАСТЕРІГАЄ ЛЮДЕЙ

«Атомна смерть». Вже сама назва опери, створеної італійським композитором Джакомо Манцоні та поетом Еміліо Джона, викликала гарячі дискусії.

І от у Мілані, в театрі «Пікколо Скала», відбулася прем'єра нової опери.

Загроза атомної війни нависає над світом. Військові фахівці й політики запевняють простих людей, що атомна війна — не така вже страшна річ. Спритні ділки наживаються на спекуляції атомними сховищами різних гатунків.

І ось війна справді спалахнула. Багатії сховалися в своїх бункерах і живуть так, як і досі, в розкошах. Прості ж люди, бідняки, що залишилися на поверхні землі, гинуть. Перед своєю загибеллю вони гірко шкодують, що повірили балачкам політиканів, не

приборкали вчасно тих, хто розпалював цю війну. Але вже занадто пізно.

Коли війна скінчилася, багатії вилізли із своїх сховищ. Але й вони втратили людську подобу в цьому спустошеному світі, перетворилися на бездумних автоматів, що існують, рухаються, але позбавлені людської душі.

Картина, намальована авторами опери, дуже похмура. Але, як зазначає більшість критиків, цей твір сприймається насамперед, як пересторога людству, як протест проти атомної гарячки.

Автори опери цілком згодні з такою оцінкою. «Саме так, — каже Джакомо Манцоні, — ми й задумали свій твір. Ми хочемо застерегти людей, розкрити їм очі на атомну загрозу, закликати їх до рішучих дій».

Нещодавно у видавництві «Народна культура» вийшов новий його роман «Біля джерел життя». Тема твору — доля селянської родини у двадцяті роки нашого століття. З глибоким знанням справи описує К. Калчев болгарське село тих часів, селянське повстання 1923 року.

ІТАЛІЯ

Драматурги Міно Ролі і Лючіано Вінченцоні написали п'єсу «Санко і Ванцетті» — про трагічну історію двох італійців, безвинно засуджених і страчених у Сполучених Штатах.

Прем'єра нової п'єси викликала схвальні відгуки в Італії. Критика вказує, що історія Санко і Ванцетті має й тепер вельми актуальне значення, бо американська юстиція й нині переслідує невинних людей за їхні політичні погляди.

* * *

Засновник італійського «неореалізму», сценарист Чезаре Дзаваттіні виступає на літературній ниві в новому для себе жанрі.

Нещодавно відбулася розмова Дзаваттіні з міланським видавцем В. Бомпіані, в якій він заявив, що до кінця року здає до друку два великі твори. Перший з них — «Щоденник», який Дзаваттіні почав писати ще у 1940 році, а друга книга — «Листи з Куби».

НДР

Склад Німецької академії мистецтв поповнився новими іменами молодих письменників, митців, літературознавців. Серед новообраних академіків — письменники Едуард Клаудіус і Ганс Лорбєр, художник Берт Геллер, скульптор Гергард Гейер, композитор Гюнтер Кохан, театральні режисери Максим Валентин і Манфред Венверт.

* * *

Літературна премія імені Генріха Манна присуджена цього року двома молодим письменникам. Йоганнес Бровський, відомий досі як поет-лірик, відзначений за свій перший прозовий твір — роман «Млин Левіна».

ДОЛЯ ЮТТИ І АНДРЕАСА МЮНХІВ

Новим романом «Без труб і литавр» німецький письменник Вернер Штейнберг завершив чотиритомну епопею про долю Ютти і Андреаса Мюнхів, яким він присвятив свої попередні романи «Коли зупинилися годинники», «В'їзд гладіаторів» і «Вода з сухих джерел».

Доля подружжя Мюнхів — це, за висловом самого автора, «частина історії Німеччини останніх десятиріч». І справді, все нібито суто особисте в житті й коханні Ютти і Андреаса, тісно пов'язане з подіями в країні. В попередніх романах письменник виразно показав, як марно намагалися його герої залишитися осторонь бурхливих процесів сучасності. Спочатку вони вважали, що все, що діється навколо, не має до них ніякого відношення. Та ось Німеччина розділилася на дві держави і водночас порушилося життя Ютти і Андреаса.

У новому романі Вернера Штейнберга діють цікаві персонажі, відомі з попередніх творів циклу. Знову читач зустрічається з професором Бонневалем Торбом, Таубманом, Коханом. Деякі з цих людей подібні до Ютти і Андреаса, що байдує ставилися до «великої політики». Але в романі «Без труб і литавр» всім цим персонажам, так само як і головним героям, доводиться вийти із своїх індивідуалістичних схованок, висловити своє ставлення до навколишніх подій.

В. Штейнберг цікаво показує, як відбувається процес розмежування серед інтелігенції, дрібних службовців, інших верств населення ФРН. Частина цих людей рішуче стає на бік тих, хто виборює мирне майбутнє для свого народу, інших втягнуто в нову хвилю шовінізму і мілітаризму.

Вернер Штейнберг.

Сумно завершилася історія стосунків між Юттою і Андреасом. Вони знову зустрічаються, але це вже зовсім різні люди, з різними поглядами й уподобаннями. Вони зустрічаються, щоб знову розлучитися, тепер уже, можливо, назавжди.

«Без труб і литавр» — так назвав Вернер Штейнберг заключний роман. Без труб і литавр, у повсякденних, нібито незначних подіях у житті «маленьких людей» відбиваються часто величні історичні зміни, зміни в житті цілих народів і країн.

(34 розділи про мого діда)». Цей твір присвячений темі німецько-польської дружби. Другий лауреат — молода письменниця Брігітта Рейман — автор повісті «Сестри», де порушуються проблеми виховання нової німецької молоді.

* * *

Німецького художника-графіка Фріца Дуду називають учнем і продовжувачем традицій Кете Кольвіц. Нещодавно художникові було присуджено премію імені Кете Кольвіц. Фріц Дуда одержав її за свій цикл малюнків про життя і революційну боротьбу німецького робітничого класу.

* * *

Учасники берлінської літературної групи «Алекс 64» — не професійні поети. Це переважно робітники, студенти, службовці, але деякі з них, наприклад Кріста Альтен, Руді Бенцін, Вернер Крузе, Ганнес Вюрц, видали вже свої поетичні збірки. Їх добре знають у берлінських клубах, учбових закладах, молодіжних кафе. Поети читають свої твори, а також поезії своїх старших товаришів — відомих німецьких поетів. «Наше завдання, — записано в статуті групи, — не лише писати вірші, а й пропагувати поезію, прищеплювати молоді хороший літературний смак».

* * *

У берлінському видавництві «Ауфбау» вийшла книга нових оповідань Анни Зеґерс «Сила слабких». Письменниця повідомила, що ця збірка є частиною великого циклу, розрахованого на кілька томів.

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

В місцевій офіційній пресі розпочалася наклепницька кампанія проти Артура Міллера, Теннессі Уїльямса, Джона Осборна, Грехема Гріна, Едварда Олбі та деяких інших європейських та африканських драматургів. Радисти Фервурда звинувачують їх у тому, що вони «зрадили білу расу».

Річ у тім, що ці письменники заборонили постановку своїх творів на сценах ПАР на знак протесту проти політики апартеїду, яку провадить уряд Фервурда. Вони заявили, що не знімуть своєї заборони, поки в ПАР лютуватиме расистський терор.

ФЕСТИВАЛЬ У СТРЕТФОРДІ

Сцена з спектаклю «Марні зусилля кохання»

Щорічний шекспірівський фестиваль у Стретфорд-на-Ейвоні відкрився цього року постановкою комедії «Марні зусилля кохання». Ця п'єса вважається першим твором великого драматурга, і на театрі її можна побачити дуже рідко.

Поставив «Марні зусилля кохання» режисер Джон Бартон. Він виконує також обов'язки одного з помічників директорів Королівського Шекспірівського театру (а директорів там три), силами якого проводяться щороку фестивалі у Стретфорді. Головні ролі в новій постановці «Марні зусилля кохання» виконують Гленда Джексон і Жанет Сюзмен.

Ще один шекспірівський твір, показаний цього року на фестивалі, — «Венеціанський купець». Роль Шейлока виконує Ерік Портер, а режисуру спектаклю здійснив Кліфорд Вільямсон.

«П'єса «Венеціанський купець» в

наші дні становить перед режисером особливі труднощі, — розповів К. Вільямсон кореспондентові журналу «Плейз енд плейерс». — Адже цей твір так широко відомий у світі, що всі його аспекти вже давно глибоко вивчені. Тому в режисурі майже неможливо винайти щось нове, не почувши у відповідь, що подібний винахід глядачі вже бачили понад десять років тому. На відміну від «Гамлета», де є стільки різноманітних ідей, що можливість нових постановок трагедії просто невичерпна, «Венеціанський купець» — річ однолінійна і обмежує пошуки. Втім колектив поставився до п'єси, як до нового твору, і тому нам пощастило трактувати «Венеціанського купця» до деякої міри по-новому».

Третій, показаний під час шекспірівського фестивалю твір не належить перу великого англієця. Це «Мальтійський єврей» попередника

Шекспіра Крістофера Марло. Незважаючи на те, що п'єси інших авторів завжди приймаються глядачами у Стретфорді без великого ентузіазму, керівники фестивалю вирішили показати постановку «Мальтійського єв-

рея», (перед тим, п'єса з успіхом пройшла в Лондоні), як п'єсу, котру неодмінно мусив бачити свого часу і сам Шекспір. «Мальтійський єврей» Крістофера Марло також іде в режисурі Кліфорда Вільямсона.

ШАРЛОТТА ДЕЛЬБО — СВІДОК ОСВЕНЦІМА

Шарлотта Дельбо пережила страхиття освенцімського табору смерті і, повернувшись до Франції, написала книжку про жахи тих років. Твір був готовий ще 1946 року, але авторка тільки тепер вирішила його видати. Нещодавно він вийшов друком під назвою «Ніхто з нас не повернеться».

Книжка Шарлотти Дельбо — розповідь про злочини і катування, які французька ув'язнена бачила на власні очі з першого дня «табірнього існування». Дельбо докладно описує день свого приїзду до Освенціму, коли есесівський пес розірвав у неї на очах якусь жінку; вагонетки, навантажені трупами і ще живими людьми; двох хлопчиків, синів коменданта табору,

які гралися на подвір'ї у нову гру — «ката і жертву».

Протягом минулих двадцяти років з'явилося багато подібних творів, написаних колишніми в'язнями Освенціму, але книжка Дельбо, як зазначає прогресивна французька критика, належить до найправдивіших.

«Ця книжка, — розповідає сама авторка, — тоді здалася мені не актуальною. Отже, коли я закінчила її писати у січні 1946 року, я кинула рукопис до шухляди і вирішила почекаати з його виданням. Розповідати про Освенцім — завдання жахливе».

«Ніхто з нас не повернеться» — це шепіт, що крає серце, — говорить рецензент тижневика «Експрес».

АНТОЛОГІЯ РУМУНСЬКОГО КІНО

Режисер Йон Джорджеску випустив цікавий документальний фільм «Сторінки минулого в проєкційному ліхтарі». Це своєрідна антологія румунського кіномистецтва.

Стрічки давніх літ відтворюють Бухарест таким, яким він був півстоліття тому. Поряд із злидінними халупами здійснюються розкішні банки, на вулицях міста — конки. Далі вмонтовані кадри художньої стрічки «Війна за незалежність у 1877 році», знятої К. Брезяну і Л. Попеску 1912 року, потім — уривки з документальних фільмів першої світової війни.

Кадр за кадром перед глядачами проходять всі етапи розвитку румун-

ської кінематографії. На екрані з'являються фрагменти визначних кінотворів минулого, воскресають образи, створені колись відомими румунськими акторами Васілаке, Ноттара, Бульфінським та ін.

Фільм «Сторінки минулого» завершується кадрами, на яких показана збудована в роки народної влади кіностудія в Букфті. Тут ідуть зйомки знайомого радянському глядачеві фільму «Лупень, 29».

Робота Й. Джорджеску, — до речі, автора деяких фільмів, що увійшли до антології, — не тільки цікавий документ, це водночас і данина пам'яті кращих кінематографістів Румунії.

НЕПРОШЕНІ СПАДКОЄМЦІ

Громадськість Австрії з інтересом стежила за справою, яку тривалий час розглядав вієнський Верховний суд. Йшлося про спадщину видатного угорського композитора Бели Бартока, який помер 1945 року в Сполучених Штатах.

Посилаючись на те, нібито композитор добровільно обрав США місцем свого постійного проживання і відмовився від угорського громадянства, американський видавець, який був уповноваженим Бели Бартока у

його ділових відносинах з театрами й видавництвами, заявив свої права на спадщину.

Дивний позов американського бізнесмена мав мотиви не лише економічного характеру. Протягом тривалого часу преса Сполучених Штатів намагалася фальсифікувати політичні погляди і висловлювання Бели Бартока, твердячи, нібито композитор негативно ставився до Угорської Народної Республіки і угорського народу, невірнo зображуючи обставини пере-

ПОЛЬЩА

Під гаслом «Наше століття XX» проходить у Кракові Другий Міжнародний фестиваль короткометражних фільмів. Це означає провідну тему фільмів, що демонструватимуться на фестивалі — сучасність.

Як зазначається у Статуті фестивалю, це буде перегляд творчості режисерів всіх тих фільмів, які за своїми ідейними, мистецькими якостями внесли нову сторінку у світову історію короткометражних фільмів.

США

Ерскін Колдуелл нещодавно видав новий твір під назвою «В пошуках Біско». Головна проблема твору — дискримінація негрів у Сполучених Штатах.

Біско — це негритянський хлопчик, якому колись заборонили гратися з білим приятелем — сином багатих плантаторів з Джорджії. Це були батьки автора роману «В пошуках Біско», а білий хлопчик — сам Ерскін Колдуелл. Було це в перші роки нашого століття.

І ось тепер письменник іде на пошуки колишнього чорного друга Біско. Шлях його лежить крізь штат Південна Кароліна до Луїзіани. Біско він не знаходить, але зустрічається з різними людьми, знайомиться з їхніми поглядами на «негритянські справи».

УГОРЩИНА

«Студіо 64» — так названо велику виставку творів молодих художників і скульпторів, відкрити в Будапешті. Це своєрідний підсумок роботи молодих угорських митців за минулий рік.

Найбільшим успіхом користуються виставлені тут роботи скульптора Іштвана Бенчика, художника Яноша Суржика, майстра гравюри Лайоша Дьюлаї.

«Виставка знову засвідчила, — пише газета «Непсабадаш», — що ми не можемо поскаржитися на брак молодих талановитих митців, що в нас є кому і далі розвивати образотворче мистецтво Угорщини».

ФРАНЦІЯ

Марина Владі виступає у фільмі Мішеля Девілля «Ти, я і Монна Ліза». Героя філь-

му грає Жорж Чакіріс — виконавець однієї з головних ролей у «Вестсайдській історії». Обрання Марини Владі на роль Монни Лізи не випадкове: зовнішньо акторка схожа на Джононду.

Дія фільму відбувається у 1911 році, коли з Лувра було викрадено відому картину. Вражений красою Монни Лізи, герой фільму викрадає твір да Вінчі і, виходячи з музею, зустрічає... живу Монну Лізу — покоївку з готелю. Далі йде серія пригод покоївки, героя фільму і твору великого італійця.

* * *

77-річний французький шансонє Моріс Шевальє нагороджений премією «За добрий смак». Цю премію встановлено з метою збереження і дальшого розвитку кращих національних традицій у популярному жанрі французького мистецтва «шансонє».

* * *

Французький актор Ален Делон прийняв пропозицію голлівудських продюсерів зніматись у фільмі «Випадкове злодіство» режисера Ральфа Нельсона. Це історія чесної людини, яка проти своєї волі стає на шлях злочину.

Ален Делон визнаний у Франції найпопулярнішим кіноактором року, він лауреат премії «Вікторія 1964».

* * *

Молодий французький режисер Рене Алліо знімає свій перший фільм «Легковажна бабуся» за оповіданням Бертольта Брехта, що увійшло до циклу «Оповідання з календаря».

Актриса Сільвія виступить у ролі бабуся, яка вирішує останні роки свого життя прожити безтурботно і йде від своїх дітей.

Аліло переносить місце дії з Німеччини до іншої європейської країни.

ШВЕЦІЯ

Драматург Петер Вейсс був присутній у Франкфурті-на-Майні на процесі фашистських катів за Освенціма. Побачене й почуте дало йому матеріал для нової п'єси. Твір побудований у формі запитань суддів, прокурорів і захисників і відповідає обвинувачених і свідків.

Як зазначає преса, така своєрідна форма не завадила драматургові створити п'єсу, сповнену драматизму й напруженості.

Переговори з Петером Вейссом про постановку його п'єси вже ведуть театри Франції, Голландії, Швейцарії та інших країн.

їзду композитора до США. Ця кампанія особливо посилилася після провалу контрреволюційного заколоту в Угорщині восени 1956 року.

«Йдеться, — писала газета «Непса-бадшаг», — не лише про те, щоб пограбувати Угорщину, а й про те, щоб відірвати творчість Бели Бартока від угорського народу, якому вона належить».

Виявлені нещодавно невідомі досі матеріали про Белу Бартока пролили світло на справжні причини еміграції композитора. Вони свідчать про те, що Бела Барток залишив батьківщи-

ну, не бажаючи миритися з фашистським режимом, що він зберіг відданість своєму народові, солідаризувався з угорськими емігрантами-антифашистами. В новознайдених матеріалах є також чимало висловлювань композитора про гнітючу атмосферу в Сполучених Штатах, про важкі умови, за яких там доводиться працювати митцям, особливо емігрантам.

Відмовивши у позові американському бізнесменові, Верховний суд у Відні ще раз підтвердив той незаперечний факт, що ім'я і творчість Бели Бартока належать угорському народові.

В ПОСТІЙНОМУ ШУКАННІ

Майже кожний новий фільм режисера Олександра Форда викликає на його батьківщині — в Польщі — бурхливі дискусії. І кожен з них стає новим внеском у польську кінематографію. Фільми Форда — «П'ятеро з вулиці Барської», «Юність Шопена», «Хрестоносці» — користувались незмінним успіхом у нашій країні, ім'я його вимовляють з повагою кіномитці та глядачі далеко за межами Польської Народної Республіки.

Почавши в 1928 році свій шлях у кіномистецтві двома короткометражними фільмами, Форд тепер має в своєму доробку більше десятка художніх та кілька документальних творів. Ці останні він зняв в роки боротьби з фашизмом, пройшовши весь звитяжний шлях війни разом з солдатами Радянської Армії та Війська Польського.

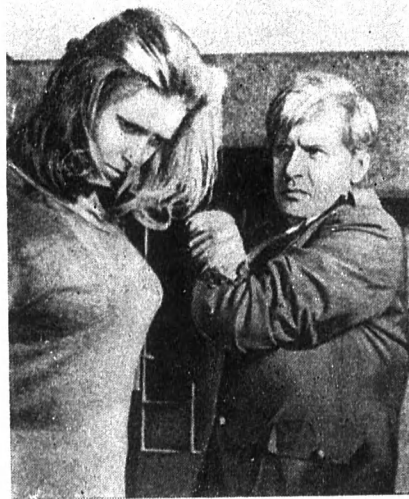
Справжній мистецький талант Форда, його глибока ненависть до фашизму та ідейно-художня вимогливість допомогли режисерові створити правдиві й сильні за своїм художнім змістом кінотвори.

Післявоєнні фільми Форда дають підставу твердити, що художник, збагативши свій досвід, сягнув нових висот майстерності, створив свій власний «почерк» у мистецтві кіно.

Вже перший повносерійний фільм Форда, який розповідав про повстання у варшавському гетто, розкрив світогляд художника: всі його симпатії на боці борців, на боці тих, хто відкидає пасивну жертвовність і, свідомо ідучи на смерть, самою загибеллю наближує перемогу над темними силами фашизму.

Польська кінокритика відзначає безперечний вплив на творчість Форда творів радянської класичної кінематографії Ейзенштейна, Пудовкіна, Козинцева та Довженка.

Творчості Форда притаманна ще одна художня особливість: це досить відчутний вплив на його твори польської літератури та живопису. Форд не випускає з поля зору жодної дрібнички, наполегливо добивається композиційної завершеності кожного

Кадр з фільму «Перший день свободи».

кадру. Це особливо яскраво виявляється у фільмі «Юність Шопена». Режисер обрав той період життя Шопена, коли викристалізувалися його погляди на життя і мистецтво. У фільмі майстерно розкриті вплив оточення на формування Шопена як композитора. Показані справжні джерела його революційної творчості.

І ще одна риса характеризує творчість Форда. Герої його фільмів з'являються перед глядачами з усталеним уже світоглядом і волею режисера потрапляють у такі драматично напружені і складні умови, що неперушні, здавалося б, підвалини їх буття або набирають нового сенсу, або герої гинуть, приречені самою ходою історії.

Найповнішою ілюстрацією до цієї художньої особливості творчості Форда є його останній фільм, знятий за п'єсою Леона Кручковського «Перший день свободи», який нещодавно вийшов на екрани Польщі. Фільм цей — нове безперечне досягнення талановитого митця.

В. АРТИСЕВИЧ, І. КАГАНОВ

Скарби Італії

Ще дві тисячі років тому в античному Римі існували бібліотеки, де зберігалися численні сувої з творами грецьких та римських поетів, драматургів, філософів, природознавців. Це були розкішні споруди, оздоблені статуями видатних митців і вчених, із залами, де можна було не тільки читати, але й зустрічатись з улюбленим письменником, прослухати (під час так званих «рецитацій») його новий твір, висловити свою думку про нього. Час зберіг навіть трактат римського архітектора

Вхід до Флорентійської національної бібліотеки.

Вітрувія про спорудження бібліотечних приміщень.

В епоху Відродження з'явилися не лише чудові твори людської думки — від поеми Данте до трактатів Джордано Бруно і Галілея, — але й були побудовані прекрасні книгоховища, де ці твори зберігаються. «Алессандріана», «Лауренціана», «Марчіана» — так за іменами їхніх фундаторів звуться ці всесвітньо-відомі книгозбірні.

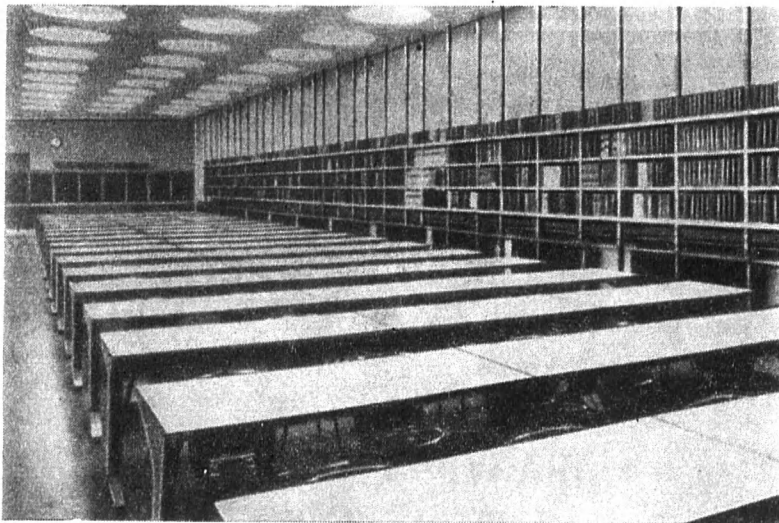
Гостинні хазяї — міністерство освіти Італійської республіки, Асоціація бібліотекарів Італії організували для делегатів чергової сесії Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій (ФІАБ), що проходила в Римі, екскурсії до двох римських бібліотек — Ватиканської і «Валічеліана».

Частина Ватиканської бібліотеки, з якою нам дозволено було ознайомитись, це музей книги, під склом віт-

рин якого зберігаються колосальні скарби. Серед них рукописи, античних авторів — Вергілія, Теренція, Тіта Лівія, Цицерона, а також найдавніші кодекси з текстами християнських священних книг, біблії і євангелія, переписані ще в IV—VI віках, в тому числі відоме «пурпурове євангеліє» VI ст., написане золотом і сріблом на пофарбованому у пурпурний колір пергаменті. Головна мета цієї виставки—ушляхення християнства, могутності католицької церкви, її «культурницької ролі».

Зібрана тут і багата колекція середньовічних рукописів, також переважно релігійного змісту. Це чудові зразки мистецтва переписувачів і художників-мініатюристів. У цих книгах вражає гармонійне поєднання суворих чорних рядків основного тексту з барвистістю прикрас — ініціалів, заставок, мініатюр, виконаних здебільшого невідомими митцями у скрипторіях (майстернях, де переписувались книги).

Окремо слід згадати про експонати малюнків і рукописів великих синів Італії—Ботічеллі до «Божественної

Читальний зал там же.

комедії» Данте, ескізи Рафаеля, Мікеланджело, майже повністю переписаний самим поетом текст «Сонетів» Петрарки, а також рукописи Т. Тассо і листи Галілея «Про плями на Сонці».

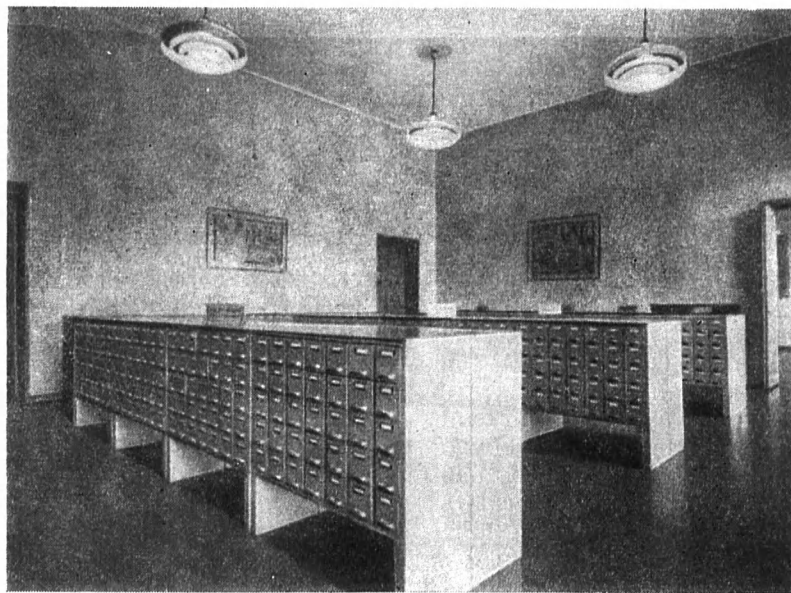
Великий відділ показаної нам експозиції складається із стародруків. Тут найстаріші з видрукованих в Європі книжок, починаючи із славнозвісної Гутенбергової біблії 1455—56 р. Зрозуміло, переважають тут італій

ські інкунабули (так звуться книжки, видруковані до 1500 р.); серед них і перші друкарські спроби, здійснені в різних італійських містах — у Римі, Венеції, Флоренції. Показані перші видання латинською, італійською, грецькою, старослов'янською і слов'янською мовами, венеціанське видання серба Божидара Вуковича, яке побачило світ у 1561 році — майже водночас із першими зразками московського друкарства.

Ватиканська бібліотека безперервно функціонує понад 500 років, вона нараховує понад 60 000 рукописів, 7.000 інкунабул, 700 000 томів книжок; зберігаються тут також 100 000 гравюр і географічних карт.

Безперечно, тут можна знайти і українські стародруки. Адже є, хоч і досить скупі, відомості про культурні взаємини, які з давніх-давен існували між обома країнами — згадаймо хоча б Юрія Дрогобицького і киянина Василя Барського.

Перший з них — видатний український медик XV ст., доктор медицини і філософії, який був ректором Болонського університету; другий майже чверть століття мандрував

Зал каталогів у Міланській міській бібліотеці.

Дисотека там же.

по країнах Середземномор'я, побував в Італії, залишив мальовничий опис Рима, Венеції, інших італійських міст, які він одвідав. Шевченко мав його «Путівник», виданий ще наприкінці XVIII ст., у власній бібліотеці.

В бібліотеці «Валічеліана» (вона заснована у 1581 р. і має понад 30 тис. стародруків, в тому числі 500 інкунабул) для делегатів була влаштована спеціальна виставка інкунабул, зібраних не тільки з римських, але й з інших італійських книгосховищ та музеїв. Упорядники виставки прагнули всебічно показати перший, «колисковий» період італійської книги. Тут експонуються різноманітні за змістом і друкарським виконанням книжки — від перших спроб виходців з Німеччини Конрада Швейнгейма і Арнольда Паннарца, які 1465 р. видрукували твір Ціцерона і випустили ще декілька латинських книжок, і до видань славетного Альда Мануція, який наприкінці XV ст. заснував величезну венеціанську друкарню, із стін якої виходили твори гуманістів і переклади античних авторів. Тут можна побачити і ви-

друковану глаголичним шрифтом у Венеції у 1493 р. богослужбну книжку і перші зразки нотного друку і навіть книжку про правила шахової гри (також 1493 р.). Показані також перші видання таких творів як «Декамерон» Боккаччо.

Хоч бібліотека «Валічеліана» за напрямком своєї роботи одрізняється від Ватиканської (її відвідують не лише теологи й історики церкви, а й представники різних галузей історичної науки), все ж і вона не дає уявлення про сьогодишній день бібліотечної справи в Італії.

Перша наша зустріч з сучасною італійською бібліотекою відбулася у Флоренції. Національна бібліотека Флоренції — одна з найбільших в Італії — нараховує 3 мільйони книг та 24 тисячі рукописів. Тут сім читальних залів. Бібліотека публікує бібліографічні матеріали на зразок тих, що їх випускає наша Всесоюзна книжкова палата і книжкові палати союзних республік.

Цю велику і корисну роботу провадить колектив на чолі з директором А. Джеральді. На стендах у залах цієї бібліотеки ми побачили

радянські періодичні видання. У довідковому відділі зібрані словники й енциклопедії, видані в СРСР.

Флорентійську бібліотеку одвідує щороку близько 120 тисяч чоловік. Велика будівля її споруджена, мабуть, наприкінці минулого століття.

Міська Міланська бібліотека міститься в старовинному будинку — палаццо Сермані. Це один з кращих зразків пізнього барокко. Під час повітряних нальотів 1943 р., коли Мілан зазнав величезних руйнувань, будинок був пошкоджений. З 1950 по 1956 р. тривала його відбудова і реконструкція. І тепер він чудово поєднує в собі своєрідну красу, навіть пишність старовини з вишуканою простотою і прагненням до максимальної зручності, які притаманні сучасній італійській архітектурі. Вони не суперечать одне одному — суворі лінії читальних залів, кімнат, де розміщені у легких алюмінієвих шафах скриньки каталогів, і старовинна позолота, дзеркала та фрески.

Фонд цієї бібліотеки не такий вже й великий, приблизно півмільйона примірників. Щодня її одвідують понад 2 000 чоловік.

Багато уваги тут приділено мікрофільмуванню. Окремі зали призначені для програвання пластинок, в бібліотеці багата дисотека. Недавно тут демонструвалась велика виставка радянської дитячої книжки; влаштовані були також виставки таджицької книги та чеської книжкової графіки.

Бібліотека має кілька філіалів; свою роботу вона координує з периферійними (на зразок наших районних) бібліотеками.

Побажанням усіляких успіхів у роботі всім чесним працівникам бібліотечної справи у Італії, всім дослідникам італійської книжкової культури хотілося б закінчити ці побіжні нотатки.

Марин ДРЖИЧ

Малюнки А. Базилевича

ДУНДО МАРОЕ

КОМЕДІЯ НА ТРИ ДІЇ В ОБРОБЦІ МАРКА ФОТЕЗА

(Вперше поставлена в м. Дубровнику 1550 р.)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Дундо Марое — купець з міста Дубровника

Маро — його син

Уго Тедешко — молодий німецький дворянин

Помет — його слуга

Попива — слуга Маро Марое

Бокчило — слуга Дундо Марое

Ондардо фон Аугуста — батько Лаури

Саді — лихвар

Ніко] — молоді люди з міста Дубровника

Влахо]

Господар таверни

Стражник

Лаура — римська куртизанка

Петрунелла — її служниця

Пере — наречена Маро Марое

Няня — її супутниця

Солдати, факельники, почет Ондардо.

Дія відбувається в Римі у XVI столітті.

ПРОЛОГ

Коли піднімається головна завіса, видно другу, червону, з гербом міста Дубровника із зображенням святого Влаха. З-за сцени чути музику. На авансцену виходить Помет і зупиняється перед завісою.

ПОМЕТ (молодий слуга, жвавий, дотепний). Шановне, благородне товариство! Славний, бувалий народ! Бачу, як наставили ви вуха, як палають ваші очі, як нетерпляче чекаєте ви початку цікавої вистави. Вітаю вас і бажаю вам весело провести цей вечір, спокійно спати вночі, а майбутній рік хай буде для жителів Дубровника радісним і щедрим. Я вітаю це давнє плем'я чоловіків і жінок, літніх і молодих, великих і малих; плем'я, що хоче жити в мирі, а на війну тільки дивитися здаля, бо війна це ж нищення людства. Ми покажемо вам комедію, і коли навіть вона видасться вам не дуже цікавою, все одно, жінки, що прийшли її подивитися,— гарні, а чоловіки, готові її послухати,— добрі! Зараз ви побачите Рим і в Римі цікаву комедію. А дивитися будете з Дубровника! Ах панове, чи не здається вам це чудесним: дивитися на Рим з Дубровника? Вислухайте ж уважно зміст комедії «Дундо Марое» і сьогодні ж увечері присягніться ніколи не давати ні синові, ні будь-якому іншому молодикові динарів, тобто грошей, поки не переконається, що грошам тим буде знайдено гідне застосування. Адже молодь легковажна і здебільшого схильна до поганого, а здорового

глузду їй вистачає лише на стільки, на скільки бачать очі. Молодь часто не хоче прислухатися до голосу розуму, а сліпо віддається пристрастям. Отже глядіть, не робіть так, як Дундо Марое, який дав синові Маро п'ять тисяч дукатів і послав його в Яніну й Флоренцію, а Маро з Яніни поїхав не до Флоренції, а прямісінько в Рим, де почав кидати дукати на вітер. Довідавшись про те, Дундо Марое, в супроводі слуги Бокчила, як несамовитий, кинувся до Рима, щоб дати Маро доброго прочухана. Ще одного прочухана хоче дати Маро його наречена Пере. Дізнавшись про негідну поведінку Маро і побоюючись, що він її, бідну, покине, вона поїхала із своєю нянею до Рима, а по дорозі перодяглася чоловіком. Коли ж вона приїхала, то раптом... Але про те, що було далі, розповідь вам сама комедія. Я ж прошу вас зробити нам ласку і послухати та подивитися виставу. І коли ми вам сподобаємося, ви з приємністю згадуватимете нас. Якщо ж хороша комедія видасться вам вульгарною, то гріх упаде на вас, а не на комедію. Але ви добрі, а тому, я певен, скажете про нас тільки добре. А з лихими ми й не дружимо. Оце і все. Приділіть же нашій комедії свою увагу і будьте здорові! (Помет переходить сцену і зникає за кулісами. Музика звучить гучніше. Світло гасне, і в темряві піднімається завіса з гербом міста Дубровника.)

ДІЯ ПЕРША

Сцена являє собою невеликий майдан у Римі. Посередині — фонтан, на його закраїнах можна сидіти. Ліворуч багатий дім у стилі Ренесанс, де мешкає Лаура. Фасад будинку виходить на фонтан, поряд з головним входом — віконце воротаря. На першому поверсі балкон або еркер. Збоку, вздовж стіни, у напрямку першої куліси кілька східців ведуть до дверей челядні. Над дверима велике вікно. Під східцями кам'яна лавка. Праворуч у старому будинку з колонами, — таверна. Найближча колона стоїть перед першою правою кулісою і від неї за лаштунки тягнуться аркади. Під першою аркадою — вхід до таверни. На фасаді, який теж виходить до фонтана, на висоті півповерхи двоє віконць. У глибині сцени огорожа вздовж берега Тібру, за якою видніються силуети церков Святого Ангела і собора святого Петра. Час дії — полудень.

Сцена освітлюється, чути вигуки дітей, які біжать за Дундо Марое і дражнять його.

ДУНДО МАРОЕ (свариться на дітей). Забирайтеся геть, бісові діти! (Діти тікають, музика за сценою стихає. Дундо Марое залишається сам, підходить, оглядаючись, до фонтана і сідає на крайку). Ох старість, старість, до чого довела мене! Бігаю тепер по світу за сином-розбійником, щоб із дна моря дістати

золото, щоб із бездонної ями добути скарб. П'ять тисяч дукатів дав нерозумній дитині! Доручив вовкові охороняти м'ясо! Та мені за таке двадцять п'ять гарячих виспати треба!

БОКЧИЛО (виходить слідом за Дундо, з глибини сцени, і тягне за собою валізи). Йй-богу, пане, ще й за те, як ти мене годуєш! Хай буде проклята та година, коли я поїхав з Дубровника.

ДУНДО (підводиться, роздратовано). Бокчило, я ж велів тобі не чіплятися до мене! Чи ти не знаєш, яке лихо спіткало мене. Знущаєшся з мене, п'янице!

БОКЧИЛО. По-твоєму, я п'яний, а от гаманець твій краще знає, що сьогодні було у мене в шлунку.

ДУНДО. Хіба я не дав тобі сьогодні півкварти вина?

БОКЧИЛО. Авжеж, донесхочу напоїв мене! Ти знайди собі таких, які повітрям харчуються та їх і тягай за собою, а не молодця, який од повітря ситим не буває. Дав півкварти вина! Ох, горе мені, горе!...

ДУНДО. Ох, горе, горе мені нещасливому! Відтоді, як виїхав з дому, наче могильний камінь придушив мене. Син забрав мої дукати, а оце — життя моє забирає!.. Очі мої! Чому ви сухі? Серце моє, чому ти не розірвешся?

БОКЧИЛО. Тільки бог знає, хто з нас кого вбиває та хто раніше помре. Відтоді, як я покинув Дубровник, ледве ноги волочу від голоду і спраги. Чи ти хочеш своїм горем нагодувати Бокчила? За дукатами плачеш, а дукати в тебе гниють у скрині. Плачеш, що син розтринькав свої гроші! А для чого ж і існують оті дукати, як не для того, щоб їх витрачати? Нащо ж вони, як не на те, щоб смачно поїсти, сладко попийти й повеселитися?

ДУНДО. «Свої» кажеш, п'янице? Свої?

БОКЧИЛО. Свої, авжеж, свої!

ДУНДО. Ох, смерть моя! Горе мені, ох... (Кидається на Бокчила, який тікає до таверни. Б'є його.)

ПОМЕТ (з'являється зліва, з глибини сцени і, побачивши бійку, підходить ближче). Що тут за гармидер? Це, мабуть, наші. Послухайте, ради святого Трипуна, чи ви не наші?

БОКЧИЛО (кидається до нього). Бог послав тебе, синьйоре, наші ми, наші! З Рагузи.

ПОМЕТ. А я з Котора.

ДУНДО (також підходить до Помета і відштовхує Бокчила). О! Хай тебе бог благословить! Ти ж наш сусід. Нагнися, земляче, щоб я почоломкався з тобою. (Цілюються.)

БОКЧИЛО. Яка то радість — свого побачити! Свій до свого тягнеться. Пане, давайте вип'ємо чого-небудь, щоб відзначити зустріч.

ДУНДО. Бокчило, годі базікати. Замокни!

ПОМЕТ. Е, та ти, їй-богу, і справді наш! Винця схотілося? Ну, тут вино не дивина.

БОКЧИЛО. Ех, якби я стрів тебе в Дубровнику, напоїв би я тебе в нашій таверні добрячим винцем, та почаствував би тебе, як брата рідного!

ДУНДО (відштовхує Бокчила ще далі). Бокчило, постій отуг, почекай. (Обертається до Помета.) Вони про вино думають, а в мене таке горе! Синьйоре, бачу, що ти добрий чоловік, то, може, ти мені даси добру пораду, якщо вже нам пощастило зустрітись.

ПОМЕТ. Пане, я весь до ваших послуг. Покладіться на мене, як на свого рідного брата. Зроблю все, що зможу!

ДУНДО. Ну, нарешті здибав справжню людину! Святі твої слова, золотими літерами записати б їх. Якби знав, що всі ви в Которі такі хороші, то послав би сина в Котор... О, сину, який розорив мене... О, сину, який розтринькав мої п'ять тисяч дукатів!

БОКЧИЛО. Знайшов, кому скаржитися! Плач, плач! Ти завжди плачеш, через те і мій шлунок ніколи не сміється!

Дундо й Помет стукають у двері челядні, потім у двері головного входу в домі Лаури, заглядають у вікна, та все марно, доки не з'являється Петрунелла.

ПОМЕТ (збагнувши, що тут можна пожитися, притакує старому). П'ять тисяч дукатів то великі гроші!

ДУНДО. Отож і я так кажу. Мої п'ять тисяч пустив на вітер!

ПОМЕТ. Справді, це велике нещастя. Забрати в людини дукати, забрати честь, життя.

ДУНДО. Авжеж, саме життя він у мене забирає! А я його ще й з дівчиною заручив, адже в мене нікого немає, крім нього, єдиного сина.

ПОМЕТ. То, певно, краще й сина не мати, як отаке терпіти

ДУНДО (слова Помета підігривають його ще більше). Це смерть моя, смерть, синьйоре мій, а не син! А я, дурний, як заручив його, то ще дав йому п'ять тисяч. Ох, горе мені, горе!..

ПОМЕТ. Справді, своєму б я не дав! Не можна дітям давати дукати. Гроші в руках молодого чоловіка, як злий дух.

ДУНДО. Таки правда! А мені порадили отаке, і я, дурний, послухався.

ПОМЕТ. Ох, дорогий синьйоре, треба знати з ким радитися. Молодому не дуже-то довіряй, а поради старого слухай! Та не кожного старого, а мудрого й розумного.

ДУНДО. Ну от! А я послухався молодого та й спорядив сина у Флоренцію, з тим щоб, коли повернеться, послати його ще в Софію. І дав йому п'ять тисяч дукатів, просто в руки відрахував. (Справа з глибини сцени підходить Петрунелла, в руках у неї кошик з продуктами. Бокчило одразу ж підходить до неї, показує знаками, що голодний і просить чого-небудь поїсти. Спочатку Петрунелла відмовляє, але потім дає йому овочів.) Ідь, любий, будь хорошим. А любий відповідає: «Буду хорошим, татку!» А насправді той любий — саме лише горе та нещастя! Забув рідний дім, забув батька, все забув! Помчав, як жеребчик без вуздечки. Негідник! Поїхав не до Флоренції, а прямісінько в Рим, а Рим таке багате місто! Хто зможе спокійно дивитись на всю ту розкіш? Розповіли мені, що все розтринькав на жінок, от я тепер і приїхав, може ще встигну хоч щось урятувати. Ох, горе мені, горе!..

ПОМЕТ. Пане! Якщо вже він розтратив ці гроші, то розшукувати їх — марна праця.

ДУНДО (бідкається). Помилуй мя, святий Влаху! (Іде поза фонтаном, наближаючись до Бокчила.)

ПЕТРУНЕЛЛА (злякано). Пречиста діво, помилуй! (Тікає в дім Лаури, а Бокчило відступає до таверни.)

ПОМЕТ (*іде за Дундо*). Вважай, що тобі пощастило, якщо знайдеш хоч сина!

ДУНДО. Кого? Про нього я й не думаю. Мені дукатів жаль, а він хай мені більше й на очі не наvertsається!

ПОМЕТ. Е ні! Я б не так! Я б розшукав і його. А що як він не все потратив?

ДУНДО (*зупиняється. В голосі його бринить надія*). Авжеж, і я так гадаю. Треба шукати.

ПОМЕТ. А як його звати? Може, я його знаю?

ДУНДО. Звати його Маро, дідько його хрестив! (*Помет задумливо дивиться на дім Лаури. Дундо уважно стежить за ним.*)

БОКЧИЛО. Ну, нашепталися вже, чи що? Через той шепіт Боснія загинула, а я загину через свій злий талан, що звів мене з людьми, які і не п'ють і не ідять... Пане! Ходімо вже, я помираю з голоду! Потім будете розмовляти!

ДУНДО. Та потерпи ти ще трохи, ми зараз закінчимо.

БОКЧИЛО. Хай би вам чорт! (*Стоїть перед таверною і їсть овочі.*)

ПОМЕТ (*на обличчі якого з'являється весела усмішка*). Я тут знаю одного вашого дворянина з Дубровника. Весь у оксамиті, з золотим ланцюжком на шиї! Поважний такий синьйор! На ймення Марин. Кажуть, що батько його — багач з Дубровника і що звуть його Марое.

ДУНДО. А скільки йому років?

ПОМЕТ. Та молодий, може, двадцять, може, двадцять один.

ДУНДО. А чи давно він живе в Римі?

ПОМЕТ. Та щось років зо три.

ДУНДО. Це він, він! Синьйор Марин... Синьйор... Який він у дідька синьйор, це ж той самий баламут, мій син! (*Радісно кидається до Бокчила.*) Бокчило, знайшли кровопивцю!

ПОМЕТ (*про себе*). Слава которській святій! Чи є в світі хто щасливіший і кмітливіший за мене! От і прилетіла до мене новина, як смажена голубка! Тепер я спечу моєму панові Уго і собі пирога, та такого, що в синьйора Марина від нього всі зуби повипадають!

ДУНДО (*підходить до Помета*). А де ж він? Де він живе?

ПОМЕТ (*показуючи на дім Лаури*). Отут живе його любов, його коханка, перша куртизанка Рима.

ДУНДО. Ох! Чує моє серце, що буде лихо.

БОКЧИЛО (*злякавшись, підходить до нього*). Що з вами, пане?

ДУНДО (*у відчаї*). Чує моє серце, що не лишилося жодного дуката.

ПОМЕТ. Ти трохи почекай і подивися спершу, чи твій це син. Синьйор Марин незабаром проходитиме тут. Проте час уже обідати, і, коли хочеш, зайдемо до якої-небудь таверни.

БОКЧИЛО (*весело*). Слухаю пана! (*Бере валізи, які залишив був біля фонтана, прямує до таверни і стукає у двері.*) Ге-е-й-й!

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ (*з-за дверей*). Кі є ля! Хто там? Яка дідько там репетує? (*Стає на дверях.*)

БОКЧИЛО (*каліченою мовою*). Синьйоре міссер! Чи є у вас хороше вино? (*Показує жестами.*) Вин, вин, гам, гам!

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ. О добра чоловік із Скіавонія! Хороша вино, їй-богу! Ви даро бон вин — подам вам доброї вина, соковиту смажену м'ясу, смачного каплунів, курка, ковбаса із Болоньї, а ще дам чудова хліб. Зупиніться в мене, я дам вам прекрасна кімната, мебльована по-німецьку, тільки пальчик лизати! Вино з Корсіка і французька молода телятина, фазан, павич, все, чого тільки забажаєте. Все можете в мене їсти. Прошу до господи, візьму з вас дешево, а їсти вам дам багато, скільки влізе ваша шлунок. Вперед, аванті, аванті!

БОКЧИЛО. Бачите, пане, оце по-божому! (*Веселий заходить до таверни. Дундо йде за ним.*)

ДУНДО (*до Помета*). Пане, а як вас звати?

ПОМЕТ. Помет.

ДУНДО. Помете, не покидай нас. Ти мені дуже потрібен. Без тебе я пропаду в Римі.

ПОМЕТ. До ваших послуг! Охоче допоможу вам! Ось тільки уладнаю власні справи і зразу ж повернуся до вас.

ДУНДО. Помете, не забудь про мене!

ПОМЕТ. Ні, пане, не забуду! (*Дундо заходить в таверну, Помет зачинає за ним двері і весело повертається до публіки.*) О-о-о! Чи є ще в світі людина, що так міцно тримала б щастя в своїх руках, як я? Я завжди господар становища! (*З радістю видирається на фонтан.*) О, щастя моє, щастя! Дорога моя доленько! Тепер бачу, що ти любиш мене! Справді любиш! Та і я закоханий в тебе. Адже ти дозволила мені зробити те, про що я навіть і мріяти не смів! (*Зіскакує на авансцену і пояснює публіці.*) Дундо Марое в Римі. Приїхав забрати дукати в сина, а їх уже чорт забрав! Синьйор Марин залишається без динарів. Синьйора Лаура більше не хоче його й знати, і тоді приходимо ми з моїм паном Уго Тедешко, і синьйора Лаура стає нашою!.. Синьйор Уго! Тепер ти господар, а я буду твоїм побратимом.

Потрапив я в велику пригоду і мушу сьогодні звершити великі діла, гідні Помета! (Хоче йти, але його зупиняє Уго.)

УГО (молодий, пихатий чоловік, розмовляє з німецьким акцентом, завжди трохи напідпитку. Виходить з глибини сцени.) Помете!

ПОМЕТ. Слухаю пана?

УГО (каліченою німецько-італійсько-хорватською говіркою). Помете! Я знову приїшла просити жорстоку синьйору на її кохання. Синьйора такий суворий — танте крутале. Абер я завжди бувайт її слуга — сервітор. Я її кохаю, туже кохаю! Помете! Пердіо міо — заради бога, грай... (Дає йому лютню. Помет бере її і, стоячи біля фонтана, акомпанує Уго, який співає Лаурі серенаду — музика Гастольді, «Мадригал».)

Зірка Аврора ясно сія на світанку...

Сниться мені личко небесне коханки.

Наче корали, губки медові, я їх кохаю.

Диво господнє, чуєш ти, як я зітхаю.

Кращої в світі за тебе немає, немає,

Якщо покинеш — од горя і туги сконаю.

В день цей прекрасний мій щирий голос

над світом лине...

Хай в райським щасті, хай у блаженстві

душа спочине...

Ой, диво, о-о-ой!

Уго співає не в лад і якимось перелякано, в кінці кожної фрази повертається до Помета і, затагуючи ноту довше, ніж треба, запитує поглядом і жестом, чи добре виходить. Помет, схвально киваючи, підхоплює останню ноту. Під час співу з-за правої першої куліси виходить Попива і, сховавшись, слухає цю серенаду, а коли Помет підтягує, голосно мекає як вівця і, схопившись за голову, біжить зі сцени. Почувши таку дивну серенаду, на балкон виходить Лаура, з челядні у вікно визирає Петрунелла, а з вікон таверни — Дундо і Бокчило.

ЛАУРА. Помете! Що це за гвалт? Хіба я не казала тобі, щоб ти не підходив до мого дому з оцим опудалом? А ти не слухаєшся і ганьбиш мене. Ідіть собі звідси, коли не хочете мати неприємності.

ПЕТРУНЕЛЛА. Авжеж, ідіть собі і дайте нам спокій!

ПОМЕТ. Ох, синьйора Лауро! Не бачиш ти свого щастя! Цей Тедешко найбагатший німець у Римі. Він кохає тебе, як ніхто. Жінки так і в'ються довкола нього. Аж дивно мені, що ти не хочеш бачити свого щастя!

ЛАУРА. У мене є коханий — синьйор Маріні!

УГО (каліченою італійською мовою). О кор крутеле — жорстоке серце! Мої слюзи не зворушують її. Серце з каменю — то не серце!

Комічно жестикулюючи, благає не проганяти його. Лаура з Петрунеллою сміються. Тим часом відбувається така розмова.

ДУНДО (з вікна). Помете! Гей, Помете! Чи це не вона прибрала мої дукати?

ПОМЕТ. Вона!

ДУНДО. А оце опудало — чи не мій це синок?

ПОМЕТ. Ні, то мій хазяїн-німець. (Лаура і Петрунелла ховаються, зачинивши вікна. Дундо й Бокчило також зникають.)

УГО (бачить, що залишився сам). Помете! Снову все пропало! Абер ми снова будемо пробувайт. (Повертаючись до балкона.) Кохаєте, чи не кохаєте, а я завжди буду вашим слуга! (До Помета.) Піду трінкам айн склян-ка вино!

ПОМЕТ. Трінкай, трінкай, пане! (Віддає йому лютню. Уго іде.)

ПОПИВА (знову з'являється з-за першої лівої куліси і зловтішно посміхається). Браво, Помете, браво! Був ти Великий Помет, а тепер — маленький. Синьйора перед вами зачинила двері! Я все бачив з-за рогу! Ех, Помете! Не потрібні синьйорі твої солоденькі слова, не цікавиться вона твоїм німцем. Намисто, золото, коштовне каміння — ось що їй потрібно. А це є тільки у нас! (Дістає намисто і крутить його перед обличчям Помета.) Чи бачиш оці перли? Вони коштують триста дукатів! І все це подарує їй мій пан Маро Марое! (Помет хоче взяти намисто в руки, однак Попива спритно ховає його).

ДУНДО (тим часом він разом з Бокчилом, який невдоволений з того, що йому не дали наїстися, виходить із таверни і ховається за колоною аркади). Ох, Бокчило! Чи ти чув отаке? Виходить, кепські мої діла!

БОКЧИЛО. Чув, пане! Хвала пресвятій діві, чув, розмовляли по-нашому.

ПОМЕТ (побачивши Дундо). А ось і він! Ну, тепер почнеться комедія! (До Попиви.) Бачу, бачу! Великі ви пани, просто королі! Подарувати комусь намисто на триста дукатів — то для вас дрібничка! О, де ж ти, Дундо Марое, побачив би, як кидають на вітер твої дукати. Дукати, які ти заробив тяжкою працею! О, де ти, Дундо Марое?

ДУНДО. Горе мені, Бокчило, чи чуєш, що вони кажуть?

БОКЧИЛО (стримуючи Дундо). Чую, чую! Плакали твої грошики!

ПОПИВА. Помете! Ти кричи там, що хочеш, нам то байдуже. У старого пана Марое, цього скнари і кровопивці, стільки дукатів, скільки дерев у лісі. На все вистачить. А ти, коли хочеш заслужити з своїм німцем прихильність синьйори, то слухайся мене. Бо там, де йдеться про дукати, ви нас не доженете!

ПОМЕТ. Тебе слухатися, тебе?

ПОПИВА. Мене, мене!

ПОМЕТ. Ти, Попива, котися далі від мене! Я вірно служу своєму панові, а ти сам не

можеш розорити синьйора Марина, то робиш так, щоб його розорила синьйора Лаура! Мало зам, що ви, мов ті п'явки, смокчете з нього кров, то хочете ще й душу виссати! О-о-о-о, де ти, Дундо Мар-о-о-е-е?!
ДУНДО (голосить). Тут я, о горе мені! *(Бокчило намагається його заспокоїти.)*

ПОПИВА. Якби ти був коло синьйора Маро, ти б його живцем проковтнув. Покусав би його і задушив!

ПОМЕТ. А Попива його вірний слуга і любить його! П'явка теж любить кров людську, хоч і висмоктує з людини душу.

ПОПИВА. Зате Попива із своїм паном користується прихильністю в синьйори Лаури, а от Помет, той із своїм німцем за дверима. Бач, хоче вином та серенадами завоювати першу куртизанку Рима. До синьйори Лаури треба приходити, як ми, з дукатами! Не потрібні їй ваші пісні й вино, дукати несить їй, а от дукатів у вас і немає!

ДУНДО. Ох, горе мені, Бокчило. Адже то про мої дукати там розводяться.

ПОПИВА (помітивши Маро, який з'являється в глибині сцени і вітається з кимось за лаштунками). А! От і мій красень — пан Маро. Мій пан і пан синьйори Лаури, бо він тепер наказує і синьйорі!

ПОМЕТ. Бачу його, бачу. Зараз він гарний, однак після погожого року настає дощовий, і хай ти зараз смієшся, але я ще побачу тебе в сльозах. *(Іде до Дундо, щоб заспокоїти того.)*

МАРО (підходить до Попиви). Слухай-но, Попиво, де це ти пропадав?

ПОПИВА. У золотаря Джіаннієстра. Взяв ось намисто на триста дукатів.

МАРО. Покажи! *(Попива показує йому намисто.)*

Тим часом між Дундо і Пометом відбувається така розмова.

ДУНДО. Це мій син?

ПОМЕТ. Саме він!

ДУНДО. Пусти, я його... *(Хоче кинутися на Маро, але Помет і Бокчило стримують його. Нарешті Помет примушує Дундо сховатися за колону, а сам стає перед нею, удаючи, ніби випадково опинився тут).*

МАРО (помітивши Помета). А, Помете, ти чого тут? Ти що тут робиш?

ПОМЕТ. Та так, нічого. Проти тебе, пане, я ніщо. Далеко кудому до зайця!

МАРО (показує йому намисто). От бачиш, Помете, чим догоджають синьйорам. Отакі подарунки їм подобаються. А ти з своїм німчурою, п'яничкою, хочеш мене переплюнути... Повторюю: якщо іще раз побачу, що ви вештаєтесь біля цього дому, наб'ю тобі пику, а тому Тедешку простромя черево, щоб ви-

текло вино, яке він видудлив за все життя. Кажу оце вам віднині й назавжди.

ПОМЕТ. Слухаю пана. Кожен робить своє діло.

МАРО. А ти, Попиво, піди до єврея Саді і принеси мені оті алмаз і рубін.

ПОПИВА. Пане, але він не віддає їх дешевше, як за двісті дукатів.

МАРО. Нехай, дай йому двісті дукатів! *(Дістає з сумки два мішечки.)*

ДУНДО. Ох! Мої дукати! Бог забирає їх у мене, все... *(Бокчило заспокоює свого пана.)*

МАРО. От бачиш, Помете! Хто хоче синьйору, той мусить тримати гаманець напоготові, як от я. *(Кидає Попиві перший мішечок.)*

ДУНДО. Ох!.. «Гаманець напоготові!».. Пусти, я йому кишки випущу!.. *(Бокчило стримує його.)*

ПОМЕТ. Добре тобі говорити, коли у старого пана Марое дукатів, як піску морського!

МАРО. Авжеж. Поки вони є, чого їх жаліти! *(Кидає другий мішечок.)*

ДУНДО (скрикує). О господи! *(Хилиться, мовби зомлівши.)*

МАРО (до Попиви, який, ховаючи гроші, іде вліб сцени). Чекай, Попиво! Принеси вечерю.

ПОПИВА (весело вибігає наперед). А що купити на вечерю?

Почувши про вечерю, до нього підходить Бокчило, зачепивши перед тим за якийсь виступ колони плащ Дундо. Ліворуч стоїть Маро, а посеред сцени — трое слуг: Попива, Помет і Бокчило. Праворуч біля колони — Дундо, який марно намагається відчепити свій плащ.

МАРО. На дукат вина і на три дукати ікри. *(Попива облизується і поглядає на Помета, який також облизується, тоді як Бокчило тільки зітхає гірко від думки про недоступні йому ласощі.)* Потім дві пари фазанів і двійко каплунів... *(Слуги знову оближуються.)* Потім потрух і тарілку ковбаси — мортаделли, ну і сальця... *(Слуги оближуються.)* А від кондитора — гарячий марципановий торт. *(Слуги знову оближуються. Помет гладить живіт, а Бокчило у розпачі хапається за черево і зойкає, потім підходить до свого пана і одв'язує його від колони.)*

ПОПИВА. Все буде зроблено. *(До Помета.)* Ех, Помете! Бачу, в тебе навіть із рота слинка тече? *(Іде вліб сцени, праворуч.)*

ПОМЕТ (підходить до Маро). Оце справді панське життя. Але я все ж таки не можу думати про те, як ти в Дубровнику змушений будеш задовольнятися шматочком м'яса та ложкою супу, крізь який видно дно тарілки, немов дно моря під час штилю. Адже якщо за тобою приїде старий пан Марое, то аддіо, Рим, аддіо Лаура?!

МАРО. Ех, Помете! Мій старий зараз далеко, а поки я маю його дукати, то живу так, як мені хочеться, і оце намисто надіну на шийку моїй богині! Нехай богиня моя гляне на мене веселими оченятами! *(Іде до балкона, щоб покликати Лауру.)*

ДУНДО. Ах ти ж нікчемо! Ось на що викидаєш ти мої дукати! *(Помет задоволено потирає руки і підходить до Дундо.)*

МАРО *(повернувшись до балкона)*. Синьйоро Лауро, синьйоро Лауро!

ДУНДО. От капосний тетерук, послухай лишень, як він токує!

ЛАУРА *(виходить на балкон)*. О міо каро. Зараз пошлю Петрунеллу, щоб відчинила тобі. Міо аморе...

МАРО. Пардона, міа белла...

ДУНДО. «Міо аморе!»... «Пардона міа белла»... Ох, та пустіть же мене, я заріжу його!

ПОМЕТ. Бог з вами, пане, що ви!

БОКЧИЛО. Господній мир з тобою, це свята хрстова неділя стримала тебе.

ПЕТРУНЕЛЛА *(виходить з парадних дверей)*. Заходьте, пане мій, пані чекає на вас! *(Маро заходить. Петрунелла іде за ним. Помет про щось розмовляє з Бокчилом, Дундо кидається, щоб також зайти в дім. В останню хвилину Помет помічає це, хапає його за плачі і затримує. Бокчило допомагає Помету.)*

ДУНДО. Втік од мене цей шмаркач. Ох, ох, ох!..

ПОМЕТ. Ти, пане, нічого не роби, коли роздратований.

БОКЧИЛО. Не лякай людей. Страхом тільки овець підганяють, а вовків у тиші ловлять. Ти свого доб'єшся, тільки не треба так нерчувати. *(Дундо заспокоюється.)*

ПОМЕТ *(знову дратує старого)*. Ну, тепер ти бачиш, як кидають на вітер твої дукати?

ДУНДО *(кричить так, що Помет і Бокчило злякано задкують)*. Ох, смерть моя, де ти?.. Що ж мені діяти, що ж мені тепер діяти?..

ПОМЕТ. Тепер нам найкраще повернутися до таверни.

БОКЧИЛО. Ох, нехай благословенне буде молоко, яким вигодували тебе!

ПОМЕТ. Почекаємо там до ранку, аж поки «синочок» не вийде з цього дому. Отоді ти його й бери. А щоб усе вийшло, як задумано, ми замовимо собі багату вечерю!

БОКЧИЛО. Благословенна земля, по якій ти ходиш! Мед виливають уста твої!

ДУНДО *(сідає на фонтан, бо йому зовсім не хочеться платити за вечерю)*. Робіть, як знаєте, я вже нінащо не здатний.

БОКЧИЛО *(сідає поряд із ним і разом з Пометом умовляє його)*. Ні, пане! Ми підемо всі разом. Як то кажуть: гуртом і кашу добре їсти. З'їси добрячий кусень м'яса, вип'єш глек вина, то й почуватимеш себе на сьомому небі! Винце додає людині сили і розганяє сумні думки. Як вип'єш червоненького, так одразу й повеселішаєш!

ПОМЕТ. Ходімо, пане! У таверні — рай земний. Там є все, чого тільки забажаєш! Я дужче люблю всякі страви, аніж мій німець синьйору Лауру! Уявляєте, миска запашного сала та смачного смаженого м'яса з капустою й буряком! А гірчиця така, що аж дух забиває! Будемо їсти й радіти, і що більше страв, то більше радощів. А коли миска спорожніє, добрі слуги піднесуть каплунчика або гусочку, а потім солоний язик або ж ковбасу — отак кенну! Кварта ходить з рук у руки, а ми собі їмо, п'ємо і все нам здається, ніби ми оце тільки за стіл сіли, а воно вже три години минуло! Ми тішимося! Ми в раю! Ех, від таких пахощів хоч який хворий враз одужає! Ходімо, пане!

ДУНДО *(ще огинається, але його буквально виштовхують до таверни)*. О господи, господи!..

ПОМЕТ *(радісно)*. Заходь, Бокчило!

БОКЧИЛО. Після тебе, дорогий, після тебе, братику мій любий. Ти і старший і кращий за мене! Свята діва — заступниця твоя, стежки твої вкриті квітами і трояндами, добрий которський рід гвій! *(Схиляється перед Пометом, який заходить у таверну. Залишившись сам, Бокчило радісно поплескує себе по череву.)* Закусочка моя люба, вечеря моя добра!.. *(Заходить у таверну.)*

Надворі тим часом смеркло. З глибини сцени виходить служник. Він запалює ліхтар перед таверною і йде праворуч за першу кулісу. На якийсь час западає тиша. З глибини сцени виходять Пере і няня. Озираються на всі боки.

ПЕРЕ *(на ній чоловічий — панський чи народний — костюм)*. Няню! Яке чудове місто, але ж я так стомилася! *(Розгублено озирається, бо вони ще не мають де ночувати.)*

НЯНЯ. Слухай, Пере!..

ПЕРЕ. Не називай мене Пере, бо нас можуть почути і дізнатися, що я жінка.

НЯНЯ. Більше не буду, це я ненавмисне!

ПЕРЕ. От горе! Чи було ще кому з дівчат таке, як мені, що мушу оце в чоловічому одязі розшукувати свого нареченого, якого я мабуть втратила назавжди і ніколи більше не побачу? Няню! Не те я роблю! Краще мені в море кинутися! *(Сумна, сідає на фонтан.)*

НЯНЯ. Бідненька моя, заспокойся! Ти в розпачі, що за три дні ми ще нічого не добилися. Але ж не можна отак усе одразу... Ми його неодмінно знайдемо!

ПЕРЕ. Ох, няню, гірко мені! Який він недобрий! За ці три роки, як поїхав до Рима, жодного листа, хоча б коротенького, не написав ні мені, ні рідним.

НЯНЯ. Такі вже чоловіки невдячні! Не знає він, яке то щастя йому випало — мати таку наречену! Адже теперішні дівчата тільки і вміють, що спати до полудня. А як прокинуться, то мало їм двох служниць, щоб одягти та взути їх! А коли, нарешті, перед самісіньким обідом одягнуться, то ще й накрутять перед дзеркалом на голові якісь крученики з волосся... А працюють! Начеплять на руку кошика з вишиванням та й ходять од вікна до вікна, мотаючи шовк на клубочок, потім помнуть того кошика, зазирнуть раз-другий у срібну коробочку для голок — оце і вся їхня робота! І оце таку дівчину, як ти, він... Ох, не знаю, що йому й сказати...

ПЕРЕ. Няню, все одно я його кохаю!

НЯНЯ. Гаразд, донечко! Саме тому ми й знайдемо його! (Сідає коло неї і дістає сніданок.)

ПОМЕТ (виходить з таверни). Здається, вони не мають де перебути ніч. Ці також, видно, з наших. (Звертається до них.) Послухайте, в ім'я святого Трипуна, чи ви не з наших?

НЯНЯ. О, бог послав тебе! Наше щастя привело тебе до нас.

ПЕРЕ (підходить до Помета). Чи не знаєш ти, бува, пана Маро, він живе зараз тут, у Римі, а сам родом з Дубровника — син старого пана Марое.

ПОМЕТ. Чи не старого Дундо Марое?

ПЕРЕ. Еге ж, його.

ПОМЕТ (хотів відповісти, але потім передумав). А... а чому ви про нього питаєте?

ПЕРЕ. Я наречена Маро!

ПОМЕТ. Ну й дива! Звідколи чоловіки почали сватати один одного?

НЯНЯ. Ні, земляче, вона жінка, тільки наділа цю одежину, щоб легше було шукати нареченого.

ПОМЕТ. А синьйор Маро її наречений?

НЯНЯ. Атож. І ось як поїхав три роки тому, тільки ми його й бачили! От ми й приїхали до Рима, щоб знайти його!

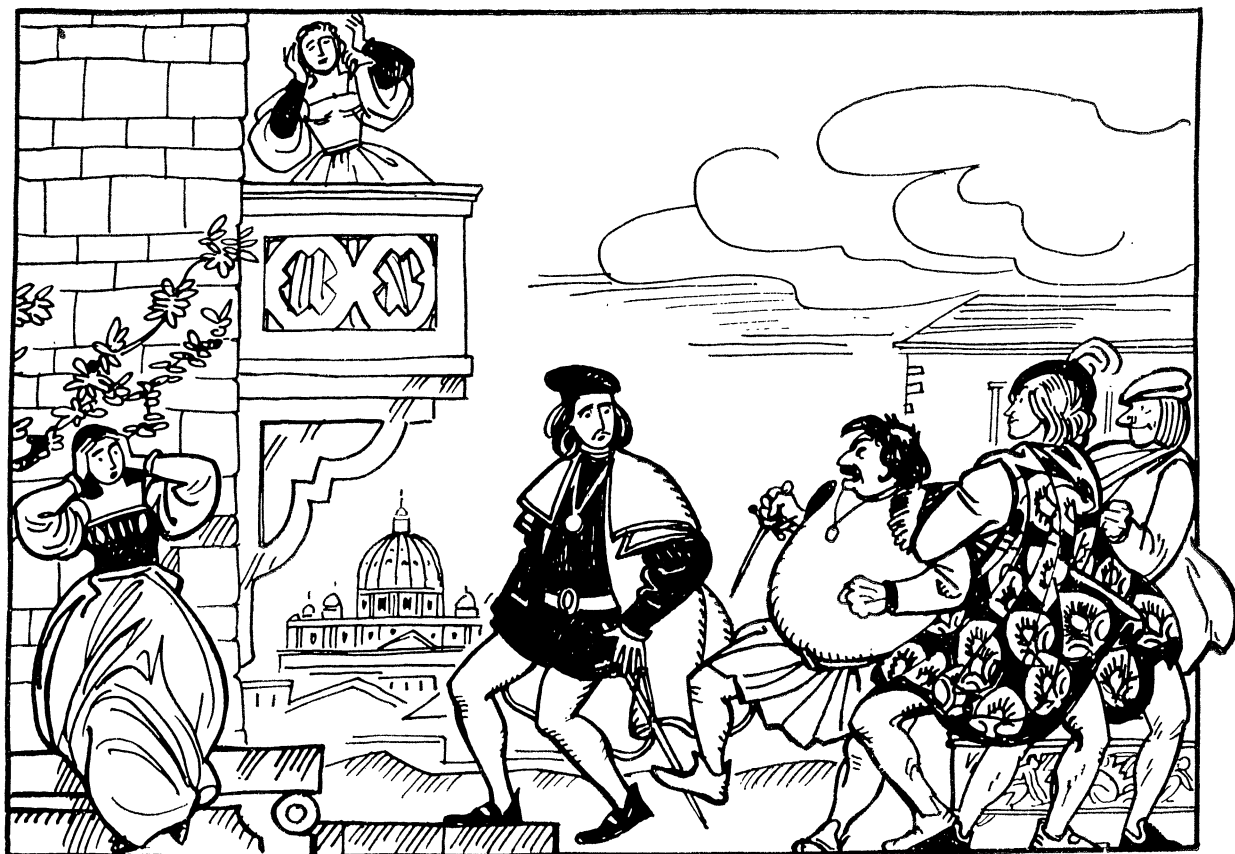
ПОМЕТ (радісно скрикує). Ну, Помете, Помете! Щастя не забуває тебе. (Повертається до них.) Знаю я його, дорогі мої, знаю, аякже! Він у Римі великий пан. Завтра я одведу вас до нього. А тепер зайдіть до якоїсь таверни, підживіться, відпочиньте, а завтра ми вийдемо на лови.

НЯНЯ. Ох, моя Пере! Бачиш, як бог любить нас? Це він послав нам цього земляка! Все в руках божих! Ходімо до таверни! (Прямують до таверни.)

ПОМЕТ (квапливо зупиняє їх). Ні, ні, туди не ходіть, ходіть сюди! (Штовхає їх ліворуч за першу кулісу.)

НЯНЯ. Гаразд, земляче, як ти скажеш! Пере, люблю моя, я піду помолюся святому Петру та богородиці, подякую, що вони послали нам цього земляка. Ходімо, ходімо!

ПОМЕТ. Ідіть, мої красуні, ідіть, мої любі... Я незабаром прийду до вас. (Іде разом з ними за лаштунки, але за хвилину повертається, весело тре руки, обходить сцену, роздивляючись, чи нікого нема, потім біжить до таверни і зупиняється перед ліхтарем.) Адже кажуть люди, бидло бидлом живе, бидлом і помре. А все, що від кішки народиться — вміє ловити мишей, все, що походить від лисиці — лукаве, зміїне кодро — все плазує. Лев — сміливий, заєць — боязкий, пес — вірний, баран — дурний. Свиня — брудна, а кішка — чиста. Вовк — нападає, а вівці — мирно пасуться. Осел — ледачий, а кінь працьовитий... Так і в людей: одні — такі, а інші — отакі. І королями стають ті, що вміють спрямовувати вчинки інших. А коли хочеш панувати в потрібному напрямі, треба бути спритним, треба вміти діяти своєчасно. То мало — мати гроші; я знаю багатих і водночас залежних. Мало бути розумним, я знаю розумних і водночас нещасних. Мало бути сміливцем, бо сміливих часто вбивають, і їх повно у в'язницях. Мало бути й поетом та вміти писати комедії, бо на поетів тих кожен гримає, а замість подяки їм кажуть «нікуди не годиться»... Та й ворогів собі вони наживають. Погано й музикантам, бо вони мусять співати чи грати і тоді, коли їм хочеться плакати. Треба бути спритним і лукавим, щоб не попасти в лихі часи! А щоб весело жити в добрі часи, треба усім догоджати. Синьйор Маро погрожує мені, а я скидаю берет і низько вклоняюсь йому. І хто б до мене не прийшов і не сказав: «Помете, зроби мені оце», — я зроблю. «Іди за мною» — я іду. Спитає у мене про щось — завжди допоможу порадою. Лає мене — я терплю. Глузує з мене — я обертаю на жарт. Такі люди завжди на коні!.. А мій голодний шлунок заслуговує на те, щоб я йому догоджав. І робити все це я навчився заради нього, бо він ніколи не зраджує мене, хоч би яке щедре було частування. А тепер знову пахне смаженим. Дві пастки наставлено на синьйора Марина. Батько — Дундо Марое і наречена — Пере. В одну з них він неодмінно спіймається, а тоді я разом з паном Уго «Дорогу, голодот, королі з дукатами йдуть!» Ох, від таких чудесних думок аж серце радіє! Я здобуду перемогу над ворогом, таку, якої не знали ні Август, ні Мула, ні Маріо: тріумфус цезарікс — царська перемога! (Веселий, заходить до таверни.)

ДІЯ ДРУГА

Сцена та сама, що й у першій дії. Ліхтар уже не горить. Світає, і під час першого діалога Помета з Петрунеллою зовсім розвидняється. Так триває до кінця дії. Після того, як підіймається завіса, сцена якийсь час порожня. Дзвонять десь у церкві, співають пташки. Потім із дверей челядні виходить Петрунелла. Вона потягається, позіхає і береться поливати квіти на балюстраді. Незабаром із таверни виходить Помет, він теж позіхає і потягається. Помітивши Петрунеллу, Помет починає насвистувати.

ПЕТРУНЕЛЛА (про себе). А! Це Помет! От лихо, знову витріщився на мене!.. Та нехай! Адже він наш, а свій до свого завжди тягнеться. Не можу відмовити серцю і не звернутися до нього. (До Помета.) Доброго ранку, Помете! (Киває йому, щоб підійшов. Помет весело підбігає.) Ану, вгадай: свиню приманюють жолудями, козу — свіжою травою, вовка — ситою вівцею, а чим приманюють людину?

ПОМЕТ. Присягаюсь Святим Трипуном, я знаю чим! Відгадаю, Петрунеллочко моя! Золотом приманюють людину, бо воно тепер завойовує навіть фортеці. А от ти, ти маєш інші принади! Хай тебе бог благословить, благословенний той випадок, що звів мене з тобою, моя прекрасна Петрунеллочко! Я для тебе, ти для мене; все моє буде твоїм, все

твое буде моїм. Солодка мрія! У добрій згоді — радість в народі. Вгадай, що то таке?

ПЕТРУНЕЛЛА. Ні, ти відгадай ось таке: ніхто не приходив, ніхто не виходив, а він думає, що прийшов, і гадає, що вже знайшов!

ПОМЕТ. Йй-богу, це не мрія, ось побачиш, моя Петрунеллочко! Я — моє, ти — твоє покладемо разом, кожен дасть своє зерно — і з двох виросте одно. Ти даєш радість, як сонечко.....

ПЕТРУНЕЛЛА. Бідненький Помет, та чи не жартуєш ти?.. Ха-ха-ха! (Відбігає від нього.)

ПОМЕТ (стає на коліна на тому місці, де раніше сидів з Петрунеллою). Присягаюсь святим і блаженим Трипуном, що ти просто перлина! З тобою я був би щасливий, аби тільки ти схотіла!

ПЕТРУНЕЛЛА. Я б хотіла, коли б сміла, та мати не дозволяє, очей з мене не спускає. Не умовляй так ревно, то все даремно. Якщо дам зрозуміти — тоді будеш радіти!

ПОМЕТ. Петрунелло! Я хочу тобі добра!

ПЕТРУНЕЛЛА. Добра бажаєш — добро й буде, зло не прибуде. Сиди коло дому, дай спокій чужому, бо не твоє — золото моє! Чо-

го вас кожного дня тягне до нас? Адже моя пані вас терпіти не може. Для неї в усьому світі існує тільки синьйор Маро.

ПОМЕТ. Якщо для неї існує тільки Маро, то хай для тебе існуватиму тільки я один, твій Помет, Петрунеллочко моя...

ПЕТРУНЕЛЛА. Твоя? Я ще ні з ким не заручена, щоб бути чиеюсь.

ПОМЕТ. А ти заручися зі мною, то й будеш моя! А я твій — бери мене і все моє! *(Підходить до неї.)* Справді, ти мені подобаєшся, ти, мабуть, тепленька така! *(Ущипнув її.)*

ПЕТРУНЕЛЛА *(відбігає)*. От смола. Знай своє місце, я тобі не наречена, ти до мене не в'язни і на мене не дивись. Щипай собі своїх коханих, а мені синяки не потрібні!

ПОМЕТ. Але ж моєю коханою ніхто крім тебе не буде! Якщо тільки ти згодна, Петрунеллочко, перепілочко моя!..

ПЕТРУНЕЛЛА *(іншим тоном, таємниче)*. «Я не твоя, я тільки своя. З чим прийшов, з тим і пішов!» Оцю примовку чула я від покійної тітки. А тепер прощай, не можу більше стояти з тобою. Мушу покликати до пані єврея Саді, щоб приніс їй якусь коштовність і якесь намисто з перлів. Усе, чого б вона не забажала, — все їй купує Маро! Прощай.

ПОМЕТ *(затримуючи її)*. Ти послухай ще примовку мого покійного дядька: «Гей, хазяїне, працюй, не старцюй. Буде в тебе урожай, ти тоді його збирай, а «її» мені віддай!».

ПЕТРУНЕЛЛА. Ех, Помете, даремно ти стараєшся. Моє залишиться при мені, кажу тобі! Ну, я пішла.

ПОМЕТ. Не поспішай, зачекай!

ПЕТРУНЕЛЛА. Нема чого тут чекати і з тобою стояти!

ПОМЕТ. Знаєш, що я тобі скажу? Якщо хочеш добра своїй пані, то скажи їй, що Тедешко, мій хазяїн, сохне за нею. Він ладен віддати їй все, що має. А він дуже багатий, у нього п'ятдесят тисяч дукатів! З Маро вона витягла все, що могла, та й він розтринькав усе, що мав. А тепер — край! До нього, кажуть, приїхав батько з Дубровника, щоб спитати про гроші і забрати його з собою.

ПЕТРУНЕЛЛА. Ох, Помете! Маро згайнував на неї багато грошей, та й сьогодні ще гайнує. Адже вона в нього закохалася і тільки про нього й думає. Його тільки й шанує, а твого Тедешка й знати не хоче!

ПОМЕТ. Нехай спробує, тоді знатиме!

ПЕТРУНЕЛЛА. Якщо прийме того, то втратить цього! Маро ревнивий. Він не хоче, щоб до неї ходив ще хтось. А нам і без твого німця живеться непогано.

ПОМЕТ. Та поки що, може, й непогано, але ж незабаром все буде інакше, коли бать-

ко забере Маро в Дубровник! А це так і буде! То нехай вона хоч тоді візьме «мого німця».

ПЕТРУНЕЛЛА. Не знаю, що тобі ще сказати. Коли хочеш — я перекажу їй.

ПОМЕТ. Петрунеллочко! Якщо це діло вигорить, тобі теж буде непогано. Я знаю, що кажу. Тоді «хтось» належатиме тобі!.. Розумієш?!

ПЕТРУНЕЛЛА *(лукаво віддаляється від Помета, а він крадеться за нею навколо фонтана)*. Розумієш? Той, хто добре чує, той все обміркує, золотко моє, прощай і стій! Якщо мати не схоче віддати, то будеш гукати, а я буду спати. З чим прийшов — з тим і пішов!.. Прощай, Помо!.. *(Тікає до челядні. Помет кидається за нею.)*

ПОМЕТ. Кажі, ніби знаєш і на все зважаєш, а ти не думай, не сиди, — мене скоріше полюби! *(Підходить до дверей, але Петрунелла рвучко зачиняє їх у нього перед носом. Якусь мить Помет стоїть перед дверима, потім, сміючись, спускається балюстрадою на майдан.)* Ну, тепер почнеться! Певен, що коли синьйора Лаура почує, що до Маро приїхав батько і хоче забрати дукати, то її почуття одразу охолонуть. А тоді!.. Отоді ми й приїдемо, я і мій пан Уго! Клини клином вибивають. Більші гроші побивають менші! З нашими дукатами ми враз виженемо синьйора Маро з його порожньою кишенею. Тепер вітер надимає наші вітрила... *(Дріботить на правий бік сцени, так наче його несуть надуті вітрила.)* Тепер би ще й Попиву здати в лікарню, та прочитати йому псалом, розуму навчити! Хіба я не лікар і не мислитель? Контраріус контраріра курабунтур — протилежності взаємно притягаються! *(Хоче йти, але його зупиняють Влахо та Ніко, що вийшли з глибини сцени.)*

ВЛАХО. Гей, Помете! Чи не знаєш ти, де пан Марин? От уже два дні, як ми повернулися з Флоренції і розшукуємо його, але не знаємо, де він, і ніяк не можемо знайти!

ПОМЕТ. Чому ж ви зразу не прийшли сюди? Зараз ви застанете його у куртизанки.

НІКО *(підходить до Помета)*. Правильно, Помете! Який він з біса купець! У нього батько в Дубровнику не їсть, не п'є по-людському, щоб менше грошей витратити і більше їх зібрати. А Маро — той дасть тим грошам ради і за себе і за нього!

ВЛАХО. А якого чорта ще йому робити? Як і мені! Маємо батьків, які тільки те й роблять, що стежать за нами: на кого глянемо, куди ходимо, де сядемо, що їмо... Якихось сторожів приставили до нас і кажуть, що ми їх мусимо слухати! Ех, якби люди народжувались без батьків, от молодим добре жилося б!

ПОМЕТ. Правда, їй-богу, і я так вважаю! Смішні ці батьки! Забули, як самі замолоду гуляли. Дозволяли б нам жити, як ми хочемо. Тоді б настав вічний мир між батьками і синами, інакше не бачити їм спокою від нас, а нам від них!

НІКО. Бравіссімо, Помете! А тепер покликай нам кого-небудь з цього дому.

ПОМЕТ (*весело прямує до головного входу і стукає у двері*). Петрунелло, гей, Петрунеллочко!

НІКО (*відводить Влахо убік*). А ти маєш дукати? Бо це таке місце, де без них і кроку не ступити.

ВЛАХО. Аякже! Гроші я одержав, ось вони... Бо, як каже моя тітка: хто гроші вміє гайнувати, у того голова не болить!

ПЕТРУНЕЛЛА (*виглядає з віконця над дверима*). Хто там?

ВЛАХО. Синьйор Марин тут?

ПЕТРУНЕЛЛА. Пречиста діво, та це ж наші! (*Зникає у вікні*.)

ПОМЕТ. Ну, синьйори мої, слуга ваш покірний!

НІКО. Аддіо, Помо!

ПОМЕТ. Аддіо, Ніко! (*Весело йде в таверну, щоб тут-таки вийти з Дундо і схопити Маро*.)

ПЕТРУНЕЛЛА (*виходить*). Ніко!..

НІКО (*підходить до неї*). Петрунеллочко, як ся маєш?

ПЕТРУНЕЛЛА. А, Влахо, ти глянь на нього, ох, який! Скільки разів він щипав мене, бідну, в тісних кутках!..

ВЛАХО. Та я й зараз не від того. (*Іде до неї, а потім разом з Ніко ганяються за нею круг фонтана. Крик і вереск*.)

ЛАУРА (*стає на балконі*). Петрунелло, що це за гармидер?

ВЛАХО. Даруйте, пані, це ми, ваші покірні слуги. Маро тут?

МАРО (*виходить на балкон*). О! Друзі, незже це ви? Зараз ми приєднаємося до вас! (*Іде з Лаурою з балкона*.)

НІКО. Не хоче пустити нас туди! Бач, який ревнивий, чортяка.

ВЛАХО. Отак треба жити собі на втіху! Не те, що ми, живемо, як грішні душі в пеклі, дивимося на рай та вічне блаженство і тільки ще більше мучимося. Бачимо щастя, а задовольняємося лише бажаннями.

ПЕТРУНЕЛЛА. Атож! Вони такі щасливі обое!

Маро виходить з Лаурою через головний вхід. Ніко і Влахо церемонно вклоняються Лаурі, яка підходить до Петрунелли і розпитує її про прибулих.

МАРО (*іде до друзів*). З приїздом!

НІКО. Дякую!

ВЛАХО. Ти не уявляєш собі, як ми скучили за тобою.

МАРО. А звідки ви зараз?

НІКО. З Флоренції.

МАРО. Що там нового?

ВЛАХО. Все добре. (*Поглядаючи на Лауру*.) Бачу я, що й у тебе все добре!

МАРО. В світі добра багато, всім вистачить. Та чи добре ти жив, чи погано, а помирати все одно доведеться. То ж нехай після нас — хоч потоп!

ВЛАХО. Їй-богу, правду кажеш. Ти народився під щасливою зіркою. Тобі завжди щастя усміхається.

Помет тим часом виводить з таверни Дундо й Бокчила, які, сховавшись за колону, вражено дивляться на те, що відбувається перед ними. Помет відходить далеко праворуч і, посміхаючись, стежить за подіями.

МАРО. Я щасливий із своєю дамою. Поки я їй милий — щасливий, а поки молодий — я втішаюся життям. (*Підходить до Лаури*.) Чи не так, мадонна міа белла?

ЛАУРА. Як ти скажеш, мій любий!

ВЛАХО. То будьте щасливі! Ми схиляємося перед любов'ю! Хай живе Маро! Хай живе Лаура, хай живе любов!

ПЕТРУНЕЛЛА (*приєднується до побажань*). Хай живе! (*Чути веселі вигук*и, які зненацька перериває Дундо, кидаючись поміж Ніко та Влахо на Маро.)

ДУНДО. «Як ти скажеш, мій любий»... «Мадонна міа белла!» То ти, значить, синьйор, га? У оксамиті, га? З ланцюжком на шії, га? А де мої дукати? Згайнував їх з куртизанками, негіднику отакий! З пропащими жінками, га? Верни ж мої дукати, розбишако, віддай дукати, мої нещасні гроші! Чого ж мовчиш, мерзотнику? Де мої дукати? (*Усі мовчать, розгублені. Маро, бачачи, що порятунку для нього немає, вирішує зректися батька*.)

МАРО. Хто цей чоловік, чого йому треба?

ДУНДО. Чого треба? Ще питає! Дукатів мені треба, моїх дукатів!

МАРО. Я його не знаю!

ДУНДО. Гляньте на нього, ще й прикидається, ніби не знає мене! (*Бокчило хреститься від здивування, Помет радіє*.)

МАРО. Дайте мені спокій!

ДУНДО (*розгублено озираючись на всі боки*). Не хоче мене впізнавати?! Ну, чекай, негіднику!! (*З ножем у руках кидається на Маро. Паніка. Ніко і Влахо хапають озвірілого Дундо. Лаура й Петрунелла з криком ховаються у будинку*.)

МАРО. Гвалт, гвалт, синьйор капітан!

СТРАЖНИК (*з'являється у супроводі двох солдатів*). Що тут таке?

МАРО. Цей чоловік напав на нас.

СТРАЖНИК (*глянувши на багатий одяг Маро, не розпитуєчи більше, наказує*). У в'язницю!

Бокчило кидається до таверни, Помет ховається за колону, солдати забирають Дундо з рук Ніко та Влахо і ведуть, незважаючи на його крики.

ДУНДО. Пустіть мене, я його уб'ю... Пустіть, я уб'ю його... мої дукати... Ох, горе мені...

СТРАЖНИК. А вас, синьйори, прошу іти за мною! (*Іде з солдатами і в глибині сцени зупиняється, чекаючи.*)

НІКО. Ох, як швидко райське блаженство може перетворитися на пекло. Такі радощі, друзі мої, не тривають довго.

ВЛАХО. Ходімо до стражника і пояснимо, як усе було, бо інакше бідному старому добре перепаде. Ходімо, не можна кидати його так. Ходімо, Маро! Треба якось допомогти старому виплутатися!

МАРО. Мені не важко сказати, що я тоді не впізнав батька, але де я візьму дукатів, коли їх у мене вже нема? Ох, ці жінки, а тут ще й батько, хай йому біс! Ну от, тепер ви бачили? Ходімо. (*Звертаючись до Лаури, як тим часом вийшла на балкон.*) Я незабаром повернуся, любя моя!

ЛАУРА. Чекаю тебе, приходь скоріше! (*Махає йому рукою з балкона. Вклонившись їй, молоді люди ідуть за стражником.*)

ПОМЕТ (*він усе бачив і чув, сховавшись за колоною*). «Чекаю тебе, при-и-и-хо-о-дь!» (*Сміється і теж іде за стражником.*)

Якийсь час сцена порожня, потім обережно, через щілину в дверях визирає Бокчило і, переконавшись, що нікого немає, крадькома виходить із таверни. Він боїться, щоб стражник не забрав і його.

БОКЧИЛО. Клянуся чотирма євангелістами і мучеником з Дубровника, лихо мені, нещасливому! Пана мого забрали до в'язниці, може, ще й мене заберуть, бідного. (*Голосно, немовби підбадьорюючи самого себе.*) Та що я такого зробив, хай йому чорт! За що мене садовити? (*Лякається власного голосу, тоном нижче.*) От біда! Не знаю, куди мені подітися, що тепер робити? (*Знову скрикує.*) Та ради чого я все це терплю? Ради чорта з його батьком! (*Знову лякається, тихо говорить.*) Все-таки добре, що старого посадовили, хай прохолоне. Убійце він, присягаюся святим Влахом! Адже заморить мене голодом! А син його справжній пан і синьйор! Чорт мене потягнув встрявати в цю історію. Ми ж саме сіли за стіл, і вже принесли були печеню: велике таке блюдо з птицею — чи то гусак чи якась інша. Такої великої мені навіть бачити не доводилося! (*Він мало не плаче, кажучи це.*) А засмажена як, нашпигована, а пахне так, що у мене в очах потемніло, серце закалатало, слинка потекла! А поряд лежали дві ситі куріпки, такі апе-

титні, — аж соком підпливли! А тарілка із свіженьким потрухом, така гаряча, що за краї взятися не можна! А потрух аж парує і ніби припрошує: з'їж мене, з'їж... А потім заець, присмачений гірчичкою. А краї блюда прикрашені були дроздиками. Любі дроздики! Дух від них такий, що аж у голові паморочилося, а самі вони ніби дзвінко щебетали: покуштуйте нас, покуштуйте!.. І так радісно на душі ставало, наче весною. Та тільки я роззявив був рота, щоб зазнати блаженства неземного, як з'явився Помет і викликав нас на вулицю. Хай би чорти взяли й сина й батька! Завів би старого пана до Ірода або, як Варавву, до Пілата, а мене б залишив у таверні! А то, бач, пошився в дурні — все від мене забрали. Помру з голоду, от лихо!..

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ (*з'являється у вікні таверни, почувши нарікання Бокчила*). Яка біс ще й завиває під вікном? Що за бидла?

БОКЧИЛО. Це я, мій дорогий синьйоре! Я не бидло, це оті тварюки зробили мене таким.

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ. Я все бачила, пройдисвіте! Хто вісто тутто традітор! Старого потягли до в'язниці, а хто мені заплатить за постій? Як їли, то солодко вам було, а як платити, то гірко стало! Чи, може, я неправда кажу?

БОКЧИЛО. Пане, я нічого не знаю, мови не розумію, грошей немає, нікого тут не знаю, та й мене ніхто не знає. Ох, горе мені, горе!..

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ. Забирайся геть! На віа! Не кричи! Нон урла! Пройдисвіта! От заберуть тебе до в'язниці, тоді знатимеш! Прокляте бидла! Бестія маледетта!

БОКЧИЛО. Не називай мене пройдисвітом, не згадуй про в'язницю, пане, я нічим не завинив, присягаюся пречистою дівою... Ох, горе мені, горе... (*З глибини сцени виходить Помет. Він сміється.*) А ось і Помет! Він мене врятує! Помете! Пане! Хай благословить тебе бог, хай звеличить тебе пречиста діва! Змилуйся! Бачиш, вскочив я в халепу... В твоїх руках...

ПОМЕТ. Не бійся, Бокчило! Помет усе владнає. Без мене ніде нічого не робиться. Без мене людям не обійтися. Хто не порадиться з Пометом, у того все летить шкереберть! Ха-ха-ха!.. Сміх бере, як згадаю, що Маро не схотів пізнати рідного батька... Ну чекай же! Я тобі покажу... (*Бокчило весь час підтакує Помету, бубонить: «Авжеж, покажемо!»*) Я хочу, щоб усі знали, хто такий Помет, що таке людина-віртуоз, людина «віртутібус прадутус»! (*Бокчило бубонить: «Авжеж... дутус, дутус!»*) Мене чекає велика робота, діла, гідні Помета! Ха-ха-ха! Не схотів пізнати батька!.. (*Регоче. Бокчило спершу здивовано дивиться на нього, потім і сам по-*

чинає сміятися. Враз Помет стає серйозним, Бокчило наслідуює його.) Ну, почекай же! Припече йому, то одразу впізнає! Йй-богу, впізнає! Бокчило підтакує: «Звичайно!») Ну, Тедешко, знай наших! Тепер синьйора твоя!

БОКЧИЛО. Який ти мудрий! Бог обрав тебе своїм помічником!

ПОМЕТ. (Бокчило, слухай, що я скажу тобі! Зайди в ці двері... (Чути спів Попиви.) А! От і Попива! Сховайся, я не хочу, щоб він бачив нас разом. (Бокчило зникає в таверні.)

ПОПИВА (виходить із лютнею, готуючись заграти Петрунеллі серенаду). Гей, Помет-блюдолизе! Слухай, як Попива співає!

ПОМЕТ. Зараз ти співаєш, але я ще побачу, як ти плакатимеш!

ПОПИВА. Петрунеллочко!..

ПЕТРУНЕЛЛА (з'являється у віконці над боковим входом. Помет ховається за фонтаном, щоб його не помітили.) Що, братику, сталося?

ПОПИВА. Щастя душі моєї, послухай цю пісеньку.

ПЕТРУНЕЛЛА. Охоче.

ПОПИВА. А де пані, бо чого доброго ще почує?

ПЕТРУНЕЛЛА. Там, у кімнаті, з того боку. Співай, не бійся. (Відходить од вікна і незабаром з'являється на балконі. Слухає серенаду, прибравши позу своєї синьйори.)

ПОПИВА. Бачиш, блюдолизе, як я упадаю коло своєї Лаури?

ПОМЕТ. Бачу, бачу, потворо! (Знову ховається, помітивши Петрунеллу.)

ПОПИВА (співає серенаду на мотив «Мадригала» Клаудіса Сараціні).

Ой сонечко, дівчинко, квіточко моя,
Твоє серце й губоньки так кохаю я.
Ти й мене люби завжди, божество ясне.
Петрунелло, серденько, послухай мене.
Візьми мене, я твій...

(Дослухавши пісню, Помет глузливо сурмить у кулак. Попива сердито дивиться на нього, а потім звертається до Петрунелли.) Квіточко моя, дівчинко, пусти мене зараз до себе. Чи, може, хочеш, щоб я тобі заспівав іще?

ПЕТРУНЕЛЛА. Ні, краще заходь! (Іде з балкона, щоб відчинити парадні двері.)

ПОПИВА. Зараз, лечу! Тепер уже я заграю по їх нотах! (Повертається до Помета і сурмить у кулак, потім вскакує у дім через парадні двері, які Петрунелла відчинила перед ним.)

ПОМЕТ. Ах ти ж пес! То тобі Петрунелли схотілося? Ну, чекай же, потрапиш ти в мій капкан... (Показує жестами, як капкан хапає здобич, потім іде до таверни і кличе Бокчила.) Бокчило, Бокчило!

БОКЧИЛО. Слухаю тебе, пуп'яночку мій! (Виходить із таверни, поспішаючи прислужитися Помету.)

ПОМЕТ. Маєш нагоду врятувати свого пана, та й сам у виграші будеш. Піди до тих дверей... (Бокчило зразу ж кидається до будинку, але Помет зупиняє його.) Почекай, постукай і запитай, чи Попива нагорі? (Бокчило знову кидається бігти, але Помет знов затримує його). Стій!.. Відгукнеться Попива... Тоді ти скажеш: «Біжи мерщій до свого пана, приїхав його батько — пан Марое, привіз більше як сотню в'язок винних ягід, сто мішків перцю і багато інших товарів. Віддає усе це за три тисячі дукатів!..» (Бокчило кидається бігти, але Помет знову зупиняє його вигуком: «Стій!».) А потім побіжимо з тобою до таверни, що біля дзвіниці, і ти поведеш старого пана додому, поки не повернувся Маро. (Бокчило кидається бігти, але Помет затримує його, повиснувши на ньому і вигукуючи «Стій!») Тільки не кажи йому, що це я послав тебе. А тепер іди.

БОКЧИЛО (дивиться на головний і бічний входи в дім, не знаючи, куди йому йти). Сюди? (При цьому він показує то на одні, то на другі двері.)

ПОМЕТ. Та сюди! А я з-за рогу подивлюсь, щоб ти зробив усе як слід. (Ховається за ріг будинку навпроти.)

БОКЧИЛО (жестами заспокоює Помета: мовляв, усе буде гаразд, потім іде до бічних дверей і гукає). Ге-ей! Ге-ей! Ге-ей!

ПЕТРУНЕЛЛА (з-за дверей). Хто там?

БОКЧИЛО. Чи є там Попива, слуга пана Маро?

ПОПИВА (з-за дверей). Хто там? Хто питає Попиву?

БОКЧИЛО. Та це я — Бокчило з Дубровника, старий слуга старого пана Марое!

ПОПИВА (з'являється у віконці над бічними дверима). Бокчило, п'янице, чи це ти? Звідки ти взявся?

БОКЧИЛО. Пан Марое приїхав миритися...

ПОМЕТ. Молодець! Цього я його не навчав!

БОКЧИЛО. ...І привіз з собою пряників і триста мішків перцю, п'ятсот мішків шафрану, а винних ягід щось із вісімсот в'язок!

ПОМЕТ (хапається за голову, а Попива після кожної цифри крикує від захвату). Годі, Бокчило, так брехати я тебе не вчив!

БОКЧИЛО. Я всього привіз товарів на сто тисяч дукатів!

ПОМЕТ. О господи!

БОКЧИЛО (йому наче аж полегшало). Коли вже брехати, то брехати!

ПОПИВА. Оце так Бокчило! Добрі вісті приніс нам! Заходь у дім, вип'ємо! (Відходить од вікна.)

БОКЧИЛО. Оце — справжнє дитя Дубровника! Благословенне те молоко, що вигодувало його!

ПОМЕТ (виглядаючи із своєї схованки). Гляди, Бокчило, не зіпсуй нам каші!

БОКЧИЛО. Не бійся! Я стаю генієм, коли вип'ю хоч краплю вина.

ПОПИВА (відчиняє бічні двері. Помет ховається). Заходь, Бочо! (Бокчило радісно іде за Попивою.)

ПОМЕТ. Нехай, нехай! Ви ще побачите, на що здатний Помет. Ах Помет, Помет! Благородний король і пан свого шлунку! Радій, харчуйся, їж солодощі, делікатеси, манну небесну! Варене (при кожному слові він облизується і гладить свій живіт), печене, смажене. Їж тістечка солодкі, посипані цукром млинці, гусей, качок, павичів, індичі ніжки—о, неземне блаженство! Тепер ти всього матимеш досхочу, шлунку мій! А я про тебе подбаю, все для тебе дістану, бо ти мій, а я твій. Ну, а тепер піду в караулку, пообіцяю стражникові два-три золоті і визволю Дундо Марое. Потім залишу його у таверні біля дзвіниці, нехай почекає Попиву й Бокчила. Навчу його, що сказати Попиві, а тоді нехай іде до Маро. А як зайде він у їхній дім, уявляю, який гармидер там зніметься! Старий зажадає грошей, а динарів уже немає! Ха-ха-ха!.. (Іде праворуч, вглиб сцени, але по дорозі зустрічається із Саді.) О, міссер Саді. Бенвенутто, компліменте місі. Ласкаво прошу, вітаю вас.

САДІ. Бон ді, бон ді! Добра день! Добра день! Маю поспішала, синьйора Лаура, сказала Петрунелла, хоче купити мою товар. Красива перлова намисто. Ун бел коларін ді перле. Хороша товар, хороша намисто!

ПОМЕТ. Чудово, міссер Саді! У синьйора Марина повно дукатів! Йому їх привіз батько з Дубровника. Міссер Саді продає, синьйора Лаура купує, синьйор Марин платить!

САДІ. Правда? О, поздоровляй, поздоровляй. О, мі сон феліче, мі сон феліче! (Одразу ж стукає в двері головного входу.)

ПОМЕТ (передражнює його). «О, поздоровляй!». «О, мі сон феліче!» (Іде праворуч вглиб сцени, зловтішно посміхаючись.)

ПЕТРУНЕЛЛА (визирає у віконце над входом). Хто стукає?

САДІ. Я принесла красивий намисто, ді перле, для синьйори.

ЛАУРА (виходить на балкон). О, міссер Саді! Ви прийшли дуже вчасно! Однесіть перли Петрунеллі. Дякую, дорогий мій Саді!

САДІ. А гроші? Хто мені заплатить?

ЛАУРА. Синьйор Маро вам заплатить. А скільки коштує це намисто?

САДІ. У ній тридцять перлина. Соно трен-то перле. Кожний перлина коштує п'ять дуката. П'ять разів десять — п'ятдесят. П'ятдесят і п'ятдесят — сто... Сто п'ятдесят дуката. Дешевше, ніж сто п'ятдесят дуката, давати не могу.

ЛАУРА. Гаразд, передайте перли Петру-

неллі. До побачення! Арівідерчі! (Іде з балкона. Саді розгублено стоїть на місці.)

ПЕТРУНЕЛЛА. Давай сюди намисто.

САДІ. А хто мені давай за нього дуката?

ПЕТРУНЕЛЛА. Та ти що? А хто платив тобі досі? Ох і хитрий же ти єврей, завжди тільки й чуєш від тебе: давай та давай! Віддай сюди намисто, а дукати тобі за нього дасть синьйор Маро. Адже ти одержав уже від нього три тисячі — за коштовності, одяг та інші речі, одержиш ще!

САДІ. О! Синьйор Маро прекрасна мо-лода чоловік, але вона мені не подобається. Я бачила старого, як вона бігала і кричала: «Моя дуката дайте, я уб'ю Маро, розбійнику отаку!» Перли моя, я не віддам, поки мені не віддавай дуката.

ПЕТРУНЕЛЛА. Того старого посадили до в'язниці, бо він накинусь на синьйора Марина, а той його навіть не знає. Старого нічого боятися, бо до синьйора Маро приїхав батько з Дубровника і привіз йому силу товарів на продаж. Його слуга зараз у нашому домі. Слуга... дім... (Показує на дім.) У синьйора Маро буде повно дукатів, і він розплатиться за мою пані. Давай сюди намисто!

САДІ. У синьйор Марин буде багато дуката! О, ми зробимо велику гешефт. Зробимо все, що забажає синьйора Лаура. У мене багато товар. Я покажу синьйора мою крамницю, покажу все, все. Пустити мене до синьйора, пустити, пустити! (Петрунелла щезає і незабаром відчиняє Саді двері головного входу.) Правду казала Помет: «Міссер Саді продає, синьйора Лаура купує, синьйор Марин платить». О-о-о-о!

ПЕТРУНЕЛЛА. Заходьте, міссер Саді!

САДІ. Буде велика гешефт, о-о-о! (Заходить до будинку, Петрунелла йде слідом, передражнюючи його: «О-о-о-о!»).

ПЕРЕ (виходить із нянею з-за першої лівої куліси. Обидві довго блукали по місту). Ох господи, як тяжко жити на білому світі. Іноді й сам не знаєш, що тобі треба. Нам, молодим, часто здається, що ми все знаємо і все вміємо, але час, — наш учитель, — щодня вчить нас, що той, хто про себе надто зисокої думки, насправді нічого не вартий.

НЯНЯ. Не побивайся так, донечко! Чує моє серце, що все скінчиться добре.

ПЕРЕ. Я в це не вірю, няню. Ніде нема мого нареченого, не знаю, що мені робити.

НЯНЯ. Ех, молодість, молодість! Нерозумна молодість! Доживете до моїх років, то зрозумієте, що ваша легковажність — не що інше, як дурість, недосвідченість і впертість. Через дурість людина мало знає, дурість і вчинками її керує!

ПЕРЕ. Не тужи ж хоч ти, бо я помру з горя. Ох, доле, до чого ти мене довела!..

НЯНЯ. Заспокойся, Пере... Ходімо далі блукати Римом, як блукали досі, може, гос-

подь змилюсередиться над нами! (Виходять праворуч.)

ПОПИВА (виходить з Бокчилом через бічний вхід. Бокчило спотикається об східцеві, Попива підтримує його). Ходімо, Бокчило, пошукаємо старого пана!

БОКЧИЛО (в гуморі, з пляшкою в руках). Коли ти поруч, Попиво, моє серце аж співає... З тобою ладен навіть у пекло піти! Добре вино було в синьйори. А яка вона гарна сама! О мадонно... (Ковтає з пляшки.)

ПОПИВА. Вона з Далмації, Бочо, з Крка.

БОКЧИЛО. Це зразу видно. Хай береже її пречиста діва! (Хилиється, наче падає. Попива підтримує його.)

ПОПИВА. А де, ти казав, ми можемо знайти старого пана?

БОКЧИЛО (враз серйознішає, замислюється, намагаючись згадати Пометові поради, але в голові у нього все перемішалось). Я не знаю, пане і князю мій! Я піду за тобою скрізь, куди накажеш, бо я, здається, осліп!

ПОПИВА. Ходімо. Я поведу тебе, мій Бочо. Ти не осліп, а п'яний. (Веде його під руку.)

БОКЧИЛО (зупиняючись). Як мало треба людині, щоб вона була щасливою!

ПОПИВА. Ходімо, Бочо! (Ідуть, Бокчило починає співати, але Попива затуляє йому долонею рота. Бокчило хоче завернути до таверни, але Попива тягне його назад і веде повз аркаду за праву першу кулісу.)

МАРО (виходить збуджений з глибини сцени праворуч). О, боже! Звідки взялося це нещастя! Ці батьки — справжні дияволи й вороги своїх дітей!

САДІ (виходить з будинку Лаури). А, синьйор Марино, цілую рука вашій милості, цілую рука!

МАРО (тихо). Приніс тебе нечистий! Що, Саді?

САДІ. Синьйора Лаура взяла тридцять перлина, по п'ять дуката за штуку, то тепер ви маєте платити мені сто п'ятдесят дуката.

МАРО. Що? Сто п'ятдесят дукатів?... Та де ж мені їх узяти, ці сто п'ятдесят дукатів?... Добре, Саді, гаразд, прийдіть пізніше, я принесу вам гроші.

САДІ. Синьйора була дуже задоволений намісто. Чудова товар. Саді завжди мала прекрасний товар!

МАРО. Добре, Саді, раз синьйора задоволена, то я теж задоволений. Прийдіть пізніше.

САДІ. Синьйор Марино, великий синьйор Марино! Чи немає у вас із собою хоч кілька дуката? Вона мені дуже потрібна.

МАРО. Ви набридливі, Саді! Я вже сказав, прийдіть пізніше, я вас не скривджу.

САДІ. Як звелите, ваша милість синьйор Марино, я ваша слуга. Я прийду, так, так, я прийду... (Виходить, щось бурмочучи собі

під ніс, але все ж скорившись владному тону Маро.)

МАРО. Насилу здихався чортового лихваря. Щось мене почали переслідувати невдачі. Доведеться відрахувати цьому чортяці за перли сто п'ятдесят дукатів. А де їх узяти? (Гукає, повернувшись лицем до балкона.) Синьйоро Лауро! Як мені показатися тепер їй на очі, коли мене так осоромив мій батько? Як він тут опинився? Як знайшов мене? Синьйоро Лауро! Чорти б ухопили ці дукати, якщо батько любить їх більше, ніж свого рідного сина! Хоче знати, де гроші! Приїхав рятувати те, що проковтнула морська глибина! Ох, чи є ще хто на світі нещасливіший за мене? Чи є ще в кого такий батько, як у мене? Синьйоро Лауро! Пер дію міо! Що я їй тепер скажу, коли я зовсім розорився? Боюсь, що вона відсахнеться від мене! (Хоче знову гукати Лауру, в цю мить вона з'являється на балконі.)

ЛАУРА. Синьйор Марино!

МАРО. Кохана моя!.. Каріссіма міа!..

ЛАУРА. Я все чула.

МАРО. Що ти чула?

ЛАУРА. Що? Хіба в тебе є від мене якісь таємниці?

МАРО. Ні, але що ти чула?

ЛАУРА. Що сюди приїхав твій батько! Хіба тобі неприємно, що я про це знаю?

МАРО. Що ти, звичайно... приємно... А хто це тобі сказав?

ЛАУРА. Тут був його слуга. Казав, що батько приїхав з тобою помиритися і привіз багато всіляких товарів.

МАРО. А ти правду кажеш?

ЛАУРА. Клянуся пречистою дівою. Він пішов із Попивою, щоб привести старого до тебе.

МАРО. Із Попивою? І той пішов?

ЛАУРА. А чому б він не мав іти?

МАРО. Повинен був спочатку запитати в мене! Негідник, я вб'ю його!

ЛАУРА. Чим він завинив перед тобою? Він хотів зробити як краще.

МАРО. Хотів, хотів, а занапастив мене. Піду пошукаю його. (Уклоняється Лаурі.)

ЛАУРА. Я тебе чекатиму. Приходь. (Зникає.)

МАРО. Приїхав помиритися... Ох, Попиво, Попиво! Ти вбив мене, привівши цього диявола до мене в дім. (Розлючений, іде до першої лівої куліси.)

ПОПИВА (вибігає з-за першої правої куліси). Пане, пане! Приїхав твій батько!

МАРО. Та ну?

ПОПИВА. Справді, пане! Приїхав! Ти радий?

МАРО. Авжеж, дуже радий! (Кидається на нього.) Щоб ти луснув, дурню чортів!

ПОПИВА (*тікаючи від Маро*). Та що ти, пане, що з тобою? Хіба я коли-небудь зробив тобі щось погане?

МАРО. «Хіба я коли-небудь зробив тобі щось погане?!» Ти мене вбив, знищив, розорив! Зрозумів?

ПОПИВА. Та що ти, бог з тобою!

МАРО. Це не батько, а лютий звір приїхав до Рима, щоб перевірити мої рахунки, зганьбити моє ім'я, покарати, вбити мене...

ПОПИВА. Але ж кажуть, що він приїхав помиритися з тобою і привіз товари на продаж.

МАРО. Хіба можна вірити цьому дияволу? Ти ж не знаєш, як він накинувся на мене в присутності синьйори, як бігав за мною з ножем у руках, а я вдав, ніби він зовсім не мій батько! Його забрали до в'язниці. Ох, чому його там не повісили! Тепер він знову на волі — якийсь розбишака випустив його.

ПОПИВА. Та що ти? Невже це правда? А може, це зовсім не старий пан Марое, про якого я чув стільки доброго? Не інакше, як хтось усе це зумисне влаштував. Очевидно, Помет.

МАРО. Я не знаю, ні хто це зробив, ні навіть, але бачу, що на мою голову впало страшне нещастя, і думаю, що єдиний вихід для мене — взяти ножа та й зарізатися.

ПОПИВА. Та що ти, пане! Не треба впадати у відчай! Усьому можна зарадити, крім хіба смерті. Тепер не час плакати й думати про смерть: треба шукати якогось рятунку.

МАРО. Я пропав. Не знаю, що мені робити. Іменем господа бога благаю тебе — скажи, що робити?

ПОПИВА (*трохи подумавши*). А ти зробиш те, що я звелю?

МАРО. Зроблю все, тільки допоможи.

ПОПИВА. Ти правду кажеш?

МАРО. Правду.

ПОПИВА. Так от — піди до синьйори і признайся їй з усьому.

МАРО (*обурено*). З таким же успіхом ти міг би сказати: візьми мотузку і повісься!

ПОПИВА. Зачекай же, ради святих небес. Дай докінчити.

МАРО. Ну, гаразд, кажи, я послухаю!

ПОПИВА. Так от — піди до синьйори. Ніхто в світі не зміг би її переконати, що твій батько не привіз із собою багато товарів, що він — не найзаможніша людина в Дубровнику і що ти не єдиний його син.

МАРО. Нічого вона не знає.

ПОПИВА. Ні, знає! Перш ніж наблизити кого-небудь до себе, куртизанка дізнається, хто його батько й скільки в нього дукатів. Вона знає навіть те, хто був на твоїх хрестинах і взагалі таке, чого ти й сам не знаєш.

МАРО. Ну й нехай! А далі що?

ПОПИВА. Піди до неї й скажи: «Синьйоро! Ти мене знаєш і знаєш, хто мій батько, знаєш також, що він приїхав до Рима і вимагатиме звіту про гроші, які я на тебе розтринькав. Тепер ти повинна допомогти мені. Дай мені три тисячі дукатів!»

МАРО. Але де ж їй узяти три тисячі дукатів? Три тисячі золотих готівкою не мають навіть племінниці папи римського.

ПОПИВА. Ну, й веселун же ти! Племінниці папи! Та годі про золото. Синьйора поклала в банк Оледужата три тисячі, ти про це, можливо, й не знаєш. Цих три тисячі ти їй сам дав, і тепер вона мусить їх тобі повернути. Треба зробити так, щоб Саді дістав десь три тисячі дукатів, а якщо він, паскуда, не схоче, то нехай синьйора заплатить йому проценти і край!

МАРО. Ну, гаразд, припустімо, що ми дістали три тисячі дукатів. Що далі?

ПОПИВА. Далі? Далі зовсім просто! Все владається само собою. Ти підеш, скинеш із себе цей оксамит, надягнеш купецьке вбрання, знайдеш батька й скажеш, що він бачив не тебе, а когось іншого, схожого на тебе. А коли він запитає тебе про гроші, покажеш йому три тисячі, а решту, скажеш, на щось витратив.

МАРО (*вагаючись*). Зняти цей одяг? Але ж у мене іншого немає...

ПОПИВА. «У мене іншого немає!..» Треба дістати, якщо не хочеш, аби тебе зовсім осоромили.

МАРО. Я ж сказав, що послухаю тебе. Зроблю все, що ти мені скажеш! Веди мене, куди вважаєш за потрібне.

ПОПИВА. От і прекрасно! Бачу, що ти порозумнішав. Ну, то кинь лихом об землю, нехай синьйора не бачить твоєї журби. Було б непогано дати їй трохи грошей. В тебе є хоч що-небудь?

МАРО (*розкриваючи гаманець*). Та дукатів сто п'ятдесят буде.

ПОПИВА. Ну, тоді все гаразд. Гроші відкривають нам усі дороги. (*Іде до будинку.*)

САДІ (*з'являється з глибини сцени. Попива у відчай обходить фонтан і зупиняється праворуч від Маро*). Я прийшла, синьйор Марин!

МАРО. Що «прийшла», хто «прийшла»?! Щоб уже скоріше по тебе прийшли чорти!

САДІ. Синьйорія сказала прийти по сто п'ятдесят дуката!

МАРО. Немає в мене грошей! Немає, і край! Край! Фініто! Все чорти вхопили! Дай мені спокій, а то вони й тебе вхоплять!

САДІ (*починає кричати*). Що «фініто»? Що значить «немає»? Іменем Авраама, Ісаака й Іакова, віддайте мені мій перли!.. О, спокусниці! О, куртизанки! Замовляти й хизуватися для вас легко, а коли треба платити,

то ви твердіша за алмаз. Платить дуката або віддайте мені перли!

МАРО. Чеси додому і приходь пізніше.

САДІ (кричить). Не піду! Я хочу дуката! Плати! Плати!

ПОПИВА. Дай йому, пане, ті гроші, які в тебе ще є, бо він влаштує скандал. Дай цьому дияволу все, що маєш, бо коли синьйора дізнається, то й справді будуть непереливки.

МАРО. Мовчи, бісів єврею! Ось гроші. Але не сто п'ятдесят дукатів — це дуже дорого.

САДІ (побачивши гроші, одразу ж стає лагіднішим). Ми ж домовились за така ціна.

МАРО. Цей єврей шкуру з мене здер! На, бери! (Кидає Саді гаманець, той спритно хапає його.) А тепер забирайся звідси!

САДІ (скоромовкою й лагідно). Гран мерсі, велика дякую, ваша милість. Якби не скрута, я б не турбувала вас. Пробачте, не минайте моя крамниця й надалі! Ваша слуга... Низька уклін... (Весело виходить, стискаючи в руці гаманець.)

МАРО. От лихо! Як же мені тепер іти до синьйори, коли єврей зідрав останні дукати? Я покладав на них усю надію!

ПОПИВА. Що буде, те буде, ходімо! Треба, щоб у вас було серце, як у лева, а обличчя, як у ягняти! Ходімо, пане! (Підходить до будинку Лаури й стукає у двері парадного входу.)

ЛАУРА (з-за дверей). Це ви, Маро?

МАРО. Відповідай, Попиво, у мене язик не повертається. (Ховається під балкон або за ріг будинку.)

ПОПИВА (намагається затримати Маро, потім підбігає до балкона, де з'являється Лаура). Це ми, прекрасна пані. Відтоді, як до синьйора Маро приїхав батько з грошима, він тільки й думає про те, щоб тобі найкраще догодити. Наприклад, сьогодні посилав мене до оббивача меблів Луке, щоб той приніс тобі рулон найкращого оксамиту на кофту, а також білосніжного дамаску. (Маро жестами благує Попиву не перебріхувати. Попива заспокоює його. Лаура аж зітхає від радості.) Свята правда! А потім послав мене до хуторника замовити хутро ласки й рисі на підкладку. Був я і в золотаря Джіанпієстра, розмовляв з ним про рубін і алмаз!

ЛАУРА. Коханий мій!..

МАРО. Що ти верзеш, нещасний!

ПОПИВА. Не турбуйся, пане, якщо Попива й бреше, значить, так треба. Ох, синьйоро, коли б ти побачила, який галантний у Маро батько. Дізнавшись, що Маро буває в тебе, він сказав так: «Мені приємно, що син буває в гарних жінок. Такий уже закон молодості! Я теж замолоду був таким». Тільки от, знаєш, старий пан вимагає од синьйора Маро звіту про гроші, тому в синьйора Маро

є до тебе невеличка справа. Ох, як він кохає тебе!

ЛАУРА. Нехай каже, що в нього таке. Я ладна за нього життя віддати, не кажучи про все інше!

ПОПИВА. Я знав, синьйоро, що в тебе добре серце й розум, рівного якому не знайдеш у всьому Римі! Ти була справжньою панією і далі залишишся нею. Синьйор Маро поклоняється тобі, як мадонні. Він — це ти, а ти — це він, усе його — твоє, усе твоє — його, все ваше — моє, а я ваш вірний слуга... Але зараз нам потрібно трохи грошей, які ми хочемо вкласти в одне діло, бо вони для того й створені, щоб люди мали з них зиск. Розумієш, синьйоро?

ЛАУРА (лукаво). Розумію! Заходьте до будинку! (Щезає з балкона. Попива втирає в чола піт.)

МАРО. Ну й заварив же ти кашу! Що ж мені тепер робити?

ПОПИВА. Повір, пане, кращого моменту, як зараз, не буде.

ПЕТРУНЕЛЛА (відчиняє двері головного входу). Заходьте, пані чекає на вас. (Маро й Попива заходять. Проходячи повз Петрунеллу, Попива щипає її.) Щаслива пані! Полюбили одне одного, а тепер вона і не їсть, і не спить — усе чекає свого коханого. А відтоді, як почула, що батько Маро привіз йому з дому товари, просто збожеволіла! (Сміється і заходить до будинку.)

ПОМЕТ (виходить за кілька хвилин із глибини сцени разом з Уго, який тримає в руці букетик білих квітів). От бачиш, пане мій! Успіх — постійний супутник розумних людей. З дурними, нерішучими і байдужими він не приятелює. У благородних кров чиста, створена з курячого бульйону, а не з часнику, цибулі та сардельок! (Показує на Уго, який кумедно переминається з ноги на ногу.) Оце, треба віддати належне, справжня людина! Та я теж людина — тобто благородний, розумний пан, а не мужик. Щастя в моїх руках. Феліцитас феліцитантітум!

УГО. Помете, ти надто багато базікаєш. Веди мене в дому, веди мене в синьйора Лаура!

ПОМЕТ. Гаразд, пане мій, я поведу тебе прямісінько «в синьйору Лауру». Нарешті настав наш час! (Стукає в двері головного входу.)

ПЕТРУНЕЛЛА (з-за дверей). Хто там?

ПОМЕТ. Друзі.

ПЕТРУНЕЛЛА (визирає з віконця над дверима, сердито). Пані немає вдома!

ПОМЕТ (не звертаючи на неї уваги й заспокоюючи Уго, якого це дуже засмутило, обертається до балкона). Синьйоро Лауро, я хочу сказати тобі тільки двоє слів, якщо твоя ласка! (Якусь хвилину чекає, потім зно-

ву заспокоює Уго й сухо звертається до Петрунелли.) Синьйора Лаура нагорі?

ПЕТРУНЕЛЛА. Нагору, вниз, попроси, усміхнись! Марно гаєш ти час — іди геть від нас! «Дороженька, поклич!» Дай нам спокій, облиш.

ПОМЕТ. Петрунелло, серденько, куріпочко, облишмо жарти. Я мушу сказати синьйорі Лаурі шість слів.

ПЕТРУНЕЛЛА (*передражнює Уго*). Ля синьйора, є синьйора! Тепер не час, їй не до вас. Її ти не жди й додому собі йди.

ПОМЕТ. Бісова личина! Ця служниця глузує з мене! Петрунелло, я мушу сказати синьйорі Лаурі вісім слів!

ПЕТРУНЕЛЛА. Синьйора Лаура відпочиває.

ПОМЕТ. Скажи, Петрунелло, чому ти з мене знущаєшся? Адже раніше ми чудово розуміли одне одного. Петрунелло, Христом-богом благаю тебе, пусти мене й мого пана до синьйори.

ПЕТРУНЕЛЛА. В неї інші в пошані, а ви, певно, п'яні. (*Уго зовсім розгубився, він нічого не розуміє.*)

ПОМЕТ. Мабуть, нечистий цю дівку попута! Петрунелло, ти часом не збожеволіла?

ПОПИВА (*виглядає у віконце над боковим входом*). Вона не збожеволіла! А ось ти таки збожеволів! Тому й спіймався на гачок! Ех ти, телепню! «Прийшов пан Маро! Він страшенно скупий, питатиме сина, куди той подів гроші. Маро все прогуляв, і старий забере його в Дубровник...» Ха-ха-ха! Так ти казав чи не так? А коли ми поїдемо, ви зі своїм німцем займете наші місця? Зась! Цього ніколи не буде. Ви не доб'єтесь тут нічого, не допоможуть вам ні дукати, ні ніщо інше, нероби, розбишаки! (*Плює на Помета.*)

ПОМЕТ (*побачивши Попиву, застигає і злісно дивиться на нього, квапливо міркуючи, як би знову повернути справу на свою користь*). Синьйоро Лауро!

МАРО (*виходить на балкон. При його появі Уго зовсім втрачає самовладання*). Ти чого тут репетуєш, негіднику?

ПОМЕТ. Що я тобі зробив, синьйоре Марино?

МАРО. Бачу, ти хочеш, щоб я проткнув тебе мечем, розбійнику!

ЛАУРА (*виходить на балкон і стає поруч з Маро*). Не заводьтєся з ними, синьйоре Марино! Я ж ваша і не належатиму більш нікому! А ви забирайтеся геть звідси і щоб я вас більше тут не бачила!

ПОПИВА. Ну, Помете, чия тепер взяла?

Усі сміються з Помета, який не наважується навіть глянути на Уго.

УГО. Що це, Помет? Що такий?

ПОМЕТ. «Що такий! Що такий!» Це я теж хотів би знати! (*Усі регочуть.*)

УГО (*підходить до балкона й махає Лаурі букетиком*). Міо амор, міо амор! (*Усі голосно сміються. Уго нарешті розуміє, що його обдурили, обертається до Помета й починає бити його букетиком квітів.*) Фе, Помет, тради-тор, обманщик!

Помет бігає навколо фонтана й нарешті тікає зі сцени. Уго женеться за ним і б'є його під загальний регіт.

ІНТЕРМЕЦЦО

ПОМЕТ (*виходить на авансцену й зупиняється перед завісою. Стогне й тримається за спину*). Чи бачив хто отаке, людоньки? В мого німця наче сам диявол вселився! Увивався коло мене, як чорт коло грішника, а бив так, наче замість спини в мене сакви католицького монаха! Клянуса святим Трипуном, здається, незабаром доведеться сказати своєму колишньому спокійному життю «прощай»! Оддію міа віта легіарда! Над світом запанували «нахвао» — лихі люди, а добрій людині — людині «назбіль» — стало нині дуже важко жити... А чи знаєш ти, благородна й добра громадо, хто такі добрі люди — «назбіль», а хто лихі — «нахвао»? То я розкрию тобі таємницю, про яку тут іще ніхто не знає... Кажуть, є десь така країна, називається вона стародавня Індія. Там собак прив'язують на мотузок, а жаб'яче кумкання циниться дорожче, ніж у нас солов'иний спів! Там прекрасне життя. Навесні там не буває морозів, троянди і інші ніжні квіти не бояться пекучого літнього сонця. Чарівний спів найрізноманітніших пташок, що лунає навколо, веселить душу, а прозорі холодні струмки несуть вічне життя зеленій траві й густим лісам... Там немає слів: «мове», «твое». Там усе спільне, й живуть у тій країні добрі, тихі й розумні люди. Наскільки доля наділила їх розумом, настільки ж зробила їх і гарними. Вони не знають, що таке пожадливість... Погляд очей їхніх щирий, а серця не лукаві, й відкриті для всіх, щоб кожен міг бачити їхні добрі наміри... Щоб не набриднути вам своєю розповіддю, скажу іще, що це — добрі люди, люди «назбіль». І ось до цієї країни прийшли чарівники й почали привозити різні товари й вивозити золото, якого було дуже багато в тамтешніх річках. Разом з іншими товарами вони привозили також величезних кам'яних ідолів, які зображали мавп, папуг, різних страшних тварин із чаплиними ногами, з тулубами жаб, козлів, ослів та всіляких інших потвор... Жінки цієї стародавньої країни, в яких глазду було трохи менше, ніж у чоловіків, сказали: «Чарівники! Якщо ви хочете вивозити од нас золото, зробіть так, щоб оці ідоли ожили й заговорили». Охоплені золотом га-

рячкою, чарівники ідолів цих оживили. Так з'явилися лихі люди «нахвао». Словом, лихі люди почали розмножуватися і брати собі за жінок дівчат із родин добрих людей — людей «назбіль». Незабаром кількість їх почала зростати з такою швидкістю, що лихих людей стало більше, ніж добрих. Разом із отими чарівниками лихі люди з'явилися і в наших краях після того, як помер тихий, лагідний, добрий і мудрий Сатурно. Наші королі, не дуже мудрі, прийняли їх, і це прокляте плем'я почало псувати народ... Вік золота минув, кожен тепер поспішав захопити якнайбільше заліза, і лихі люди почали боротися з людьми

добрими заради панування над ними. І ця боротьба триватиме доти, поки люди добрі не переб'ють усіх лихих. Бо, скажу відверто, добрі люди — це люди справжні, й такими вони залишаться завжди, а лихі люди — зле, погане, прокляте плем'я, яке заважає спокійно жити добрим людям... Нехай же ця істина буде для вас дорожча за комедію, яку ви сьогодні дивитесь. Ну, а тепер я піду до свого німця, побачу, хто він: добра чи лиха людина.

Той, хто хоче знати, що далі буде,
Хай на третю дію прийти не забуде.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена та ж сама, що і в першій дії. Друга половина дня. Перед таверною стоїть Дундо і кладе в мішок каміння, залізний брукх та всілякий інший мотлох.

ДУНДО. Що, Бочо, йдуть уже?

БОКЧИЛО (стоїть біля парадного входу й пильно прислухається). Ще ні, пане.

ДУНДО. Кепські мої справи, якщо Помет обдурив мене. Він сказав, ніби мій син приїде переодягнений сюди і заплатить за цей товар три тисячі дукатів...

БОКЧИЛО. Ні, Помет на таке не здатний! Це чесна людина, я його знаю!

ДУНДО (піднявши з землі велику каменюку). Так би й луснув його, коли б міг! (Кладе каменюку в мішок.)

БОКЧИЛО (раптово). Ідуть, пане, чую, вже спускаються східцями.

ДУНДО. Не барися, Бочо! Зав'яжи мішок, давай скоріше сховаємося з тобою. (Дивиться на мішок, усміхається і йде до таверни.)

Бокчило жваво підбігає до мішка й, квапливо зав'язавши його, ставить під колону. Також сміється і йде до таверни.

МАРО (*в скромній купецькій одежі виходить із Попивою з будинку. Рішуче прямує до таверни, але раптом зупиняється*). Чи бачиш ти, Попиво, як поглузувала з нас доля? Доводиться дурити людей і вдавати із себе скромного, скинути свій розкішний одяг і надягти купецький. А оце треба йти на зустріч із батьком і казати йому: «То був не я, а хтось інший, схожий на мене». Та ще, до всього лиха, віддати йому три тисячі дукатів!

ПОПИВА. Подякуйте за все мені. Бо хто б ще зміг забрати в римської куртизанки три тисячі дукатів? Це було все одно, що вирвати в неї серце! Ходімо, пане!

МАРО (*іде за ним, але раптом зупиняється*). Ох, Попиво! Все пропало! Я ніколи не сподівався, що дійду до такого.

ПОПИВА. Чого ж тут боятися? Адже ти до батька йдеш!

МАРО. До батька! Я іду до звіра, що знищить мене одним поглядом, іду до людини, яка любить тільки гроші й зовсім не думає про те, що означає для сина кохання.

ПОПИВА. Терпіння передусім. Я вважаю, що з цими трьома тисячами дукатів, які в нас є, ми повинні обдурити і твого батька, і синьйору Лауру й поїхати звідси геть.

МАРО. Що ти кажеш, Попиво? Я скоріше помру, ніж зроблю це!

ПОПИВА. Ну гаразд. Стукай у двері, а то ще справді помреш.

Маро стукає в двері таверни.

БОКЧИЛО (*з таверни*). Хто там?

МАРО (*відходить убік*). Це Бокчило, от ще лихо! (*Попива затримує його. В найближчому до глядачів вікні з'являється Бокчило*.) Боcho, де тато?

БОКЧИЛО (*вдає, що приємно вражений появою Маро, кричить у глибину кімнати, відійшовши од вікна*). Пане, прийшов твій син, синьйор Маро!

З таверни долинає голос Дундо Марое. Маро знову хоче сховатися, але Попива затримує його. На порозі таверни з'являється Дундо. З-за плечей у нього виглядає Бокчило. Якийсь час батько й син мовчки дивляться один на одного. Слуги з цікавістю чекають, що ж буде далі.

ДУНДО. Маро, дорогий, синку... (*Простягає руки до сина, здивованого й зворушеного такою зустріччю*.)

МАРО (*підштовхуваний Попивою, радісно кидається йому в обійми, гадаючи, що обман удався*). Як ся маєш, батьку?

ПОПИВА. Початок просто чудовий!

МАРО. Як тільки мені сказали, що ти прийшов до Рима, я оббігав усе місто, шукаючи тебе!

ДУНДО. Синку мій! Втіхо ти моя!.. (*Знову обіймає його*.)

БОКЧИЛО (*підходить до Попиви*). Яке коріння, таке й насіння.

МАРО. Що привело тебе до Рима, батьку?

ДУНДО. Приїхав, щоб, по-перше, тебе простити, а по-друге, привіз тобі дещо з товарів. (*Маро хоче подивитися, що в мішку, та Дундо зупиняє його*.) Ні, ти спершу мушиш дати мені три тисячі дукатів... Ну, як ти тут живеш? Здоровий? Не хворієш?

МАРО. Здоровий, батьку, здоровий! Однак ходімо до мене додому.

ДУНДО (*помітивши, що Попива й Бокчило підкралися до Маро ззаду і підслухають їхню розмову*). Ану геть!

ПОПИВА (*разом із Бокчилом відходять убік і стають під Лауриним будинком*). Цікаво, чим закінчиться ця комедія?

БОКЧИЛО. Боже милостивий: син викапаний батько!

ДУНДО. Маро! Я не хотів тебе розпитувати при слугах. Скажи мені правду: це не ти вчора подбав про те, щоб мене посадили у в'язницю? Не соромся, будь одвертий. Я теж був колись молодим.

МАРО (*якусь хвилину вагається, потім вирішує розігрувати комедію далі*). Як ти міг таке про мене подумати, батьку? (*Бокчило від здивування аж хреститься, а Попива підморгує Маро й підбадьорює його*.) Та, зрештою, нічого дивного тут немає. Інші також плутали нас. Тут є один синьйор, схожий на мене, його всі називають синьйор Марин, але він весь в оксамиті, з золотим ланцюжком на шії, а я звичайний купець, небагатий...

Бокчило сміється. Попива заспокоює його.

ДУНДО (*лукаво*). Я дуже радий, що помирився! (*Набік*.) Ну стривай же! (*До сина*.) Ну що ж, бери товар і неси додому. (*Маро іде до мішка, та Дундо знову зупиняє його*.) Ні, ти спочатку дай мені три тисячі дукатів. Скажи, а в тебе є надійний склад, де ти тримаєш свої товари?

МАРО (*не знає, що відповісти, бо ніякого складу в нього немає, але Попива жваво жестикулює — мовляв, придумай що-небудь*). Є комора!

ДУНДО. Ага, комора! А в мене нема нічого, тільки шкатулка, в яку я покладу три тисячі дукатів. Гей, Попиво! Бери мішок і неси додому. Боcho, допоможи йому, завдай на плечі! А ти, Маро, виймай дукати!

ПОПИВА (*підбігає до мішка*). Цікаво, чим усе це скінчиться?

БОКЧИЛО (*завдає йому мішок на плечі й плескає по ньому*). Це відомо тільки святому Влахові.

Маро поглядає на мішок і, не знаючи, що в ньому, нерішуче передає батькові один за одним три мішечки грошей.

ДУНДО (бачачи, що син усе ще стоїть на місці й що все це йому здається підозрілим). Іди, синку, склади товар у коморі й вертайся по мене!

МАРО (проводжає очима Попиву, який несе мішок спочатку по авансцені, потім навколо фонтана й нарешті іде праворуч у глибину сцени. Бачачи, що йому вже нема чого тут робити). Повернуся, батьку, обов'язково повернуся!

ДУНДО (якусь мить дивиться їм у слід, усміхається від думки, що так хитро обдунив сина, потім зважає на долонях мішечки з дукатами). Боcho, Бокчило, ти бачив? Я врятував свої три тисячі дукатів! Ласий шматок вирвав із кігтів лева!

БОКЧИЛО. Що мені з того, коли я нічого з цього не матиму?

ДУНДО (хмурніє й відходить убік). Іди ти до біса!

БОКЧИЛО (благає). Дай!..

ДУНДО. Не дам! (Відвертається й ховає мішечки в торбину, але потім, змилювавшись, кличе слугу.) Ходи сюди! (Бокчило квапливо підбігає, Дундо кладе йому на долоню монету.) Це тобі на вино.

БОКЧИЛО. Хай тебе благословить бог! Та якщо вже ти дав мені на вино, то дай і на закуску!

ДУНДО (плює на простягнену руку Бокчила). Постривай-но, розбишако! Дома я з тобою поквитаюсь! О, святий Влаху, що воно за слуги тепер пішли! Без них погано, а з ними ще гірше! Зіпсував мені весь настрій, нікчема отакий! Ходімо, Боcho, зараз ти щось побачиш! Тепер мій синок знатиме, як не впізнавати свого батька! Ха-ха-ха! (Іде з Бокчилом до таверни.)

ПОМЕТ (з'являється в глибині сцени, в подертому плащі й капелюсі, натягнутому на вуха. Тягне за собою валізи. Виходить на авансцену й зупиняється). Бачите, люди добрі, що зі мною зробила паскуда фортуна? Я ж казав, що не можна довіряти жінкам. Як добре було нам ще зовсім недавно: мов сир у маслі, почували ми себе з моїм німцем. А зараз? Послав мене під три чорти, та ще й з дому вигнав. «Фуй, марш жінаус ді касса міа!» Геть із мого дому! І тепер мій шунок опинився під загрозою. Де ж ти тепер харчуватимешся, шлунок мій? Ох, так, так, тепер тобі доведеться задовольнитися тим, що мені вдасться роздобути, ото ж поведеться чемно, як і досі, бо доброго матроса пізнають у бурю. Проте я все одно скидаю перед тобою капелюх і віддаю тобі належне, бо я не такий, як інші, що в нещасті відвертаються від друга й удають, ніби не помічають його. Хто не скуштував горя, той не знає, що таке щастя. Після оцту мальвазія здається іще солодшою, а каплуни, перепілки та фазани стають набагато смачнішими після сардельок. Та я по-

ки ще не здаюся! Якщо Дундо Марое виманить у сина три тисячі синьйориних дукатів, ми знову з'явимося тут із моїм німцем. Королями ввійдемо до синьйориного дому, да-лебі! Це вам каже не хто-небудь, а Помет!

Чути звуки музики, і в глибині сцени з'являється Ондардо.

Ти тільки поглянь на цього патриція. Треба піти вклонитися йому. (Лишає валізи біля фонтана.)

Ондардо фон Аугуста, старий з Аугсбурга, тримається з гідністю. Його супроводжує почет, який грає пісню, що її любила в дитинстві дочка Ондардо Магдалена. На площі Ондардо озирається. Коли до нього підходить Помет, він дає почтові знак урвати пісню.

ПОМЕТ. Бачу, пане, що ти великий вельможа. Низько вклоняюся тобі й, коли потрібна якась допомога, можу стати в пригоді.

ОНДАРДО. У мене велике горе, добрий чоловіче. Я шукаю свою дочку, яку втратив вісім років тому.

ПОМЕТ. А як звали твою дочку? (Пригнічений своїм тяжким горем, Ондардо весь час дивиться в одну точку. Помет і собі починає дивитися туди, гадаючи, що старий щось цікаве побачив.)

ОНДАРДО. Магдалена. Народилася вона у Венеції. Там і виросла, й розцвіла, мов ружа. На лихо, впала вона в око одному венеціанському дворянинові. Він сподобався їй, і вони з ним утекли. Чого я тільки не робив, щоб знайти дочку, але вона мов у воду впала.

ПОМЕТ. Думаю, що я зміг би тобі допомогти, але що ти мені за це даси?

ОНДАРДО. Я обіцяю сто дукатів тому, хто знайде мою Магдалену.

ПОМЕТ. Непогано! Але де ж її шукати?

ОНДАРДО. Мені відомо, що донедавна вона жила в Римі. І якщо з нею нічого не скоїлося, то мусить знайтися.

ПОМЕТ. Але ж як тут угадаєш, твоя це дочка чи ні?

ОНДАРДО. В неї є одна важлива прикмета: на лівому плечі велика родимка.

ПОМЕТ. Коли так, то можеш покластися на мене. Я огляну всіх жінок у місті, поки не знайду твою дочку. Приходь сюди о десятій годині вечора — почувеш деякі новини.

ОНДАРДО. Хай допоможе тобі бог! (З такою ж гідністю, як вийшов на сцену, іде за першу кулісу. Почет супроводжує його під звуки музики.)

ПОМЕТ. І тобі, пане, теж! (Іде за ним, копіюючи його великі кроки, й раптом зупиняється біля колони.) Чи хто чув отаке, люди? Клянуся святим Трипуном і богородицею із Шкрпела, що я на цьому добре зароблю! Ех, якби Лаура та перетворилася на

Магдалену! В мене було 6 сто дукатів. Отак, Помете. Нема лиха без добра. Гаразд, треба насамперед спитати в Петрунелли, чи нема в її синьйори на плечі родимки. (*Кладе плацц на валізи, підбігає до головного входу і стукає в двері.*) Петрунелло! Петрунелло! Відчини!

ПЕТРУНЕЛЛА (*виглядає з віконця над дверима*). Чого тобі, бідолахо? Чого ти, мов той приблуда, ходиш коло нашого дому? Пані звеліла ж тобі забиратися звідси!

ПОМЕТ. Люба моя Петрунелло! Благаю тебе, як саму королеву: вислухай мене!

ПЕТРУНЕЛЛА. Ну кажи, що там у тебе take!

ПОМЕТ. Ні, ти вийде сюди — дуже пильна справа. (*Петрунелла зачинає вікно. Помет показує жестами, як він оглядатиме плечі жінок, потім удає, що рахує зароблені гроші. Коли з'являється Петрунелла, він веде її праворуч, до таверни.*) Послухай, Петрунелло, чи не розкажеш ти мені, яка спина у своєї пані?

ПЕТРУНЕЛЛА (*кидається до дверей*). Ти що, з глузду з'їхав?

ПОМЕТ (*наздоганяє і зупиняє її*). Стій, куди ж ти? Ох, лихо ж ти мое! Ну, гаразд, я питаю інакше: чи вміє твоя пані розмовляти по-німецькому?

ПЕТРУНЕЛЛА. Як же їй не вміти, коли вона з Німеччини!

ПОМЕТ. З Німеччини, кажеш? А звати її Лаура?

ПЕТРУНЕЛЛА. Це ім'я в неї не справжнє. (*Озирається на будинок, боячись, щоб її не почула Лаура. Потім відводить Помета до фонтана.*) Справжнє її ім'я Магдалена. (*Помет вражено зупиняється, наче громом прибитий.*) Приїхавши до Рима, вона змінила ім'я з кількох причин, але головним чином через батька німця, який її розшукує і хоче вбити.

ПОМЕТ. Петрунелло! Золоті твої вуста! Як ти сказала? Її ім'я Магдалена, а батько її німець? Ох (*починає рахувати уявні гроші*): десять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят...

ПЕТРУНЕЛЛА. Що з тобою, Помете, що ти робиш, бідолашний?

ПОМЕТ. Петрунелло! Ти зробила мене королем. Тепер я буду справжнім багатієм! (*Рахує далі*): шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'яносто, сто-о-о! (*Починає стрибати, як божевільний.*)

ПЕТРУНЕЛЛА. Ой, людоньки! Рятуйте, Помет збожеволів! Благаю тебе, не кажи пані про те, що дізнався від мене. Лаура це від усіх старанно приховує!

ПОМЕТ. Петрунелло! Ти будеш розкошувати в житті зі мною, а я з тобою. Тільки спитай свою пані, чи не хоче вона вийти заміж за мого німця.

ПЕТРУНЕЛЛА. Ти, Помо, знову своєї, чи, може, вже забув, що тобі сказала синьйора?

ПОМЕТ. Ні, не забув. Але тепер усе змінилось. Синьйор Маро обдурив вас, виманив у синьйори три тисячі дукатів і віддав їх батькові. А батько нічого не привіз йому, бо він — старий скнара й лихвар.

ПЕТРУНЕЛЛА. Що ти мелеш, Помете? Ще вчора...

ПОМЕТ. Вчора було так, а сьогодні все змінилось!.. Та он і синьйор Маро іде сюди з Попивою. Сховаймося, і ти сама побачиш, що сталося сьогодні! (*Тягне її за першу ліву кулісу.*)

МАРО (*вбігає сердито справа і кричить*). Проклятий старий! Замість товарів підсунув мені якийсь мотлох і виманив у мене три тисячі Лауриних дукатів. Стукай, Попиво, стукай, я видряпаю цьому розбишаці очі, я шкуру з нього спущу!

ПОПИВА (*стукає у двері таверни*). Агов, пане Марое, агов, Бокчило!

БОКЧИЛО (*визирає з найближчого віконця*). Що там за галас?

МАРО. Брехуни! Старий розбишако! Що ви напхали мені в мішок? Віддайте мої дукати!

ДУНДО (*з'являється в другому вікні. Спокійно, неквапливо*). Що тут за крик?

МАРО (*трохи спокійніше*). Батьку! Що ти зі мною зробив?! Продав мені за три тисячі дукатів мішок мотлоху?

ДУНДО. Що з тобою, чоловіче добрий? Хто ти й що хочеш від мене? (*Маро й Попива німіють.*) Бочо, що це за люди?

БОКЧИЛО (*довго розглядає їх*). А звідки ж мені знати, пане? Гамселили в двері, мов божевільні. Мабуть, які подорожні, чи що... Я їх не знаю...

ПОМЕТ. Чуєш, Петрунелло? Чи бачила ти коли-небудь отаку комедію?

МАРО. Що це з тобою, батьку? Я ж твій син, а ти вдаєш, ніби не знаєш мене.

ДУНДО (*перепитує*). Чий син, чий?

МАРО. Чортів, коли не чув! Віддай мені мої дукати!

ДУНДО. Бочо! По-моєму, це якийсь божевільний. Зачини вікно. Нам нема про що розмовляти з божевільними.

БОКЧИЛО. І я теж так гадаю, пане! (*Обидва відходять од вікон. Маро й Попива безпорадно дивляться то на одне, то на друге вікно.*)

ПОМЕТ. Ну, тепер ти все зрозуміла, Петрунелло? Тільки знай, що це я навчив їх цієї хитрості.

МАРО (*кидається до зачинених дверей таверни*). Чортові брехуни, грабіжники! (*Повертається до Попиви й бачить, що той за спиною погрожує йому кулаками.*) Брехун ти, Попиво, негідник! Я вб'ю тебе! Єдиний вихід

для мене — повіситися. Бо я нізачо не розплачуся з такими боргами. А батько—справжній звір, виманив у мене синьйорині три тисячі дукатів! Ох, Попиво! Ти вбив мене! Ти вбивця. *(Безсило опускається на підніжжя фонтана.)*

ПОПИВА. Господь із тобою, пане. Перестань сумувати і послухай, що я тобі скажу.

МАРО *(роздратовано)*. Що ти ще можеш мені сказати, злий мій генію, смерте моя! Ти вбив мене!.. *(У відчаї.)* Що мені тепер робити, як далі жити?!

ПОПИВА. Заспокойся, пане! Не треба тужити. Вихід завжди можна знайти, головне, щоб людина не втратила глузду. Бо коли втрапиш глузд, то всьому кінець.

МАРО. Ох, добре тобі говорити, Попиво! В кишені порожньо, ім'я знеславлене, борги... А я до такого життя не звик! Що ж мені нещасному тепер чинити?

ПОПИВА. Є вихід, заспокойся!

МАРО. Кажі, який, я все зроблю!

ПОПИВА. У тебе вдома є рубін. Треба взяти його і віднести синьйорі. А щоб розчулити її, я заспіваю серенаду. Вона ще нічого не відає і залишить нас у себе на ніч. А коли вона засне, ми заберемо все, що можна, обміняємо в Саді на дукати, розплатимось із боргами й поїдемо геть з Рима. Так буде найкраще.

МАРО. Я згоден на все. Хай буде так, як ти кажеш.

ПОПИВА. Тоді не будемо гаяти часу. Ходімо по рубін.

МАРО. Дай руку, бо я зовсім охляв, мов та риба на суші. *(Виходять праворуч.)*

ПЕТРУНЕЛЛА *(вона все чула й не кинулася на Маро тільки тому, що її стримував Помет)*. Сучий син! Щоб тебе чортяка вхопив! Вір після цього ніжним словам, приятелю із такими! Бідолашна моя пані! «Маро—моє життя, Маро—моє серце, Маро—для мене все», а Маро—зłodій і негідник. Якби не побачила на власні очі, ніколи не повірила б!

ПОМЕТ *(спокійно, спершись на ріг будинку)*. Ну, тепер ти переконалася, що ситуація змінилася?

ПЕТРУНЕЛЛА. Пропало три тисячі дукатів, наче корова язиком злизала.

ПОМЕТ. А все це сталося тільки тому, що ви не хотіли послухати Помета. Це буде для вас доброю наукою! Я все передбачав і попереджав вас.

ПЕТРУНЕЛЛА. Моя пані буде в страшному відчаї.

ПОМЕТ *(підходить до неї)*. Тепер ви переконалися, Петрунелло, хто ваш друг. Зараз я піду по свого німця і приведу його до вас, а ти розкажи тим часом усе своїй пані. *(Бере валізи.)*

ПЕТРУНЕЛЛА. Гаразд. *(Підбігає до бокових дверей, але раптом зупиняється, почувши, що її кличе Помет.)*

ПОМЕТ. Петрунелло! Коли мій німець здобуде твою пані, то чи здобуду я тебе?

ПЕТРУНЕЛЛА. Здобудеш, Помо, здобудеш, хай бог благословить тебе за те, що ти так любиш нас.

ПОМЕТ. До побачення, Петрунелло! *(Іде веселий ліворуч у глибину сцени.)*

ПЕТРУНЕЛЛА. Тепер я бачу, що Помет—вірний друг нашого дому. Заміж піду тільки за нього, а Попива нехай собі навіть повіситися. Побіжу розповім про все пані. *(Поспішає до східців, але раптом зупиняється, почувши голос няні.)*

НЯНЯ *(виходить з Пере з-за першої правої куліси)*. Послухай, донечко, ти не знаєш Маро Марое з Дубровника?

ПЕТРУНЕЛЛА. А це часом не наш Маро? Молодий пан віком двадцяти одного року, гарний із себе?

НЯНЯ. Так, це він. А що, він у вас зупинився?

ПЕТРУНЕЛЛА. Авжеж, він живе з нами, ціліснінькими днями просто не відходить од нас.

НЯНЯ. А з ким це «з нами», донечко?

ПЕТРУНЕЛЛА. Зі мною і моєю пані, синьйорою Лаурою, першою римською куртизанкою. Моро несе до неї все, що має.

ПЕРЕ. Ох, лишенько моє!

НЯНЯ. Бідолашна моя дитина!

ПЕТРУНЕЛЛА. Що це з хлопчиною?

ПЕРЕ. Нічого. Просто щось у серце закололо.

ПЕТРУНЕЛЛА *(пильно дивиться на Пере)*. А цей хлопчина теж із Дубровника?

НЯНЯ. Так, він теж із Дубровника!

ПЕТРУНЕЛЛА. То він міг би зайти до моєї пані. Але якщо, звичайно, в нього є гроші. Бо вона дуже любить дукати. Маро витратив на неї вже цілих п'ять тисяч.

ПЕРЕ. Ох!..

ПЕТРУНЕЛЛА. Та що це з тобою таке?

ПЕРЕ. Щось кидає мене в жар.

ПЕТРУНЕЛЛА. Це ти, певно, простудився! Я вам ще дещо розповім про нашого Маро: він устиг уже розтринькати на мою пані п'ять тисяч дукатів і обіцяв з нею одружитися.

ПЕРЕ. Бідна моя голівонька!

ПЕТРУНЕЛЛА. Та що це з хлопчиною? *(Хоче підійти до Пере, але няня зупиняє її.)*

НЯНЯ. Я тобі все поясню. Це зовсім не хлопець, а Пере, наречена Маро, теж із Дубровника. Він обіцяв одружитися з нею. Та вже три роки не подає про себе жодної вісточки, от ми й приїхали сюди, щоб знайти його. Сама доля звела нас із тобою, бо ми шукаємо його вже три дні й ніяк не можемо знайти. Тепер ти знаєш усе! Скажи ж своїй

пані, що Маро давно заручений з іншою і що так негоже робити: сьогодні — одну сватати, а завтра — іншу. (До Пере.) Заспокойся, донечко, не плач, нам треба якнайшвидше знайти його і забрати з собою.

ПЕТРУНЕЛЛА (почувши слово «наречена», починає схвильовано ходити туди й сюди по сцені). Ну, так ось! Я теж не все ще сказала! Мій обов'язок сповістити вас, що цей Маро — шахрай і грабіжник і що в моєї пані він виманив три тисячі дукатів. Далі терпіти це не можна!.. (Відводить Пере убік.) Ходімо, дівчино, я познайомлю тебе зі своєю пані. (Веде Пере до головного входу, пропускає її вперед, а сама обертається до няні.) Ходімо, няню, помірковано разом, як нам, жінкам, провчити цю свиню Маро! (Іде до будинку.)

НЯНЯ (іде слідом за нею). Хай благословить тебе свята діва Марія, сестричко! Зустріч із твоєю пані для нас бажаніша, ніж із самим папою римським!

ПОМЕТ (виходить ліворуч із глибини сцени. Він по-святковому вдягнений, у високих чоботях. Капелюх його прикрашений пір'ям, на ший ланцюжок. За ним, підстрибуючи, іде Уго). Хонорес мутант морібус! Правда, пане, що коли мене хто побачить у такому вигляді, то скаже: «Цей блюдолиз Помет збожеволів». А він, звичайно, не знає, що тепер я сам став паном, графом. Тому й ланцюжок почепив на шию. Зараз ти побачиш, що синьйора Лауро — німкеня Магдалена, дочка багатія Ондардо фон Аугусто і його спадкоємиця. Тепер ми заживемо, як королі!

УГО. Ти надто багато базикаєш, Помете! Краще відведи мене до синьйори!

ПОМЕТ. Зажди ще трохи! Незабаром знаєш справжнього блаженства! (Гордо піднявши голову, іде до Лауриноного будинку, стукає в двері, загортається в плащ і гукає, дивлячись на балкон.) Синьйоро Лауро, пардона міа беллісіма, вірні слуги чекають на твою милість! (Церемонно вклоняється, знявши капелюх. Уго наслідуює кожен його рух.)

ЛАУРА (виходить на балкон, сумно). Це ти, Помете?

ПОМЕТ. Я, пані, твій вірний слуга! (Мацає рукою Уго, який застиг у низькому поклоні, і штовхає його.)

УГО (випростуючись). І я! І я також!

ЛАУРА. Підніміться нагору. Петрунелло, відчини їм!

ПОМЕТ. Ох, пані, якби ти трохи раніше зробила це, то твої три тисячі дукатів не пропали б марно.

ЛАУРА (з болем у голосі). Так уже мені судилося.

ПОМЕТ. Але ти не журись, ми йдемо до тебе не з порожніми руками, я і мій пан.

ЛАУРА (одразу повеселівши). Піднімайтеся нагору, я чекаю на вас. (Іде з балкона.)

ПОМЕТ. Бачиш, пане, яка ціна жіночій вірності? (Вдає, ніби рахує гроші.)

ПЕТРУНЕЛЛА (відчиняє двері головного входу). Заходьте! (Помет одразу ж підходить до неї, Уго чепуриться.) Ти ще не знаєш, Помете, яка чекає тебе в нас новина!

ПОМЕТ. А що таке? Кажі швидше!

ПЕТРУНЕЛЛА. Заходь, побачиш сам!

ПОМЕТ. Чого ти стоїш, пане? Заходь! Перед тобою ж відкрилися небеса!

УГО (кидається до дверей). О, міо амор, міо амор...

ПОМЕТ (біжить до Уго). Міо амор... міо амор...

Петрунелла іде разом з ними до будинку. Смеркає. Чути вечірній дзвін. З-за правої куліси виходить факельник, запалює ліхтар біля таверни і йде ліворуч. За кілька секунд входять Маро і Попива.

ПОПИВА (у нього в руках лютня). Швидше, пане, нам не можна гаяти ні хвилини!

МАРО. Ти, Попиво, співай, а там воля божа.

ПОПИВА. Я вклав у пісню всю свою прастрість. (Стає біля фонтана в належній позі й співає на мотив «Мадригала» Монтеверді.)

На весь світ ти єдина для мене кохана,
Мені дорогий твій образ і щічки рум'яні.
День і ніч я дивився б на вроду твою,
Квітку, пташко, Лауро, лиш тебе одну

я люблю.

Ти мій запашний весняний цвіт,
Як не вийдеш до мене, помру цю ж мить,
Помру без тебе!

(Попива доспівав пісню, але у вікні ніхто не з'являється. Він знову повторює останній рядок «Помру без тебе!..» Та у вікні все одно ніхто не з'являється, і він підозріло дивиться на Маро.) Дивно, пане, що ніхто не озивається!

МАРО. Треба постукати в двері.

Попива починає стукати в двері головного входу.

ПЕТРУНЕЛЛА (з'являється у віконці над дверима). Хто це там стукає?

ПОПИВА. Петрунелло, голубко, серденько, ясне сонечко!

ПЕТРУНЕЛЛА. Брехун нікчемний, як тобі не соромно?

ПОПИВА. А що ж я такого зробив? Хіба, може, коли вищипнув?

ПЕТРУНЕЛЛА. Не про те мова, лобуряко!

ПОПИВА. А про що ж? Може, моя рука дозволила собі щось зайве? То винна ж рука, а не я! Та все одно мене ти люби, свого коханого не загуби!

ПЕТРУНЕЛЛА. Ти ще й глузуєш, негіднику... Диявол, дурисвіт!

ЛАУРА (виходить на балкон). З ким це ти, Петрунелло, розмовляєш?

ПОПИВА. Це ми, синьйоро, я і мій пан. Принесли тобі рубін. (Розтуляє долоню, на якій лежить рубін.)

ЛАУРА (холодно). Добре, зачекайте. (Зникає.)

ПОПИВА (опускає руку, замість усмішки на обличчі в нього з'являється кисла міна. До Маро). Здається, пане, що нічого доброго ми тут не діждемося. Може, вони щось пронюхали?

МАРО. Ох, Попиво, я не знаю вже, що й думати!

ПОПИВА (хоче заговорити до Петрунелли, але бачить, що вона теж зникла. Він знову починає стукати й голосно кликати). Петрунелло, агов, Петрунелло, де ти там? Відчини!...

ПОМЕТ (з'являється у віконці над боковим входом, в тому самому, де в першій дії з'являвся Попива). Що таке?! Хто це там стукає, хто репетує? А, це ви, синьйоре Марин, мені дуже приємно бачити вас, але, на жаль, місця всі зайняті, ніде сісти, а комедія почалася вже давно. (Побачивши Попиву, що закам'яніло стоїть під дверима.) О, Попива, ти теж тут? Ха-ха, вовк перехитрив лисицю!

МАРО. Розбишака! Як би я хотів, щоб ти попався мені в руки! Я б із тебе всю кров випустив!

ПОМЕТ. Ні, пане, вам це не вдасться...

ПОПИВА. Ану спустися вниз, шахраю, я покажу тобі, де раки зимують!

ПОМЕТ. Спуститися вниз? Я ж тільки що піднявся сюди, а ви звідси спустилися.

ПОПИВА. Заклинаю тебе сонцем і морем, зійди вниз, чуєш?

ПОМЕТ. Я трохи глухуватий, але ти краще благай бога і діву Марію, щоб я не сховався, бо я добряче провчу тебе й покажу, хто такий Помет!

ПОПИВА. Клянуся богом праведним...

ПОМЕТ. Клянуся святим Трипуном...

ПОПИВА... Святим Влахом...

ПОМЕТ... богородицею із Шкрпела...

ПОПИВА... святим Антоном і Миколаєм з Бара.

ПОМЕТ... богородицею з Матутіна, святим Петром, Андрієм, муками Берри, всіма святими й праведниками, всіма угодниками божими, що нічого в тебе не вийде, до будинку цього тобі вже не потрапити!

ПОПИВА. Ех, якби ти спустився вниз, я б тобі показав.

ПОМЕТ. Якби, якби. Вас же там двоє, а я один.

МАРО (кидається до дверей). Синьйоро Лауро, відчини, щоб я схопив цього негідника!

ЛАУРА (виходить на балкон). Що тут знову за галас? А, синьйор Марин!

МАРО. Синьйоро, міа белла!

ЛАУРА. Значить, ось чого я від тебе дочекалася?!

МАРО. А в чому річ, синьйоро?

ПЕТРУНЕЛЛА (з'являється у віконці над дверима в ту мить, коли Лаура виходить на балкон). Ти ще питаєш, безсоромний? Я видряпаю тобі очі, щоб ти не дивився більш ними на світ божий!

ПОПИВА. Петрунелло, що сталося? За що така немилість? А, це вам, напевне, щось набрехав Помет!

ПЕТРУНЕЛЛА. Ні, не Помет. Я сама на власні очі бачила, куди пішли синьйорині три тисячі дукатів.

МАРО. Я про це нічого не знаю, синьйоро!

ПЕТРУНЕЛЛА. Ти не знаєш? Справді?..

ЛАУРА (перебиваючи Петрунеллу). Замокни, Петрунелло. (До Маро.) Так ти цього не знаєш? Он як! А ти знаєш, що в тебе є наречена? (Попива сідає, бачачи, що все пропало.) Ти ж мені казав, що ти незаручений. Годі! Ти мене двічі вже обдурив і то так, як ніхто нікого ще не обдурював. Чи ти, може, гадаєш, що в Римі це дозволяється? Віддай мені мої три тисячі дукатів, бо потім пошкодуєш! (Іде з балкона.)

МАРО. Хвилиночку, синьйоро, дозволь щось запитати тебе!...

ЛАУРА. Тобі немає про що мене запитувати. Я тобі вже все відповіла. Хочеш іще щось почути? То слухай! (Обернувшись до дверей, ніжним голосом кличе.) Синьйоре Уго, міо каро... Мій коханий...

Маро й Попива у відчаї дивляться один на одного, потім люто кидаються до дверей таверни, ніби хочуть розтрити її.

Синьйоре Уго... Міо каро!..

УГО (виходить на балкон, обнімає Лауру й махає з балкона Маро.) Буона сера, синьйоре! Добрий день!

Петрунелла регоче, Помет висовується з віконця і глузує з Попиви.

ПОПИВА (кидається до дверей). Ошуканці, негідники... Петрунелло, відчини!

ПЕТРУНЕЛЛА. Ще чого! Щоб ви в нас щось украли, волоцюги?!

МАРО (вихоплює з піхов меч і б'є ним по балкону). Впустіть нас, інакше ми вас усіх повбиваємо!

ПОМЕТ. Бачите, люди, добрі, хто тепер сильніший? Бачите, на що здатний Помет?

МАРО. Щоб тобі заціпило! Чуєте, відчиніть, бо підпалю будинок! (Люто розмахує мечем.)

ПОПИВА. Відчиніть, бо виламаємо двері!
(Грюкає у двері.)

ПЕТРУНЕЛЛА. Це ви підпалите будинок?

ЛАУРА. Це ви хочете виломати мої двері?

УГО (метушиться по балкону). О-ох! О-ох!

ПОМЕТ (кричить). Клянуся всіма святими! (Всі замовкають і дивляться на нього, чекаючи, що він скаже.) Клянуся богом, що коли б я зійшов униз... коли б я зійшов униз... то передувши би вас, мов кошенят!

Маро і Попива шаленіють від люті й починають щосили кричати, стукати в двері. Маро смикає за дзвінок. Дзвінок ніжно дзеленчить у будинку.

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ (розбуджений галасом, з'являється в першому вікні таверни, тримаючи в руках ліхтар, і теж починає кричати). Зараз же замовкніть! Розбудите пів-Рима своїм криком. Перестаньте галасувати, розбійники! (Та галас не змовкає, а навпаки, ще міцнішає.)

ДУНДО (разом з Бокчилом виходить із таверни і, бачачи, що непереливки, смикає за мотузок дзвону, який висить перед таверною. Озиваються глухі, густі звуки дзвону. Всі одразу ж замовкають і обертаються до Дундо, який перестав дзвонити й наївно питає). Що тут діється такої пізньої пори? Яке сьогодні свято?

МАРО (обертається до Дундо з мечем у руках). Свято, кажеш? То для тебе це свято? Це ти у всьому винен! Ти! (Кидається на нього.)

ГОСПОДАР ТАВЕРНИ (побачивши оголений меч Маро, починає волати на поміч). Пробі, вбивають! Рятуйте! (Тікає од вікна. Бокчило затуляє собою Дундо. В цю мить за сценою чується чийсь голос.)

ОНДАРДО (виходить праворуч із глибини сцени). Це що, мене так зустрічають?

Почет, який супроводжує Ондардо, залишається в глибини сцени, але полум'я його факелів освітлює всю сцену.

ПОМЕТ. Зачекай хвилинку, пане, я тобі все розповім! (Кидає свій плащ на Попиву, який насилу виплутується з нього, і зникає у вікні. Ондардо поволі виходить на авансцену, всі з цікавістю розглядають його. Тим часом Помет виходить через головний вхід і вискакує на фонтан.) Слухайте всі! Тепер ви маєте нарешті змогу дізнатися, хто такий Помет! (Скидає свого великого капелюха з пір'ям і, не знаючи, куди його подіти, натягає на голову Бокчило. Бокчило з мечем у руках і в капелюсі підходить до Дундо, потім кладе меч і капелюх на землю.) Пане! Я знайшов твою дочку! Он вона, бачиш цю пані на балконі? В неї родимка на лівому плечі!

ЛАУРА. Батьку! (Щезає з балкона, за нею виходить і Уго.)

МАРО. Що?! Лаура — німкеня?

ПОМЕТ. Так, пане, і в цьому незабаром переконаються твої ясні очі!

ПОПИВА. Що, Лаура — німкеня?

ПОМЕТ (глузливо). Німкеня!

ЛАУРА (вискакує з головного входу й біжить до Ондардо. Уго не відстає од неї, але Помет жестом зупиняє його). Батьку! (Падає Ондардо в обійми.)

ОНДАРДО. Дочко моя, я тобі все прощаю од щастя, що нарешті знайшов тебе!

ПОМЕТ. Ти б її не знайшов, якби не я... Я непоганий сват. Синьйоре Уго, ти німець, а ти, синьйоре Лауро, німкеня. Отже — свій до свого, щоб збереглася порода! Синьйоре Уго, я зробив тебе щасливим, бо дав тобі в дружини синьйору з великим посагом, та ще й до того ж яку гарну. Синьйоре Лауро, я зробив щасливою і тебе, бо дав тобі за чоловіка молодого дворянина і... (хотів сказати «гарного», але, глянувши на Уго, тільки рукою махнув) і багатого. Ну, а тепер обніміться!

МАРО. Помете, що це? Сон чи не сон?

ПОМЕТ (підбігає до нього). Ні, не сон, бо ось стоїть твій батько, добрий пан Дундо, який розбудить тебе, все тобі простить і забере з цього міста. Тільки... (Шепче йому на вухо, щоб попросив у батька прощення. Всі чекають, що буде далі.)

МАРО. Тату, чи впізнаєш ти мене тепер? (Дундо відвертається від нього. Маро дивиться на Лауру.) Бачу, що мені тут немає чого робити. Вези мене в Дубровник!

ДУНДО (поволі повертається до нього). Добре, сину, але май на увазі, свої три тисячі дукатів ти не одержиш.

ПОМЕТ. Ти щасливий, пане Ондардо?

ОНДАРДО. Сам бог бачить, який я щасливий!

ПОМЕТ. Ну, тоді нехай сам бог побачить і те, як ти даєш мені сто дукатів. (Ондардо дає гроші.) Граціє. Дякую тобі, синьйоре Ондардо, тільки тобі доведеться іще трохи розшедритися, бо треба буде сплатити борги Саді, а також три тисячі, які взяв синьйор Марин! Такі нині часи настали — за все треба платити! Ну скажіть, люди, чи є ще на світі хто-небудь такий, кому щастя всміхнулося б більше, як мені? Не журися, синьйоре Марин! Не був би я Пометом, якби в мене й для тебе не було дещо приховано! (До Петрунелли, що стоїть за спиною в Лаури та Уго.) Петрунелло!

ПЕТРУНЕЛЛА. Що? (Помет значуще підморгує їй.) Ага! (Щезає в дверях будинку. Всі зацікавлено дивляться їй услід.)

ПЕРЕ (виходить в одязі, яку їй позичила Лаура, за нею — Петрунелла). Маро!

МАРО (кидається до неї і обіймає її). Моя Перел!

ДУНДО. І як ці суджені завжди знаходять одне одного. Чого доброго, ще заплачу від зворушення!

ПОМЕТ. Ну, а тепер настала твоя черга. Петрунелло!.. (Петрунелла радісно підбігає до нього, сповнена надій.) Тебе я віддаю... Попиві! Ти згодна стати законною дружиною цієї потвори?

ПЕТРУНЕЛЛА. Але ж, Помо, ти мені обіцяв... Чи ти мене більше не любиш?

ПОМЕТ. Авжеж, що обіцяв. Я тебе, звісно, люблю, але воля мені дорожча! А Попиві я обіцяв, що скручу йому в'язи, отож хай він і бере собі за кару тебе. (Штовхає Петрунеллу до Попиви, вона зупиняється.)

ПОПИВА. Ходи, Петрунелло, ти будеш зі мною щаслива! (Петрунелла весело підбігає до нього і обнімає його.)

Коло першої лівої куліси стоїть няня, далі Попива й Петрунелла, Маро і Пере, Уго і Лаура, Ондардо, Помет, Дундо і Бокчило

БОКЧИЛО. Ох, пане Помет, я так зараз щось випив би і закусив!

ПОМЕТ. Помовч, якщо не хочеш, аби я повісив тобі на шию он ту няньку, що стоїть з того краю!

БОКЧИЛО (ховається за Дундо). Ой ні, не хочу.

НЯНЯ (сердито, бо всі сміються). Чого це ви глузуєте з жінок? Що б ви робили без нас? Ми дбаємо про вас, як тільки можемо, а ви ще кепкуєте з нас! Хто вам істи варить? Жінки!

Щоразу, коли вона вимовляє слово «жінки», Попива, Маро й Уго злегка присідають, наче бояться своїх майбутніх дружин, які сваряться на них пальцем.

Хто вас обшиває? Жінки! Хто виконує всю хатню роботу, тче й шиє білизну? Жінки! А хто обпирає вас? Жінки! Нещасні, без нас ви б ходили голі й голодні, якби не ми, ви б позамерзли взимку!..

ПОМЕТ. Так, так, якби не було вас і собак, то нікому було б і гавкати на людей.

Всі чоловіки випростуються і дружно регочуть.

ДУНДО. Дайте ж і мені щось сказати! (Виходить на авансцену й звертається повчально до глядачів.) Я хочу сказати, що розум веде людину до добра, а дурість — до лиха. І ще хочу сказати, що коли дурість візьме гору над розумом...

БОКЧИЛО (перебиває його). Я хочу сказати, що коли люди, мов ті коні незагнущані, мчать полями своїх лихих вчинків і немає кому зупинити їх, то....

ДУНДО. Це я хочу сказати...

БОКЧИЛО. Ні, це я хочу сказати...

ДУНДО. Не перебивай, я хочу ще...

ПОМЕТ (підбігає до Дундо). Годі, пане, доволі. Ти хочеш додати, що мудрість не в скнарості, а дурість не в веселоощах. Комедія робить лагіднішими наші серця, комедія вчить, як треба жити, щоб усе кінчалося добром, як оце сьогодні отут у нас. Бо те, чого людина досягає насильством (обертається до Дундо), не може зрівнятися з тим, що вона досягає любов'ю! (Повертається до наречених, які в цю мить обіймаються. Опускається друга завіса з гербом, і на сцені залишається тільки він сам). Благородне й шановне товариство, чи сподобалась вам комедія «Дундо Марое»? Ми хотіли зіграти її якнайкраще, і якщо це нам удалося, то вона вам сподобалася, а якщо ні, то в цьому винні ви самі, а не комедія. Красно дякуємо вам. (Включається.) А щоб трохи розвеселити вас, — а я повинен вам сказати, що веселий настрій потрібен нині кожному, — ми заспіваємо вам коротеньку пісеньку. (Плеше в долоні.) Прощу всіх на сцену!

Справа і зліва на сцену виходять актори, стають в один ряд і починають. Помет диригує.

ВСІ РАЗОМ. Прощатись, друзі, час, комедії кінець...

Завіса.

З хорватської переклала
Людмила ТКАЧЕНКО

1969

МІСТИФІКАТОР

№ 1

Своєю зовнішністю Стівен Вейнберг нічим не впадає в око, особливо зараз, коли йому вже понад сімдесят років. Він справляє враження тихої, навіть соромливої людини. Ніхто б не повірив, що цей дідуган чи не найвинахідливіший авантюрист в історії Сполучених Штатів.

Вже у вісімнадцять років Вейнберг здивував усіх тим, що став єдиним представником чоловічої частини населення США в Національному комітеті за надання жінкам виборчих прав.

Як він потрапив до того комітету, ніхто не знав.

Наступною містифікацією молодого Стівена було його «призначення» американським консулом в Марокко. Але «консульська» кар'єра закінчилася дуже швидко і нещасливо: його спіймали на крадіжці фотоапарата і відправили у в'язницю штату Нью-Йорк. У червні 1913 ро-

ку Вейнберг був умовно звільнений, та вже в грудні знову потрапив за ґрати — тепер вже за те, що видавав себе за аташе посольства Сербії у Вашингтоні.

Коли в травні 1915 року «дипломата» випустили з в'язниці, він роздобув морську блакитну

форму з золотими галунами й еполетами і справжній адміральський капелюх з султаном. Прибравшись отак, Стівен Вейнберг зайшов до розкішного готелю «Уолдорф-Асторія». Тут він відрекомендувався як морський капітан Етан Алан Вейнберг, румунський генеральний консул у Нью-Йорку, заявивши, що бажав би влаштувати в готелі банкет для великої кількості гостей. Але поки готувався банкет, хтось звернув увагу на те, що консул виглядає надто молодо для своєї посади, а його черевик в двох місцях подряпані, що аж ніяк не пасує консулові. Отже, вирішили у банкеті йому відмовити.

А «капітан» Вейнберг тим часом поїхав на лін-

кор «Вайомінг», що стояв на якорі в Гудзонській затоці. Командир корабля прийняв гостя з належними почестями і показував усе, що його цікавило. Саме в цей момент на лінкор прибув чиновник кримінального відділу нью-йоркської поліції і одвіз Вейнберга у в'язницю, де він перебував до 1916 року.

Коли Сполучені Штати вступили у першу світову війну, Вейнберг став «капітаном повітряного флоту», газети багато писали про нього і його вигадані подвиги. «Герой» вплутався в якусь нову аферу і був заарештований, саме в той момент, як «інспектував» полк, розміщений у Брукліні.

Після чергового «відпочинку» у в'язниці Вейнберг знову взявся за старе. Якесь медичне товариство в Нью-Йорку шукало лікаря для організації санітарної служби в Перу. Серед кандидатів був і доктор Кліфорд Вейман у формі морського офіцера, що назвався лікарем лінкора «Вайомінг». Рекомендувати одного кандидата

мав професор Колумбійського університету.

Вейман, прийшовши до нього, сердечно привітався, і заявив при цьому, що глибоко шанує професора і вражений його науковими досягненнями. Вчений одразу ж подумав, що перед ним один із його колишніх студентів. Крім цього, за словами професора, Вейман поводився, як людина, що дійсно знає медицину...

І ось Вейман уже в перуанській столиці Лімі. Купив розкішну вілу, дорогий автомобіль, був дуже гостинним і щедрим на подарунки. Американський «доктор» усім сподобався. Але одного дня в Нью-Йорку стало відомо, хто такий насправді отой «доктор Вейман». Проте там вирішили не чинити скандалу. На цей раз шахрай уникнув покарання.

Влітку 1921 року в Нью-Йорк прибула афганська принцеса Фатіма з трьома своїми синами і зупинилася в готелі «Уолдорф-Асторія». Її екзотичний одяг і особливо чудовий алмаз у 42 карати, відомий під назвою «Ріка слави», справили сильне враження на тодішній «вищий світ» Нью-Йорка. Серед осіб, що зробили візит принцесі, був і доктор Стерлінг Кліфорд Вейман, капітан військового корабля, морський офіцер і спеціальний представник державного департаменту США. Доктор Вейман повинен був служити принцесі секретарем і виконувати роль посередника при продажу алмаза «Ріка слави».

Через кілька днів Вейман повідомив принцесу,

що президент США виявив бажання зустрітись з нею, і Фатіма із своїм почтом виїхала до Вашингтона. У Вашингтоні принцесу справді прийняли в Білому домі, Вейман знімався поруч з нею для кінохроніки, а потім повів до державного департаменту і представив її державному секретареві.

Вейман вів усі справи принцеси, навіть такі, як «виплату» гонорару фоторепортерам: він переконав принцесу, начебто в США існує звичай платити їм. Крім того, шахрай отримав гроші для оплати рахунку у вашінгтонському готелі, що, природно, «забув» зробити. Тим часом, після повернення у Нью-Йорк принцеса раптом одмовилася віддати секретареві алмаз. Вейман злякався такої різкої зміни в поведінці принцеси і швидко зник.

Тепер Вейнберг, або по-новому капітан Родні Стерлінг Вейман присвятив себе політиці. Під час кампанії по виборах мера Нью-Йорка він зруч-

но розмістився за письмовим столом у центральному штабі демократичної партії.

Як йому пощастило це зробити? Просто він випадково увійшов у канцелярію одночасно з людиною, що керувала передвиборчою пропагандою. Секретарі вважали, що Вейман має певне відношення до «шефа» і тому, коли на другий день аферист прийшов знову і, нічого не сказавши, сів за один із столів і почав щось писати, ні в кого не виникло жодних запитань. Новий співробітник виявив справжню сумлінність, завжди першим приходив у канцелярію і відкривав пошту. В деяких листах знаходив гроші для передвиборчої пропаганди, які, звичайно, безслідно зникали.

Через два місяці до Нью-Йорка приїхав відомий віденський хірург Адольф Лоренц, який мав свою клініку і в Сполучених Штатах. Доктор Кліфорд Вейман не забарився відвідати славного хірурга, сказавши що прибув у його розпорядження за дорученням міністерства охорони здоров'я. Лоренцу була приємна така увага, і він у своїй клініці одразу ж знайшов місце секретаря для «доктора Веймана».

Аферист ще б довго благоденствував у клініці, коли б одного дня доктор Лоренц не одержав по телефону анонімне повідомлення, що його секретар бере хабарі від пацієнтів, перш ніж викликати їх до європейської знаменитості. Веймана одразу ж звільнили.

Газети вмістили його фотографії, і один з синів афганської принцеси Фатіми одразу впізнав колишнього «секретаря» своєї матері. Вейнбергу не вдалося вийти сухим з води. Його було засуджено на два роки.

У 1926 році газети сповістили, що відома кіноактриса Пола Негрі зазнала нервового потрясіння в зв'язку з смертю славного артиста Рудольфа Валентіно. «Доктор Вейман», який саме вийшов із в'язниці, прийшов до актриси, відре-

комендувавшись «давнім приятелем» Рудольфа Валентіно, і запропонував їй свої послуги. Так він став особистим ліка-

рем Негрі. Але дуже скоро виявилось, що цей «лікар» не має ніякого відношення до Рудольфа Валентіно.

Під час другої світової війни Вейнберг проголосив себе «радником з питань військових зобов'язань» і оселився в одному з великих нью-йоркських готелів. На новому поприщі він, однак, діяв недовго, його було викрито.

У 1948 році Вейнберга достроково звільнили за «зразкову поведінку». Тепер він став «журналістом» Стенлі Кліфордом Вейманом — знавцем Латинської Америки. Саме тоді приватне телеграфне агентство Роберта Ервіна організовувало інформаційну службу для латиноамериканської преси, і Вейнберг запропонував свої послуги.

Ервін взяв його на роботу і негайно ж акредитував при Організації

Об'єднаних Націй як свого кореспондента.

Після цього Вейнберг став ще й кореспондентом лондонської газети «Дейлі міррор», а також невеличкої радіостанції. Одного разу йому навіть вдалося взяти інтерв'ю в різних представників ООН. На його пропозицію виступити перед мікрофоном відгукнулись делегати Греції, Гаїті, Таїланду і чанкайшист.

Особливим авторитетом користувався Вейнберг у таїландського посла у Вашингтоні, який призначив його своїм аташе по пресі і виклопотав йому відповідний дипломатичний ранг.

Але Вейнберг зробив непоправну помилку. 7 березня 1951 року він запросив державний департамент США, чи може він, американський громадянин, прийняти цю пропозицію. Не важко здогадатись, яку відповідь він отримав і чим це закінчилося: авантюрист знову потрапив за ґрати.

Тепер він вже на волі, але, як сповіщають, пішов у «відставку» через похилий вік.

Дехто дивується, як міг цей пройдисвіт та-

кий довгий час обдурювати сотні людей і навіть високі державні установи. А річ у тім, що Вейнберг ховався за горезвісний «святій» принцип «приватної ініціативи», на якому ґрунтується все суспільне життя в Сполучених Штатах. Приватні телеграфні агентства, приватні юридичні фірми, навіть приватні «радники» різних державних установ. Яке широке поле діяльності для таких, як Стівен Вейнберг!

ВЕЛИКІ ЛЮДИ ПРО...

Б. Шоу про нудьгу

Шоу сидів одного разу на добродійному концерті, влаштованому іменитою дамою, і нудьгував.

— Чи не здається вам, що оркестр грає чудово? — спитала господиня. — Ви тільки подумайте, ці люди грають разом уже 11 років...

— Одинадцять років? — здивовано перепитав письменник. — А мені здалося, що ми сидимо тут значно довше...

Діоген про одруження

Знаменитого грецького філософа Діогена запитали, коли найдоцільніше одружуватися?

— Коли людина ще молода, — сказав він, — одружуватися передчасно, а коли вона стара — то вже запізно...

Шерідан про пиття

Тяжкохворому письменникові лікар суворо заборонив вживати будь-які алкогольні напої. Через три дні він запитав Шерідана:

— Ви точно виконували мої вказівки?

— Так.

— От і чудово. Це єдиний спосіб продовжити ваше життя.

— Безумовно. Воно ще ніколи не здавалося мені таким довгим, як протягом цих трьох днів...

Соломон про закон

— Що таке закон? — спитали Соломона.

— Закон, — відповів цар — це павутиння, в якому гинуть лише малі мухи, великі ж уміють з нього виплутатися...

П'єр Бенуа про славу

Один з друзів П'єра Бенуа, автора відомого фантастичного роману про Атлантиду, скаржився на надокучливу пресу. На це письменник йому відповів:

— Дорогий друже, я лише тоді відчув себе знаменитим, коли перестав читати газети!

Сократ про лікарів

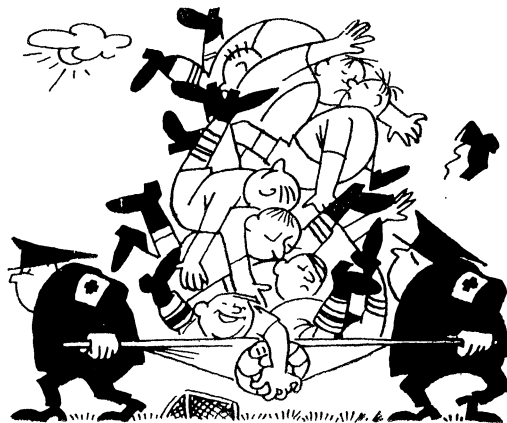
Сократа якось запитали, якої він думки про лікарів.

Великий мислитель відповів:

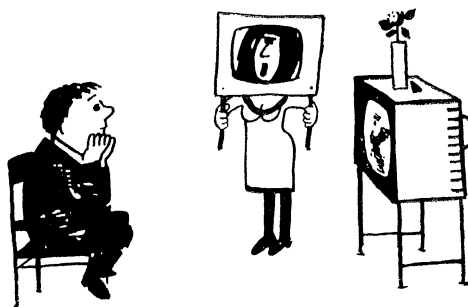
— Лікарям випало виняткове щастя, бо сонце освітлює їхні успіхи, а земля ховає помилки.

— Скільки разів я тебе попереджала, щоб ти не брав роботу додому!

Після матчу.

Вечеряти!

РОЗСУДЛИВІСТЬ

Вчитель до учня: Що б ти зробив, якби в тебе було п'ять апельсинів, і брат попросив у тебе половину?

Учень: Який брат — старший чи молодший?

СКЛАДНИЙ ТАНЕЦЬ

Суддя до свідка: Хіба ви не помітили, що обвинувачений під час танцю душив свою партнерку?

Свідок: Помітив, але, розумієте, пане суддя, ніколи не знаєш, що в тих нових танцях є новим па.

ОСТАННІЙ АРГУМЕНТ

Актор дзвонить до директора цирку:

— Я підготував для вас сенсаційний номер!

— Я вже наперед знаю всі ваші сенсаційні номери....

— Але мій номер просто винятковий: я ковтаю шаблю завдовжки в один метр.

— Багато людей ковтає шаблі завдовжки в один метр...

— Так, але мій зріст лише дев'яносто сантиметрів!

БАТЬКІВСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ

Чоловік до знайомого:

— Лікар сказав мені, що моя дружина повинна була видалити гланди ще в дитинстві. Тому рахунок за операцію я надіслав тестю.

НА СУДІ

— Підсудний, чи визнаєте ви, що брали участь у крадіжці цистерни спирту?

— Так, пане суддя.

— А що ви зробили з тим спиртом?

— Продали.

— А що зробили з грошима?

— Пропили.

РЕВАНШ

— Вже десять днів я бігаю за тобою по всьому місту, щоб ти віддав мені п'ять тисяч динарів боргу.

— Нічого. Це реванш. Згадай, як цілий місяць я гасав за тобою, поки ти мені їх позичив.

СУВОРИЙ КРИТИК

Молодий письменник скаржиться знайомому:

— Уявіть собі, мій трирічний синок подер рукопис мого нового роману.

— Невже хлоп'я вже вміє читати?

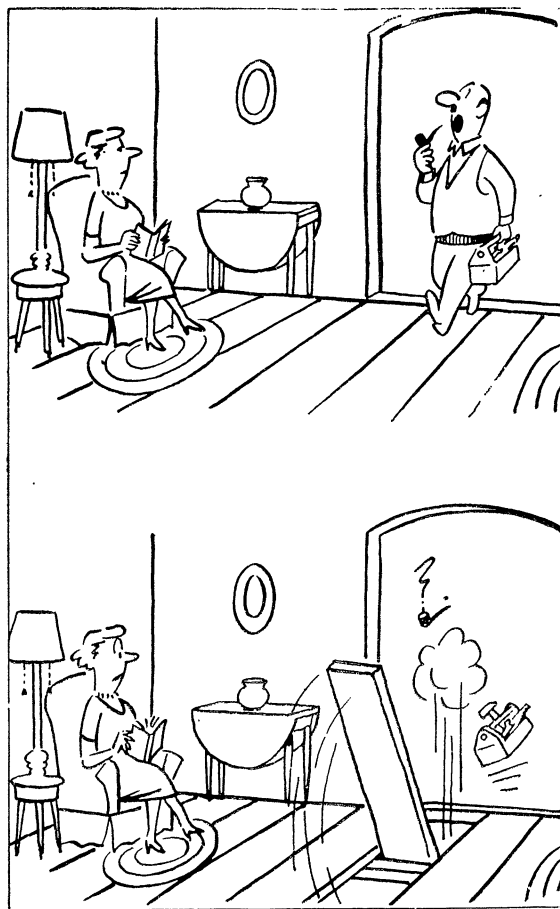
ДІАГНОЗ

Після медогляду пацієнт звертається до лікаря:

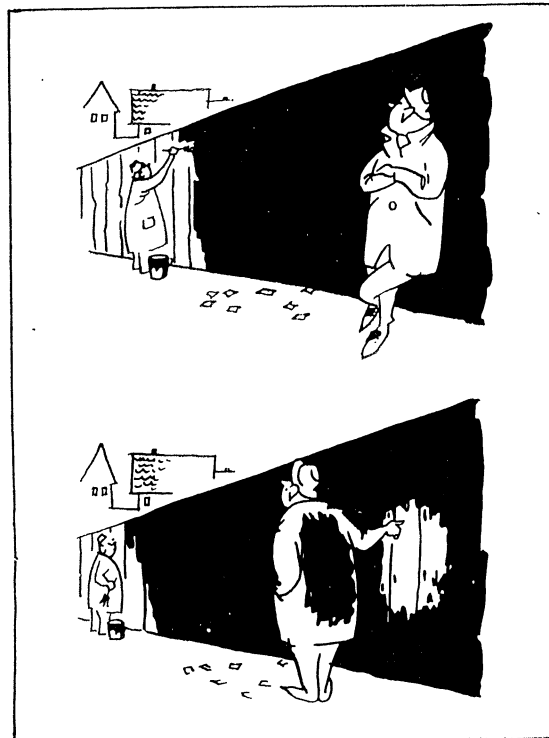
— Назвіть, будь ласка, мій діагноз.

— Ви пропащий п'яниця.

— Так. А як це буде по-латинськи, щоб я міг сказати своїй дружині?

— Хтось тут скаржився, немов би я дошку погано прибрав...

— Ви тут не все зафарбували!

СЛУШНА ПОРАДА

— Був я вже аж у двох лікарів, — скаржиться якийсь здоровило лікареві. — Один радить більше ходити пішки, а другий — лікуватися в санаторії за двадцять кілометрів звідси. Скажіть, що мені робити?

— Нічого особливого. Ходіть пішки до того санаторію!

СКЛАДНЕ СТАНОВИЩЕ

— Ви, мабуть, пам'ятаєте, лікарю, що п'ять років тому я був у вас на прийомі і ви наказали мені стергтися вологи, щоб вилікуватися від ревматизму.

— Так, пам'ятаю. А що?

— Та прийшов оце просити поради: як мені тепер одмитися?

ГЕНІАЛЬНІ ДИВАКИ

Брамс дуже любив навіть без потреби чистити своє взуття. Він твердив, що саме в цей час він створює найкращі мелодії.

Гете мав звичку працювати в герметично зачиненому приміщенні, без найменшого доступу свіжого повітря.

Олександр Дюма часто переривав роботу над черговим романом, щоб записати хоча б пару рядків до своєї книги... з кулінарії...

Чарлз Діккенс кожні п'ятдесят рядків написаного ним тексту запивав ковтком гарячої води.

Вольтер зовсім не міг працювати, якщо в домі не було кави. За день він випивав іноді до 50 чашок цього напою.

Байрон, сідаючи до столу, роздивлявся довкола, чи не стоїть часом де-небудь сіль, яка чомусь доводила його до крайнього ступеня роздратування.

Бальзак, на доказ своєї поваги до геніальних людей, знімав капелюха, коли говорив... про себе.

Франклін під час роботи мусив мати під рукою бутерброд із сиром для «поповнення розумового виснаження».

Наполеон славився тим, що під час гри у карти безсоромно ошукував своїх партнерів.

Без слів.

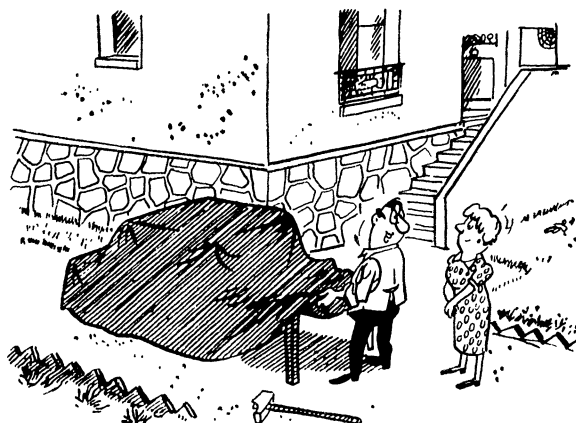
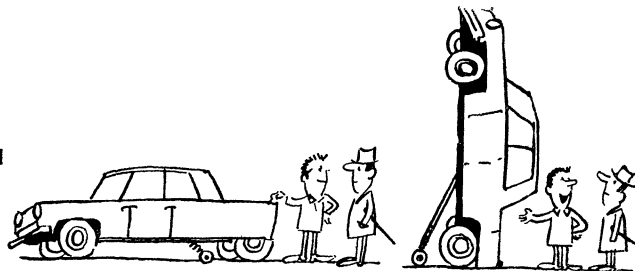

Без слів.

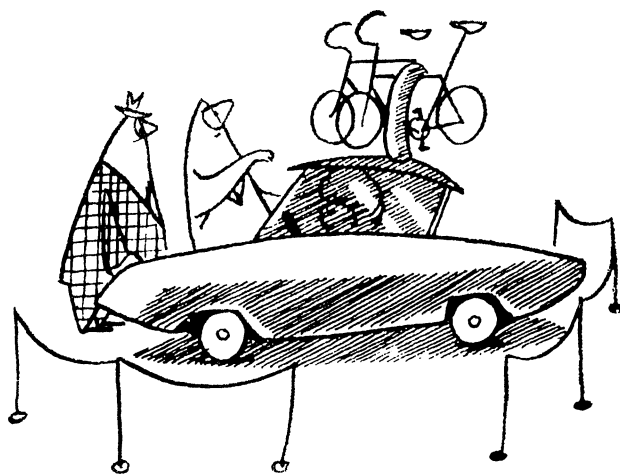

— Ні, мадам, на жаль, це зовсім не маскарадний одяг...

Справи автомобільні...

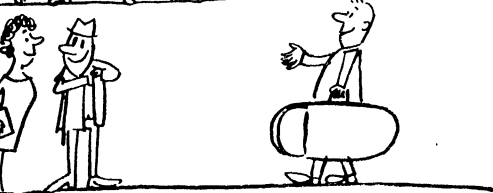
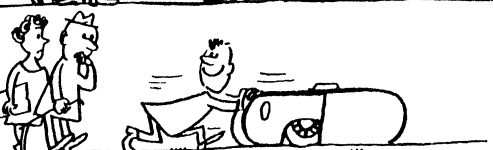
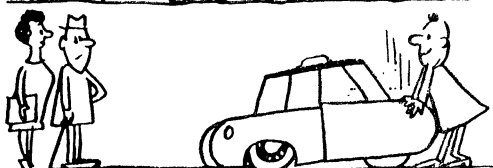
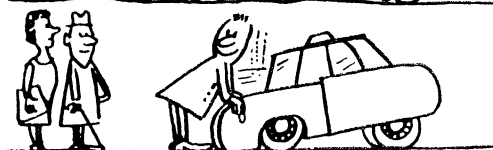

— Хай сусіди гадають, що ми придбали автомобіль!

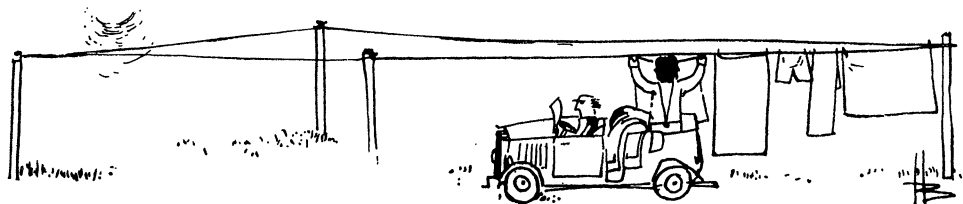

— Коли він зіпсується, можна пересісти на велосипед.

— Так він потребує менше місця на стоянці.

Чудо-автомобіль.

Автопральня.

ХУАН КІНКІН З ПУЕБЛО-МОЧО

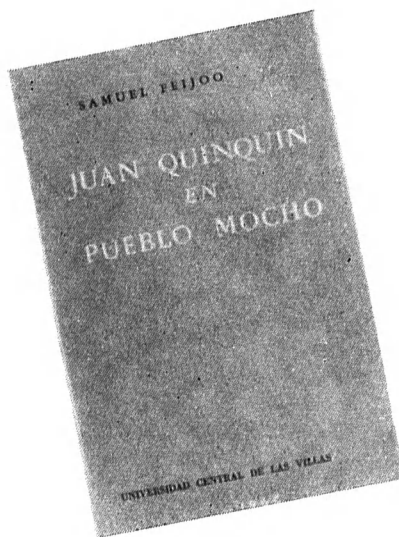
Самуель Фейхоо. Хуан Кінкін з Пуебло-Мочо. Лас-Вільяс, 1964.

Українці вперше познайомилися з кубинським письменником Самуелем Фейхоо під час шевченківських свят. Разом з іншими зарубіжними друзями його було запрошено на Форум письменників у Київ. З високої трибуни Форуму пролунали його натхненні слова про Кобзаря, «все життя та діяльність якого такі близькі прагненням та думкам кубинського народу». Самуель Фейхоо — перший перекладач творів Шевченка на Кубі.

Творче життя письменника надзвичайно багатогранне. Він і поет, і художник, і вчений-антрополог, і збирач фольклору. Очолювана ним кафедра фольклору Центрального університету провінції Лас-Вільяс збирає перлини народної творчості серед кубинських селян.

Фейхоо багато сил та часу віддає громадській роботі: він голова видавництва університету Лас-Вільяс, заступник голови Спілки письменників Куби, як вчений брав участь у Конгресі антропологів, який нещодавно відбувся у Москві; він є також автором ґрунтовних праць з живопису і викладає в художній школі при університеті Лас-Вільяс.

Такою ж багатогранною є й творчість письменника. Серед великого списку його творів —

одинадцять збірок поезій, оповідання, романи.

Останній твір Самуеля Фейхоо — його роман «Хуан Кінкін з Пуебло-Мочо», написаний в 1964 році. Цей роман — видатне явище в сучасній кубинській прозі.

Свій твір Фейхоо присвячує кубинським селянам, які завжди були його першими читачами, чи, скоріше, першими слухачами, бо письменник майже весь час подорожує по країні і написане за день чигає в колі селян.

«Хуан Кінкін з Пуебло-Мочо» — роман про життя кубинського селянства напередодні великих революційних подій 1959 року.

Залишивши рідне село, Хуан Кінкін найнявся актором у мандрівний цирк. Здібний, меткий юнак швидко опанував свою нову професію і став одним з найпопулярніших акторів цирку.

Одного разу під час вистави він побачив дівчину Терезу й покохав її всім серцем. Важко було закоханим одружитися, спочатку батько Терези не давав свого дозволу, а коли він, нарешті, погодився, то їм довелося боротися за своє щастя з алькальдом містечка, де жила Тереза. Жорсткий алькальд давно запримітив Терезу і тепер заборонив батькові видавати дочку заміж.

Довелося Хуану й Терезі тікати з села, і разом з найкращим другом Хуана Хачеро, доля якого становить окрему сюжетну лінію в романі, вони починають нове життя. Дружба й братерство, — а ці почуття є провідними мотивами твору, — допомагають молодим людям перемагати, долаючи всі злигодні й нещастя.

Залишивши цирк, Хуан і Хачеро орендують ділянку, використовують дерева, працюють з ранку до вечора і засівають, нарешті, невеличку кавову плантацію. Та несподівано хазяїн починає вимагати, щоб Хуан і Хачеро забралися геть з землі, в яку вклали стільки праці. Хазяїн закриває для них кредит у крамниці й намагається за всяку ціну вигнати їх. Але Хуан і Хачеро вирішують все-таки залишити за собою ділянку, дочекатися врожаю, щоб заплатити хазяїнові за оренду і хоч що-небудь заробити.

А що грошей у них вже немає, то їм доводиться кинути на де-

який час ділянку й знову розпочати мандрівне життя, щоб хоч трошки заробити. Вперше в житті перед Хуаном постає питання: «Чому земля, яку вони обробляють власними руками, належить хазяїнові, який не приклав до неї ні сил, ні здоров'я? Чому земля не належить тим, хто її обробляє?»

Хуан і Хачеро знову організують щось подібне до мандрівної трупи, вони ходять од села до села, дають вистави, а коли вдається — наймаються на будь-яку роботу. В своїх нескінченних мандрах Хуан і Хачеро спостерігають важке життя кубинського селянства, бачать продажність та розпусту батистівських урядовців.

Одного разу під час вистави зчинилась бійка, і Хачеро заарештували. Щоб визволити друга, Хуанові довелося віддати поліції свою виборчу картку, тобто, фактично, проголосувати за кандидата в парламент, якого підтримував начальник місцевої поліції. Відібрали виборчі картки також у Терези й Хачеро.

Письменник малює жахливу картину цих так званих виборів. Погрозами, насильством, а іноді навіть і вбивствами ставленики кандидатів примушують селян голосувати за безчесних політиків, а останні надають за це своїм найманцям право грабувати бідняків, чинити беззаконня й самосуд.

Алькальд Пуебло-Мочо, дізнавшись, що Тереза вже не голосуватиме за його кандидата, наказує спалити хату її батька. Старому селянинові доводиться кинути рідне село.

Зібравши, нарешті, трохи грошей, друзі вирішують повернутися до своєї плантації, щоб зібрати врожай. Але виявляється, що всю землю, на якій розташована і плантація Хуана, купив той самий депутат у парламент, за якого віддали, вірніше змушені були віддати свої голоси Хуан, Тереза і Хачеро. Тепер цей депутат відбирає в своїх виборців їхні землі.

Обурені селяни вирішують помститися. Двадцять п'ять чоловік під головуванням Хуана Кінкіна створюють невеликий загін і спа-

люють плантації, які належать тепер депутатаві.

Уряд посилає проти них війська. Мужньо б'ються селяни, та сили нерівні. Рештки загону відходять у гори, щоб звідти продовжити боротьбу. Хуана Кінкіна тяжко поранено в бою, і ми про-

щаємося з ним та з Терезою, коли вона везе його, неприютного, в гори.

Книга Фейхоо завжди нагадуватиме читачам про героїчні сторінки боротьби кубинського народу за свободу й справедливість.

М. ЖЕРДИНІВСЬКА

ПАНОРАМА АРАБСЬКОЇ ПРОЗИ

Антологія сучасної арабської літератури.
Роман і новела. Париж, 1964.

Піднесення національно-визвольної боротьби народів Азії і Африки, зокрема арабів, привернуло увагу європейської громадськості і до літератур цих народів. Особливо великого розмаху набула справа перекладів з мов народів Сходу в Радянському Союзі. Велика кількість перекладів із східних мов з'являється також на книжковому ринку Парижа, Лондона, Рима та інших культурних центрів Західної Європи. Звичайно, впадає в око різниця в доборі авторів та коментуванні їхніх творів у виданнях радянських і тих, що виходять друком у капіталістичних країнах. Наші переклади, як правило, вигідно відрізняються од західноєвропейських.

В зв'язку з цим ми хотіли б зупинитися на книзі, випущеній у Парижі видавництвом «Сейл». Називається вона «Антологія сучасної арабської літератури», підзаголовок — «Роман і новела». Видавництво обіцяє випустити ще два томи: «Есе» і «Поезія». Підготували до друку рецензовану книгу Рауль і Лаура Макаріуси.

Матеріал антології поділений на три розділи. Перший із них має назву «Фундатори», другий — «Нове відродження» і третій — «Пошуки». Перші два відповідають хронологічній лінії розвитку новітньої арабської літератури, в третьому ж автори подають зразки новаторських за формою творів сучасних арабських письменників, не додержуючись хронологічного

порядку. Таким чином, при розподілі матеріалу по розділах принцип єдиного критерію порушений. На нашу думку, краще було б розмістити матеріал за прийнятою періодизацією, а в коментарях відзначити ті чи інші особливості творчості кожного письменника (до речі, такі коментарі є). На жаль, цього не зроблено, і розділ «Пошуки» опинився поза рамками історії літературного процесу в арабських країнах. У ньому зібрані твори письменників різних генерацій і, отже, виходить, що деякі автори фігурують і в другому і в третьому розділах. Це лише спантеличує читача.

Добір авторів і текстів для антології заслуговує в цілому на високу оцінку. В ній представлені 60 визначних діячів арабського пи-

сьменства останнього сторіччя. Певна річ, на сторінках антології показані тільки невеликі за обсягом зразки творчості того чи іншого автора, але й така книга є корисним посібником для знайомства із сучасною арабською літературою.

Досить широка, хоч і не вичерпна, географія опублікованих у збірці творів: у ній представлено більшість арабських країн. На жаль, поза рамками антології залишилися письменники саме тих країн, чие літературне життя найменш відоме на Заході і у нас. Це стосується таких держав, як Саудівська Аравія, Йемен, Лівія, Кувейт, Іорданія.

Цілком закономірно, що в антології вміщено найбільше творів з тих країн, де літературний процес давно вже розвивається швидкими темпами і де на протязі останніх десятиріч виросли й зміцніли національні школи письменників-реалістів. Вони посідають визначне місце в сучасній арабській прозі, і це видно, коли знайомишся з рецензованою книгою. Так, в антології вміщено твори 23 єгиптян, 13 ліванців, 10 письменників Іраку, по кілька авторів з Сирії, Тунісу, Судану та Алжіру і по одному з Марокко й Палестини.

В колі «Фундаторів» ми бачимо майже всіх справді визначних письменників, які стояли біля колиски сучасної арабської прози і своєю творчістю багато зробили для її розвитку. Тут і зачинателі реалістичної школи т. зв. єгипетських модерністів. Серед них брати Теймурн. Ібрахім аль-Мазіні, широко відомі письменники Таха Хусейн і Тауфік аль-Хакім, і визначний ліванський романіст (на жаль, невідомий у нас) Марун Аббуд, Тауфік Ю. Аввад та ряд інших. Окремо слід згадати представників так званої сирійсько-американської школи, яка, зародившись в еміграції, відіграла неабияку роль у становленні нової літератури арабських народів. Тут зустрічаємо імена Аміна Рейхані, Джубрана Х. Джубрана та Міхаїла Нуайме. У нотатці про М. Нуайме, одного з найвидатніших сучасних арабських прозаїків, згадується про його перебування на Україні й повідомляється про

переклад його новел на українську мову.

Найбільшим в антології є, природно, другий розділ—«Нове відродження». У ньому зібрані зразки творчості тридцяти семи кращих сучасних арабських новелістів і романістів.

Видатною подією в арабській літературі повоєнних років була поява широкого реалістичного полотна — трилогії Нагіба Махфуза «Байн аль-Касрейн», «Кяср аль-Шаук» і «Аль-Суккарійя»¹, в якій змальовано життя дрібнобуржуазної каїрської родини протягом першої половини нашого століття. «Титаном критичного реалізму в усій арабській літературі» назвав Нагіба Махфуза відомий передовий критик з ОАР Махмуд А. аль-Алім. В антології вміщено уривок з роману Нагіба Махфуза «Провулок аль-Медак» із «Байн аль-Касрейн». Беперечно, на кількох сторінках важко розкрити творче обличчя того чи іншого письменника, проте і характерний уривок може багато чого сказати читачеві і фахівцеві.

Надруковано в антології уривок з роману Абдаррахмана аш-Шаркаві «Земля». Цей роман також займає визначне місце в історії сучасної арабської літератури. «Земля» — гостро соціальний твір про тяжке життя єгипетських селян-фелахів, про віковичну боротьбу їх за землю і воду.

Антологія знайомить французького читача з іще кількома талановитими єгипетськими прозаїками: добре відомим у нас Юсуфом Ідрісом, Юсуфом ас-Сібаї, Мохаммедом Сідкі та ін.

Великий внесок в арабську літературу роблять письменники Іраку. В цій країні склалася міцна група прогресивних літераторів, котрі стоять на передових ідейних та мистецьких позиціях. Хоч за своєю творчою манерою вони різні, об'єднує їх те, що теми своїх творів вони черпають із життя сьогоднішнього Іраку, правдиво відображають нелегке життя простих людей своєї батьківщини. Деякі з них, як-от Зу-н-Нун Айюб, пишуть романи і новели, наслідуючи техніку майстрів критичного реалізму, деякі під впливом провідних євро-

пейських письменників вдаються до більш сучасної манери — посилають психологічну розробку образів, уникають зайвої описовості. При цьому вони залишаються на позиціях реалізму. З-поміж представників цього другого напрямку найбільшою популярністю користується Абдель-Малек Нурі, твори якого під час антинародного режиму Нурі Саїда були під суворою забороною.

В антології вміщено новелу А. Нурі «Південний вітер». Герої новели — півень, південний вітер та нещасна селянка із сліпою дівчиною. Окремі події Абдель-Малек Нурі подає через сприйняття птаха. Цей прийом допомагає авторові досягти виключної виразності. Селянка йде до «святих місць», де сподівається вигідно продати півня й заплатити відомому в окрузі «святому чоловікові», щоб той зіслав її дочку від сліпоті. Вагон, у якому вона йде, переповнений, спека страшна, і знесилена стара зачинає. Сполоханий поривчастими повіями вітру півень вистрибує з вагона. Так руйнуються найдорожчі надії бідняків. Південний вітер з пустелі, який стільки горя приносить фелахам, і тут виступає як символ нещастя трударів.

У світовій літературі, зокрема в російській, можна знайти твори («Каштанка», «Холстомір»), де активними дійовими особами виступають тварини чи птахи (ми не беремо до уваги жанр байки). Традиції такі є і в арабській класиці. До них і звернувся А. Нурі.

Герої вміщених у книзі творів інших іракських письменників — це також прості люди, чие життя сповнене фізичних і моральних страждань. Ці твори звучать, як протест проти існуючого несправедливого ладу. Ненавистю до релігійного фанатизму палають рядки новели молодого письменника Махді Ісси аль-Сакра «Нова кров». Її герой Кунбар-Алі — не борець проти фанатизму, а жертва його. Проте, створивши цей образ, автор зумів яскраво показати жорстокість і дикість релігійних забобів. Автор подав приклад громадянської мужності, написавши такий твір у країні, де на ґрунті шіїтського віровчення століттями культивуються жорстокі звичаї.

¹ Назви вулиць і кварталів Каїра.

Один з критиків якось писав, що в арабській літературі немає «сердитих молодих чоловіків», а є тільки «сердиті молоді жінки». Найбільше підстав для такої заяви дає молода ліванська письменниця Лейла Баальбакі, яку іноді називають арабською Франсуазою Саган. На нашу думку, проте, між творами цих письменниць є досить значна різниця, хоча обидві вони молоді й пишуть про кохання і жіночу долю. Та якщо героїні творів Ф. Саган — спустошені молоді жінки, котрі шукають розваг, щоб врятуватися від нудьги і меланхолії, то вчинки героїнь Лейли Баальбакі пояснюються насамперед їх бажанням втекти від тих нестерпних для жінки умов життя, які ще панують у країнах Близького Сходу. Її твори — це протест проти безправ'я і приниження жінок. У цьому полягає їхнє соціальне значення. І, може, саме бажанням привернути загальну увагу до цього протесту пояснюється те, що авторка іноді зловживає певного роду інтимними подробицями у своїх романах, яких уже з'явилося три. Перший роман під назвою «Я живу!», написаний, коли їй було всього двадцять років, мав гучну славу, завоював їй визнання серед читачів і був перекладений багатьма мовами світу. За третій роман Л. Баальбакі притягли до суду, звинувативши в аморальності. На захист її виступили письменники й читачі. Врешті-решт її виправдали. Рауль Макаріус друкує в рецензованій антології уривок з другого роману Л. Баальбакі «Бог-страховища».

Мабуть, прагнучи наблизити арабських авторів до французького читача, Р. Макаріус вдається в коментарях до аналогій між їхньою творчістю і творчістю відомих західному читачеві письменників — Кафки, Рільке, сюрреалістів і т. д. На нашу думку, такий метод може призвести до хибних висновків. Ми далекі від того, щоб заперечувати наявність в арабській літературі запозичень з літератур інших народів, в тому числі й європейських. Але ми за те, щоб така важлива проблема досліджувалася глибоко й всебічно.

Загальноновизнаний той факт, що національно-визвольна боротьба арабських народів проти імперіа-

лізму робила й робить величезний вплив на новітню арабську літературу. На жаль, з «Антології сучасної арабської літератури» цього майже не видно, хоч у передмові автор про такий вплив згадує. Це — значна вада рецензованої книги. Темі національно-визвольної боротьби у ній присвячені тільки уривок з роману «Хліб» Аввада, де йдеться про боротьбу проти турецького гніту, прекрасна новела «Абу Габаль» М. Сідкі про часи єгипетського повстання 1919 року проти англійців, та два-три твори, в яких ця тема порушується побіжно.

Передмову до антології написав відомий французький орієнталіст проф. Жак Берк. Його стаття містить низку цікавих зауважень, на-

приклад, про роль фольклору, про джерела реалізму в сучасній арабській літературі тощо. Проф. Берк, хоч і посередньо, змушений визнати той факт, що арабська молодь переймається ідеями марксизму. Проте в передмові трапляється чимало хибних тверджень, вона переобтяжена ідеалістичними міркуваннями про сучасну епоху.

У вступі, який належить перу Рауля Макаріуса, стисло викладена історія арабської літератури нової доби. Як уже зазначалося, він пов'язує її сучасний розвиток з розгортанням національно-визвольного руху арабів, вказує на активну роль літератури в житті суспільства.

Ю. КОЧУБЕЙ

ЛІТОПИСЦІ ШАХТАРСЬКОЇ ДОБЛЕСТІ

Три шахтарі — три брати. Донецьке книжкове видавництво. Польське видавництво «Сілезія». Угорське видавництво «Кошт».

Іх троє. Один — поет, другий — прозаїк, третій — скульптор. Перший живе на Україні, у Горлівці, другий жив у Польщі в містечку Скохові, третій — в Угорщині, у селі Беннуцурфала. Всіх трьох об'єднує одна риса — вони починали свій життєвий шлях шахтарями, і славній праці шахтарів присвячено їхню творчість.

Тепер вони зустрілися на сторінках однієї цікаво задуманої і вдало виданої книги — Павло Безпошадний, Густав Морцинек, Іштван Сабо-старший.

Приводом до видання книги стала виставка творів Іштвана Сабо-старшого, яка з великим успіхом експонувалася деякий час тому в Донецьку. Саме тоді, оглядаючи скульптури угорського митця, згадали донбасівці, що його біографія і творча праця багато в чому схожа на життєвий і творчий шлях

польського письменника Густава Морцинека, який помер півтора року тому, і донецького поета Павла Безпошадного. Отже, і літератори

та видавці трьох братніх соціалістичних країн вирішили спільно видати російською, польською і угорською мовами книгу про трьох літописців шахтарського життя.

Книга складається з трьох розділів: «Шахтарське серце», «Зорі в колодязі» та «Пласти співають». Це — назви вступних статей, написаних донецьким, польським і угорським авторами — Миколою Гончаровим, Вітольдом Навроцьким та Шандором Контою. В них розповідається про життєвий і творчий шлях трьох митців. Після кожної з цих статей подано відповідні вірші радянського поета, оповідання польського прозаїка та репродукції творів угорського скульптора.

Величезні соціально-економічні зміни, що сталися на шахтарській землі в результаті революційних перетворень усього життя в радянській державі, країнах соціалістичного табору, знаходять своє відображення в творчості трьох митців.

Тому з однаковим хвилюванням читаєш вірші Павла Безпощадного («У тих краях», «Дитинство», «У лихолітті», «Коногон» та ін.), оповідання Густава Морцинека («Катеринщик», «На лихо-шахті»), розглядаєш скульптури Іштвана Сабо-старшого («Шахтар, який встановлює дерев'яне кріплення», «Відкатка вугілля на осіл», «Початок», «Шахтарська доля в 1917 році», «Клітьовий»), в яких з великою художньою силою передано минуле — страхотливе, злиденне життя гірників, жорстоко визискуваних власними та іноземними капіталістами.

П. Безпощадний з гіркотою розповідає про своє дитинство. А в уривку з новели «Катеринщик» Густав Морцинек з боєм у серці описав долю знівченого на шахті, безногого сілезького гірника Калябуса, який жебракує з катеринкою по навколишніх шахтарських селищах. Коли ж вдивляєшся в скульптури Іштвана Сабо-старшого, то зримо бачиш, як, обливаючись потом і кров'ю, добували шахтарі вугілля в ті лихі роки.

Павло Безпощадний в поемі «Дружини» зображує відоме горлівське повстання 1905 року в Донбасі. Густав Морцинек, розповів про те, як, втративши у панській Польщі роботу, гірники вирішують

наперекір вуглепромисловцям і поліції самотужки добувати вугілля, щоб прогодувати своїх дружин і дітей («На лихо-шахті»): «На вулицях Катовиць почали з'являтися натовпи безробітних, вони йшли до будинку воеводства і вимагали роботи, відкриття шахт і заводів. Заворушення в басейні наростало. Безробіття охоплювало все більше і більше шахт. Назрівало повстання».

Мотиви боротьби за кращу долю яскраво відбиті і в ряді скульптурних робіт Іштвана Сабо-старшого. Ось барельєф «Вимагають підвищення заробітної плати в 1917 році». Зосереджені обличчя, напружені пози, підняті вгору кулаки. Цим людям протистоять хазяїн шахти та його прислужники, війська, але гірники готові віддати своє життя в ім'я рідних і близьких, товаришів по роботі. Впевнено й рішуче, з гвинтівкою за плечем крокує вперед «Шахтар у 1919 році», символізуючи героїчну боротьбу угорських трудящих за встановлення радянської влади в своїй країні.

Сьогоднішній щасливий день рідної землі оспівано у сповнених ліризму і філософських роздумів віршах Павла Безпощадного. Поет розповідає, якою дорогою ціною здобуто це щастя. Він згадує недавні бої з німецько-фашистськими загарбниками («Спогад», «Лист до Горлівки», «Синя птиця», «Натхнення моє» та ін.), показує пафос відбудови зруйнованої вугільної і металургійної промисловості («Маяк Донбасу», «Пісня серця», «Земля моя», «Донецька степова»), поетичною мовою розкриває велич шахтарської праці, благородство душі нової людини—будівника комунізму, зображує розквіт Країни Рад.

Почуття нового, що народилося і міцніє в народній Польщі, яскраво показав Густав Морцинек в оповіданні «Відкриття скарбу». Автор з глибоким знанням деталей гірничої справи, познайомив читача з героїчною боротьбою молодого директора шахти «Леокадія» Лігензи за відбудову давно закинутого, але багатого на вугілля пласту. Разом із своїм відданим другом шахтарем Лібердою директор вирушає в ризиковану розвід-

ку зруйнованих лав і ціною величезних зусиль виявляє можливості їх відродження.

Те, що відобразили пером Павло Безпощадний і Густав Морцинек, відтворив у дереві своїм різцем Іштван Сабо-старший. Скільки гордості в «Шахтаря з відбійним молотком», яка вдумлива зосередженість у «Шахтаря, що розглядає свою лампу», якої радості сповнений «Шахтар, що вивчає породу», скільки надій і сподівань у «Молодого шахтаря у вибої», яким спокоем дихає скульптура «Дружина шахтаря»!

І ще про одну знаменну рису, що характеризує творчість усіх трьох братніх митців, хочеться сказати наприкінці нашого огляду — про почуття ширшої любові до рідної Вітчизни, поєднаної в них із справжнім пролетарським інтернаціоналізмом.

Павло Безпощадний звертається до своїх зарубіжних братів у вірші «Героїчним гірникам Франції».

Почуттям братерської дружби сповнені і нариси Густава Морцинека «Віра в людину» і «Світлячок». Розповідаючи в першому з них про зустріч у Бухенвальді 11 квітня 1953 року колишніх в'язнів гітлерівських концентраційних таборів, що прибули сюди майже з усіх країн Європи, польський письменник писав: «Так, ми всі брати. Ми стали братами вже тоді, коли зачинилися за мною залізні ворота концтабору в Заксенгаузені з глумливим написом: «Праця визволяє» і коли я, засуджений до смерті, був врятований моїми товаришами-в'язнями».

Безмежною вірою в світле прийдешнє сповнене обличчя шахтаря, що стоїть на постаменті, тримаючи в одній руці гвинтівку, а другу піднявши вгору. Це — «Проект пам'ятника Угорській Радянській Республіці», як уявляє собі його Іштван Сабо-старший. І в цій могутній постаті борця за перемогу соціалістичної революції ми відчуваємо ті ж самі інтернаціональні мотиви.

Книга «Три шахтарі — три брати» — хороший подарунок для кожного, кому дороге дальше зміцнення культурних зв'язків братніх народів, що будують нве життя.

Ш. ВЯДРО

Мікігольф

В Європі майже не грають в гольф, це переважно американська гра, яка потребує великої площі.

В Шотландії здавна існує національна гра — мікігольф, тобто мініатюрний гольф, яка тепер набуває великого поширення в Європі. В мікігольф можна грати у дворі або навіть в кімнаті на килимі. Правила гри нескладні: треба з найменшою кількістю ударів прогнати м'яч через всі отвори в перешкодах, яких буває від 4 до 24. Кожен удар по м'ячу — очко. Перемагає той, хто матиме менше очок.

Тренери-мучителі

Щоб стати чемпіоном, треба мати жорстокого тренера.

Японського бігуна-марафонця Тсубурая його тренер примушував щодня вибігати на вершину храму Котокір — 1386 сходи! — протягом 17 хвилин. Якщо Тсубурая не встигав, тренер примушував його бігти ще раз.

Чемпіон Бразилії з бігу з перешкодами Жбао Тарті не вмів плавати і, як виявилось, боїться води. Враховуючи це, тренер примушував його стрибати через глибокий рів, наповнений водою до країв.

Плавець змалку

Батьки Майкла Гледа з Нешвілля (США) запевняють, що він навчився триматися на воді, коли йому було лише два місяці. Зараз хлопчиківі півтора роки, він чудово плаває, зовсім не боїться води і охоче стрибає в басейн.

Не назавжди

Якщо футболіст або хокеїст наважиться ударити на полі суддю, це, звісно, кінчається для нього досить сумно: хулігана назавжди виключають із списків гравців. Але в Аргентині до таких ставляться значно м'якше. Наприклад, хокеїста Карлоса Германо, який під час гри насліївся підняти руку на суддю, виключили з команди не назавжди, а тільки на 99 років...

Стадіон в Дрездені. Тут на штучному льоду проводяться традиційні змагання з кидання шайби.

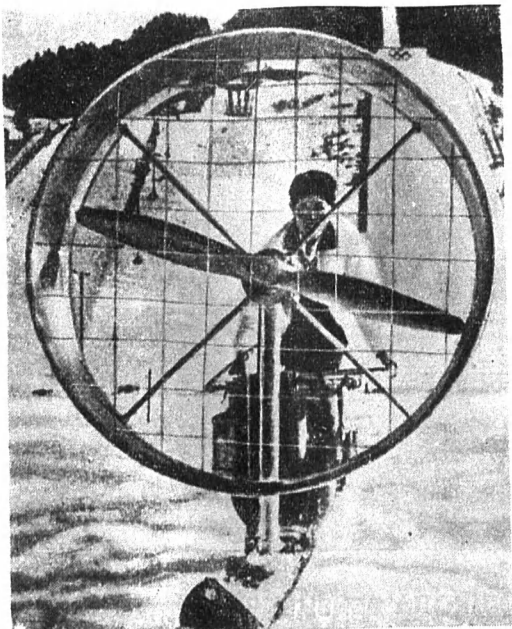
Шайба без хокея

Цей вид зимового спорту — кидання шайби на лід — народився вже давно в Чехословаччині. Тепер він набув особливого поширення в Німецькій Демократичній Республіці.

Спортсмени беруть спеціальну шайбу з держачком і кидають її так, щоб вона впала на лід і прокотилася по ньому якомога далі. Майстри з цього виду спорту посилають шайбу на 100—110 метрів і далі.

Шайбу кидає майстер спорту НДР Дітер Хілтшар.

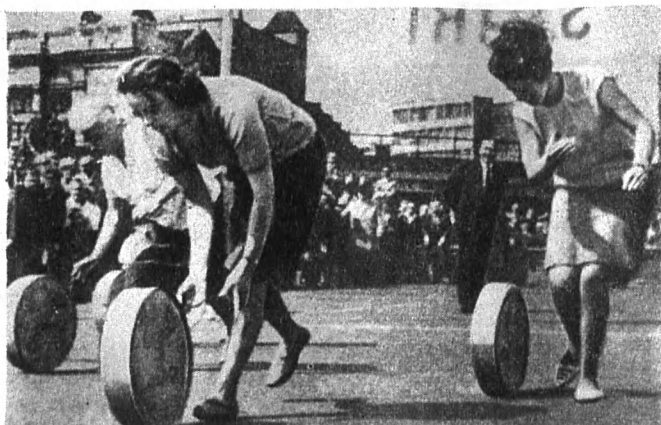

Кругла шахова дошка

Один датський поштовий чиновник запропонував новий спосіб гри в шахи — на круглій дошці. Вона має чотири концентричних кола: в першому — чотири клітки, в другому — дванадцять, у третьому — двадцять, у четвертому — двадцять вісім, отже, разом — теж 64 клітки. Така дошка, як твердить винахідник, відкриває можливість безлічі цікавих комбінацій.

Заради реклами

На вокзальній площі в Копенгагені щороку відбуваються змагання з... качання сиру. Чотирнадцятикілограмову голову треба прокотити на відстань в 30 метрів. Справжнього спорту тут, звичайно, немає, адже подібні змагання влаштовують виключно заради реклами датського сиру «Самсе».

«Лижний поні»

Житель баварського містечка Обераммергау Йозеф Ніклас збудував оригінальні аеросани. На одній широкій лижі він встановив моторчик з пропелером. «Лижний поні», як тут називали ці аеросани, розвиває швидкість до 50 кілометрів на годину.

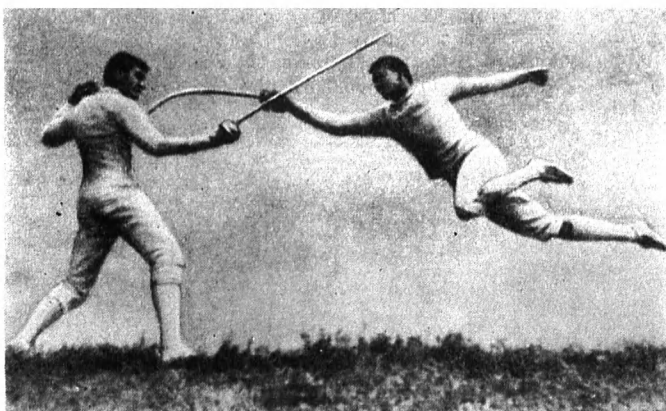

«Тигр» на рингу

Нігерійський боксер Дікк Тігер, можливо, для того, щоб виправдати своє прізвище, одягнув під час одного матчу шкуру тигра. Це мало, на його думку, надати йому страхітливого вигляду. Але в такому занадто теплому одязі, звичайно, важко битися. І Дікка Тігера нокаутували.

Д'Артаньян так не зумів би!

Сучасні фехтувальники досягли такої високої майстерності, яка й не марилося знаменитим мушкетерам. Фоторепортер зафіксував момент тренування видатних австрійських майстрів Троста і Польцгубера.

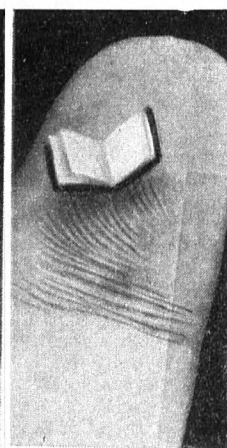
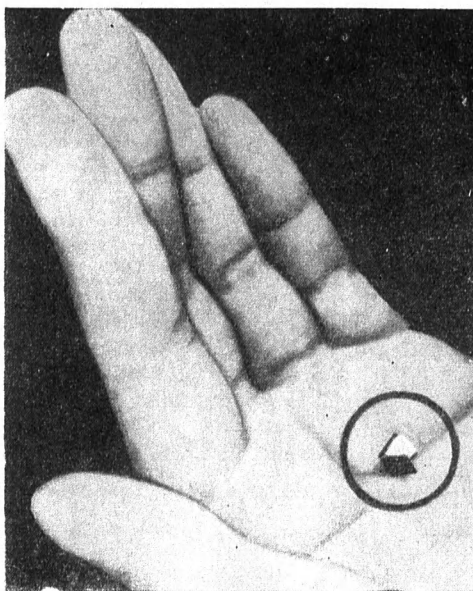
ІСТОРИЧНИЙ КУРІОЗ

У невеличкому англійському місті Брідж-порті вже багато років точиться суперечка між водіями автомобілів і любителями старовини. Міська ратуша, збудована ще в 17 сторіччі, стоїть на головній вулиці і дуже заважає транспортові. В іншій країні ратушу давно б вже висадили в повітря, а у Великобританії з такими справами не поспішають.

ШКОЛА ВБИВЦЬ

У Південно-Африканській Республіці відкрито спеціальну школу для білих, де навчають користуватися зброєю. «Коли ти хочеш вціліти, — каже директор цієї школи Стенлі Девідсон, — ти повинен завжди бути готовий убити іншу людину». Зрозуміло, що під «іншою людиною» маються на увазі африканці.

НАЙМЕНША КНИЖКА СВІТУ

Цю книжечку видали в Японії. Її розміри 2,8×4 міліметри, завтовшки вона один міліметр. Книжечка має 24 сторінки, на яких надруковано сто японських віршів. Читати текст можна лише через сильну лупу.

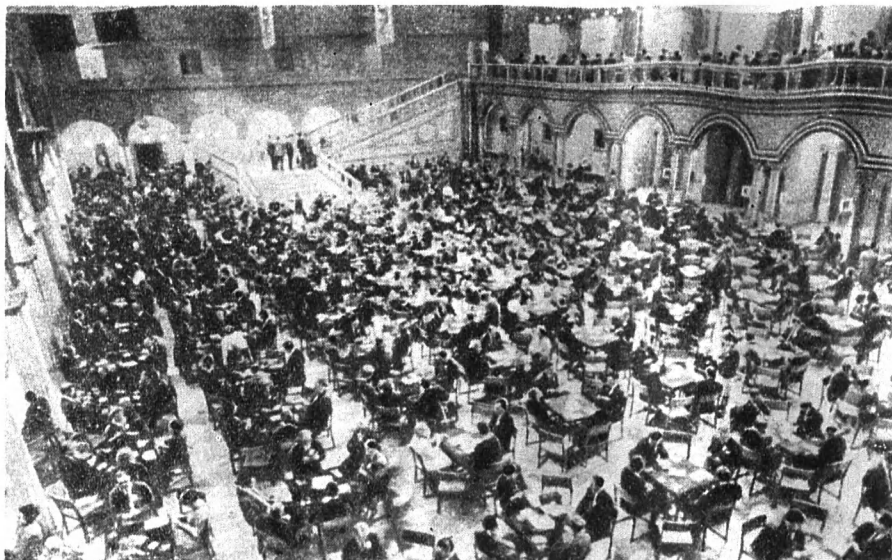
НАЙСТАРІШІ БЛИЗНЮКИ СВІТУ

Брати П'єр-Жозеф і Луї-Франсуа Демазі відсвяткували в одному з брюссельських кафе свій 99-й рік народження. Близнюки запевняють, начебто щоденна склянка пива дуже корисна для здоров'я. Правда, власники броварень платять братам Демазі за таку рекламу.

ЛЮБИТЕЛІ БРИДЖУ

У Швеції дуже поважають цю картьярську гру. В найбільшому залі Стокгольма відбувся недавно великий бридж-турнір, в якому взяли участь близько тисячі чоловіків і жінок. Картьярство дуже поширене в Швеції й навіть користується заступництвом властей.

СИЛА ТРАДИЦІЇ

73-річний англієць Фред Кард щоденно вилазить на міський мур і напружено вдивляється у хвилі Ла-Маншу. Чи не збираються французькі пірати знову напасти на місто Уїнчелсі? 1380 року така подія дійсно трапилася, і відтоді муніципалітет тримає вартового, щоб вчасно попередити населення про небезпеку.

ПОСТРІЛИ НА СЦЕНІ

Шериф американського міста Мільвуокі любить музику, але ще більше він любить стрілянину. Кожного разу, коли міський оркестр виконує симфонію Чайковського «1812 рік», шериф має невеличкий додатковий заробіток: передбачений партитурою салют з рушниць, що звичайно відтворюється ударами барабана, він виконує револьвером — стріляє шістнадцять разів в залізну бочку.

ПОДОРОЖ НАВКОЛО СВІТУ ЗА 80 СЕКУНД

7300 днів, 500 тонн каменю і багато терпіння потрібно було 76-річному Поульсену, колишньому датському моряку, щоб створити макет нашої планети. Оглянути його можна за одну крону. 100 метрів завдовжки і 50 завширшки — такі розміри має цей рельєфний атлас Землі. Встановлений він поблизу Вайле — рідного міста Поульсена в Ютландії.

**Звідусіль
потроху**

У ВИДАВНИЦТВІ «ДНІПРО» ВИЙШЛИ І ВИХОДЯТЬ З ДРУКУ:

БРЕХТ Б. Копійчаний роман. Переклад з німецької Ю. Лісника.

«Копійчаний роман» — це гостра сатира на капіталістичне суспільство. Головний об'єкт цієї сатири — грандіозні монополістичні об'єднання. Але монополії у Брехта незвичайні. Це, наприклад, об'єднання жебраків, на чолі якого стоїть король злиднів Пічем. На чолі другого подібного підприємства стоїть Мекхит, власник крамниці, що торгує краденими речами. Сюди входять і інші злочинці: зломщики, бандити, грабіжники.

Описуючи ці «трести», Брехт підкреслює, що між зображуваними діями кримінального світу і «респектабельними» представниками ділових кіл немає, по суті, ніякої різниці. Ті самі методи, та сама етика й мораль. У своїй блискучій сатирі Брехт таврує винуватців імперіалістичних воєн.

ГЕРГЕЙ Ш. Панський суд. Роман. Переклад з угорської І. Чендея та Д. Меденція.

Лауреат премії ім. Кошута Шандор Гергей — один з найвидатніших сучасних угорських письменників старшого покоління, автор широко відомих історичних романів.

Українському читачеві пропонується один з найкращих творів цього визнаного майстра слова — роман «Панський суд», що є першою частиною трилогії про угорського національного героя Дьєрдя Дожа. Твір розповідає про селянське повстання, що вибухнуло в Угорщині на початку XVI століття.

Читач з великим інтересом прочитає цей правдивий, хвилюючий твір про героїчне минуле угорського народу.

КЛІМА І. Година тиші. Роман. Переклад з чеської Я. Дзири.

«Поїзд, до якого я сів, іде в правильному напрямку, треба тільки не заснути в ньому, не стати звичайним пасажиром», — такий висновок робить комуніст Мартін Петер, головний герой роману талановитого чеського письменника Івана Кліми. Цей твір розповідає про період становлення в країні нового ладу. Чехословацька критика з праву називає його «однією з наймужніших книг, що були написані в Чехословаччині після 1945 р.».

Роман І. Кліми під назвою «Година мовчання» друкувався минулого року у «Всесвіті» № 10, 11.

НОЛЛЬ Д. Пригоди Вернера Гольта. Роман. У двох книгах. Переклад з німецької Ю. Михайлюка.

«Пригоди Вернера Гольта» — це твір про німецьку молодь, одурманену чадом фашизму, молодь, яка, блукаючи в пітьмі, намагається знайти вихід з того становища, в якому вона опинилась.

Якщо, йдучи на війну, шістнадцятирічний Вернер чекав від неї пригод, свободи, «справжнього» життя, то по закінченні її він уже розуміє всю страшну суть тих «пригод», ненавидить війну і фашизм. Але Вернер ще не розуміє смислу того, що діється навколо. З життям, з майбутнім Вернера єднає лише його перше кохання. Заради Гунрель він приходить до батька в радянську зону окупації, заради неї бореться з смертельною хворобою і виживає.

«Весь мир» (на українском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 30711. Підписано до друку 17. VI. 1965 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 34597. Ціна 60 коп. Зам. 02377.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ВЕРВІ

ІНДЕКС 740

1965

ВЕРВІ

ЦІНА 60 К